

Срето 3. Танасић

П Р И Л О З И
С И Н Т А К С И
С Р П С К О Г
Ј Е З И К А

Срето З. Танасић
ПРИЛОЗИ СИНТАКСИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Рецензенти

Др Владислава Ружић, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду
Др Мијана Кубурић Мацура, доцент, Филолошки факултет у Бањој Луци

За издавача

Бојан Ђенић

Главни и одговорни уредник

Сања Терзић

Срето З. Танасић

ПРИЛОЗИ СИНТАКСИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства” а. д.
Источно Ново Сарајево, 2021.

ПРЕДГОВОР

Ова књига настала је с намјером да се објави код одређеног издавача – Завода. То је умногоме одредило и њен садржај: да се стручној јавности Републике Српске, прије свега, понуди одговарајући избор радова – примјерено потребама. Књига садржи избор мојих радова који су настајали у нешто дужем временском распону. Првобитно су сви сем првога били објављени у неком часопису или зборнику, а неки и у мојим претходним књигама. Већи број их је овдје у понечему допуњаван, а неколико их је из темеља прерађено и дорађено. Разлог што се поново објављују јесте што су ти часописи односно зборници углавном недоступни данашњој генерацији или се до њих теже може доћи, а и моје књиге, у којим су се неки појављивали, већ су распродате. Други разлог је у томе што су они привлачили нешто посебнију пажњу стручне публике. Међу овим радовима има их о питањима о којима је прије њих владало и погрешно мишљење у науци, па тако и у граматикама српског језика. Има и таквих који су први и једини радови посвећени датој тематици.

Радови су посвећени синтакси глагола, синтакси падежа, синтакси просте реченице, те неким актуелним језичким појавама као што су глаголско декомпоновање и номинализације у језику¹, о којим се и у славистици говори тек од посљедњих деценија прошлог вијека. Први рад има глагол у центру; у њему се даје поглед на приступ синтакси глагола у српској синтаксичкој науци, од почетка двадесетог вијека, кад је синтакса глагола ушла на велика врата у српску синтаксу Белићевим увођењем теорије синтаксичког индикатива и релатива, преко свих успјеха и неуспјеха учења заснованог на тој теорији, до момента кад је требало тражити нове теоријско-методолошке приступе овој области синтаксе. Нови моменат у српској синтакси глагола представља поглед заснован на новијем теоријско-методолошком приступу синтакси глагола, који је први пут досљедно примјењиван у мојим истраживањима глагола, мада ту није и први пут помињан у нас. Њега карактерише примјена теорије референцијалности/нереференцијалности глаголске радње, актуелна у славистици посљедњих деценија, као најзначајнији израз категорије мноштва радњи/ситуација, која представља једну доскора мало проучавану језичку универзалију. Тиме је омогућена и примјена теорије синтаксичког индикатива и релатива, која је с временом била постала ограничавајући фактор у томе изучавању. Овај приступ преузели су многи данашњи наши истраживачи глаголске проблематике – како у србистици, тако и у страним филологијама. Осјећао сам потребу да послѣ дужег бављења синтаксом глаголских облика напишем овакав рад; у нашој научној средини је недостајао.

¹ У књизи нема радова из синтаксе сложене реченице; надам се да ћу у догледно вријеме припремити посебну књигу из ове области синтаксе.

Пишући о одабраним темама трудио сам се да поштујем два принципа. Прво, и кад нисам давао детаљнији осврт на ранија писања о некој теми, ако их је било, гледао сам да уважим све што је дотад било речено у нашој језичкој науци, свјестан чињенице да се новија знања наслањају на претходна. Мада и сам вјерујем да у радовима нисам помињао сву релевантну литературу о датој теми и увијек кад се то могло учинити, трудио сам се да је не заобиђем, а опет, примјерено обиму ових радова о тим темама. Може се то посвједочити и наведеним списком литературе на крају књиге. Друго, подједнако сам се старао да уважим оно што се о разматраним питањима рекло у новијој славистичкој литератури, разумије се, у мјери у којој ми је кад пошло за руком.

Већ сам поменуо да су у неким радовима вршене мање или веће допуне, кад ми се учинило оправданим. То ће можда бити и тема неких нових, посебних радова. Неке теме о којим сам писао данас привлаче пажњу и других наших синтаксичара. Послије мојих радова, појавили су се нови радови, на примјер, о девербативним именицама, агенсу. Може се уочити да су неки моји радови подстакли друге синтаксичаре на размишљање, одређене резултате су прихватили у својим проучавањима. Понекад су ме управо неки такви радови, а чешће моји нови увиди у језичке датости, подстицали да неке раније радове значајно дорадим за ову књигу. Тако се наша знања о тим језичким датостима стално помјерају напријед.

У науци је правило да се пише да се на другачији, нов начин протумаче познате језичке датости или да се протумачи нова грађа. Добар обичај такође подразумева да кроз писање не провијава утисак да прије нашег времена, или – поготово – прије нас, није било кретања у науци. Надам се, и желим да је стварно тако, да је ова књига у складу с тим обичајем, да представља моменат у оном кораку који савремена српска синтаксичка наука чини.

На крају, предајем ову књигу стручној јавности с добром надом да ће бити од користи свима оним који се буду истраживачки бавили темама о којим се у њој, некад више некад мање успјешно, говори, те да ће бити од практичне користи наставницима високих, па и средњих школа.

КРАТАК УВОД У СИНТАКСУ ГЛАГОЛА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Српски језик иде у оне словенске језике који се одликују тиме што су сачували разуђен глаголски систем. Он, наиме, чува готово све глаголске облике које је понио из прасловенског времена. Зато су и правила по којима функционише овај систем у језику комплексна. Глаголски облици у српском језику, као и у другим словенским језицима, могу се подијелити у двије групе. На једној страни су лични, а на другој безлични глаголски облици. Најзначајнија разлика између личних и безличних глаголских облика састоји се у томе што први могу да образују предикат у реченици, док је другима (инфинитив, глаголски придјев и глаголски прилози) та могућност досљедно ускраћена. На овој неидентичној им својствениности заснива се и функција личних и безличних глаголских облика у реченици. Лични глаголски облици обавезни су конституенти реченице у њеном стандардном лику. Они, или сами или у конструкцији са другим ријечима, образују предикатску синтаксичку јединицу. С погледом на одређене семантичко-синтаксичке критеријуме разврставају се на временске и модалне личне глаголске форме.

Образујући реченични предикат, временски глаголски облици (а, под одређеним контекстуалним условима, и модални) служе као примарно средство за темпоралну детерминацију саме предикације. Смисао темпоралне детерминације глаголским обликом састоји се у смјештању предикације у одређени временски простор. То се чини тако што се глаголским обликом у предикату исказује радња временски одређена према некој тачки у времену. С обзиром на то како се врши временско одмјеравање радње говоримо о врсти временске детерминације глаголским облицима.

У нашој домаћој стручној литератури посвећеној синтакси глаголских облика најчешће се говори о два вида темпоралне детерминације помоћу глаголских облика, што је углавном прихваћено и у другим славистичким срединама. Говори се, наиме, о индикативној и релативној детерминацији. Практично, проучавање синтаксе глаголских облика у српском језику кроз двадесети вијек протекло је у знаку теорије синтаксичког индикатива и релатива.

Индикатив у најширем значењу улази у категорију модалности односно начина као систем глаголских облика којим се исказује однос говорног лица према оном што је глаголским обликом означено као реално у времену и супротставља се императиву и потенцијалу (Пипер и Клајн 2017: 180). Индикатив означава глаголску радњу као реалну у садашњости, прошлости или будућности.

У српској науци о овој категорији говори се у складу са теоријом коју је осмислио Александар Белић у раду „О синтаксичком индикативу и ’релативу’” (Белић 1928)². Радње које се исказују глаголским облицима према критеријуму њиховог односа према моменту говора припадају синтаксичком индикативу или синтаксичком релативу. Ако се радња директно оријентише према моменту говора, с тачке гледишта говорника, припада синтаксичком индикативу. „Све друго, т. ј. све оно што није овако, наводи се у извесном односу према другој радњи у прошлости или будућности, и, према томе, наводи се у синтаксичком ’релативу’” (Белић 1928: 52, ²Белић 2000: 297). И модални облици и модалне радње исказане модалним глаголима, а такође и понављане радње, и оне у народним пословицама, исказане било којим глаголским обликом, припадају синтаксичком релативу (Белић 1928/2000: 297–298). Сви глаголски облици, временски и модални, у приповиједању припадају синтаксичком релативу (Белић 1928/2000: 294–295). На крају Белић каже да оваква категоризација вриједи за све словенске и несловенске језике, а посебна су средства њиховог исказивања. У овом раду Белић је дао теорију синтаксичког индикатива и релатива без опширнијег опримјеравања. Детаљније ју је приказао у чланку „О употреби времена у српскохрватском језику”, објављеном у *Јужнословенском филолоју* 1927. поводом обимне студије Аугуста Мусића о употреби времена у српскохрватском језику у *Гласу СКА СХХI, СХХIII и СХХVI* (1926. и 1927)³. У том раду Белић, уз изношење, по њему, слабих страна Мусићеве студије, детаљније образлаже своју теорију на примјерима појединих глаголских облика. Ту он Мусићеве термине „разговор” и „приповиједање” преводи у своје термине „индикатив” и „релатив” (Белић 1927/2000: 302), коментарише углавном Мусићеве примјере и даје им мјесто у својим категоријама индикатива и релатива. У раду се задржао на појединим глаголским облицима. Као облик склон синтаксичком релативу издвојио је имперфекат: „Баш тај факат што имперфекат значи истицање трајања глаголске радње и у прошлости, он је врло згодан за обележавање паралелне трајне радње у прошлости према другим радњама, које он својим временом обухвата, или слично. [...] ...он је по природи својој био готово упућен на употребу у синтаксичком релативу. Тако га у нашем језику и находимо” (Белић

² О категоријама индикатива и релатива у проучавању глаголских облика говорило се и у европској лингвистичкој науци – Бругман, Штал и др., о чему нас обавјештавају и Белић (³1998, нпр. стр. 230) и М. Стевановић (1957–58: 23). И прије Александра Белића ови појмови су били помињани код неких лингвиста који су се бавили изучавањем синтаксе глагола у српско(хрватско)м језику – Т. Маретића, Љ. Стојановића (Милошевић 1978: 94, Танасић 1996: 9).

³ Овај чланак објављен је прије оног првог, написаног за пољски часопис, који носи годину 1928. Овај је датиран септембром 1927, а први – фебруаром 1927. Међутим, пољски часопис је изашао касније, 1928. Тако су се српски и јужнословенски читаоци упознали с овом Белићевом теоријом преко рада објављеног у *Јужнословенском филолоју*.

1927/2000: 311). Ова овако дата карактеристика имперфекта одредила је његово мјесто кроз цио овај временски период, са ријетким изузецима. Овдје Белић још није био сагледао значење плусквамперфекта, па дозвољава да се он јавља и индикативно и релативно (Белић 1927/2000: 317–318), истичући изричито да може исказивати и радње које су се у прошлости извршиле послје друге прошле радње, али и да је могућа истовременост радњи кад је плусквамперфект с помоћним глаголом у имперфекту (318). Идући за Мусићем, Белић се дотакао и глаголских облика у зависним клаузама временских реченица и изнио мишљење да они исказују значење релатива, а да се само у изричним, зависноупитним и узрочним реченицама у тим клаузама исказује индикатив (Белић 1927/2000: 320).

У изучавање глаголских облика укључио се рано и Михаило Стевановић радом „Питање значења времена у релативној употреби њиховој” (1938–39). Овај рад послужио је као повод А. Белићу за писање рада „Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику”. У самом Стевановићевом раду он и није могао наћи разлога за сличну реакцију: Стевановић је у потпуности прихватио Белићеву теорију и показивао на примјерима како она функционише. Сам Белић је, међутим, у међувремену спознао да нешто у тој теорији треба мијењати, што на почетку рада и истиче: „Данас ја мењам ту основну поделу [двочлану – С. Т.] употребе времена до извесне мере: место две групе (индикативну и релативну), ја разликујем тројаку употребу времена: индикативну, релативну и модалну” (Белић 1938–39: 179, ²Белић 2000: 322). Поред ове крупне новине, има и других. Стога се он не може сложити са Стевановићевим главним тумачењима: „било зато што он неке моје мисли развија друкчије него што ја мислим да их треба развијати, било зато што сам и ја сам у извесном правцу изменио своја досадашња тумачења” (1999: 322). Издвајање модалне употребе у посебну, трећу категорију, јесте значајан напредак, међутим, само тумачење појединих случајева употребе временских глаголских облика, њихово смјештање у једну од три категорије остало је и ту спорно. Понављане садашње радње Белић сврстава у релатив, док глаголским облицима у пословицама приписује модално значење, истичући да се у њима вршење радње увијек заснива на некој претпоставци. Само изузетно радња у таквим реченицама може припадати и индикативу и модусу (Белић 1938–39: 184, ²1999: 325–326).

Тумачењу глаголских облика посветио је дужну пажњу Александар Белић и у својој књизи *О језичкој њприроди и језичком развићу* (²1958). Сад Белић има другачију подјелу: 1. индикатив, 2. релатив и 3. временски облици у нарочитој употреби: а) индикативни облици у модалној употреби, б) квалификативна и друге употребе времена, в) гномска употреба времена, г) *oratio obliqua*. Индикатив значи садашње, прошле или будуће радње у односу на моменат говора; то су права временска значења. Глаголски релатив је

„када се глаголска времена не одмеравају непосредно према садашњости, оличеној у времену говора говорног лица, већ према каквом другом временском тренутку у изношењу говорног лица”, поновио је Белић на мало другачији начин своју ранију дефиницију синтаксичког релатива (³1998: 230). Тиме је очито желио да разријеша проблеме у примјени теорије синтаксичког индикатива и релатива. Футур други је по природи својој облик релатива (³1998: 231), као што је и облик плусквамперфекта (³1998: 236), за који сад каже да изражава радњу која се извршила прије друге прошле радње (Исто)⁴. Такође, сви временски облици временски транспоновани, дакле – и приповједачки презент (231–232) овдје се тумаче као релативни. У првој подгрупи у трећој групи су индикативни облици у модалној употреби, као што су у примјерима: *То ће бити тачно* (= мислим да је тачно), *Умријех од жеђи! Убио те Бој!* У другој подгрупи су квалификативна и друга времена. Ту аутор наводи употребу презента као у примјерима типа *Он свира* – кад не значе да се радња врши у даном времену. „Овде се функција времена своди на временски елемент који се јавља као апстракција индикативног облика, али праве индикативности ти облици немају јер не значе глаголско остварење за дано време. Они се свде на службу глаголске споне. Глагол је овде само квалификативног значења” (³1998: 239). Ту је затим употреба презента као у примјерима *Љубав све њобјеђује*, што значи свевременост, или *Зрела крушка сама њага/њагне*, и то је релатив (³1998: 239–240). Ту се наводе и случајеви као у примјеру *Он оњњева њонешњо, ња оде*, са значењем „остварљивости радње у појединим тренуцима садашњости протегнути затим и на временску неограниченост”, што је, по аутору, такође релатив (³1998: 240). Треће потпоглавље посвећено је гномској употреби времена. Ту Белић мијења своје мишљење: док је раније тврдио да се у пословицама увијек исказује модално значење (Белић 1938–39: 184), сад тврди да је увијек посриједи релатив: „Према томе, у гномским реченицама имамо само примену онога што налазимо и у другим транспозицијама глаголских времена, а најобичније – стављање индикатива у какву врсту релатива” (³1998: 241). И у посљедњем потпоглављу говори се о релативној употреби времена – у индиректном говору, нпр. *Рекао сам да ћу доћи*. „Према томе, претварање директног говора у индиректни говор није ништа друго до претварање правог индикатива у неправи индикатив или релатив” (³1998: 242). У овој књизи Белић је већ говорио да се времена у зависним реченицама увијек јављају у релативу, а то посебно истиче у поглављу XXXV, посвећеном зависним реченицама: „Оне могу бити само у зависном индикативу или, како га ми зовемо, у релативу. Откуда то долази? Просто отуда што се глаголска радња зависне реченице не управља

⁴ Истина, Белић такво његово релативно значење дефинише преко латинског: „...плусквамперфекат, који значи у латинском језику да се нека прошла радња извршила пре друге прошле радње, претставља по природи својој и по постанку своје облик релатива”.

непосредно према тренутку говора говорног лица него посредно, јер свака зависна реченица зависи од неке управне речи или од целе управне реченице, тј. тек преко извеснога ослонца долази у везу са тренутком говора говорног лица” (31998: 285). Дакле, од ранијег става да се у три врсте зависних реченица глаголским облицима исказује индикатив (Белић 1927/²1999: 320) дошао је до овога става.

Своје раније занимање за тумачење употребе глаголских облика наставио је М. Стевановић после Другог свјетског рата. У *Јужнословенском филолоџу* објавио је рад о тој теми пријављен за московски Конгрес слависта 1958. године. Он је опет на трагу Белићеве теорије индикатива и релатива и истиче: „Али треба да постане јасно и то да уз правилно схваћен критеријум за утврђивање разлике између две временске синтаксичке категорије и уз разграничење праве модалне од модално обојене временске употребе њихове није тешко утврдити синтаксички карактер употребе било кога глаголског облика. Међутим, даљом погрешном интерпретацијом, чак и добро схваћене, разлике између индикатива, релатива и модуса не може се изићи на прави пут, него се цело питање све више компликује и улази у замршени круг из кога, наравно, није могуће изаћи” (Стевановић 1957–58: 28–29). У овом раду он хоће да протумачи те разлике. Стевановић издваја имперфекат⁵ и плусквамперфекат као облике који увијек исказују релативне радње (1957–58: 33–34). Индикатив и релатив могу исказивати перфекат⁶, аорист, презент и футур (први) (1957–58: 33). У овом раду он тврди и доказује да плусквамперфекат увијек исказује прошлу радњу прије друге прошле радње или прошлог времена, за разлику од ранијих граматичара, који су сматрали да може исказивати и постериорну радњу у односу на другу прошлу радњу. Међу њима је био и Белић у почетку, али њега Стевановић не помиње (1957–58: 35–36). У вези са значењем футура другог М. Стевановић поставља питање да ли се овај облик „уопште употребљава временски, или само модално” (38). Будући да се он јавља увијек у зависним реченицама за исказивање какве нереализоване, претпостављене радње у будућности, увијек има модално значење⁷, а тако је и у реченицама за прошлост – типа *Да не буде*

⁵ Да оvdје кажем да је и за имперфекат такво мишљење задржао до краја: може имати само релативно значење (Стевановић ²1991: 660).

⁶ Монографију о перфекту без помоћног глагола, имајући у виду и Белићеву теорију индикатива и релатива, објавила је Ирена Грицкат (1954).

⁷ М. Стевановић каже да чињеница да оно што ће бити у будућности још није реализовано сваком футуру даје нијансу модалности (Стевановић ²1991: 671). У новије вријеме има радова у којим се тврди да и футур први, као облик којим се исказују радње које ће се (из)вршити у будућности, које, значи, нису реализоване и за које се само претпоставља да ће се десити у будућности, нема временско, већ модално значење. Тиме се поставља питање постоји ли у лингвистици времена будућност, да будемо још песимистичнији па се поиграмо ријечима: постоји ли извјесна будућност лингвистике.

куда уишекао? (38). Једино би, каже Стевановић, било оправдано сматрати да футур други с трпним придјевом, као у примјеру *Тада и Јаков буде њозван у Београд* – дакле, у исказивању прошлости, има временско релативно значење (38)⁸, али то није разлог да се активној форми припише временско (релативно) значење, а под именом футура егзактног првенствено се и мисли на (активну) форму с радним придјевом. Разлог је: „јер се и облици правих глаголских начина, императив и потенцијал, употребљавају и за казивање прошлих радња” (38–39).

Кад је посриједи презент, М. Стевановић у овоме раду напомиње да он због своје вишеструке употребе представља централно питање цијелог система (29); слично се о њему у једној прилици изразио и Александар Белић⁹. О приповједачком презенту се и не говори, јер је за Стевановића сваки облик у временској транспозицији у прошлост релативно употријебљен. Разматра квалификативну употребу презента, нпр. – *Он свира, Он рано устјаје*, што је и за њега релатив, јер се радња не врши у вријеме говора (44). У пословицама има доста субјективног става, па у пословици *Јаки зуби и њврг орах сломе* – имамо модално значење (44–45). У Белићевом примјеру *Како ко ошвори враџа, она скаче као њомамна* – Стевановић види квалификативну употребу презента, релативну (45). И у примјерима *Он сваки час устјане и седне* и *Он сваки час устјаје и седа*, *Зрела крушка сама њадне* и *Зрела крушка сама њада* – се „најнедвосмисленије говори да су глаголски облици овде у релативној употреби” и додаје да се презент свршених глагола никад не употребљава индикативно (46).

Овој теми посветио је М. Стевановић књигу *Функције и значења њаолских времена*, у којој он прихвата/задржава Белићеву трочлану подјелу на индикатив, релатив и модус. Овдје он истиче да је Белић одустао од принципа своје теорије кад је устврдио да глаголски облици у зависној реченици имају значење релатива (Стевановић 1967: 12–13). И овдје се он креће у оквирима које је поставио у претходном раду. Уводи тумачење и неких случајева употребе које у том раду није тумачио. Тако за презент транспонован у будућност каже да он има модално значење, сем у случају кад уз њега има прилошка одредба, нпр: *Суџра њдем у њозориџије*, гдје је такође напуштен критеријум за утврђивање индикатива и релатива. Квалификативну употребу презента, као у примјерима *Земља се окреће око своје осовине* и *Он њева у ојери, њеџова сесџра њише њесме, а обоје њоворе неколико језика* – сад сврстава у индикатив (33–34). Презент перфективних и имперфективних глагола за

⁸ Само да напоменем да се овдје ни не ради о форми футура другог, већ презента пасива, у позицији у коју футур други не може доћи – в. у раду „Пасивне конструкције за исказивање будућности”.

⁹ Он је „један од најважнијих глаголских облика, нарочито зато што поред имперфективног презента имамо и презент перфективних глагола” (1927/1999: 303).

радње које се понављају у вријеме говора има релативно значење (35–37)¹⁰. У пословицама презент исказује индикативно, релативно или модално значење. Модално значење има у пословицама *Јаки зуби и тврђ орах слома* (= могу сломити), *По јуџу се дан њознаје* (= може познати) (38). Опет истиче да футур други има модално значење. Што се тиче временских реченица, Стевановић признаје да му се ту не може спорити временско значење, припадност синтаксичком релативу; то су хипотетичне радње. У монографији посвећеној футуру другом Ксенија Милошевић је увјерљиво доказала да овај облик, према Белићевим критеријумима, може да исказује и временско, релативно значење (Милошевић 1970)¹¹.

Одступање од критеријума Белићеве теорије учинио је М. Стевановић и у тумачењу презента у неким сложеним реченицама. У реченицама као што је *Ја мислим да они њо раде* и сличним, по њему, модално значење глаголске лексеме у управној клаузи условљава и модално значење у зависној. Ово је очито лоше протумачено: не разликује се модално значење лексеме од модалног значења глаголског облика.

Овакво гледање на глаголске облике задржао је М. Стевановић и представио у својој великој синтакси српскога језика (1969; ²1991). Што се тиче облика футура другог, ту он поставља питање: „Када се говори о модалности овога облика без које он, по нашем схватању, није ни у случајевима где изгледа да је најмање има – свакако се с правом може поставити питање: зашто га и не назовемо глаголским начином (модусом), него га још увек убрајамо у глаголска времена и задржавамо за њега термин који га дефинише као глаголско време” (Стевановић ²1991: 693–694). У наставку каже да би за то било довољно основа, али не даје одговор на постављено питање. У средњошколској граматици Живојина Станојчића и Љубомира Поповића то је и учињено: смјештен је у поглавље „Начини”. Образложење је: овај облик исказује нереализоване радње за које говорник претпоставља да ће се (из)вршити послје времена говорења у будућности, прије друге или истовремено с другом будућом радњом¹² – по чему је прије свега начин (модус) (Станојчић и Поповић ¹⁰2005: 397). Истичу ипак да у зависним реченицама с временским везницима *кад*, *док* и *чим* има и елемената временског значења (397). И ови аутори сматрају да чисто временско значење има футур други у реченицама типа *Тада*

¹⁰ Интересантно је да Стевановић у поглављу о глаголском виду своје *Синтаксе* помиње итеративне глаголе (*скидајџи, сџушџајџи...*) (Стевановић 1991: 534–535), у наставку каже да и сви други несвршени глаголи, али и свршени, у одређеним ситуацијама означавају понављање, тј. итеративни су (535–536). Ипак је у тој њиховој особини видио сметњу за исказивање индикатива.

¹¹ Поводом тумачења футура другог у овој Стевановићевој књизи између М. Стевановића и К. Милошевић дошло је до цегрсти (Милошевић 1978 – Стевановић 1980), што остаје изван занимања овог рада.

¹² Не говоре о могућности да исказује будућу радњу послје друге будуће радње.

Јаков буде њозван у Беоџраг – углавном из старијих фаза језика (398). Већ сам указао да се ту не ради о футуру другом, већ о временској транспозицији пасивног презента.

Значајно мјесто у проучавању глаголских облика у прве двије деценије друге половине двадесетог вијека заузима и Јован Вуковић¹³. Он је прихватио Белићеву теорију са трочланим системом, али ју је тумачио оригинално. Он се у више наврата враћао имперфекту – од докторске дисертације до посљедњег рада посвећеног синтакси глаголских облика. И док је у дисертацији говорио да овај облик исказује и индикативно значење, касније се поколебао. Значајну карактеристику имперфекта коју је управо први утврдио Вуковић у докторској дисертацији – исказивање доживљене прошле радње – он је касније узео као критеријум за (пр)оцјењивање његовог релативног карактера: „Према свему овоме, имперфект, као релативски облик, има посебно место међу осталим претериталним облицима, и његова временска релативност је посебног карактера у односу на остале временске глаголске облике употребљене у синтаксичком релативу. Непосредно проживљавање његове радње само у моментима њеног простирања допушта да и радњу најнепосредније прошлости доживљавамо посредно, преко и најближе релативне садашњости. Доживљавајући имперфекатску радњу, не доживљавамо је са датим временом у односу на садашњост, него је доживљавамо вршену у датом времену, осећајући истовремено да припадамо правој садашњости” (Вуковић 1955/1967: 213–214). Ово мишљење задржао је он до краја. У посљедњем раду посвећеном синтакси глаголских облика каже да је имперфект „облик прошлости за обележавање радње коју доживљавамо у њену току” (1963/1967: 380). „Према томе, имперфекатску радњу, временски посматрану, доживљавамо не директно у односу према основном оријентационом времену (садашњости правој) него према релативној садашњости. А кад, како смо рекли, није глаголским обликом означена радња само у директном односу према ситуацији говора, он је самим тим релативски облик” (1963/1967: 381). Његова ученица Ксенија Милошевић показала је да је он у процјени овог глаголског облика, о коме је у својој студији дао много вриједних података – погријешио у оцјени да је он увијек релативски облик (Милошевић 1977)¹⁴. У једној обимнијој студији пред крај свога занимања синтаксом глаголских облика Вуковић је протумачио све временске глаголске облике. Посебно се, с разлогом –

¹³ Он је, додуше, изазвао пажњу стручне јавности још својим тумачењем синтаксе глаголских облика у својој докторској дисертацији, која је и по томе његовом тумачењу добијала похвале (Вуковић 1938–39).

¹⁴ Управо најзначајније Вуковићево откриће у вези са имперфектом, истиче К. Милошевић у овоме раду, навело га је да одступи од критеријума за одређивање категорија индикатива и релатива.

с обзиром на његову комплексну употребу¹⁵, и он бавио значењем презента. И за њега презент транспонован у прошлост или будућност има значење синтаксичког релатива (Вуковић 1963/1967: 374–375). Имперфективни презент за понављане радње, којим се исказују научне истине, као и презент у пословицама, има значење индикатива, „временски покривају и говорну ситуацију” па имају вриједност индикатива (1963/1967: 368, такође 370), док перфективни презент за понављане радње, и радње у пословицама, има значење релатива (370). Садашње радње најшире схваћене исказане имперфективним (свевременим) презентом, као у примјерима *Он ијева* или *Миљацка ијече кроз Сарајево* припадају индикативу (396–397). Он је истакао да понављање радње у прошлости, садашњости и будућности не утиче на њену припадност индикативу или релативу (406). Ни он, међутим, није тај став могао досљедно примијенити, па каже: „употреба перфективног презента, перфекта, футура или ког другог облика у својству уобичајене, обичајне, пословичне, и какве било шире схваћене садашњости, јесте релативска” (370). Ј. Вуковић оспорава и Стевановићево мишљење да имперфективни презент у пословицама може имати и модално значење (*Мањи иошок у већи увире*) (371), а такође и став да презент транспонован у будућност (*Хајд, Илија, своје бјелу двору, а ја идем своје винограду*) има модално значење (399), побија његово мишљење да само с прилошком ознаком такав глаголски облик исказује будућност (*Сушра идем у иозоришће*) – јер прилози не могу мијењати временске односе индикатив – релатив (1963/1967: 402–403). Такође, осврнуо се и на Белићево мишљење да глаголски облици у зависним реченицама могу имати само релативно значење. Не слажући се са Белићевом аргументацијом којом је такав став поткријепио, Вуковић истиче: „Белић је здраву основу критерија, као и свуда: ’одмеравање радње према времену када субјект говори’ превидео и доцније све употребе глаголских облика у зависним реченицама окарактерисао као релативске” (Вуковић 1963/1967: 400). За Вуковића су плусквамперфекат и футур други релативски облици (1963/1967: 377 и на другим мјестима).

У прве двије деценије друге половине двадесетог вијека укључио се у ову дискусију и Петар Ч. Сладојевић. Он има заслуга у одређивању значења имперфекта (Милошевић 1978: 98). Сладојевић је посветио једну књигу спорним питањима у вези са примјеном теорије индикатива и релатива на глаголске облике (Сладојевић 1966). У њој је он дао своје оригинално тумачење те теорије. Њен значај је посебно у томе што је у вријеме живих расправа о тој теорији, у којим се уопште није доводила у питање њена исправност или довољност, показао да она, онако како се примјењује, не задовољава и да нема изгледа да се учесници у дискусији усагласе.

¹⁵ О презенту као центру темпоралне оријентације у систему временских глаголских облика говори се и данас – нпр. Бондарко 2011: 235.

У вријеме живе дискусије о значењима временских глаголских облика у вези са опозицијом индикатив – релатив објавила је Милка Ивић рад изван те оријентације описујући систем временских глаголских облика, са структуралистичке позиције, на основу других семантичких обиљежја (Ивић 1958). Значај овог рада је у томе што је показао да се о употреби глаголских облика може плодотворно дискутовати и са других позиција, да се њихова значења не свде само на сагледавање у кључу теорије индикатива и релатива (Танасић 1996: 17).

Појава теорије индикатива и релатива Александра Белића значила је крупан догађај у нашој науци; она је омогућила да се проучавање глаголских облика обавља по јединственим принципима. Много је новог утврђено о српским временским глаголским облицима у двадесетом вијеку откад се она појавила, узимана је као релевантна у изучавању глаголских облика и на другим странама свијета славистике и још увијек се понегдје и на њу ослањају (в. нпр. Бондарко 1990: 11–18, 2011: 234)¹⁶. Међутим, међу најагилнијим проучаваоцима глаголских облика у кључу теорије остало је много неусаглашених мишљења. Различито су тумачене категорије индикатива и релатива, није увијек на исти начин прављена разлика између временске и модалне употребе временских глаголских облика. Излазе из тако настале замршене ситуације тражили су у својим (различитим) појмовно-терминолошким рјешењима (в. Милошевић 1978: 112, Танасић 1996: 20). Под индикатив и релатив се покушавало подвести све што показују глаголски облици у употреби, од временских транспозиција до карактеристика појединих глаголских облика какво је својство доживљености глаголске радње (Танасић 1996: 21), затим тумачење понављаних радњи. И поједини истраживачи су у различитим приликама различито тумачили исте датости (Танасић 1996: 20), што је запазио и сам учесник у расправама Јован Вуковић (1963/1967: 408).

Тако на крају овог дугог периода интензивног бављења српских синтаксичара временским глаголским облицима у кључу једне теорије, чију вриједност нико ни у нас ни шире у славистици није оспорио, онај ко би желио да се упозна са особинама српског система временских глаголских облика ће „у много чему остати без јасних представа и у недоумици” (Милошевић 1978: 93). Проучавања су имала више полемички карактер, мање истраживачки (Милошевић 1978: 97). Сам Вуковић је у посљедњем раду закључио да класификација употребе глаголских облика у складу с опозицијом индикатив – релатив не губи вриједност, изразивши увјерење да се критеријуми и њихова разрада и примјена могу усагласити (1963/1967: 408). А неколико година касније, у предговору књизи у којој је објавио своје радове из синтаксе глаголских облика написао је и: „да ће проучавалац наше синтаксе глагола

¹⁶ А. В. Бондарко (2011) напомиње да је индикатив и релатив најпотпуније протумачио управо А. Белић (стр. 234).

увидети лако све противречности (често и безизлазности)¹⁷ које проистичу из теорија о индикативу и релативу (које су теорије у своје време, кад је Белић почео развијати своју мисао о синтакси глагола, биле нове и за науку плодотворне)” и закључује да ова теорија „постаје све више уска”, да је нужно тражити и нове методе у проучавању синтаксе глагола (1963/1967: 7). То његово убјеђење сажето је дала К. Милошевић на крају свог синтетичког рада: „Наиме, старија генерација је углавном казала што је имала да каже, и полемике су се смириле, али је научно интересовање за ову област претежно замрло. Као да је завладао утисак да овдје више нема шта да се каже. А то је веома опасно – јер велик дио посла у овој области тек треба да буде урађен, тј. детаљније и потпуније утврђивање чињеничног стања у језику за већину ВГО – и у књижевном језику и у дијалектима – остало је као задатак будућег рада у овој грани сербокроатистике. А у заснивању будућих истраживачких подухвата мора се поћи од процјене досадашњег рада. Од објективности те процјене и од степена теоријског и методолошког осавремењивања и унапређивања ове научне области зависиће добрим дијелом и успјех будућих ангажовања на проучавању ВГО српскохрватског језика.”¹⁸ Слабе стране радова из овог периода које су умањиле резултате набројала је К. Милошевић у овоме раду (112–113), а дала је и своје виђење објективних околности које су условиле та слабе стране (113–115, те доприносе тих истраживања 116–117).

Све речено у најкраћем би се могло свести на сљедеће: „Будућа истраживања морају да имају у виду два захтјева: 1) потпунији опис функционисања глаголских облика на грађи из савременог српског језика и 2) тражење савременијих теоријско-методолошких приступа изучавању временских глаголских облика” (Танасић 1996: 22)¹⁹.

Нова епоха у проучавању глаголских облика у српском језику наступила је у посљедњој деценији двадесетог вијека – појавом монографије о презенту која је испуњавала оба ова захтјева, а наговијештена је нешто раније двама радовима Милке Ивић.

Како смо видјели, при опису функционисања временских глаголских облика у двадесетом вијеку узимане су у обзир двије тачке, два момента

¹⁷ И сам М. Стевановић је у своме московском реферату, видјели смо, указао да погрешна интерпретација разлика између индикатива, релатива и модуса води у „замршен круг из кога, наравно, није могуће изаћи” (Стевановић 1957–58: 29).

¹⁸ Сличну оцјену изнио је и Радоје Симић, који се и раније укључивао у расправу о индикативу и релативу глаголских облика у зависној реченици (Симић 1966): „Мало се може додати ономе што су А. Белић и његови непосредни ученици написали о значењу глаголских облика и њиховим могућностима. Даља истраживања биће могућа онда када евентуално усавршен методолошки инструментариј омогући прецизније, или у извесном смислу другачије дистинкције или интерпретације (Симић 1989: 125). Иако није речено, проистиче да та теорија, како су је примјењивали Белић и његови многи ученици, не може дати више, на шта упућује друга наведена реченица.

¹⁹ Поред оцјена о теорији индикатива и релатива у радовима Милошевић 1978. и Танасић 1996, посебан рад посветио јој је и Бранко Тошовић (1998) и Станојевић 2019.

– моменат говора и моменат вршења радње. На основу односа та два момента, глаголске радње се одређују као садашње, прошле или будуће радње. Међутим, видјели смо да узимање у обзир само тих момената није омогућавало опис функционисања временских глаголских облика. Очито је да има још релевантних момената у њиховом функционисању које треба узимати у обзир. Одавно је уведена у разматрање и трећа тачка – моменат референције (Рајхенбах 1947). У синтаксичким изучавањима временских глаголских облика све чешће се као релевантан узима и моменат референције, поред момента говора²⁰. На основу односа момента вршења према моменту референције, радња се одређује као референцијална или неререференцијална.

Радње у садашњости, прошлости или будућности могу се везивати за један моменат, за један временски одсјек: (1) *Овога момената* долазе нам гости, (2) Јелена је *јуче* отпутовала, (3) Ласте ће се вратити *на прољеће*. Тако исказане радње представљене су референцијално.

Не морају се глаголским обликом исказивати радње које се врше овако – у једном временском интервалу; могу се оне вршити у низу таквих интервала. (1) У прољеће се ласте враћају, (2) Суботом смо ишли у позориште, (3) Сваке зиме ћемо ићи на Јахорину. Када се, као у наведеним примјерима, радња врши у неограничном броју временских интервала, тада је посриједи неререференцијално исказивање радње. Дотичући се први пут тачке референције, коју је увео Рајхенбах, Милка Ивић је преко ње представила исказивање референцијалних и неререференцијалних радњи: „Однос МД (моменат догађања – С. Т.) према МГ (моменат говора – С. Т.) своди се на његово начелно смештање у оквиру садашњости, прошлости или будућности, док се конкретан податак о месту које МД заузима у тим оквирима прибавља тек повезивањем са МГ (уп. Све сам ја то схватио још *оној јујира кад се браји враишио из заробљеништва*; Девојке плету венце *уочи йразника* [...]; Враћају се прекосутра; Ласте се враћају *с јесени*; Свако *јујиро* одлази на посао и сл.)” (Ивић 1980: 98–99²¹). У раду у коме је говорила о начину исказивања неререференцијалних радњи дефинисала је нешто другачије референцијалност и неререференцијалност: „Глагол радњу именује у референцијалном смислу само онда кад је исказује као стварност, актуелну у садашњости, прошлости или будућности, иначе је неререференцијално употребљен” (Ивић 1983: 37). Има и других слависта који тако одређују референцијалне и неререференцијалне радње (нпр. Золотова 1975, Хлавса 1979: 142). Такође и А. В. Бондарко – уп. „Компоненте те опозиције [локализованост/нелокализованост радње – С. Т.] су: а) припадање радње и с њом повезане ситуације неке једном моменту или периоду, одређеност

²⁰ Нпр. Паневова 1971, Золотова 1975, Падучева 1986.

²¹ О овој Рајхенбаховој теорији и њеној примјени на француски временски глаголски систем говори се у књизи Станојевић и Ашић 2006 и у Станојевић 2019.

места на временској оси (Л[окализованост]); б) одсуство такве припадности (НЛ [нелокализованост])” (Бондарко 2011: 95)²².

Опозиција референцијалност/нереференцијалност радњи један је од видова категорије мноштва радњи. Чињеница да се не само ствари већ и глаголске радње/ситуације морају гледати с обзиром на опозицију јединичност/мноштво (плуралност), у литератури се истиче тек у новије вријеме. Мноштво предствља посебан случај појма „квантитет”, који спада у основне филозофске категорије. Док је опозиција јединичност/мноштво предмета која се исказује именицама традиционални предмет описа и теоријских истраживања (Храковски 1989: 6), таква опозиција радњи, која се исказује глаголима, није описана (Исто: 7). Храковски главни разлог томе види у томе што се квантитативна карактеристика радњи у току историјског развоја друштва почела спознавати касније од квантитативних карактеристика предмета. Човјек истовремено види неколико истородних предмета (дрвеће, камење), док је ситуација са истородним радњама сложенија. „Што се тиче истородних радњи које врши исти субјекат, оне се истовремено не уочавају”, истиче Храковски (стр. 7). Константовано је да се овом није поклањало довољно пажње, мада је функционално-семантичка категорија плуралности универзална; при томе се указује да се посебно мало пажње поклањало појму јединичности радње, која се схватала исходном, интуитивно јасном (Храковски 1989: 17)²³. Храковски (1986) умјесто термина „радња” („мноштво радњи”) употребљава термин „ситуација” („мноштво ситуација”) с оправдањем, на мјесту, да се у свакој реченици исказује једна ситуација (151). Овако он поступа и у раду Храковски 1989²⁴.

²² Бондарко за опозицију референцијалност – нереференцијалност користи термине (временска) локализованост – нелокализованост.

²³ И Милка Ивић једном приликом истиче интуитивност наших знања о разликовању појединачног и мноштва – говорећи о разликовању начелног и појединачног, она за наше разумијевање реченица *Он долази у четиврџац* и *Он долази четиврџком* каже: „Сад се то интуитивно сазнање може формулисати и одговарајућим стручним језиком: решење *четиврџком* илуструје временску одредбу која се специјализовала за начелност казивања, а решење у *четиврџац* ту исту одредбу без посебне специјализованости” (Ивић 1995: 194). Храковски указује на чињеницу да је о количинственим карактеристикама радњи, прије свега о њиховом теоретском аспекту, познато много мање него о количинским карактеристикама предмета (Храковски 1989: 8). У закључку ове студије, која представља уводно поглавље књиге посвећене овом проблему, Храковски закључује да су тек учињени први кораци у функционално-типолошком изучавању плуралности ситуација: изнесени су неки прелиминарни резултати, а многи проблеми још нису дотицани (стр. 53).

²⁴ Тиме се покрива све што глаголи исказују (радња, стање, збивање), а и оно што се исказује именским предикатом, нпр.: *Кад ја најзад њрејознам и видим иде ја боли, рад је већ излечен.* (ВН 4. 5. 2020. Е); *Кад водише камиање није вам бијина истиина, нији чињенице* (П. 4. 5. 2020. Е). Тако и за прилошке предикате.²⁵

²⁵ Када се у извору иза датума неког листа налази слово Е, то значи да је примјер узет из електронског издања тог листа.

Будући да је ријеч о појавама које се у новије вријеме озбиљније изучавају, показало се потребним и терминолошко одређење. И. Б. Долињина зауставља се код разграничења које је дао А. А. Холодович (1979). Он категорију мноштва (рус. *множество*) дијели на супкатегије „мноштво” и јединичност. И. Б. Долињина унеколико дограђује ово рјешење: за категорију резервише термин „множественост”, а за супкатегије термине „мноштво” (= плуралност) и „јединичност” (= сингуларност) (Долињина 1989: 260). Српски језик нема двије ријечи за разликовање руских „множественост” и „мноштво”; зато ћу ја према потреби користити израз „опозиција јединичност/мноштво”.

Опозиција референцијалност/нереференцијалност глаголске радње спада у опозицију јединичност/мноштво. Референцијалне радње имају својство јединичности, то су појединачне радње које се врше у једном временском интервалу. Нереференцијалне радње представљају неограничено мноштво радњи, од којих се свака врши у посебном, одјелитом временском интервалу. За овај тип мноштва радњи/ситуација карактеристично је да се у свакој појединачној ситуацији јављају исти учесници: не мисли се на референтну, већ концептуалну идентичност учесника (Храковски 1986: 153)²⁶.

Поред овог типа мноштва радњи, постоје и другачији типови – ограничена мноштва радњи: дистрибутив (нпр. *Ријека је пошойила све башије*), мултипликатив (нпр. *Ко ђо луја алком на врайиима*) и збирна вишекратност или избројиво мноштво (нпр. *Колико ме само ђуија ѿрїла из сна ђољарева вика* – Б. Ђопић). Ако су у нашој литератури и помињани, они нису подробније обрађивани²⁷. У славистичкој литератури је констатовано да „системи не образују формална средства изражавања мноштва радњи”, па се трага за описом системске организације појединачних значења овог мноштва радњи (Храковски 1986: 150). Зато је Храковски у овој студији пошао од значења ка формама. Јер, „При кретању од форме ка значењу, уобичајеном у граматичким радовима, анализа се своди на утврђивање значења граматичких форми, а лексичка и контекстуална значења не представљају предмет истраживања због чега семантика бива у извјесној мјери осиромашена” (Храковски 1989: 53). У наставку ће се дати основне карактеристике ова три типа мноштва,

²⁶ У овом раду Храковски овај тип мноштва именује термином „итеративност”.

²⁷ Т. Маретић их укључује у тзв. итеративне глаголе: *ђоразболијевати се, ђоизваљивати* – в. Танасић 1996, напомена 61. Једну групу таквих глагола описује М. Пешикан – в. Танасић 1996, нап. 61. Такође, и М. Стевановић помиње неке глаголе с мултипликативним значењем (Стевановић 1991: 534–535). Књазев (1989: 133) истиче да српск(охрватск)и има низ продуктивних суфикса који исказују мултипликативност: *ђуцкађи, ђуцкарађи, ђуљушкађи, скакуђађи*. При томе се позива на један рад Ирене Грицкат из 1956. и извјесну пољску граматiku сх. језика из 1963. У српској литератури ова два типа мноштва су са становишта исказивања глаголским облицима први пут описана у раду Танасић 1996; морфолошка страна питања није разматрана.

а потом вратити на тип мноштва најзначајнији за изучавање функциони-сања временских глаголских облика – итеративно или неограничено мноштво, тј. на неререференцијалне радње/ситуације.

Дистрибутив и мултипликатив се међусобно разликују, али имају и заједничког по чему се одликују од неизбројивог мноштва. Дистрибутив се данас у словенским језицима, и српском, исказује глаголима с префиксима *йо-* и *йре-* (Књазев 1989: 136). Код дистрибутива нису сви актанти исти: у наведеном примјеру исти актант свих радњи је *ријека*, а различити су *башиће*. Код мултипликатива сви актанти су исти – у наведеном примјеру и онај ко лупа и алка²⁸. За разлику од итератива, гдје се радње представљају као неререференцијалне, што даље значи да је неограничено вријеме трајања, код ова два типа мноштва радње се одвијају у ограниченом времену, пошто се у њима исказује ограничено или избројиво мноштво радњи. И у овим типовима свака појединачна радња из мноштва одвија се у посебном временском одсјеку – код мултипликатива увијек, код дистрибутива или да или не, али на томе се не инсистира. Не може се ништа рећи о односима међу тим појединачним радњама, него се има у виду јединствен период у ком се исказује ограничено или избројиво мноштво радњи²⁹. Ови типови мноштва понашају се као и јединичне радње: свако коначно мноштво заузима један период времена. Ова два типа мноштва радњи представљају јединичне виртуелне ситуације, које се у принципу могу понављати (Храковски 1986: 156). Другим ријечима, глаголи којим се исказују ови типови мноштва могу исказивати и неререференцијалне радње под истим условима под којим се оне исказују и глаголима са значењем јединичности: У прољеће *ријека йојйоии све башиће*; Кад дође ноћу, *лупа на вратиима* – гдје ограничено мноштво представља виртуелну јединичну ситуацију неограниченог мноштва ситуација.

Трећи тип – збирна вишекратност – карактеристичан је за српски језик као и за друге словенске језике, а до скоријег времена није био запажен ни описиван у нашој литератури³⁰. Као и дистрибутив и мултипликатив, овај тип мноштва је избројив, ограничен. Са итеративним мноштвом, које

²⁸ Танасић 1996: 26.

²⁹ Танасић 1997а: 100. Тамо није за дистрибутив утврђено да постоји могућност да појединачни актанти буду обухваћени појединачним радњама: *Ријека је йојйоиила башићу йо башићу*, или су сви актанти обухваћени једном радњом у једном временском одсјеку: *Ријека је истовермено йојйоиила све башиће*.

³⁰ Зато се о њему као својству српског језика не говори у раду посвећеном овом питању у словенским језицима – Књазев 1989. Први је рад о њему Танасић 1997а. Овај тип мноштва разматра и Милена Ивановић у монографији о акционалности у украјинском и српском (2017) у склопу поглавља „Акционалне плуралне модификације”. Она му даје термин „репетитивност” видећи извјесне слабости у терминима „збирно мноштво” или „избројиво мноштво”, које сам ја употребио у раду (стр. 227). И поред одређене предности (не апсолутне) тог новог термина, не видим довољно увјерљивих разлога да одустанем од својих. У новије вријеме овој теми у српском језику посвећен је опширнији рад Миловасљевић 2019, са коментарима (и постојеће српске) литературе.

исказује неререференцијалност, повезује га то што и у њему свака појединачна радња има свој одијељен период вршења, па се ова два типа понекад повезују у посебан тип мноштва – вишекратност, гдје збирно мноштво представља ограничену, а итеративно неограничену вишекратност (Књазев 1989). Код итеративног мноштва подразумева се постојање интервала међу појединачним радњама, гдје се може давати податак и о карактеру тог интервала – одговара условној норми, нерегуларно понављање... Код исказивања збирне вишекратности не даје се податак о карактеру интервала међу појединачним радњама. Није уобичајено рећи: Весна је неколико пута *редовно/ионекад* свраћала/свратила. Сам глагол ни глаголски облик не говоре да се ради о мноштву таквих радњи, него се мора посебним средствима дати податак о њему: *Двајуић* Марко скелецију викну (нар. пјесма); *Неколико љуића* постројавали су се за покрет (Б. Ђошић); *О колико се љуића* тако враћах кући растресен (И. Андрић) (Танасић 1997а: 101). Дакле, избројиво мноштво радњи не треба мијешати са неизбројивим, тј. са неререференцијално представљеним радњама; такве радње су референцијалне. Као и кад су посриједи мултипликатив и дистрибутив, и овај тип ограниченог мноштва може се сматрати као виртуелна јединична ситуација. Она се у оквиру употребе глаголских облика може представљати и неререференцијално под истим условима под којим се у српском језику представљају и све друге радње: *У млину се двајуић љовори; Драја моја, ти си љиријуић дневно љонављала деци* (Танасић 1997а; Д. Ђосић)³¹.

У посљедње вријеме опозиција референцијалност/неререференцијалност, као један од типова опозиције јединичност/плуралност (мноштво) глаголске радње узима се као значајна у многим радовима посвећеним употреби глаголских облика. Помињано је већ, у руској науци се ова опозиција означава као опозиција локализованост/нелокализованост глаголске радње. А. В. Бондарко говори о посебном семантичком пољу локализованости (Бондарко 1984). Неререференцијалност се понекад посматра у оквиру појма итеративности као неограниченог мноштва радњи/ситуација. У чешкој лингвистици у посљедње вријеме се при изучавању глагола узима у обзир опозиција референцијалност/неререференцијалност, која се означава терминима актуелност/неактуелност глаголске радње (Паневова 1971, Otazky 1979). Тамо се водила дискусија да ли се ова опозиција исказује на сва три

³¹ Недовољно познавање српске ситуације разлог је што је Хелена Бјеличова-Кшишкова почетком осамдесетих година прошлог вијека устврдила како се у српском језику могу исказивати неререференцијалне прошле радње и перфективним перфектом, за шта је навела два примјера. Ту тврдњу је побила М. Ивић указујући да је ауторка узела примјере који потичу из дјела чији језик је под утицајем кајкавског, који, као и словеначки, има могућност исказивања неререференцијалне прошлости перфективним перфектом (Ивић 1983: 49, нап. 30). Сад знамо да у српском језику постоји избројиво мноштво радњи, а то није исто што исказују неререференцијалне радње, па их с њима, у понечему блиским, не треба мијешати.

временска плана или само на плану садашњости. Преовладао је став да се ова опозиција јавља на сва три плана (Паневова 1971, Otazky 1979)³².

Већ је показано какав је однос опозиције референцијалност/нереференцијалност према моменту референције; на основу тога односа радње/ситуације разврставају се на јединичне, референцијалне, и плуралне, нереференцијалне. Кад је посриједи однос ове опозиције према моменту говора, довољно је познато да се референцијалне радње у односу на тај моменат јављају као садашње, прошле или будуће. Кад су посриједи нереференцијалне радње, у нашим изучавањима временских глаголских облика посебну забуну доносиле су садашње нереференцијалне радње. Код референцијалних садашњих радњи моменат говора и моменат вршења се обавезно подудару, док се садашње нереференцијалне радње конципују тако да се „уопште не инсистира на томе да ли се једна од низа радњи које сачињавају нереференцијалну радњу као цјелину подудара са моментом говора, другим ријечима – да ли моменат говора пада у неки од периода вршења или невршења радње³³. Овдје је значајно то да ли нереференцијална радња као цјелина обухвата моменат говора; ако је тако, ради се о садашњој радњи” (Танасић 1996: 25). У оба случаја, и код референцијалних и код нереференцијалних радњи, моменат говора је обухваћен радњом/ситуацијом, на основу чега се оба типа радњи и одређују као садашње. Прошле и будуће нереференцијалне радње одмјеравају се према моменту говора као и референцијалне и у том погледу и није било већих недоумица.

Већ се досад могло уочити да се неограничено мноштво радњи/ситуација, тј. нереференцијалност, у језику не исказује посебним за то резервисаним средством или средствима. Мада је глаголска категорија референцијалност/нереференцијалност језичка универзалија, језици нису изградиле такво средство, што, уосталом, није ништа необично. Ова категорија се у различитим језицима не исказује на исти начин, али би се могло рећи за словенске језике да у ту сврху користе иста средства. Истина, различити језици имају различите могућности у погледу употребе појединих средстава. У литератури се наводе сљедећа средства: лексичка, граматичка (синтаксичка), контекстуална (Падучева 1986: 415, 1996: 11–12; Ивић 1983; Храковски 1989: 18–22; Танасић 1996, 2005).

Кад је посриједи лексички ниво, у српском језику постоје глаголи који означавају неограничено мноштво, односно нереференцијалност.

³² Тако је и у српском језику – в. Танасић 2005.

³³ Ову тврдњу сам тада дао на основу посматрања ситуације у српском језику. Сада можемо прочитати такво гледање на овај однос и у новијем раду Храковског: „Ситуације које се понављају, тј. ситуације које слиједу једна за другом, од којих се свака подудара са својим одијељеним периодом времена, при чему ни у један од тих периода времена не улази моменат говора (и, сједствено, они се не појављују као видљиви), припадају итеративном типу мноштва ситуација” (Храковски 2014: 7).

Такав је глагол *бивајти*; такви су, на примјер, и глаголи *виђајти*, *вечеравајти*, *одсједајти* у сљедећим примјерима: Ја га *виђам* на концертима; Он не *вечерава*; Он *одседа* у хотелу; Он *навраћа* код нас (Танасић 1996: 29, према Ивић 1988). Ипак, за српски језик није карактеристично да се глаголска неререференцијалност изражава на овакав начин; има мало таквих глагола, за разлику од неких других словенских језика. Овај начин исказивања неререференцијалности карактеристичнији је за западнословенске и источнословенске језике³⁴.

Има глагола који не исказују искључиво понављане, неререференцијалне радње, али се при употреби у реченици³⁵ лако подају означавању неререференцијалности. Најслободније се повезују са значењем плуралности глаголи који се локализују у времену, а по својој природи могу се прекидати и обнављати: *ірадијти*, *іисајти* (писмо), *оіікривајти* (прозор...) (Храковски 1989: 19). Такође, такви су и глаголи који значе привремена стања и хомогене процесе: *лежати*, *сїавајти*... (Храковски 1989: 19). С друге стране, нису спојиви са значењем плуралности глаголи који означавају стална својства и односе: *Лифїі ірима чеїири човјека*; *Рибa дїше шкрїама* (Храковски 1989: 20). Одредба „нису спојиви”, како означава ове глаголе Храковски, не значи да се никад не могу овим глаголима исказати неререференцијалне радње – уп. *Кад лифїі ірима чеїири човјека, не ііреба да улази и іеїи човјек*. Ово што је о тим глаголима Храковски навео за руски језик важи и за српски језик. Слично се може рећи и за неке модалне глаголе и глаголе менталних и емоционалних стања. Ови глаголи исказују стања која се одликују трајношћу и нису лако податни квантификацији са значењем итеративности, мада се и такви глаголи у одређеним приликама подвргавају итеративизацији, тј. њима се може исказивати неограничено понављање на плану садашњости, прошлости или будућности (в. Танасић 1999).

На неререференцијалност глаголске радње може се у српском језику указивати и синтаксичким средствима у оквиру реченице, као и у другим словенским језицима³⁶. То су одређене прилошке одредбе које недвосмислено говоре о неограниченом понављању радње/ситуације. У питању су прилошке ријечи или именице у одговарајућим падежним облицима или синтагмама, које у ствари именују моменат референције. Дефинишући у временском погледу радњу, они информишу о томе да ли се она врши у

³⁴ Овакви глаголи су најбројнији у чешком и словачком језику (Ивић 1983: 39, Храковски 1989: 16), у чешком, словачком, пољском и руском – Књазев 1989: 141. Овакви глаголи у руском помињу се и у раду Храковски 1986: 157.

³⁵ Храковски (1989: 19) скреће пажњу да Падучева (1986: 418) говори не о глаголима, већ о употреби глагола. У ствари, говорећи о глаголима који у различитим контекстима имају различито тумачење Падучева закључује: у таквим случајевима немамо посла с класама глагола, већ прије с класама глаголских употреба – „глаголо-употребление”.

³⁶ За руски види, нпр., Падучева 1986: 415, 1996: 11; Храковски 1986: 157, 1989: 20–21.

једном временском одсјеку (1) макар она била конципована као избројиво мноштво (1a) или се врши у неодређеном броју временских интервала – као нереференцијална радња (2)–(4):

(1) Неко и *овој јуџира* мисли на вас (Танасић 1996: 30; Д. Радовић); (1a) *Два-јуџи* Марко скелецију зовну; (2) *Субојом* и *недељом* станови личе на каце (Танасић 1996: 30; Д. Радовић); (3) *При разговору* он често вади своју ситну оловку (Танасић 1996; Андрић); (4) Само *џазарним даном* враћала нам се храброст (Танасић 2005: 400; М. Лалић).

На сва три временска плана радње се могу вршити регуларно или ирегуларно (Ивић 1983: 38). „Регуларност у принципу или испољава апсолутан карактер (значење ’редовно се остварује [у назначеним приликама]’), или допушта евентуалност одступања од правила (значење ’обично се остварује [у назначеним приликама]’), док је ирегуларност или оличена у карактеристичној фреквенцијској одређености (значење ’често/ретко се остварује’) или сведена на епизодичност лишену фреквенцијске димензије (значење ’понекад се остварује’). На тој скали могућности међусобно се јасно супротстављају два екстрема – потпуна регуларност (’редовно’) и изразита епизодичност (’понекад’). У међупростору се протежу информације типа ’обично се остварује’, ’углавном се остварује’, ’најчешће се остварује’, ’често се остварује’, ’ређе се остварује’ и сл. чинећи прелаз између поменутих двају екстрема врло поступним (оно што је, рецимо, окарактерисано као ’најчешће’ није, разуме се, по природи својој регуларно, али је, с друге стране, безмало то)” (Ивић 1983: 38). У оваквим случајевима (2) одредба цикличности означава регуларно понављање углавном календарских периода времена (Храковски 1989: 20). Примјер (3) илуструје одређивање понављања на скали ријетко – често, а у четвртом примјеру одредбом се прошла радња одређује као нереференцијална. Овим одредбама указује се и на величину интервала између радњи/ситуација које се понављају. Они могу одговарати уобичајеној (условној) норми, могу бити већи или мањи од уобичајене норме. У реченици се ријетко указује да понављање радње/ситуације одговара уобичајеној норми (Храковски 1989: 21).

Као један од фактора који обезбјеђују разликовање нереференцијалних од референцијалних радњи узима се и контекст, који изван граница саме реченице обезбјеђује реченици једно или друго значење (Храковски 1989: 22, Долињина 1989: 266). Тако је у сљедећим примјерима:

(1) Као и свака туберкулоза, она се шири на све стране (Танасић 1996: 52; Д. Ћосић); (2) Иде ли воз до тог места? (Танасић 1996: 52; Д. Сушић); (3) Ту се, на ћупријској огради, излажу на продају прве трешње (Танасић 1996: 52; Андрић); (4) И све се сврши на томе (Танасић 1996: 53; Андрић); (5) Од великог терета чамац потоне до саме таласаче (Танасић 1996: 53; Вечерње новости).

У прва три примјера контекст разрјешава питање да ли се ради о садашњим референцијалним или неререференцијалним радњама/ситуацијама. У четвртом и петом примјеру, није посриједи таква вишезначност будући да перфективни презент не исказује садашње референцијалне ситуације. Овдје контекст указује да се ради о садашњости – дакле, референцијално представљеној радњи, а одстрањује могућност да се ради о временској трансформацији.

Некад контекст и временска одредба дјелују удружено: контекст указује да се ради о садашњости, а одредба о ком типу садашњости је ријеч:

(1) Женскиње се не чешља у *йейџак* (Танасић 1996: 61; Борба); (2) Чешљају се *субоџом* (Танасић 1996: 59; Борба); (3) Пустом човеку *џаг* све пада на памет (Танасић 1996: 55; Д. Ђосић).

Пошто се садашње референцијалне радње не могу временски одређивати тако да се именује временски одсјек који се не подудара с моментом говора, јасно је да у наведеним примјерима оне одређују садашње неререференцијалне радње. Исто тако, глаголски вид удружен са контекстом може бити показатељ неререференцијалности; рецимо, довољно је да се контекстом покаже да радња исказана перфективним презентом припада садашњости па да буде јасно да се ради о неререференцијалности, будући да презент свршених глагола не може исказивати садашње референцијалне радње. Треба додати да се оваквим временским одредбама радње не одређују увијек као референцијалне или неререференцијалне, неке исте одредбе у сарадњи са другим чиниоцима могу да стоје уз глаголе референцијално и неререференцијално употређене. Сложенији је однос између временских одредби у реченици и опозиције референцијалност/неререференцијалност радње/ситуације³⁷.

Не мора се у реченици увијек експлицитно исказати и моменат референције. То посебно важи за садашње референцијалне радње пошто се код њих моменат референције подудара са моментом говора, па је његово исказивање често сувишно. На том плану се чешће јављају одредбе које указују на неререференцијалност глаголске радње.

Ниједан од ових показатеља неререференцијалности радње у реченици није потребан у народним пословицама и сличним изрекама:

Сит гладну не вјерује. Рука руку мије, а образ обије. Кома закон у топузу лежи трагови му смрде нечовјештвом (Његош). Дјеца са рођењем доносе способност говора, а у породици га уче. Само духови првог реда читају природу у оригиналу (Божидар Кнежевић).

У неким случајевима тешко је одредити да ли је ријеч о референцијалној или неререференцијалној радњи. У реченици значење плуралности може да губи доминантну позицију. То се дешава „када се битним за значење

³⁷ О српској ситуацији детаљније се говори у радовима Танасић 1996. и Танасић 2005.

конструкције не јавља сам факт поновљивости радње већ резултати до којих поновљивост доводи – мијења се, преосмишљава или карактер односа између предиката и једног од његових актаната или аспектуална семантика предиката, или и једно и друго. Предикат почиње да карактерише својство или навику субјекта, указује на повећање дужине периода у коме се то догађа, захваљујући чему она осмишљавају као један 'хипердогађај', наглашавати исцрпеност објекта или именовати ново стање субјекта” (Долињина 1989: 265). То ново значење постаје доминантно, а сама идеја плуралности радњи је присутна само латентно (Исто)³⁸.

Има глагола који у реченици служе да најаве неререференцијалну радњу исказану другим глаголом, замјењују друге помињане начине који обезбјеђују у реченици неререференцијално тумачење радње/ситуације: *бивајти* (1), *деси-ти се / дешавајти се*³⁹ (2а), *дојодити се / дојађајти се* (2б), *имајти (обичај)* (3), *знајти (имајти обичај;* Речник САНУ, књ. 7: *знајти* I. 6.) (4а); (*дешавајти се, дојађајти се, бивајти;* Речник САНУ, књ. 7: *знајти* I. 6.) (4б):

(1) *Бивало је случајева да се и не јави кад дође;* (2а) Тако *се дешавало* да спавају под отвореним небом (Танасић 1996); *Деси ми се* да данима само посматрам започети посао у покушају да га разумем и прави пут до извршења (Вечерње новости, 4. 5. 2020; М. Шобајић); (2б) *Дојађало му се* да, у својим улогама, смањује одстојање према себи а повећава га према другима; *дојађало му се*, све чешће, да она претерана самоувереност, којој се подсмевао код других, избије и из њега; *дојађало му се* да, за час, поверује како ће му победа увек бити наклоњена, иако не значи много (С. В. Јанковић, Дорћол); (3) Отуда они који имају склоности ка овој врсти доживљаја *имају и обичај* да се, баш из Узун Миркове, спуштају некадашњом Старом чаршијом (С. В. Јанковић, Дорћол); (4а) *Знао је* викати на свог писара лупајући шаком по столу (Речник САНУ; В. Десница); Тако је Рига Велестинац *знао* да читаве месеце проводи у учењу и читању, као што је Рига од Фере *знао* да их проводи у путовањима и лутањима (С. В. Јанковић, Дорћол); (4б) У Београду кошава *зна* да дува по седам дана (Разг.). Понекад је житеље ове улице пред зору, *знала* да пробуди нека врло архаична, слеђена тишина (С. В. Јанковић, Дорћол).

Већ је речено да је одлика садашњих референцијалних радњи да се код њих моменат вршења радње и моменат референције говора нужно подудара с моментом говора, код неререференцијалних – видјели смо, он именује неограничен број интервала у којим се радња догађа, а да ли се неки од њих подудара с моментом говора не узима се као битно. Зато се код референцијалних садашњих радњи моменат референције не исказује, сем кад комуникативни циљ захтијева да се посебно нагласи. С обзиром на такво стање, ни питање о мјесту момента референције на временској оси

³⁸ О постепености прелаза из једне у другу појаву у новије вријеме се код нас говори највише као о фазичности, чију је теорију детаљно представио Милорад Радовановић (Радовановић 2009. и Радовановић 2015).

³⁹ Наводи их и за руски језик Храковски 1989: 21.

нема смисла кад су посриједи садашње референцијалне радње. Зато се у реченицама с таквим питањем радња обавезно јавља као неререференцијална:

- (1) *Kag* независну реченицу не одвајамо зарезом? (Танасић 1996: 72; Ј. Вуковић); (2) *Kaga* стварате? (Танасић 1996: 72; М. Селимовић).

Будући да је исказивање момента референције садашњих референцијалних радњи са информационе стране сувишно, сем кад се то жели посебно нагласити, у временским реченицама се на плану садашњости исказују само неререференцијалне радње/ситуације:

- (1) *Kag* говоримо о нашем народном језику, готово увек полазимо од нетачне чињенице (Танасић 1996: 92; М. Селимовић); (2) Увек се буну *kag* иде после поноћи на стражу (Танасић 1996: 92; Д. Ђосић); (3) *Kag* их сретнем, ја се смејем за инат (Танасић 1996: 93; Д. Ђосић); (4) *Kag* има пара, никад се са женом не закачим (Танасић 1996: 96; НИН); (5) *Чим* командант не верује, ни борци не верују (Танасић 1996: 98; Д. Ђосић); (7) И *чим* неко почне о поштењу, гледају га као бијелу врану (Танасић 1996: 98; М. Лалић)⁴⁰.

Опозиција референцијалност/неререференцијалност глаголске радње доводи се у везу и са глаголским видом. У науци се водила дискусија око тога да ли је ова опозиција један од начина исказивања аспектуалности или је изван поља аспектуалности. Неспорна је чињеница да се и референцијалне и неререференцијалне радње исказују глаголима оба вида. Ставови појединих истраживача се ипак разликују у погледу виђења односа ове двије категорије и крећу се од мишљења да су оне међусобно удаљеније (Паневова 1971: 28) до тврдње да су ближе, да међу њима границе нису чврсте (Бондарко 1990: 20)⁴¹. Бондарко у позним годинама својих изучавања глагола категорију референцијалност/неререференцијалност глаголске радње смјешта у *аспектјуално-тјемпорални* *комплекс*, који сачињавају аспектуалност, референцијалност/неререференцијалност, темпоралност, таксис и временски систем (Бондарко 2011: 96). За њега аспектуалност има суштинску улогу у семантици опозиције референцијалност/неререференцијалност будући да се ради о карактеру протицања радње у времену (Исто: 96). Ипак је утврђена извјесна законитост у погледу односа између ове двије семантичке категорије. Књазев истиче да се итеративност (тј. неререференцијалност) у свим словенским језицима исказује претежно глаголима несвршеног вида, а разлике се јављају у погледу подобности свршеног вида за ту функцију (1989: 140). За руски језик истиче се да није склон исказивању неререференцијалности глаголима свршеног вида; исказивање итеративности свршеним глаголима носи боју експресивности (Књазев 1989: 140). Та несклоност посебно је изражена на плану прошлости (Бондарко 2011: 96). У чешком, словачком, лужичком и словеначком исказивање итеративности глаголима свршеног вида не зависи од временске

⁴⁰ О оваквим реченицама нешто више види у раду Танасић 1986а.

⁴¹ Везу између ова два поља виде и Милка Ивић (1983) и Књазев (1989: 140).

форме, док се у српском и пољском језику релативно ријетко употребљавају глаголи свршеног вида у облицима прошлог времена (Књазев 1989: 141)⁴².

Што се тиче српског језика, глаголи свршеног вида немају сувише ограничен домен употребе у исказивању неререференцијалности. Наиме, презент свршеног вида исказује регуларно неререференцијалну садашњост, а управо је без могућности да исказује референцијалну садашњост. С друге стране, тачно је да глаголи свршеног вида имају малу могућност исказивања неререференцијалне прошлости претериталним глаголским облицима (о томе в. Ивић 1983, детаљније Танасић 2005), али је таква могућност сасвим доступна овим глаголима при употреби облика потенцијала за исказивање прошлости. Могло би се рећи да српски глаголски систем данас не показује тенденцију коју за руски констатује Бондарко (о томе в. Ивић 1983, Танасић 2005).

У литератури се поставља питање о вези између категорија референцијалност/неререференцијалност глаголске радње и темпоралности. Постављала су се питања од тога да ли је опозиција референцијалности/неререференцијалности изван категорије темпоралности до тога да ли се она испољава код употребе глагола на сва три временска плана или само на плану садашњости. Дошло се до става да је очито да се при изучавању функционисања система глаголских облика мора узимати у обзир ова опозиција (Паневова 1971: 27–28, Ивић 1983). Указује се на то да се ова поља пресијецају; на томе инсистира А. В. Бондарко 1979: 136, 1984: 502, а у новије вријеме Бондарко смјешта ове двије категорије у аспектуално-темпорални комплекс (2011: 96). И опет он подвлачи да су ове двије категорије повезане јер свака временска форма оставља утицај на начин представљања семантике неререференцијалности (стр. 98). Та веза између ове двије категорије огледа се и у српском језику. Српски језик, као и други словенски језици уосталом, нема два посебна система глаголских облика за исказивање референцијалних и неререференцијалних радњи. Један и други тип радњи исказује се углавном истим глаголским облицима, уз одређене специфичности њихове употребе. Тако се садашње референцијалне радње исказују само несвршеним презентом, а садашње неререференцијалне радње – и несвршеним и свршеним презентом (в. Танасић 1996). Изражавање те опозиције глаголским облицима на плану прошлости и будућности у српском језику описано је у раду Ивић 1983 и, детаљније, Танасић 2005.

Прошле референцијалне радње се, опет, исказују перфектом оба вида, а неререференцијалне по правилу само несвршеним перфектом. Кажем: по правилу, јер у одређеним ситуацијама и перфективни перфекат исказује прошле неререференцијалне радње, најчешће у пословицама (в. Танасић 2005: 401–402), као што то чини, опет у одређеним ситуацијама, и облик аориста (Танасић 2005: 427). Имперфекат је опет подобан за исказивање

⁴² Преглед ситуације у словенским језицима даје и М. Ивић 1983.

прошних референцијалних и неререференцијалних радњи. С друге стране, неререференцијалне прошле радње свршеног вида исказују се обликом потенцијала, који са обликом перфекта исказује и несвршене неререференцијалне радње у прошлости.

Да се категорије референцијалност/неререференцијалност и темпоралност не подударају апсолутно, говори и чињеница да се опозиција референцијалност/неререференцијалност радње сусреће и код модалних глаголских облика (и у основној њиховој употреби, не само кад је посриједи њихова временска употреба). О томе свједоче сљедећи примјери са императивом: При вожњи *држиће се* за рукохвате (Танасић 1996: 28); Кад лисица предиккује, *џази* на гуске (Танасић 1996: 97). Кад знамо и да је потенцијал готово једино средство за исказивање прошлих свршених радњи неререференцијално конципованих, а да он притом, напоредо са перфектом, исказује и несвршене радње овога типа, онда неминовно спознајемо и то да није тако крута граница међу временским и модалним глаголским облицима.

Категорија референцијалност/неререференцијалност повезана је и са категоријом таксиса – „која у полипредикативним конструкцијама изражава временски однос међу радњама у оквирима јединственог, заједничког, временског плана” (Бондарко 2011: 99). Истоврсност, јединственост радњи с тачке гледишта својстава референцијалност/неререференцијалност укључује се међу обавезна својства таксиса: посматране двије предикације морају бити или референцијално или неререференцијално конциповане. Ако тако није, нема довољно разлога да се говори о таксису (Исто, 99)⁴³.

У склопу проучавања употребе глаголских облика посебно мјесто има режим њихове временске транспозиције. Временска транспозиција глаголског облика значи његову употребу у одређеним контекстуалним условима за исказивање времена које није карактеристично за дати глаголски облик. При таквом режиму употребе временских глаголских облика момент говора не служи као референтна тачка (Танасић 2005: 347). Временском транспоновану подложни су и модални глаголски облици потенцијал и императив. Наша синтаксичка наука је током двадесетог вијека о временским транспозицијама глаголских облика досљедно говорила као о виду њихове релативне употребе⁴⁴. То је, видјели смо, био један случај гдје

⁴³ О таксису, његовом тумачењу у релевантној литератури и о ситуацији у српском и украјинском језику говори се у обимној монографији Поповић 2012, као и у Поповић 2018. (за српски језик), гдје она полази од сљедеће његове дефиниције: „Таксис је функционално-семантичка категорија која обухвата средства морфолошког, лексичко-семантичког и синтаксичког нивоа у функцији исказивања узајамне темпоралне оријентације у реченици главне и зависне ситуације, које могу бити временски подударне и неподударне – симултане и асимултане” (стр. 491). Она је практично ову тему увела у српску лингвистику.

⁴⁴ М. Стевановић је, видјели смо, тврдио да презент транспонован у будућност кад уз њега не иде временска одредба има модално значење, што је још у његово вријеме побијано од неких синтаксичара.

су сви истраживачи глаголских облика били сагласни и одступали од дефиниције релатива коју је дао Александар Белић – и сам он је то чинио. Такав приступ задржали су и наши граматичари који су водили значајну ријеч у дискусијама о индикативу и релативу (Стевановић 1991, Ј. Вуковић) и њихови сљедбеници (Станојчић и Поповић 2005, Миновић 1987). Временска транспозиција глаголских облика има своја правила устројавања, а најбитнија је у томе чињеница, већ истакнута, да се ту моменат говора не јавља као релевантна тачка за временско одмјеравање⁴⁵. То и јесте разлог да се оваква употреба глаголских облика издваја и да је не треба мијешати са њиховом примарном употребом, гдје се разликује индикативна и релативна употреба, што је била честа пракса у нашој синтаксичкој традицији. Ово је у славистичкој литератури већ истицано. Тако Е. В. Падучева каже: „Наративни режим (епски стил) одликује се тиме што однос текста према говорној ситуацији, а, следствено, и према моменту говора, за њега не постоји. [...] парним према наративном прошлом времену јавља се историјски презент, који такође не исказује однос подударана с моментом говора. Опозиција 'садашњост'/'прошlost' преобраћа се при наративном режиму у опозицију 'ближе'/'даље' (Падучева 1986: 416, исто и Падучева 1996: 13). Слично о временском транспоновању презента у прошlost говори и А. В. Бондарко. Он за употребу приповједачког презента каже да значење њиме исказане прошлости „проистиче из самог факта приповиједања, а не из супротстављања времена сваке од тих радњи са садашњим временом момента ријечи. Везе са садашњим временом нема ни за аутора ни за читаоца”, а облицима приповједачког презента исказан низ радњи значи слијед догађања (Бондарко 2011: 233). По сличним принципима врши се и транспоновање презента у будућност, које је, такође, карактеристично за српски језик⁴⁶.

Јасно је, дакле, да из описа примарне употребе глаголских облика, кад се њима исказане радње одмјеравају према моменту говора – које припадају синтаксичком индикативу или релативу, треба искључити временске транспозиције глаголских облика. Већ је показано какве је проблеме у тумачењу индикатива и релатива нашим синтаксичарима доносило то што нису разумјели да временске транспозиције не треба тумачити у складу с том теоријом⁴⁷.

Такође, модална трансформација временских глаголских облика не треба да се мијеша са релативном употребом глаголских облика. Већ

⁴⁵ Нешто више о временској транспозицији глаголских облика на примјеру презента, са избором литературе, в. у раду Танасић 1996: 147–163, Танасић 2005.

⁴⁶ О овом типу транспоновања презента у српском језику више у Танасић 1996: 158–163.

⁴⁷ Свој став изнесен 1986. Падучева поткрепљује мишљењем Форсајта у: *A grammar of aspect* (Кембриџ, 1970) и Е. Бенвениста, *Опшита лингвистика* (руско издање – 1974). То нашим тадашњим проучаваоцима употребе глаголских облика или није било познато или се није учинило довољно увјерљивим.

је Александар Белић схватио да је потребно издвојити модалну употребу глаголских облика. Дакле, поред исказивања модалности модалним глаголским облицима у њиховој основној употреби, модалност се исказује и временским облицима при њиховој модалној транспозицији.

Видјели смо, дакле, да се временски глаголски облици јављају у одређеним условима и у функцији исказивања модалних значења, а да модални глаголски облици, опет, у одређеним условима исказују временска значења. Модалност је категорија сложена и по томе што се у српском језику, као и у другим словенским језицима, исказује различитим средствима. Када је посриједи глагол, модалност исказују поједини глаголи својом лексичком семантиком и глаголски облици.

Има случајева да се у стручној литератури неки другачији вид исказивања модалног значења приписује глаголским облицима. Тако, кад је посриједи по својој лексичкој семантици модални глагол, лични глаголски облик образован од тога глагола сам по себи не мора имати модално значење. У реченици *Он је морао да оде* – перфектом се исказује временско значење: радња припада синтаксичком индикативу. Ни модалне ријечи у синтаксичком споју са предикатски употријебљеном глаголском лексемом не обезбјеђују модалност датом глаголском облику – уп.: *Он вјероватно ради*. Као што модална семантика саме глаголске лексеме не предодређује и модалност глаголског облика у којем се она остварује, тако исто она не може обезбиједити модалност глаголском облику у предикату подређене клаузе, тј. у реченицама типа *Ја вјерујем да је он оишао*. У наведеном примјеру и облик презента у управној и перфекат у зависној клаузи имају временско, а не модално значење.

Све досад речено може се свести на сљедеће.

Категорија референцијалност/нереференцијалност глаголске радње/ ситуације, по другоме јединичност / неограничено мноштво радње односно ситуације, представља једну од језичких универзалија. Ову категорију глаголске радње/ситуације не исказује глагол као такав – сем по изузетку, она не лежи у глаголској лексици, ни у морфологији; то је интерпретативна категорија (Долињина 1989: 269, Храковски 2014: 7–9)⁴⁸. То значи да се разлика између референцијалних и нереференцијалних радњи/ситуација остварује на нивоу реченице, понекад чак и изван реченице – у контексту.

У проучавању синтаксе глаголских облика у српском језику треба имати у виду сљедеће.

Прво, временске и модалне транспозиције глаголских облика остају изван њихове примарне употребе и треба их проучавати без успостављања односа према категорији индикатива и релатива. Тиме се та категорија

⁴⁸ Овдје Долињина упућује да су на интерпретативни карактер многих глаголских категорија указивали многи лингвисти, а на такав карактер низа аспектуалних појава указивао је Маслов још раних шездесетих година двадесетог вијека, као и Бондарко седамдесетих година.

ослобађа оптерећења које је доносило повезивање с транспозицијама; до-недавно је то посебно био случај с временским транспозицијама.

Друго, при проучавању употребе глаголских облика потребно је водити рачуна да се њима на сва три временска плана исказују два типа глаголских радњи – референцијалне и неререференцијалне радње. Разликовање референцијалних и неререференцијалних радњи отклања неспоразуме који су се јављали у тумачењу глаголских облика у вези с теоријом индикатива и релатива. То је посебно било у случају употребе облика презента, гдје су се одређена питања из домена ове опозиције покушавала ријешити преко синтаксичког индикатива и релатива, без претходног рашчлањивања садашњих радњи на референцијалне и неререференцијалне. Разликовање тих двају момената отклонило је те сметње и дефинитивно скинуло питање перфективног презента на плану садашњости. Увођење категорије референцијалност/неререференцијалност глаголске радње омогућило је да се примарна употреба глаголских облика опише у кључу теорије синтаксичког индикатива и релатива без остатка. Укључивање те категорије у опис глаголског система ослобађа потребе за оним свим појмовно-терминолошким рјешењима за којим су наши синтаксичари посезали да би премостили препреке на које су наишли у тумачењу употребе и значења глаголских облика, па и тумачења синтаксичког индикатива и релатива мимо критеријума на којим се они заснивају (Танасић 1996).

Пошто је опозиција референцијалност/неререференцијалност, као најизраженији вид категорије мноштва радњи/ситуација – а за синтаксу глагола и од највећег утицаја – интерпретативне природе, то значи да глаголски облици сами собом не исказују ни референцијалност ни неререференцијалне радње; већ је показано који су то фактори који имају улогу при тумачењу радњи. Ипак, постоје извјесни принципи који регулишу употребу глаголских облика притом. У најопштијем, то је за српски језик, што важи и за друге словенске језике, изнијела Милка Ивић: „Инвентар глаголских облика којима се разликује време под овде разматраним неререференцијалним околностима не сме бити идентичан с инвентаром референцијалних глагола у одговарајућој функцији” (Ивић 1983: 51).

Домети уважавања разликовања опозиције референцијалност/неререференцијалност глаголске радње, на коју је код нас скренула пажњу Милка Ивић, провјерени су у опису функционисања српског глаголског система. Теорија референцијалности и неререференцијалности глаголске радње први пут је примијењена у опису синтаксе презента српског језика, глаголског облика с најкомплекснијом синтаксом (Танасић 1996)⁴⁹, потом и у опису синтаксе глаголских облика у српском језику у цјелини (Танасић 2005). Наравно

⁴⁹ У приказу ове књиге академик Ирена Грицкат написала је: „Тиме је [увођењем опозиције референцијалност/неререференцијалност] у великој мери стављена на своје право место подела на индикатив и релатив (и модус), која је у србистици доста дуго била у оптицају, доживљавајући и своју еволуцију и своја лутања” (Грицкат 1997: 215).

– а то истичу и руски теоретичари чији је највећи допринос проучавању категорије мноштва радњи/ситуација, остаје још доста посла да се појава потпуније опише – идући од значења ка глаголским облицима и од глаголских облика ка значењу ове категорије.

Већ је било нешто ријечи о значају глаголског вида у изучавању функционисања система глаголских облика у српскоме језику – у вези са опозицијом референцијалност/нереференцијалност глаголске радње. Тај значај је, међутим, много већи него што би се могло разабрати из споменутог. Поједини глаголски облици јављају се искључиво, или готово искључиво, као облици глагола једнога глаголског вида. У појединим случајевима секундарне употребе неки глаголски облици се граде опет од глагола једнога вида. Затим, глаголски вид се показује као посебно релевантан у успостављању временских односа међу предикацијама у сложеним реченицама. Међутим, има у вези са глаголским видом и питања која се првенствено тичу морфологије.

При опису функционисања глаголских облика важно је водити рачуна о оним питањима која се традиционално наводе под називом глаголско стање (лат. *genus verbi*, грч. *diáthesis*). То је категорија⁵⁰ везана за глагол; у нашој литератури у употреби је и термин „глаголски род”, у посљедње вријеме све више „глаголска дијатеза”. Различито се дефинише и зато што није на јединствен начин граматикализована. У образовању глаголског стања учествују морфолошка, синтаксичка и семантичка компонента. Ову категорију има много више језика него категорију глаголског вида. Свака пунозначна ријеч има категорију дијатезе; то је однос између елемената семантичког и синтаксичког плана који се успостављају уз ту ријеч. Сваки глагол својом семантиком отвара мјесто за један или више учесника, актаната, који попуњавају њене семантичке валенције. Глаголска дијатеза односно, глаголско стање, јесте, најкраће и најопштије речено, однос између елемената семантичког и синтаксичког плана које уводи глагол. Различити аутори на различите начине систематизују видове глаголског стања, па нема уједначеног става о томе колико има глаголских стања. Углавном нису дискутабилна глаголска стања која чине центар ове глаголске категорије – активно (актив) и пасивно стање (пасив). Актив је глаголско стање код кога се вршилац радње, агенс, у реченици исказује субјектом у номинативу, а објекат на који је радња усмјерена (пацијенс) је, ако га глагол захтијева, у позицији ближег објекта, у српском језику у акузативу без предлога, рјеђе генитива без предлога, нпр.: *Тијана је њријремала исјийи љейос*. Пасив је глаголско стање код кога се реченичним субјектом у номинативу не именује агенс, већ објекат на који је радња усмјерена (пацијенс), агенс добија позицију допуне, а предикат карактерише вршење радње у времену о коме реферише предикат, нпр.: *Исјийи је њријремљен љейос; У јесен се њријрема*

⁵⁰ Текст о овој глаголској категорији представља (мој) текст објављен у *Српској енциклопедији*, Нови Сад – Београд.

зимница. Пасив се остварује искључиво са прелазним глаголима, актив са прелазним и непрелазним. Пасив се у овој опозицији узима као маркирани члан пара. Категорија пасива није морфолошки граматикализована у српском језику, као ни у другим словенским језицима, прецизније, морфолошки ниво није довољан за исказивање пасивног стања. Актив се остварује у реченицама са активним формама глаголских облика у предикату (нпр. *кујујем, кујовао сам, кујоваћу* – итд.), пасив се исказује у реченицама са предикатом образованим помоћу трпних придјева (нпр. *бивам ииџан, ииџан сам, бићу ииџан* – итд.). Међутим, глаголски облици са активном формом предиката јављају се при исказивању и пасива и других видова глаголског стања. Уз то, ни реченице са трпним придјевом у предикату не исказују увијек пасив, пошто се он некад понаша као прави придјев, па тада нема глаголског стања, дијатезе, нпр. *Соба је окречена и свијећила*; овдје нема вршења радње. Уз то, пасив се у српском језику исказује и у реченицама са активном формом предиката и замјеничком ријечи *се* као ознаком пасивног стања: *Кућа је праћена – Кућа се прадила*. Зато је реченица оквир у ком се остварују и идентификују ова глаголска стања. Семантика такође игра улогу. Нпр. код актива је пресудна у неким случајевима препознавања врсте актанта, односно члана реченице – уп. Весна је чекала *цијелу ноћ* – Весна је чекала *ноћ* (одредба времена – ближи објекат). Мада се активном и пасивном реченицом у основи исказује иста ситауција, међу њима има разлике. Тако се у пасивној реченици досљедно искључује синтаксичка позиција ближег објекта, али се отвара нова синтаксичка позиција – агентивна допуна: Бојан је похваљен *од (сџране) разредној сџарјешине*. У српском језику валенција за агенс је слаба; зато се он ријетко исказује мада обавезно учествује на семантичком плану. Неисказан агенс идентификује се на основу ширег контекста или се на њега указује индиректно, најчешће неким предлошко-падежним конструкцијама. У *Скуиџиџини* је донесен закон, *Међу сџугенџима* се не прихватају нови услови студирања. У рефлексивном пасиву ова допуна се не препоручује у књижевном језику. Избор активне или пасивне реченице условљен је комуникативном хијерархијом семантичких актаната која се представља у синтаксичкој структури реченице. Има језика у којима не постоји опозиција актив – пасив.

Мада и данас и неки значајни лингвисти сва стања своде на актив и пасив, има много разлога против таквог приступа; могли би се тако дијелити облици предиката, али предикат није исто што и глаголско стање, дијатеза; видјели смо да се и пасив може исказивати у реченици са активним обликом предиката. У складу са дефиницијом глаголске дијатезе оправдано је говорити да сваки глагол има најмање једно глаголско стање.

Због формалне сличности с партиципским пасивом, у нашој литератури не издваја се посебна категорија гл. стања *декаузатив*; разлика је у томе што декаузатив нема агенс, па ни агентивну допуну у реченици.

Тако би према активу: *Вјешар је сломио ірану* – декаузатив био: *Грана је сломљена*.

Као посебан вид глаголског стања издваја се и медијално стање. Образује се са повратним и неповратним глаголима. Радња полази из субјекта и завршава се у њему: *Дијетје се радује. Мајка блистја од среће*. Постоји више подтипова рефлексивног стања. Право повратно глаголско стање: субјекат радње је истовремено и њен објекат: *Дјевојка се чешља. Узајамно повратно стање: два или више субјеката врше радњу једни на другим: дјеца се рву, жене се свађају, на крају су се растјали лијейо*. Постоје случајеви кад се у реченици јавља хомонимија; она проистиче из глаголске лексике. Према прелазном глаголу може да се јави неки тип повратног глагола. С таквим глаголима у реченици с присутним елементом могу се исказивати различите дијатезе: *Дјевојке се воде за руке* – узајамно-повратна или пасивна дијатеза, *Ружа се савија испод ірозора* – медијум или пасив. Хомонимија се разрјешава кроз утврђивање семантичко-синтаксичких односа у реченици. Тип глаголског стања утврђује се утврђујући да ли је номинативом субјекта исказан агенс или пацијенс. Овим није исцрпљен списак подтипова глаголског стања јер сваки глагол подразумијева постојање бар једнога типа стања – начина представљања семантичких учесника у реченици. Глаголско стање исказује се и у безличним реченицама, у којим се не исказују ни агенс ни пацијенс; за овај посљедњи постоје ријетки изузеци.

Већ је код нас постала традиција, при опису српских синтаксичких датости, да се отвара посебно поглавље посвећено синтакси глаголских облика. А с тим у вези искрсава важно принципско питање да ли глаголски облици своја значења исказују на морфолошком или на синтаксичком нивоу.

И из овога што је овдје речено може се наслутити, а то је много очигледније из ширих излагања о глаголским облицима, да има много више разлога да се употреба и значења глаголских облика разматрају у оквиру синтаксе. Мало је, наиме, глаголских облика који већ самом врстом своје граматикализованости објелодањују своја најважнија значења. За глаголски систем српскога језика карактеристично је да већина чланова тога система има ту способност да не буду увијек истозначно протумачени, као и да многи од њих исказују значења која као примарна припадају неким другим члановима система о којем је ријеч. Такву своју значењску разноликост они исказују уз већу или мању сарадњу других реченичних дијелова, а неријетко у томе учествује и шири контекст. Тако се релативновременска детерминација предикације глаголским облицима обавезно остварује на синтаксичком нивоу будући да сам глаголски облик као такав не може да искаже у том смислу конциповано вријеме. Још је и већа улога синтаксичког окружења код тзв. транспонована глаголских облика. Ту се такође укључује и шири контекст, односно синтакса текста. Даље, глаголски прилози своје функције у реченици увијек остварују у оквиру синтаксе, синтагматским

повезивањем са другим реченичним дијеловима. Посебно су наши глаголски облици као морфолошке категорије немоћни за идентификацију радње са становишта опозиције референцијалност/нереференцијалност. Већ је, наиме, речено да се један и други вид представљања глаголске радње исказује истим или готово истим регистром глаголских облика. Ову своју функцију глаголи остварују готово искључиво на синтаксичком плану језичке организације. Стога се и овдје, с пуно разлога, функције глаголских облика описују у оквиру синтаксе.

Има, додуше, и случајева када се основна функција неког глаголског облика остварује у оквиру ширем од просте реченице. То је, рецимо, својствено плусквамперфекту и футуру другом, глаголским облицима који готово увијек своје значење исказују у оквиру сложене реченице. Мада ово нису и једини случајеви када се значење глаголског облика мора сагледавати у знатно ширем синтаксичком окружењу, тако се некад идентификује и нереференцијална употреба неког глаголског облика, било би ипак нерационално разбијати излагање о глаголским облицима тако што би се одређени случајеви њихове употребе описивали у оквиру синтаксе просте реченице, а други – у оквиру синтаксе сложене реченице. Кад год је вођење рачуна о ширем контексту релевантно, то се мора и чинити.

У изучавању синтаксе глаголских облика код нас се најчешће истраживачи одређују за сљедећи приступ: сваки глаголски облик се описује на једном мјесту. На тај начин се добија на једноме мјесту цјеловит увид у синтаксичко-семантичка својства глаголског облика. Такав приступ, међутим, има и своје слабе стране. Он, наиме, искључује ту могућност да се на једноме мјесту наведу детаљно сви подаци о средствима која могу да исказују одређено значење.

Рецимо, о начину исказивања прошлих нереференцијалних радњи говори се (тј. мора се говорити) при опису свих претериталних облика, али и у поглављу о потенцијалу, који у означавању прошлих радњи игра веома значајну улогу. Слично је и са временским транспонованјем глаголских облика. О тој се појави говори на више мјеста, код свих глаголских облика који су склони временским транспозицијама. Потребно је посебно напоменути да се при наративном режиму излагања јавља већи број глаголских облика подвргнутих временској транспозицији. Очигледно је да би се овај вид глаголских транспозиција могао лијепо описати без дијељења тога описа уз поједине глаголске облике. Међутим, ниједан приступ није без извјесних недостатака. Одређење за један од могућих неминовно подразумијева и мирење са његовим недостацима и макар и недовољно остварену жељу да се ти недостаци учине што је могуће мањим.

Све речено може се свести на сљедеће. Због сложености система глаголских облика у српском језику синтакса глагола је синтаксичка дисциплина која одавно занима научнике. Ова област синтаксе постала је

посебно занимљива тема откад је Александар Белић изашао са својим приступом синтакси глагола – обзнањивањем теорије синтаксичког индикатива и релатива. У овоме раду детаљно је представљен домет теорије, указано је на главна питања око којих су се у њеном тумачењу и примјени водили спорови у српској науци, као и на отворена питања и разлоге због којих су она и иза тих спорова остала. Показано је да ова теорија онако како је дефинисана није изгубила своју актуелност, али је проблем био што се покушавало под њу подвести и онда протумачити и оно што ту не припада. Било је нужно тражити нове теоријско-методолошке приступе који би отклонили оптерећења с теорије синтаксичког индикатива и релатива.

Нова епоха у проучавању употребе глаголских облика у српском језику започиње монографијом о презенту с краја двадесетог вијека у којој је примјенен нови приступ синтакси глаголских облика. Два су главна момента у томе приступу. Први је искључивање транспонована глаголских облика из посматрања у кључу индикатива и релатива, узимајући у обзир моменат говора, а други је увођење теорије референцијалности/нереференцијалности као вида категорије мноштва глаголских радњи. При временској транспозицији глаголских облика радња се представља без оријентације према моменту говора, па се, сходно томе, те радње и не могу оцјењивати у кључу синтаксичког индикатива и релатива. На другој страни, разликовање радњи у односу на моменат референције – подјела на референцијалне и неререференцијалне, скида с дневног реда мноштво нерјешивих проблема на које су наилазили наши синтаксичари. Овакав приступ ослободио је теорију индикатива и релатива оних оптерећења која су онемогућавала њену успјешну примјену. Сва спорна питања у тумачењу синтаксе глаголских облика, почев од Александра Белића до потоњих српских синтаксичара прије увођења теорије референцијалности и неререференцијалности, овим су разријешена. У раду је указано и на чињеницу да се опозиција референцијалност/неререференцијалност радње односно ситуације не исказује ни лексичким ни граматичким средствима, да је та опозиција, као један вид категорије мноштва радњи, интерпретативна категорија. Показано је и који су све фактори укључени при исказивању референцијалних и неререференцијалних радњи – у суштини једним те истим глаголским облицима. Рад се заснива и на провјереним дометима укључивања теорије референцијалности/неререференцијалности будући да је аутор ту теорију примјењивао на опису српских језичких датости (монографија о презенту, 1996, и монографија о свим глаголским облицима, 2005. године), а пратио је и њену примјену у посљедње вријеме од стране других проучавалаца. И мада је у почетку било и извјесних неписаних резерви према „покушају мијењања Белићевог канона”, овај приступ данас примјењује све више проучавалаца српских глаголских облика.

У раду је такође указано и на друге категорије битне при изучавању употребе глаголских облика, као што су глаголски род и глаголски вид.

О ПЛУСКВАМПЕРФЕКТУ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Плусквамперфекат је један од четири претеритална облика којим располаже савремени српски стандардни језик. Заједно са аористом и имперфектом он спада у тзв. глаголске облике са диференцијалном семантиком, док перфекат служи за исказивање најопштије прошлости. Основна карактеристика плусквамперфекта јесте да он служи исказивању радње која се догодила у прошлости прије друге прошле радње. На тој семантици претхођења заснива се функција овога глаголског облика међу претериталним облицима српског језика.

Плусквамперфекат је глаголски облик који није изазивао велике спорове међу нашим синтаксичарима. Основне контуре његовог значења одавно су познате. У вези са употребом овога глаголског облика дискусија се водила првенствено с обзиром на његов однос према категоријама индикатива и релатива⁵¹. Такође, релативно дуго је код синтаксичара владало увјерење да се плусквамперфекат јавља у функцији исказивања како антериорних, тако и симултаних и постериорних радњи у односу на неку другу претериталну радњу⁵². Ово питање је разријешило Михаило Стевановић. Он је анализом примјера које су претходници управо наводили као доказ да се плусквамперфекат јавља и за радње постериорне у односу на друге прошле радње показао да и ту овај глаголски облик исказује радње које су се извршиле прије других прошлих радњи. Стевановић (1991: 668–669) је указао на још једну битну чињеницу у вези са тумачењем плусквамперфекта: за утврђивање његове вриједности понекад није довољна сложена реченица у којој се он јавља, па је потребно имати у виду и шири контекст. Ово је показала и Милка Ивић пишући о плусквамперфекту (Ивић 1980).

⁵¹ Види Милошевић 1978, стр. 105; Ивић 1980: 93; као и први рад у овој књизи.

⁵² Новаковић (1894: 306) није јасно дефинисао употребу плусквамперфекта у том погледу. Маретић (1899, односно 1931: 544) истиче да плусквамперфекат, поред тога што служи за исказивање радњи које су се у прошлости догодиле прије других прошлих радњи, често служи „уопће за прошлост”, исто као и перфекат, „а још чешће за догађаје, који су се догодили послје других”. Стојановић (1921: 193–194) исправно указује да се овим обликом исказују прошле радње које су се догодиле прије других прошлих радњи, а у случају гдје (изгледа) да је плусквамперфекат употријебљен са значењем постериорности у добром народном језику не би било тако речено. Мусић (1927: 141) говори о плусквамперфекту за прошле радње „без обзира на какву другу радњу”, али каже и то да се овим обликом често истиче да се „његова радња извршила прије друге”. Белић се није приклонио Стојановићевом него Мусићевом мишљењу па је у почетку такође тврдио да овај облик може исказивати и прошле радње које су се десиле послје друге прошле радње, касније је исправио то мишљење – в. у раду „Кратак увод у синтаксу глагола српског језика”, овдје.

Данас се код нас о плусквамперфекту истиче углавном ово до чега је дошао М. Стевановић. Истиче се, без посебних доказа, да се он повлачи из савременог српског језика, да је опадање употребе плусквамперфекта посљедица чињенице да и облик перфекта може да испуњава исту функцију – исказивање радње која се десила у прошлости прије друге прошле радње (1991: 670, Станојчић–Поповић 1992: 385–386, Миновић 1987: 171, Мразовић 1990: 123). У овој процјени не узима се у обзир и једна посебна функција плусквамперфекта, у нашој литератури већ истакнута, коју нема облик перфекта: овај облик употребљава се кад треба да се истакне да њиме исказана радња није актуелна у моменту говора. Ово је за плусквамперфекат утврдио већ Петар Ч. Сладојевић (1966: 58), више узгред, а нагласила је Ксенија Милошевић (1973: 432), додуше, и она на маргини једнога свог рада, али је то подвукла као битну његову карактеристику (Милошевић 1982: 135). У раду посвећеном значењу плусквамперфекта Милка Ивић (1980) је то и теоријски објаснила и на језичком материјалу показала. Дакле, у случају употребе плусквамперфекта непотпуна је дефиниција која се темељи само на његовом одмјеравању према моменту говора, и уопште која узима само темпоралну компоненту. Код утврђивања функције глаголских облика узимале су се традиционално двије тачке: моменат говора, моменат вршења глаголске радње, у новије вријеме узима се и моменат референције (в. у уводном раду овдје). Код плусквамперфекта је поред тих момената релевантан још један моменат – који се јавља између момента говора и момента вршења радње: он подразумева да је између извршења радње коју именује плусквамперфекат и момента говора дошло до вршења друге радње, чиме је у неким случајевима поништен резултат радње исказане обликом плусквамперфекта (Ивић 1980: 95. и даље). Отуда је за овај глаголски облик битно то да он може давати и податак о томе да резултат радње њиме исказане није актуелан у моменту говора, па га то и чини специфичним у односу на облик перфекта. Кад се узме у обзир и ова компонента у значењу плусквамперфекта, онда се не може говорити да овај глаголски облик губи своје мјесто у систему глаголских облика српског језика, нити се он може сматрати за језичко средство које спада тек у стилске резерве. О овоме ће бити више говора у другом дијелу рада.

И иначе, кад није посриједи ова функција плусквамперфекта, он се не може изједначавати са обликом перфекта, а тиме ни замјењивати овим. Посебна синтаксичко-семантичка вриједност плусквамперфекта – наглашена антериорност њиме исказане радње у односу на другу прошлу радњу – и чини овај облик специфичним међу претериталним облицима у српском језику. То ће се мало даље и показати – сучељавањем примјера са перфектом и плусквамперфектом – да у многим случајевима плусквамперфекат није могуће замијенити перфектом без посљедица.

Није то могуће увијек учинити ни преструктурирањем реченице и промјеном везничког средства.

Све што је досад речено односи се на плусквамперфекат перфективних глагола. До данас је, међутим, остало неразјашњено питање овога облика изведеног од имперфективних глагола. Наиме, откад се наши синтаксичари баве описом функционисања глаголских облика, говори се о плусквамперфекту за исказивање перфективних и имперфективних радњи. Сви, ипак, истичу да се врло ријетко јављају примјери овога облика са имперфективним глаголима. Тако Т. Маретић наводи свега неколико примјера са глаголима имперфективног вида, од којих су неки из превода, а други из народне пјесме (Маретић 1931: 544). А. Мусић истиче да се плусквамперфекат јавља обично од перфективних глагола, ријетко од имперфективних (Мусић 1927: 143) и износи запажање да имперфективни глаголи долазе само кад су у питању глаголи говорења: *Узмучи се краље од Будима, Познаде ја царе од Призрена, Па је њему био бесједио* (Исто: 145). М. Стевановић каже да *џеоријски* (подвукао С. Т.) није немогућа употреба плусквамперфекта имперфективних глагола, али да се ипак може рећи да овај облик служи за исказивање само перфективних радњи (Стевановић 1991: 667). По његовом мишљењу, глагол имперфективног вида у плусквамперфекту у народној пјесми употријебљен је из метричких разлога (671).

У вези са питањем глаголског вида у облику плусквамперфекта значајно је истраживање овога облика код Милоша Црњанског које је обавио Милорад Радовановић (Радовановић 1975). Црњански је, наиме, познат по томе што је у својим дјелима обилно употребљавао овај глаголски облик: Радовановић истиче да је у *Роману о Лондону* ексцерпирео 1000 примјера са овим глаголским обликом. Од тога је само у два случаја глагол имперфективног вида, што упућује „на феномен случајног изузетка или омашке” (166). У овоме раду М. Радовановић сутерише да у српском језику плусквамперфекат имперфективних глагола и нема мјесто, а да „разлоге за елиминисање имперфективних глагола из сфере ангажовања плусквамперфекта треба, вероватно, тражити у наглашеној резултативности семантичке природе плусквамперфекта и перфективном виду као типичном носиоцу семантике резултативности” (165).

Тачно је да је у семантици плусквамперфекта резултативност глаголске радње битан елемент, али је ово питање нешто сложеније. Улога резултативности глаголске радње у значењу овога глаголског облика показана је код глагола перфективног вида у раду Милке Ивић (1980): плусквамперфекат често исказује прошлу перфективну радњу чији резултат у моменту говора није актуелан јер је у међувремену, тј. између момента вршења и момента говора, наступила друга радња која је поништила резултат плусквамперфектом исказане радње.

Тако је у сљедећим примјерима⁵³:

[1]

1. Она *бјеше йочела* да служи ракију, а кад то чу, зачепи боцу и затвори је у сандук (Танасић 2005; М. Лалић); 2. *Пошли смо били*, али нас је једна четничка контрола скренула (Стевановић 1991: 666; М. Лалић); 3. Баш ја *био йошао* не би ли како преко цесте, па видиш овога зла (Танасић 2005; Б. Ђопић); 4. Пуцњава се често понављала и већ *смо* скоро *били навикли* на њу, али одједном наста збрка и забуна у ходнику (Танасић 2005; М. Лалић); 5. Неко време га је Лауш *био узео* за свога личног пратиоца и штитоношу, али је убрзо и сам увидео да Кирчина вредност премашује ту улогу (Танасић 2005; Д. Ненадић); 6. Николетина је већ *био зинуо* да се насмије кад се старчић одједном загледа у њ (Танасић 2005; Б. Ђопић); 7. Показати да се може ићи до Баварске путем који је *предлагао* он, а не оним, који је *био наредио* граф Сербелони, ђенерал коњице, била је Вуку Исаковичу ипак главна брига (М. Црњански, *Сеобе*, АСК).

Оваква употреба плусквамперфекта једна је од његових специфичних особина, а релативно касно је уочена⁵⁴. Говорећи о плусквамперфекту, Људмила Поповић је истакла да се у овом случају обликом плусквамперфекта исказују двије различите ситуације чију судбину одређује предикација друге клаузе. То су ситуације исказане почетнофазним глаголима које су прекинуте вршењем радње из друге клаузе (1–3) или ситуације исказане резултативним глаголима „који у облику плусквамперфекта указују на чињеницу да је резултат био постигнут, али је у међувремену поништен другом радњом” (4–7) (Поповић 2012: 130). Ово запажање је сасвим умјесно, мада је ријеч о двјема на одређен начин сродним појавама: у оба случаја ситуација исказана перфективним глаголом у плусквамперфекту није актуелна у моменту говора због дјеловања ситуације исказане глаголом у предикату друге клаузе.

Кад се узме у обзир и ова у новије вријеме издвојена функција плусквамперфекта, која се опет исказује само глаголима перфективног вида, кад се има у виду и све што је раније тврђено о овоме облику, поставља се питање да ли се у српском језику јавља плусквамперфекат имперфективних глагола. Познато је да су наши старији филолози и граматичари своја истраживања заснивали првенствено на језику народних умотворина. То се у првом реду односи на Т. Маретића и А. Мусића. За њима су често и други користили исти корпус у опису српског језика. И Маретић и Мусић,

⁵³ Списак извора: АСК – *Анџологија српске књижевности*, Учитељски факултет, Београд; Иво Андрић, *Травничка хроника*, Нолит, Београд, 1981; Владан Ђорђевић, *Успомене*, Нолит, Београд, 1988; Лаза Лазаревић, *Швабица*, Политика, Београд 2005; Добрило Ненадић, *Дорошје*, Народна књига, Београд, 1981; Борислав Пекић, *Нови Јерусалим*, Просвета, Београд, 1984; Бранко Ђопић, *Доживљаји Николејшине Бурсаћа*, Просвета и др., Београд 1983.

⁵⁴ Овакву употребу плусквамперфекта наводи и П. Л. Тома (2004: 117–119); он се према новијој српској литератури о плусквамперфекту у овом раду односи прилично немарно, а неке радове који се баве истом темом није консултовао.

видјели смо, истичу да је у језику народних умотворина плусквамперфекат имперфективних глагола риједак до занемарљивости. То је остало неоповргнуто до данас. М. Стевановић и други граматичари истичу да се овај облик од имперфективних глагола јавља врло ријетко и у дјелима савремених српских писаца; то је потврдио и М. Радовановић у роману М. Црњанског. Све ово би упућивало на закључак да се у српском стандардном језику не јавља облик плусквамперфекта имперфективних глагола. Ипак, да ли је плусквамперфекат имперфективних глагола прије конструкција коју језички стручњаци наводе по принципу симетрије глаголског вида него што је то одраз језичког стања?

Идући према одговору на питања постављена у претходном пасусу, потребно је зауставити се код једног претходног питања. Ако се плусквамперфекат имперфективних глагола не употребљава, намеће се логично питање постоји ли у нашем језику потреба да се глаголским обликом исказује оно значење имперфективних глагола које је утврђено за плусквамперфекат перфективних глагола – по чему се овај глаголски облик разликује од перфективног перфекта: исказивање прошлих радњи чији резултат није актуелан у моменту говора јер је поништен другом прошлом радњом – и ако постоји таква потреба, како се она изражава. Ради одговора на ово питање навешћу неколико одломака из Вукових приповједака.⁵⁵

[2]

1. Тек што он заспи, али ето ти девет пауница, како дођу, осам падну на језеро, а девета њему на коња, па га стане грлити и будити: „Устај, храно! устај, срце! устај, душо!”. А он ништа не зна као да је мртав. Паунице пошто се окупају, одлете све заједно. Онда се он одмах пробуди па запита слугу: „Шта је, јесу ли долазиле?” А слуга одговори да су долазиле и како су осам пале на језеро а девета њему на коња и како га је грлила и будила. Царев син сиромаш чујући то, да се убије (Златна јабука и девет пауница, 18); 2. Тек што оне одлете, пробуди се царев син па пита слугу: „Јесу ли долазиле?” А слуга му одговори: „Јесу и поручиле су ти да их још сутра можеш овде дочекати, па више никада овде неће доћи” (Исто, 18); 3. Како оне одлете, а царев се син пробуди, па запита: „Јесу ли долазиле?” А слуга одговори: „Долазиле су, и она што је била пала теби на коња рекла ми је да ти кажем да смакнеш горњи клин на доњи, па ћеш је онда наћи” (Исто, 19).

У наведеним одломцима из исте приповијетке коришћен је облик имперфективног перфекта ради прибављања информације о истом догађајном чину: паунице су долазиле на језеро, али је у том моменту царев син падао у сан. Тек пошто су оне одлијетале, будио се царев син и тада је слиједило питање: „јесу ли долазиле” и одговор слуге у истој видској форми перфекта. Шта би било ако би се у датим облицима перфекта имперфективни глагол

⁵⁵ Српске народне приповијетке и зајонейке. Сакупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, Београд 1897.

замијенио перфективним? У питању царевог сина то би се могло учинити, али би се промијенило значење: у питању постављеном реченицом у којој је перфекатски употријебљен предикат остварен у имперфективном видском лику сугерише се да царев син у моменту говора зна да паунице нису присутне; ако би се пак имперфективни вид ту замијенио перфективним, тај смисао би се изгубио. Наравно, смисао приче не дозвољава овакву промјену вида. У слугином одговору контекст саме сложене реченице не дозвољава да се имперфективни глагол замијени перфективним – при промјени глаголског вида морало би доћи и до замјене облика перфекта плусквамперфектом, рецимо у трећем примјеру: „*Биле су дошле* и она што је била пала теби на коња рекла ми је...”

Као што се види, значење које има плусквамперфекат перфективних глагола – исказивање прошле радње чији резултат није актуелан у моменту говора јер се у међувремену десила друга радња која је условила ту неактуелност – код имперфективних глагола исказује се обликом перфекта.

Нису сви имперфективни глаголи способни за реализацију оваквог значења обликом перфекта. Потребно је да глагол у одговарајућем контексту може да искаже овакво значење. Е. В. Падучева овакву могућност уочава код неких имперфективних глагола у руском језику. Она говори о тзв. општефактичком двосмјерном значењу имперфективног вида, за које је карактеристично то да је „резултат био достигнут, али је поништен радњом супротног смјера” (Падучева 1986: 414. и 422–423). На постојање таквих глагола у руском, који значе „двосмјерно кретање ’тамо и отуда’”, указује и Ју. П. Књазев и даје податке о стању у другим словенским језицима (Књазев 1989: 134). Ово је заједничка карактеристика руских и српских глагола, она није једнако својствена и глаголима других словенских језика. Књазев каже да је овакво значење ових глагола карактеристично посебно за руски језик, у пољском и лужичком је ријетко, а у чешком, словачком и словеначком сматра се несвојственим. Српски језик и не помиње⁵⁶. Овдје појам кретања „тамо и отуда” треба схватити знатно шире. То објашњава Падучева. Она истиче да је за значење двосмјерности потребан *реверзивни глагол*, који значи радњу која а) има границу; б) која доводи до завршног стања које се, уопште говорећи, не прекраћује само од себе; в) природно се асоцира са супротно усмјереном радњом која за њом слиједи и другачије се назива (Падучева 1986: 422). Она напомиње: „уколико завршно стање радње означене реверзивним глаголом није склоно да се прекида само од себе, јавља се импликација да је прекид повезан са неком радњом, при чему је по сили показане асоцијације јасно – с каквом” (423). У реверзивне глаголе не спадају само типични глаголи кретања; ту иду и глаголи *узимајши* (: вратити), *йалиши* (: угасити), *удавајши се* (: развести се)...

⁵⁶ Очито је српска ситуација била непозната до рада Танасић 1996а.

Разлика између перфекта перфективних глагола и перфекта имперфективних реверзibilних глагола лако је уочљива ако сучелимо ова два облика у примјерима из свакодневног разговорног језика:

- а) Јелена *се удавала*, а Марија није.
- б) Јелена *се удала*, а Марија није.

Реченица а) долази у обзир у ситуацији када се зна да у моменту говора Јелена *више* није удата, а реченица (б) кад се зна да јесте. Дакле, реченице а) и б) долазе у различитим ситуацијама.

И сљедећи одломак из народне приповијетке илуструје ситуацију у којој се облик имперфективног перфекта – управо због семантичке компоненте о којој је овдје било ријечи – не може појавити умјесто перфективног перфекта.

„Ја сам *се удала* за цара соколовског, и он ће вечерас доћи; него да те добро ђегођ сакријем, јер он браћи мојој пријети” (Баш-Челик, 201).

У овом случају облик перфективног перфекта не би се могао замијенити имперфективним обликом – у датом случају резултат извршене радње актуелан је у моменту говора. Замјена облика перфективног перфекта имперфективним обликом довела би до сукоба значења глаголског облика са значењем контекста (да је сестра још удата за цара соколовског).

Будући да имперфективни перфекат врши једну функцију коју врши плусквамперфекат перфективних глагола, а која није доступна перфективном перфекту, поставља се питање има ли заиста у савременом српском језику плусквамперфекта имперфективних глагола. Одговор би био – позитиван. То потврђују сљедећи примјери.

[3]

1. Пред вратима *се бјеше љужала* празна цеста, равна и чиста у недоглед Пустог Поља. Двапут дневно је пролазио Рајко циго огуњеног лица у фијакеру с поштом (Танасић 2005; М. Лалић); 2. У орману, међутим, дубоко, доле, куда је наполеоне био сместио Рјешин је, изненађен, приметио неколико спратова хартије тапета, које је ордонанс *био*, очигледно, *сјремао* за декорисање зидова у кући, у којој је становао (Поповић 2012: 134; М. Црњански); 3. На жалост, понешто од тога као да *нису били имали* ни Де Сосир ни Остин (Танасић 2005; М. Радовановић); 4. Ова књига ... је природни и наставак или својеврсни „додатак” раду, којим *се* њен аутор већ *био бавио* (Танасић 2005; М. Радовановић)⁵⁷.

Дакле, може се рећи да се плусквамперфекат имперфективних глагола у савременом српском језику ипак јавља. Њему је мјесто, пожељно, у функцији ретроспективне актуелизације прошлости – истиче Људмила

⁵⁷ Примјер бр. 2. у Танасић 2005. из романа Владана Деснице није тачно преписан из дјела: не ради се о плусквамперфекту *нису били изводили чуда*, већ о именском предикату *нису били извори чуда*. Грешку је, изгледа, уочила Људмила Поповић па га није са другим мојим примјерима преузела у раду Поповић 2012: 134, због чега сам га поново потражио у Десничиним дјелу и утврдио грешку.

Поповић (2012: 134). У овоме раду она је издвојила још нека значења плусквамперфекта.

Како данас видимо стање, показује се да дефиниција према којој плусквамперфекат „исказује прошле радње, нешто што је постојало, што се извршило (врло ретко вршило) у прошлости пре друге, такође прошле радње” (Танасић 2005: 410) – вјерно одражава стање у савременом српском језику⁵⁸.

На основу свега досад реченог могуће је закључити следеће. У савременом српском језику обликом плусквамперфекта често се исказују прошле радње чији резултат није актуелан у моменту говора јер је радња прекинута или је резултат поништен неком другом прошлом радњом. Овакво значење исказује се искључиво плусквамперфектом перфективних глагола, тј. ту је плусквамперфекат незамјенљив перфективним перфектом. Када су, међутим, у питању имперфективни глаголи, такво је значење исказиво досљедно обликом перфекта. Ту функцију перфекат није преузео од плусквамперфекта; имперфективни перфекат, дакле, није потиснуо имперфективни плусквамперфекат из те функције. Ради се о томе да међу значењима несвршеног вида глагола постоји и такво значење – општефактичко двосмјерно значење, које се на плану прошлости исказује обликом перфекта. (Засад) немамо доказе да је и облик плусквамперфекта некад коришћен или да се користи кад су посриједи такви несвршени глаголи. Међутим, и то јесте разлог што је плусквамперфекат имперфективних глагола риједак.

Ипак, мора се рећи да савремени српски језик познаје и плусквамперфекат имперфективних глагола. Такав плусквамперфекат има много мању фреквенцију употребе, али постоји.

Из досад реченог слиједе и ова два теоријски релевантна закључка: 1) у српском језику два иначе различита временска глаголска облика у једном случају исказују једно те исто значење, зависно од свог глаголског вида – плусквамперфекат перфективних глагола и перфекат имперфективних глагола; 2) за плусквамперфекат је карактеристично да он у својој данас значајној функцији нема очекивану симетрију имперфективног и перфективног вида, него је ограничен само на могућност перфективног видског отјелотворења.

Данас у граматицама српског језика влада готово јединствено мишљење да је плусквамперфекат глаголски облик који нестаје из савременог српског језика. То мишљење је, колико ми је познато, код нас први

⁵⁸ Ова дефиниција важи само ако се гледа употреба плусквамперфекта при режиму активне дијатезе. Ако се посматра и његова употреба при режиму пасивне дијатезе, она није сасвим реална: из синтагме *врло ријетко* морао би се вјероватно избацити први члан – *врло*. Ту је ситуација другачија него кад је посриједи активна дијатеза и тек предстоји да се она пажљиво проучи (в. и Танасић 2005: 421–422).

изнио М. Стевановић, а онда су га уз незнатне варијације понављали и други граматичари. Тако је он процијенио статус плусквамперфекта у савременом српском стандардном језику већ у својој монографији посвећеној временским глаголским облицима (Стевановић 1967: 131), а онда га је уградио и у своју граматику: „И плусквамперфекат је претеритално време које се релативно ретко употребљава, опет знатно ређе у наше време него раније”. Уз то, тврди се да је овај облик у савременом српском језику у нестајању, не баш у мери која важи за имперфекат. „Он је, значи, у ишчезавању. Али га ипак има више, нарочито у књижевном језику, него имперфекта” (Стевановић 1991: 664). Па онда то још једном појашњава: „Плусквамперфекат је и иначе – то смо већ рекли – све ређи у употреби; у новије време он се узима само онда када је потребно нагласити да је већ било извршено оно што се њим казује у тренутку када се стала вршити, односно када се вршила радња означена другим неким претериталним временом, према којој се плусквамперфекатска радња одређује као већ свршена. А када се к томе дода да је у овој служби могућ и врло чест облик перфекта релативне временске употребе, нарочито кад се другим неким језичким знаком обележава допунска функција, онда је нестајање плусквамперфекта из употребе сасвим разумљиво” (Исто: 667). Слично тврди и Миливоје Миновић у својој високошколској граматици: „И плусквамперфекат није чест у савременом књижевном језику, као и имперфекат, али се ипак чешће сусреће од овог облика. Значи, раније се плусквамперфекат знатно чешће употребљавао него данас. У савременом језику радње које због своје специфичне локације припадају плусквамперфекту – бивају чешће изражене перфектом.” (Миновић 1987: 171). Такве тврдње исказане су поводом овога глаголског облика и у граматицима Станојчић–Поповић (1992: 386) и Мразовић–Вукадиновић (1991: 123)⁵⁹.

Послије свега што је речено поставља се питање на основу чега су наши граматичари утврдили да плусквамперфекат нестаје из савременог српског језика. Један критеријум за одмјеравање позиције овога облика у савременом српском језику могао би бити поређење садашњег стања са стањем у дјелима из народне књижевности која је Вук Караџић забиљежио. Други критеријум могао би бити одмјеравање садашњег стања са стањем у језику писаца вуковаца с краја деветнаестог вијека, кад се вуковски књижевни језик стабилизовао. Трећи критеријум би био – провјера могућности перфекта да успјешно замјењује облик плусквамперфекта.

Вук Караџић је забиљежио народне приповијетке из разних српских земаља: Херцеговине, Црне Горе, Војводине, Шумадије. Може се рећи да међу њима нема великих разлика у погледу фреквенције плусквамперфекта – нема приповједака у којим је овај облик изузетно фреквентан. Фреквенција

⁵⁹ Новије граматике – Пипер и др. 2005. и Пипер и Клајн 2013, у складу с новијим сазнањима о овоме облику, не доносе овакву тврдњу.

је од нула до неколико примјера у једној приповиједи. Овдје ћу навести неколико примјера са плусквамперфектом из збирке приповједака коју је Вук објавио у Бечу 1853. године.

[4]

1. Путуюћи тако нађе крај мора некаку децу која су била изнела мачка да га убију и у море баце (74); 2. Кад је било на по пута, богме ђевојка одвојила бјеше јер пусти некака мала крила испод пазуха (112); 3. Кад мађија види да јој овако досадити не може, отера је од куће кад јој је отац некуд на пут био отишао (135); 4. У цркви јој се сви зачуде још већма, а царев син је био намислио да је не пушта као прије, већ да је чува да види куда ће (127); 5. Долазиле су и она што је била њала теби на коња, рекла ми је да ти кажем да смакнеш горњи клин на доњи па ћеш је онда наћи (61); 6. Та ја сам у ту јаму упао прије толико времена, па ми је из најприје истина било тешко, а послѣје сам се био којекако навикао; али како та проклета жена дође к мени, мало за ово неколико дана не црках од њезина зла (137).

Оно што пада у очи јесте чињеница да се плусквамперфекат у народним приповијеткама не јавља чешће него што се јавља у савременим књижевним дјелима. Такође, плусквамперфекат се у народним приповијеткама јавља за исказивање прошлих радњи које су anteriорне у односу на другу прошлу радњу – на начин како се то исказује и данас. То значи да се он јавља у оним синтаксичко-семантичким околностима у којим се јавља и у савременом српском језику, о чему ће бити ријечи нешто касније.

Плусквамперфекат је карактеристичан и за језик народних пјесама. И ту се његова употреба не разликује битно од употребе у народним приповијеткама – како у погледу синтаксичко-семантичких околности у којима долази, тако и у погледу фреквенције (Мусић 1927: 12).

Кад је посриједи употреба плусквамперфекта у народним приповијеткама, треба напоменути још једну карактеристику по којој се он подудара са данашњом употребом. Ради се о томе да се у приповијеткама досљедно јавља плусквамперфекат са глаголима свршеног вида, док се у народним пјесмама овај облик са имперфективним глаголима јавља спорадично. По мишљењу М. Стевановића, како је већ наведено, облици са имперфективним глаголима условљени су ту потребама стиха (Стевановић 1991: 671).

Познато је да се српски књижевни језик вуковског типа стабилизовао већ посљедњих деценија деветнаестог вијека, а да је почетком двадесетог вијека достигао ниво изграђеног књижевног језика, познатог као *деоірагски сѣил*. Крајем деветнаестог вијека развила се српска књижевност на вуковском књижевном језику. Тада је велики број књижевника објављивао пјесме или прозу управо на овоме новом књижевном језику. Да поменем овдје имена најпознатијих прозних писаца: Светолик Ранковић, Јанко Веселиновић, Радоје Домановић, Лаза Лазаревић и други. Према мишљењу

многих, Л. Лазаревић је врло заслужан за развој српског књижевног језика, посебно на плану синтаксе. Увид у језик ових писаца свједочи о чињеници да плусквамперфекат у тадашњем књижевном језику није имао битно већу фреквенцију – ни у односу на језик народне књижевности, нити у односу на савремени српски стандардни језик.

Како је већ истакнуто, плусквамперфектом се исказују прошле радње које су се у прошлости извршиле прије неке друге прошле радње. То претхођење није увијек идентично. У сљедећим примјерима обликом плусквамперфекта исказује се прошла радња у предикату управне клаузе која се, та радња, извршила прије друге прошле радње.

[5]

1. Он опет истрча напоље, али кад *се врати*, на његову лицу *беше несјало* нестрпљење, и глупа веселост леваше из очију (Лазаревић, 165); 2. Кад *је усио* да подигне шешир, *све је било йрошло*, као сновиђење, само се око њега гурала светина (Андрић, 61); 3. *Било је йрошло* неколико недјеља од ослобођења Бихаћа, кад *се* командир Николетина Бурсаћ *обрео* поново с четом (Ђопић, 106).

Ови примјери илуструју једну од ситуација које су типичне за употребу плусквамперфекта. Овдје би увођење перфекта или аориста у предикат управне клаузе промијенило временски однос међу радњама управне и зависне клаузе. Често, односно најчешће, ту не могу помоћи ни прилошке одредбе. То би само у посљедњем примјеру било евентуално могуће, али ни ту се то не би могло приписати могућностима перфекта; сами логички односи међу радњама условљавају такав слијед њихов.

Понекад се чује мишљење да је могуће исказати исти временски однос временском реченицом другачије обликованом:

[6]

1. Извесно *је*, наравно, *сретио* у писарници пре него што *су йостиали* контрареволуционари (Пекић, 106); 2. Све *је йрошло* пре него што *је усио* да дигне шешир.

У вези са овим треба рећи да се не може говорити о потпуној, па ни приближној синонимији ових реченица са оним из групе [5]. Јесте исти хронолошки однос међу радњама, али није исказан у њима исти садржај. С друге стране, и кад би међу њима постојала апсолутна синонимија, то не значи да би плусквамперфекат обавезно био потиснут из језика. У српском језику је, као и у другим језицима, много примјера гдје се једно значење исказује различитим средствима.

Истицање претхођења може бити разлог да се плусквамперфекат употреби и онда кад се редослијед радњи у временској реченици с везником *кад* може утврдити и уз употребу облика перфекта у обје клаузе:

[7]

1. А кад су две групе, велика везирова и мала Давилова, *биле одмакле* нешто више од пола миље једна од друге, један од везирових коњаника одвојио се, као стрела појурио и брзо стигао Давила (Андрић, 153).

Било би насиље над језиком, у вријеме настајања овог дјела⁶⁰, кад би се покушало уредити тако да се у оваквим позицијама умјесто плусквамперфекта употребљава перфекат.

Потреба да се нагласи претхођење једне радње у односу на другу прошлу радњу условљава употребу плусквамперфекта и у другим приликама. Навешћу неколико таквих примјера за илустрацију реченог.

[8]

1. Толико су ми хвалили енергичну радњу др Рајка Стејића, који *беше организовао* завојишта између положаја рудничке и крагујевачке бригаде (Ђорђевић, 75); 2. Кмет истави колац којим *је био њогујро* врата од буваре (Лазаревић, 76); 3. Наилазио је тежак и обилан снег и слагао се на гомиле старог снега по коме *се била ухватила* тврда ледена кора (Андрић, 397); 4. Николетина се обазрије на Јовицу Јежа, који *се био њримакао* на три-четири корака (Ђопић, 110).

Посебно би велике посљедице оставила замјена плусквамперфекта другим претериталним обликом у случајевима кад се овај облик употребљава за изграђивање фона на који се наслања нека прошла ситуација о којој се потом говори (Ивић 1980). Тако је употријебљен овај глаголски облик у сљедећим примјерима:

[9]

1. Топло пролетње сунце *беше обасјало* својом јарком светлошћу сву дивну околину нишку, у којој осим камењара изнад села Каменице већ не беше ниједне стопе земље, која не би била најпријежније урађена... (Ђорђевић, 105); 2. Сунце *се беше раслинуло* у далекој прекосавској равници, и само још поврх места где га је нестало пружаху се у небо дугачке, светле беличасте зраке... (Лазаревић, 160).

И у оваквим случајевима не може бити ријечи о синонимичности облика перфекта са плусквамперфектом, јер замјена првога овим другим не би оставила посљедице само на стилистичком плану⁶¹.

На крају, показано је већ да постоји једна значајна функција плусквамперфекта, која је такође утемељена на његовој семантици претхођења, коју облик перфективног перфекта никако не може обављати у српском језику. Ради се о употреби плусквамперфекта за исказивање прошлих радњи чији

⁶⁰ Надам се да ћу имати прилике да подробније изнесем шта имам у виду под датом синтагмом.

⁶¹ Раније је већ у раду речено да и Људмила Поповић у помињаном раду наводи неколико значења која има плусквамперфекат. Треба споменути и иновативан рад Људмиле Поповић (2015).

результат у моменту говора није актуелан, јер се између момента вршења те радње и момента говора догодила друга радња која је довела до непостојања резултата плусквамперфектом исказане радње. То је у овом раду већ показано, а такву употребу овог облика илуструју и сљедећи примјери.

[10]

1. Дивизијар је био решио да се те ноћи ... изврши ноћни препад, али командант кора то није одобрио (Ђорђевић, 91); 2. Неко време је Лауш био узео за свог личног пратиоца и штитионошу, али је убрзо и сам увидео да Кирчина вредност премашује ту улогу (Ненадић, 67).

У оваквим ситуацијама о могућности замјене плусквамперфекта другим претериталним обликом не може се говорити. Овдје се на семантици претхођења засновала посебна улога облика плусквамперфекта – да се употребе управо за исказивање такве прошле радње која није више актуелна у моменту говора. Колико је ова функција карактеристична управо за облик плусквамперфекта, свједочи и чињеница да се у савременом српском језику овакво значење често исказује обликом плусквамперфекта без директног исказивања те друге претериталне радње која је дезактуелизовала радњу исказану плусквамперфектом (в. Ивић 1980).

Када је посриједи оваква функција плусквамперфекта, треба нагласити да се и она исказује досљедно са глаголима перфективног вида. Кад су у питању глаголи имперфективног вида, показано је, такву функцију у српском језику исказује облик перфекта. Ово, међутим, није новија појава да се плусквамперфекат са имперфективним глаголима замјењује перфектом у једној од најзначајнијих својих функција. Тако је, као што је показано, и у српским народним приповијеткама, што је остало код нас незапажено⁶². Досљедно коришћење перфекта имперфективних глагола у домену који апсолутно припада облику плусквамперфекта када су у питању перфективни глаголи такође доприноси мањем присуству плусквамперфекта у српском језику, тј. мањем његовом домену. Али то је системска функција имперфективног перфекта заснована на постојању одговарајућег значења имперфективног вида глагола. То се мора узимати као чињеница, али никако не може служити као доказ повлачења плусквамперфекта из савременог српског језика.

Као што се види, у савременом српском језику облик плусквамперфекта има стабилно мјесто у синтаксичком систему глаголских облика. Његово мјесто је данас у основи чврсто као и у вријеме кодификације српског стандардног језика вуковског типа. Не може се говорити да је он у повлачењу нити да је присутан само у језику писаца као стилско средство.

⁶² Иако је народна књижевност служила за испитивање српског језика, па и употребе и значења временских глаголских облика, занимљиво је да ово није записано за око српским истраживачима – остало је незапажено до рада Танасић 1996а.

Иако су у овоме раду навођени примјери из књижевноумјетничког стила, он се са свим помињаним карактеристикама јавља и у другим функционалним стилевима. Чињеница да се тај глаголски облик јавља знатно рјеђе од перфекта не може се узимати као релевантно мјерило за просуђивање о статусу плусквамперфекта, о његовој (не)стабилности у савременом српском стандардном језику. Просто се ради о глаголском облику специфичне темпоралне семантике. Из тога само проистиче да је његов домен употребе ужи него што је домен употребе перфекта, али то никако не значи и да је тај облик у нестајању. Показано је да он исказује нека значења која никако не може исказивати облик перфекта. Зато би оцјену о нестајању овога глаголског облика из савременог српског језика, која се не темељи на најновијим радовима о њему, нити на било каквом увиду у језичку стварност, требало замијенити оцјеном која је примјерена управо српској језичкој стварности данас. А то је да овај глаголски облик има стабилно мјесто у савременом српском језику, да је у његовој специфичној функцији у систему претериталних глаголских облика разлог што му је домен употребе мањи од домена употребе перфекта. Зато уопште није оправдано на основу поређења тих домена изводити закључак о повлачењу или потискивању плусквамперфекта из савременог српског језика.

Све речено говори да облик плусквамперфекта заслужује да се опише на довољно великом и стилски разноврсном корпусу савременог српског језика, и при режиму активне, а посебно пасивне дијатезе⁶³.

⁶³ Овако је о плусквамперфекту мислила и Ксенија Милошевић осамдесетих година 20. вијека и најављивала монографију о њему, коју због болести и смрти није успјела написати, а коју, ето, још чекамо да буде написана. У новије вријеме овај глаголски облик постаје предмет пажње истраживача; поред помињаних радова Људмиле Поповић има се у виду и рад Ивоне Илић о плусквамперфекту у координираним реченицама (Илић 2018 и Станојевић 2019).

О ИМПЕРАТИВУ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Императив у савременом српском језику недовољно је проучаван у нашој лингвистичкој науци. Тако је овај глаголски облик обрађиван углавном у уџбеничкој литератури, па су многа питања у вези с њим још неразјашњена. Углавном сви уџбеници констатују основну функцију императива. Михаило Стевановић у *Савременом српскохрватском језику II* (Београд 1969) истиче да се императивом исказује заповијест или жеља да се изврши радња означена глаголом (стр. 677). Он се не осврће много на употребу императива уз негацију. Даље, М. Стевановић говори о приповједачком императиву, о квалификативном и гномском императиву (683–684). Такође, у овом уџбенику говори се и о другим могућностима исказивања императивног значења (678–681). И у својој средњошколској граматици Михаило Стевановић истиче основну функцију императива, затим помиње приповједачки, квалификативни и гномски императив (*Грамајика српскохрватској језика за гимназије*, VII издање, Цетиње 1971). Јован Вуковић у *Грамајици за VII разред основне школе* (Сарајево 1963) пише да императив служи за исказивање заповијести да се изврши радња или забране да се радња изврши. Он помиње и друге облике који могу исказивати исто значење. У овом уџбенику истиче се да императив може исказивати и блажу заповијест, жељу, погодбу и сл. По Јовану Вуковићу, уз *немој* долази само инфинитив. Такође, спомиње приповједачки и пословички императив (стр. 122–123). У уџбенику *Српскохрватски/хрватскохрватски језик* Миливоја Миновића и Мустафе Ајановића (Сарајево 1979) истиче се функција императива – заповијест, жеља, молба да се изврши радња и помиње могућност да се забрана ублажава (164). У *Грамајици хрватскохрватској језика* Брабец–Храсте–Живковића (1968. год.) императив се дефинише као глаголски облик који исказује заповијед, а ако је уз негацију – забрану (стр. 255), може исказивати и молбу, жељу (256). По овој граматици, уз *немој* долази само инфинитив (256). *Приручна грамајика хрватској књижевној језика* групе аутора (Загреб 1979) истиче да се императивом исказује заповијед или потицај (334) и помиње приповједачки и пословични императив (335). И у овом уџбенику уз *немој* се као допуна наводе примјери само са инфинитивом (170)⁶⁴.

⁶⁴ Требало би на овоме мјесту поменути значајније граматике које су се појавиле послје настанка овог рада а у којима се обрађује императив: Miliwoje Minović, *Sintaksa srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole*, Sarajevo, 1987; Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамајика српској језика, уџбеник за средње школе* – од 1989. низ издања, Београд; Pavica Mrazović i Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, N. Sad 1990; П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић и Б. Тошовић, *Синтакса савременој српској језика. Простја реченица*, Београд – Нови Сад, 2005;

Уџбеници не региструју неке важне карактеристике употребе овог глаголског облика које је већ утврдила наша новија лингвистичка наука. Ту је прије свега рад Милке Ивић „Словенски императив уз негацију”.⁶⁵ У том раду она је дала преглед учења о овом глаголском облику у дотадашњој славистици и сербскохрватистици и покушала да ријешити нека отворена питања везана за негирани императив у словенским језицима и у српскохрватском посебно.

Сумирајући резултате дотадашњих истраживања словенског негираниог императива, Милка Ивић је истакла да је наука утврдила чињеницу да је негирани императив много фреквентнији с глаголима имперфективног вида. Разлог за ову појаву тражен је искључиво у улози коју има сама видска категорија (стр. 32). У овоме раду аутор указује да сама чињеница што су научници, полазећи од таквог тумачења ове појаве, долазили до контрадикторних резултата говори да такво полазиште није могло ни обезбиједити разјашњење истраживаног питања. Она сматра да у разјашњавању видских односа у вези са негираним императивом треба полазити од видско-временских односа (33). Први закључак до кога је дошла Милка Ивић јесте тај да се у свим словенским језицима за забрањивање радње која је у току употреба искључиво императив са глаголима имперфективног вида (33). Паралелизам у употреби имперфективног и перфективног вида може се јављати само кад не постоји вршење радње у вријеме кад се забрана изриче (34).

Милка Ивић даље истиче да негирани императив има двије функције: прекид радње или упозорење. Карактеристика свих словенских језика је да се у њима испољава тенденција ка морфолошком разликовању двију посебних категорија забране – прекида радње и упозорења (37). У модерним словенским језицима у оквиру категорије забране перфективни вид се потискује имперфективним (38).

У вези са замјеном негираниог императива перифрастичним Милка Ивић истиче да је ова појава распрострањена само у јужнословенским језицима (39). У српском језику то је конструкција *немој* са инфинитивом или конструкцијом *га* + презент. У овом језику у току је расподјела функција негираниог простог и перифрастичког императива. Прости негирани императив служи за изрицање забране, а упозорење се, као блажи вид забране, веже за перифрастични императив (41).

Овај је рад помјерио знања о императиву у словенским језицима, а посебно у српском. Међутим, ни последице њега проблематика императива у нашем језику није до краја расвијетљена. Милка Ивић се и у неким новијим радовима

Pavica Mrzović, u saradnji sa Zorom Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, drugo pregrađeno i dopunjeno izdanje, S. Karlovci – N. Sad, 2009; Живојин Станојчић, *Грамајишка српскога језика*, Београд 2010; П. Пипер и И. Клајн, *Нормативна грамајишка српскога језика*, 2013.

⁶⁵ *Радови Научног друштва Босне и Херцеговине X*, Одјељење историјско-филолошких наука, књ. 4, Сарајево 1958. (Ивић 1958).

посвећеним глаголској проблематици осврће и на питања везана за императив.⁶⁶ Такође, треба истаћи и рад Татјане Батистић „О неким питањима у вези са анализом глагола *морати* и *моћи*”⁶⁷, у коме се указује и на неке нове правце у разматрању питања везаних за српскохрватски императив.

До данас још није утврђен домен употребе овог глаголског облика у савременом српском језику – ни његова употреба у појединим језичким стилевима ни специфичност употреба унутар појединих стилова. Императив се сусреће од разговорног језика и језика умјетничке књижевности преко уџбеничке литературе до језика штампе и, чак, до језика науке. Свакако да у свим стилевима овај глаголски облик није подједнако распрострањен и да у сваком од њих има неке специфичности у употреби. У уџбеничкој литератури, на примјер, императив је релативно распрострањен и има одређену функцију коју не може имати други глаголски облик – посебно у тексту.

У уџбеничкој литератури императив се употребљава неједнако у појединим наставним областима. У једним уџбеницима он се јавља у самом тексту врло често, а у другим врло ријетко. Често се јавља у уџбеницима физике, хемије, математике. То је у вези са карактером ових наставних области, из кога произилази и метод обраде појединих тема. У њима је потребно стално ангажовање ученика у току припреме и извођења одређених операција или експеримената. У текстовима уџбеника ових области често се обликом императива ученици упућују које ће операције у датом тренутку изводити. Ево неких примјера:

[1]

У епрувети добро *йромућкајџе* готово безбојну водену отопину јода с мало етера. Затим помоћу лијевка за одвајање *одијелиџе* доњи водени слој од етерскога, а етерски слој *излијџе* у порцуланску здјелицу и машући руком *убрзајџе* испаравање етера. *Претџиосџавимо* супротно, да је за свако n N, nx y. *Посмаџрајмо* ова два скупа... (Др Милосав Марјановић, *Маџемаџика за IV разред средњих школа*, Сарајево 1976, стр. 12).

У другим уџбеницима, опет, императив се, сем у задацима за вјежбање, јавља врло ријетко. Ту је основна метода описивања и у њој нема мјеста за облик императива. У овим уџбеницима, као и у оним из прве групе, императив се често јавља у задацима за понављање и утврђивање градива, као у примјеру: *Наведиџе* основне тековине египатског и месопотамског грађевинарства! (Др Иван Божић, *Исџорија за I разред џмназије*, Сарајево 1971, стр. 47).

⁶⁶ Милка Ивић, Употреба глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да*, *Зборник за филолоџију и линџвистџику* XIII/1 (Ивић 1970); Милка Ивић, Проблематика српскохрватског инфинитива, *Зборник за филолоџију и линџвистџику* XV/2 (Ивић 1972).

⁶⁷ *Јужнословенски филолоџ* XXXIX (Батистић 1983).

У језику штампе овај глаголски облик има такође одређене домене употребе. Он се јавља у појединим текстовима, на примјер: у интервјуима се често јавља у питањима која се постављају саговорнику, али се јавља и у другим текстовима. Да овдје илуструјемо само неке такве случајеве:

[1a]

Несторовић каже да му је термин социјалног дистанцирања „тотално одвратан”. Какво социјално дистанцирање? *Избегавај* блиске контакте са непознатим људима. Тако се то зове на српском. Социјално дистанцирање је када си потпуно отуђен, то није у природи нас Срба. (ВН, 8. 5. 2020. Е); *Не заборавиће* да је већина бораца била на редовном одслужењу војног рока. (ВН, 11. 4. 2020. Е); *Догађаје* свему овоме још добар смештај, рецимо у преуређеној и обновљеној старинској кући ... и ваљда би то било блиско поимању раја (*Полиџица*, 16. 8. 2020, Магазин, 9); Позивам и „Телеком” да јавно саопшти колико су им новца дали и одбране част своје фирме од могућих сумњи за корупцију. *Немојте* молим вас да кажете да је уговор тајна, а сви из наше велике филмске заједнице знају колико је новца дато јер живимо од њега. И ја знам. И треба дати пуно за филм и серију о Кошарама. Хвала вам за ту пословну одлуку. Само *нека* још и продуценти *кажу* где је тај новац. Колико је и зашто до сада потрошено пошто је спор настао и око тога (П 22. 8. 2020. Е).

Све је ово потребно испитати да би се добила цјеловита слика о овом глаголском облику у савременом српском језику.

Циљ овога рада је и да се покажу неке карактеристике употребе императива у језику савремених писаца и да се укаже на изјесне карактеристике овог глаголског облика у савременом српском језику. Грађа је ексцерпирана из одређеног броја дјела умјетничке литературе и листова⁶⁸.

У анализираним дјелима употреба императива није ни приближно једнака. У једним дјелима императив је врло риједак, у другим се јавља релативно често. Ово зависи и од природе појединих текстова. Тако се у оним дјелима која се карактеришу честим дијалозима отвара више могућности за употребу овог глаголског облика, и обратно. За роман Добрице Ћосића *Далеко је сунце*, који обилује дијалозима, карактеристично је да се императив доста употребљава, а за *Травничку хронику* Иве Андрића није. Ни присуство дијалога, међутим, не мора бити довољан услов да у неком

⁶⁸ Извори: ВН – *Вечерње новине*, дневни лист, Београд; П – *Полиџица*, дневне новине, Београд; Мирко Божић, *Свилене џајуче*, БИГЗ, Београд 1972, скраћено: МБ, СП; Иво Андрић, *Травничка хроника*, Свјетлост, Сарајево 1981, скраћено: ИА. ТХ; Иво Андрић, *Знакови*, Свјетлост, Сарајево 1981, скраћено: ИА. Зн; Меша Селимовић, *Тврђава*, Слобода, Београд 1981, скраћено: МС. Т; Данило Киш, *Гробница за Бориса Давидовича*, Либер Загреб, БИГЗ, Београд, скраћено: ДК. ГБД; Мирко Ковач, *Враћа од ушробе*, БИГЗ, Београд 1979, скраћено: МК. ВУ; Добрица Ћосић, *Далеко је сунце*, Просвета, Београд 1963, скраћено: ДЂ. ДС; Добрица Ћосић, *Време смрти I*, Просвета, Београд, скраћено: ДЂ. ВС; Милош Црњански, *Роман о Лондону I*, Нолит, Београд 1974, скраћено: МЦ. РЛ I; Младен Ољача, *Козара*, Веселин Маслеша, Сарајево, скраћено: МО. К.

дјелу облик императива буде фреквентан. Ни сваки дијалог не отвара могућност честе употребе императива.

Обично се каже да императив служи за изрицање заповиједи или жеље.⁶⁹ Грађа, међутим, показује да се императивом исказују и значења која не покрива овај термин – молба, савјет, утјеха:

[2]

Вријеме одмиче, сутра, одмах сутра *учини*, што намјераваш (МБ. СП, 43);
Молим те, *ојросџи*, молим те као бога, једини мој! (МБ. СП, 92).

Приручна ірамајџика предлаже термин „подстицај” (стр. 334). Овај термин био би прикладнији јер може покривати сва значења која се исказују обликом императива.

Такође, и негирани императив не мора да исказује само забрану или опомену, већ и савјет, молбу и утјеху. Тако је у примјерима који слиједе.

[3]

Немој други пут то *да радиш* (ИА. ЗН, 120); Човек се онда надноси над њу, као да ће он да зајеца, па понавља, мрмљајући, *Не йлачи*, Шошо (МЦ. РЛ I, 58); *Не бринџи*, за десетак дана другу ћемо ми песму да певамо (ДЂ. ДС, 48); *Немој*, мајко, *да се љуџиш*, не видим те (ДЂ. ДС, 69); *Не брини*, није страшно (МС. Т, 84).

У утврђивању нијанси у значењу значајну улогу игра и шири контекст. Императив у наведеним примјерима очито има другачију функцију од императива за прекид радње, или забрану, по Татјани Батистић (Батистић 1983: 106), како је у примјеру: *Ма не грхџи*, изломићу ти вилицу (ДЂ. ДС, 92), или опомену: *Ал’ немој* случајно ти пре мене *да шмуџеш* у мрак (ДЂ. ДС, 87). И опомена може да се креће од блажег степена до пријетње, као што је у овом примјеру. Наравно, није увијек ни могуће разграничити о каквој се функцији ради јер се ова значења понекад додирују и подударају у појединим нијансама.

Пишући о презенту са везником *да*, Милка Ивић је истакла чињеницу да се императив јавља искључиво у тексту организованом по принципу директног говора. Кад се текст реорганизује у складу с принципима индиректног говора, императив се обавезно замјењује презентом – телефонирали су: *йошаљи* одмах одговор (телефонирали су да пошаљеш одмах одговор) (Ивић 1970: 47). Тако је у реченици: Он ми ипак саветује *да се задовољим* успехом на одстојању и *да не йџерам* ствар даље (ИА. Зн), гдје би се могла претпоставити реченица организована по принципу директног говора: Он ми ипак саветује: *Задовољи се* успехом на одстојању и *не йџерај* ствар даље. И једну и другу реченицу износи лице које приповиједа. И у једном и у другом случају приповједач до извјесне мјере парафразира

⁶⁹ Види литературу у првом пасусу рада.

реченицу коју је говорно лице изрекло. А та изворна реченица могла је бити организована по принципу директног говора: Ја ти ипак саветујем: *задовољи се* успехом на одстојању и *не шерај* ствар даље – са обликом императива, или по принципу индиректног говора: Ја ти ипак саветујем *да се задовољши* успехом на одстојању и *да не шераш* ствар даље – са обликом презента умјесто императива. Ако се приповједач у преношењу туђе реченице служи поступком као што је то у случају са приповједачем из Андрићевих *Знакова*, он своди двије могуће форме реченице на једну форму. У оваквим случајевима није могуће утврдити по ком принципу је била устројена реченица коју је приповједач овако формулисао – по принципу директног или индиректног говора. Тако је и у случају: Он ми је саветовао *да љокушам* у Паризу (МЦ, РЛ I, 85).

Наравно, ово није и једини начин на који приповједач може да представи неку реченицу коју му је изрекло друго лице. Могуће је да се разлика о којој је ријеч сачува: Он ми је рекао: Ја ти саветујем: *љокушај* у Паризу – Он ми је рекао: Ја ти саветујем *да љокушаш* у Паризу.

У литератури се досад није посебно обрађала пажња на појаву да одређени глаголи у савременом језику не допуштају употребу императива. Овдје ће се та појава посматрати без претензија да се да исцрпан списак глагола који не дозвољавају употребу овог глаголског облика. Очито је да реченице са императивом од сљедећих глагола немају смисла у савременом српском језику:

јадиџи се: *Јади ми се* то јело – **Не јади ми се* то јело.

џицаџи се: **Тичи ме се џо* – **Не џичи ме се џо*.

свиђаџи се: **Свиђај се* своме пријатељу – **Не свиђај се* своме пријатељу.

дојађаџи се: **Дојађај се џо* – **Не дојађај се џо*.

бољети: **Боли џе џаво* – **Не боли џе џаво*.

занимаџи: **Занимај ја* нешто – **Не занимај ја* нешто.

Треба напоменути да ни наши рјечници (ЈАЗУ, САНУ, МС) по правилу не обрађају пажњу на ову појаву. Уз ове глаголске лексеме, као и уз друге, ти рјечници не биљеже њихову особину да немају императив. Али ни уз један од ових глагола и не наводе се примјери за употребу у облику императива. Изузетак је глагол *бољети*, за који у рјечнику ЈАЗУ стоји да се он раније (XVI–XVIII вијек) употребљавао и у значењу „жалити, тужити”.⁷⁰ Овако употријебљен овај глагол могао је имати и императив. Истина, ради се о другом значењу. Данас се овај глагол у нашем језику не јавља са таквим значењем. Међутим, другачија је ситуација у случају кад је овај глагол префиксиран – *пребољети*. Тада он може имати и императив: *Преболи* тугу;

⁷⁰ Већ је Татјана Батистић запазила да у Рјечнику ЈАЗУ стоји напомена да у новијем језику глагол *моћи* нема императив. Овом глаголу она додаје у фусноти свога рада и глагол *намјераваџи* (в. „Анализа глагола *мораџи* и *моћи*”, стр. 107). Очито је, међутим, да се ради о дужем списку глагола који немају императив у савременом српскохрватском језику.

Преболи рану. Очито је, дакле, да се и у овом случају ради о новим семантичким вриједностима глагола, за који не вриједи више правило које се односи на глаголе из наведеног списка.

Разлоге за немогућност употребе императива од ових глагола треба тражити у семантичкој вриједности тих глаголских лексема. Очито је да њихове лексичкосемантичке карактеристике не допуштају реализацију императивних конструкција. Ако се лексичкосемантичке карактеристике наведених глагола ставе у однос са условима и начином реализације реченичне структуре са императивом, уочиће се шта су разлози који онемогућавају употребу императива с тим глаголима у реченичним структурама.

За реализацију императива у одређеној реченичној структури потребан је увијек одређени стимуланс са стране који вербалним путем мобилише саговорника да изврши акцију именовану глаголом од кога је императив. Тај стимуланс, по Милки Ивић – иницијативно-комуникативни чин често се исказује експлицитно, али то није обавезно. Било да је он у реченици са императивом исказан или не, он се увијек подразумева, он иницира лице или што друго да изврши радњу означену глаголом у императиву. Кад се ради о императиву са негацијом, тај чин не иницира на извршење радње која се именује обликом императива, већ да се радња не врши.

Наведени глаголи имају заједничку особину да именују одређене двоактантне ситуације. У тим ситуацијама лице или што друго може бити само актант (1) на који је усмјерен процес именован глаголском лексемом и оно не може да утиче на тај процес. Други актант (2) представља извор процеса који је усмјерен ка првом актанту. Ни он не може да буде споља подстакнут у циљу појаве процеса: Тај догађај (2) *не ћиче се* њега (1). Та књига (2) *не занима* мене (1). У нашем језику немогуће је замислити ситуацију у којој би се могао остварити било какав иницијативно-комуникативни чин који би иницирао процес именован неким од ових глагола: **Не ћиче се*, тај догађају (2), њега (1); **Не занима/занимај*, та књигу, (2) мене (1). Другачија је ситуација, на примјер, у реченици: *Ти се йлаши / не йлаши* њега. Овдје је могуће на неки начин утицати на актант (1) у циљу појаве процеса који се именује глаголском лексемом. Дакле, за ове глаголе карактеристично је одсуство вољне компоненте (Ивић 1970: 46).

Из наведених карактеристика ових глагола произилази и разлог за то што ти глаголи у савременом српском језику не дозвољавају употребу императива.

Ни глаголи *моћи*, *морати*, *хитјети*, *смјети*,⁷¹ *умјети*, *шребати* немају императив у савременом српском језику. Објашњење за то треба тражити опет у њиховој семантици. Ови глаголи својом семантиком нису подобни

⁷¹ Татјана Батистић истиче да је за глаголе *моћи* и *намјеравати*, који немају императив, карактеристично одсуство вољне компоненте (наведено дјело, стр. 107). Треба напоменути да је Милка Ивић, знатно раније, сигнализирала ту особину глагола као услов за исказивање императива (Ивић 1958: 36). Међутим, она наводи и глаголе који се карактеришу одсуством вољне компоненте а имају императив. Очито је, дакле, да се сви гла-

за употребу у императиву. Непостојање могућности за њихову употребу у облику императива не значи да ови глаголи у одређеним реченичним структурама немају такву функцију – употријеђени у другом глаголском облику. У нашој лингвистичкој науци већ је истакнуто да се императивно значење може остварити у реченици и на други начин, без употребе глаголског облика императива. Татјана Батистић је показала да глагол *морајти* у одређеном контексту може бити у облику презента употријеђен у функцији исказивања наредбе, дакле у истој функцији коју има императив других глагола,⁷² а глагол *моћи* може да се употријеби у функцији исказивања императивног значења: *Предај* рад на оцјену – *Можеш предајти* рад на оцјену, дакле, у функцији савјета, препоруке (Батистић 1983: 105–107). Сличну констатацију о глаголима *моћи* и *смјети* изнијела је и Милка Ивић. У овоме правцу мора ићи интерпретација, нпр., реченице: *Ти мораш да идеш* кући (ДЂ. ДС, 74) или реченице: *Не смјеш отићи* кући. Једино глагол *умјети* не може да се тумачи на овај начин – он је ближи првој групи глагола, чија семантика не дозвољава никакав чин у смислу покретања процеса који он именује.

У свим анализираним дјелима императив са негацијом знатно је рјеђи од императива без негације. То је толико уочљиво да није потребно давати егзактне показатеље о томе односу. Негирани императив у анализираним дјелима јавља се у фреквенцији од неколико до тридесетак на првих сто страница анализираних дјела. *Травничка хроника* и *Знакови* Иве Андрића, *Роман о Лондону* Милоша Црњанског и *Врати се од ујиробе* Мирка Ковача спадају у дјела са веома слабом фреквенцијом негираног императива, док *Козара* Младена Ољаче, са двадесет примјера, *Свилене љајуче* Мирка Божића, са двадесет девет, те *Далеко је сунце* Добрице Ћосића, са тридесет три примјера (на првих сто страница текста), иду у ред дјела са највећом фреквенцијом овог глаголског облика.

Разлог за то што се императив са негацијом јавља много рјеђе него позитивни требало би посебно истраживати. Овом приликом указаће се на неке моменте који могу бити од значаја у рјешавању овог питања. Као прво, треба истаћи чињеницу да се у неким случајевима и обликом позитивног императива исказује исто што и негираним обликом, и то са нијансама у значењу од забране до упозорења или савјета. Тако је у примјерима који слиједе.

- *Пресјани!* – шапутао је Мула Ибрахим престрављено се осврћући (МС. Т, 31).
- *Маније* свађу, момци (ДЂ. ДС, 50).
- *Остави* човека на миру (ДЂ. ДС, 92).

голи из те категорије не понашају једнако у погледу могућности употребе императива.

⁷² У руском језику глагол *смјети* има облик императива са негацијом.

Ове реченице могу се схватити као реченице:

- *Не ѿвори!* – шапутао је Мула Ибрахим престрављено се осврћући.
- *Не свађајте се*, момци.
- *Не дирајте* човека.

У одређеним ситуацијама могу се, дакле, употребљавати упоредо и негативне и позитивне конструкције с обликом императива у функцији подстицаја на прекид или не(из)вршење радње. У таквим случајевима језик може у неким конкретним ситуацијама да преферира реченице са позитивним императивом. Треба истаћи да глагол *ѿрестѿаѿти*, у првом примјеру и својим лексичким значењем подстиче на прекид радње. Тако у овом случају и то, уз облик императива, има функцију негираног императива. Има још глагола с таквим значењем.

Такође, већ је истакнуто да се императивно значење може исказивати и мимо облика императива. Тако се у неким случајевима употребом глагола *моћи*, *мораѿти* и *смјеѿти* у облику презента може замијенити облик императива:

- *Не смијеш ѿо радиѿти* = *Немој ѿо радиѿти*
- *Смијеш ѿо урадиѿти* = *Уради ѿо*
- *Не можеш ѿо урадиѿти* = *Немој ѿо урадиѿти*
- *Можеш ѿо урадиѿти* = *Уради ѿо*
- *Не мораш ѿо урадиѿти* = *Немој ѿо урадиѿти*
- *Мораш ѿо урадиѿти* = *Уради ѿо*.

Наравно, ови глаголи не исказују увијек императивно значење (в. о томе у пасусу гдје је било ријечи о овим глаголима и биљешке број 14–17). Дакле, и овдје се ради о могућности паралелне употребе реченица са императивом или без императива у функцији исказивања императивног значења. Тако и ове конструкције могу да у већој мјери замјењују употребу реченица са негираним императивом.

У своме раду о презенту с везником *да* Милка Ивић истиче да глагол *забрањиваѿти* спада у глаголе иницијативно-комуникативне семантичке класе (Ивић 1972: 125). Конструкције са овим глаголом имају такође функцију исказивања забране вршења радње, тј. функцију негираног императива: *Забрањујем ѿи да идеш* тамо = *Не иди* тамо; *Забрањујем ѿи да радиш* тако = *Не ради* тако.

Као што се могло видјети, уз негирани императив постоје и други начини за исказивање истог значења. У одређеној ситуацији језик тражи једну или другу форму за исказивање истог значења. Отуда је и фреквенција негираног императива мања.

У свим анализираним дјелима негирани императив јавља се чешће са глаголима имперфективног вида. Такође, много је фреквентнији прости облик негираног императива од перифрастичног.

Што се тиче резултата до којих је дошла Милка Ивић у вези са негираним императивом, најчвршће стоји тврдња (и сама ауторка ју је тако поставила) да се негирани императив с глаголима перфективног вида не јавља за прекид радње која је у току. Као што је већ истакнуто, негирани императив с глаголима перфективног вида јавља се доста ријетко, а сви нађени примјери понашају се у складу са овом тврдњом.

Милка Ивић је у своме раду о императиву с негацијом истакла да је у српскохрватском језику спроведено разликовање благе забране од строге. У категорију благе забране иде императив за упозорење да до радње не дође. Ова категорија забране је обавезно везана за перифрастичну конструкцију (стр. 41). Грађа која је анализирана у овом раду понаша се у складу са таквом тврдњом. Међутим, треба истаћи да оваква схема још није коначна. Ово још важи као тенденција. И упозорење, као облик благе забране, може се исказивати и формом са простим обликом императива са негацијом. Такав је случај у сљедећој реченици: *Не њоворимо* сад о томе, молим те (МБ. СП, 25). Такође, и забрана која се може схватити као блажа може се односити и на радњу која је већ у току. Тако се може схватити императив у сљедећој реченици: Карло, молим те, *немој* толико пушити (МБ. СП, 10). У овом случају јасно је да се упозорење износи у вријеме кад је радња већ у току. Ово упозорење значи жељу да до те радње убудуће не долази.

СТАТИСТИЧКИ ПОДАЦИ О ИМПЕРАТИВУ С НЕГАЦИЈОМ

Дјело	НЕ		НЕМОЈ			
	Имперф. вид	Перф. вид	Имперф. вид	Перф. вид	Са инф.	Са през.
МБ. СП	18	3	7	3	10	
ИА. ТХ	3	2	1	1	1	1
ИА. Зн	–	–	2	1	–	3
МС. Т	22	–	2	–	1	1
МК. ВУ	3	1	3	1	4	–
МЦ. РЛ. I	8	2	3	–	4	–
ДЂ. ВС I	42	4	17	2	5	14
ДЂ. ДС	73	1	12	2	–	14
МО. К	21	2	9	1	8	2
ДК. ГБД	2	1	–	1	–	1

Ова реченица могла би се употријебити и са простим императивом са негацијом: Карло, молим те, *не њуши* толико. Тако је и у примјеру: Бако,

не бој се (ДЂ. ДС, 170) опет прости облик императива, а не може се говорити о строгој забрани. Истина је само да је радња у току у вријеме изрицања императива. Ово говори да се и перифрастични облик може употреједити за прекид радње која је у току и, друго, да и прости облик негираног императива може да се употреједи у функцији исказивања благе забране, као што је у примјеру: *Немој тако да вичеш* – хладнокрвно и тихо прекиде га Павле (ДЂ. ДС, 120). У овом случају перифрастични облик служи за исказивање такве, строже забране и односи се на радњу која је у току. Најчешће се перифрастични облик императива уводи у зону садашњости, за прекид радњи које су у току кад се њиме исказује савјет, утјеха, као у примјеру: *Немој да се секираш* (ДЂ. ДС, 147). Наравно, нису увијек ни јасне границе у значењима која са императивним обликом износе. Истраживања у томе правцу тек предстоје.

Као што је познато, перифрастични облик негираног императива јавља се у двије форме: инфинитив или презент с везником *да уз немој*: *Немој се љућити*. *Немој да њодваљујеш*, јуначино (МО. К, 88). Обично се код истог писца јављају и једна и друга форма ове конструкције, али са неједнаком фреквенцијом. И у овом случају инфинитив и презент с везником *да* понашају се исто као и у другим случајевима напоредне употребе.

У закључку се може рећи сљедеће. Императив је глаголски облик који је доста распрострањен у савременом српском језику. Јавља се у разним функционалним стиловима, а најчешће у разговорном и књижевноумјетничком стилу. Овај глаголски облик још није изучен у обиму који заслужује и који је потребан да би се могла имати јасна слика о законитостима и могућностима његове употребе. Уџбеничка литература о њему не даје ни оне чињенице које су већ у лингвистичкој науци утврђене.

У савременом српском језику присутна је појава да поједини глаголи не дозвољавају употребу овог глаголског облика, на што досад није обраћана посебна пажња. Разлог за то што ти глаголи не допуштају употребу императива лежи у лексичкосемантичким карактеристикама тих глагола.

У свим анализираним дјелима позитивни облик императива је много фреквентнији од негативног облика. Разлог за ову појаву је и у чињеници да се значење које се исказује обликом императива са негацијом може исказивати и на друге начине: у неким случајевима обликом позитивног императива, у другим – конструкцијама с презентом глагола *моћи*, *морати*, *сјети*, или само лексичко значење глагола може да послужи у том циљу (*ћрекини*, *забрањујем*).

Што се тиче односа употребе простог императива с негацијом и перифрастичног облика, треба истаћи да је прости облик фреквентнији. У српском језику је у току тенденција да се перифрастични облик веже за исказивање блажих забрана, а прости облик с негацијом за исказивање строжих забрана. У већини анализираних дјела перифрастична

конструкција јавља се у обје форме – са инфинитивом или презентом са везником *да* уз *немој*.

Овај рад указао је на нека питања у вези са императивом у савременом српском језику. Увид у стање ствари упућује на закључак да императив и императивност заслужују и темељитија истраживања у србистици на обимнијем и стилски разноврсном корпусу⁷³.

⁷³ У времену од настанка овог рада о императиву и императивности у српском језику се и писало. Овдје ће се навести неколико дјела: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синџакса савременога српског језика: његова реченица* у редакцији академика Милке Ивић, Матица српска и Институт за српски језик САНУ, Нови Сад – Београд, 2005, посебно поглавља „Императив” (453–457) и „Императивност” (659–670); Ана Јањушевић, *Форме са императивним значењем у српском језику*, рукопис магистарске дисертације, Филолошки факултет у Београду, 2005; Бојана Милосављевић, *Форме учинивости у српском језику*, Београд 2007; А. Ю. Маслова, *Коммуникативно-семантичка категорија побудителности и ње реализација в српском и болгарском језицима на фоне руског језика*, Саранск (Русија), 2008; такође и већи број радова Дојчила Војводића и др.

О ДЕКОМПОНОВАЊУ ГЛАГОЛА

На страницама *Јужнословенскої филологије* покренута је једна значајна тема, посљедњих година доста актуелна у лингвистици. Ријеч је о распрострањеној појави у савременим језицима да се у реченици глагол разлаже на девербативну именицу и глаголску копулу или семикопулативни глагол. Ова појава се илуструје у сваком другом примјеру у сљедећа два пара реченица: Фудбалери Партизана *заостјају* иза првопласираних за три бода – Фудбалери Партизана *су у заостјају* иза првопласираних за три бода; *Влада је одлучила* да економским мјерама подстиче извоз – *Влада је донијела одлуку* да економским мјерама подстиче извоз. Први рад о овој теми објавио је Милорад Радовановић (1977). У томе раду он је уз дефиницију појаве за њу дао и одговарајући термин – *декомпоновање предиката*. Ову појаву дефинисао је на сљедећи начин: „Декомпонованим предикатом сматрају овде сваки двочлани предикат конструисан по моделу *Verbum* (= глаголска копула или семикопулативни глагол) + *Nomen deverbativum*, а синонимичан (па и комутабилан) са семантички еквивалентним једночланим предикатом (представљеним пунозначном глаголском лексемом из које је изведена глаголска именица двочланог предиката)” (Радовановић 1977: 53). Уз необично исцрпно навођење и коментарисање литературе о овој појави у модерним европским језицима⁷⁴, међу њима и у словенским, М. Радовановић даје и њено теоретско образложење: декомпоновање предиката „представља, у ствари, облик испољавања општег процеса номинализовања исказа у језицима” (Исто: 56). Ова појава представља језичку универзалију: „Тенденција декомпоновања предиката у реченици заједничка је типолошка особина неких модерних европских језика” (Радовановић 1977: 53).

Поред тога, у раду се указује на то да се декомпоновање не јавља подједнако често у свим функционалним стилевима: ова појава је посебно карактеристична за административно-правни, журналистички, научни стил (Исто: 58). То ипак не значи да га нема у другим, па и у књижевноумјетничком стилу, или да је његово јављање у том стилу случајна појава. Познато је да је овај стил отворен за друге функционалне стилове (Тошовић 2020). Декомпоновање глагола може послужити писцу за нијансирање исказа – уп. *Једни су били мишљења да су г. Симу у браку поткрадали тајни ортаци, други су били мишљења да је г. Сима жртва поверења*

⁷⁴ Кад се каже да је декомпоновање појава карактеристична за модерне европске језике, то не значи да примјера декомпоновања није било и прије времена кад се о њему пише. Тако се у београдским дневним новинама „Мали лист” из 1890, бр. 284, стр. 2, може прочитати реченица „Ми ћемо се дотаћи овде и још једнога питања, које је тако *од велике важности* по просвету и глас учитељског позива” и „Прича се, да су нека браћа Петрашин и Вукашин, *чинили љокушај* да се народ ослободи”, исто, 1890, бр. 284, стр. 2.

(Б. Нушић); „Да само знаш како сам у чети *држао њовор* о твојој херојској смрти” (Ђопић, *Доживљаји Николејине Бурсаћа*) – Да вама наш Миле Цепелин *одржи једну њоворчину...* (Ђопић, *Не њујуј бронзана сѡражо*). Кад се међу стиловима за које је глаголско декомпоновање карактеристично не наводи и књижевноумјетнички, само се подразумејева да та појава нема велику учесталост у том стилу⁷⁵.

Такође, у раду се указује на неке околности које погодују остваривању декомпоновања. То су: представљање апстрактних радњи, давање службеног статуса радњи, надомјештање непостојања глагола према именици, нпр. ...што се поклапа с добом када и *долази до екѡианзије* културе Лепенског вира (Политика).

Има и других разлога који погодују појави декомпоновања. Недуго по објављивању рада М. Радовановића, у своме раду посвећеном пасивним реченицама с трпним придјевом показао сам, на примјерима тих реченица, још неке разлоге који иду у прилог декомпоновању, па ћу их овдје навести⁷⁶. „Употребу декомпонованог предиката подржавају и неке могућности које он има у односу на недекомпоновани предикат⁷⁷, на што није досада указивано.⁷⁸ Једна од тих могућности је употреба девербативне именице у једнини или множини. Тиме се дају одређене карактеристике радње коју представља девербативна именица, које се не би могле дати глаголском лексемом. Ево неколико примјера из којих се то види.

1. ...а *извршене су* и неке (незнатне) *корекције* у календару такмичења ... (О, 11. XII 77, 15); 2. У Мостару, Читлуку ... *обављене су ѡријреме* за што организованији дочек наших радника ... 3. Ријеч је доиста о големом послу за који ... *нису обављене све потребне ѡријреме*. (ВУС, 31. XII 77, 14); 4. Потписивање споразума обављено је након референдума на којима *су одлуке донесене* великом већином гласова (БЗ, 31. XII 77, 2).

Да у првом случају није употријебљен декомпоновани предикат, тешко би се могло указати на то да је било више корекција у календару. Исто тако је и у другим примјерима кад је девербативна именица у множини: у другом примјеру саопштава се да је сваки град обавио припреме, не ради се о припреми једној заједничкој у свим мјестима; у трећем примјеру истиче се да је било потребно обавити више припрема и да су неке обављене. Четврти примјер је нарочито рјечит – у овом случају глаголска лексема не би могла указати на то да је донесено више одлука.

⁷⁵ Нешто више о декомпоновању глагола у књижевноумјетничком стилу може се прочитати у радовима Танасић 1996б и Танасић 2013.

⁷⁶ У угластим заградама је оно што се у текст убацује овом приликом.

⁷⁷ У раду Танасић 1982. користио сам термин *декомпоновани ѡредикај*.

⁷⁸ З. Тополињска, такође, истиче извјесне предности декомпонованих предиката на друге (в. Тополињска 1982: 36 и даље).

Разлагање глаголске лексеме на двије омогућује одређивање радње и у случајевима кад се то не би могло постићи употребом недекомпонованог предиката. Понекад уз девербативну именицу може доћи нека одредба која не би могла да стоји уз глагол од којег је настала та именица. Тако је у сљедећем примјеру: У цик зоре, 23. маја, *извршен је очајнички контирајуриш* на јединицу 14. бригаде... (НИН, 8. VI 75, 62). У овом случају не само да је придјев *очајнички* лакше употребљив уз именицу него прилог уз одговарајући глагол већ је именица омогућила да се *јуриш* још више одреди – *контирајуриш*. [Тако је и у примјерима: Да учиним *ситну издају* да бих ослободио брата, Танасић 1996б: 142; М. Селимовић; Ови наши одговорни другови требало би *да донесу какву душевну уредбу* Танасић 1996б: 142; Б. Ђопић; Николетина се одлучио да свој *несрећни ѿвор* о братству *држи* баш ту, на самом положају, Б. Ђопић, *Доживљаји Николејине Бурсаћа*].

Такође, глагол не би могао ни временски да одреди акцију како се то може постићи употребом девербативне именице. Глагол би ту акцију представио или као трајну или би истицао почетак акције (*контирајуриши*). Ни једна ни друга тако исказана акција не одговарају ситуацији коју представља девербативна именица [тј. декомпоновање глагола је омогућило да се надокнади непостојање одговарајућег вида недекомпонованог глагола. Уп. и: Могао бих *јовести ѿрницу*, М. Селимовић].

Понекад, опет, уз семикопулативни глагол може доћи одредба која карактерише радњу, а теже би могла доћи уз глагол од кога је настала девербативна именица. Тако је у реченици: *Сахрана је обављена тихо* (Радио Београд, 3. I 79, Вечерњи дневник). Прилог *тихо* није уобичајен уз глагол *сахранити* (Танасић 1982: 99–100).

Грађа показује да се декомпонују и прелазни и непрелазни глаголи. Тако појава декомпоновања „проширује домен употребе пасивних конструкција” (Танасић 1982: 99–100). Ову чињеницу треба повезивати са чињеницом да је за савремени српски језик карактеристичан „раст продуктивности пасивних структура” (Радовановић 2007: 245).

Показује се да декомпоновање и пасив имају заједнички простор употребе: „Пасивне конструкције се карактеришу тиме да се агенс врло ријетко исказује”.⁷⁹ Једна од карактеристика декомпонованих предиката је то да се они јављају у безличним исказима (Радовановић 1977: 61). Тако се у том погледу подударају карактеристике пасивне конструкције и овог модела декомпонованог предиката, који се у њима реализује. У анализираној грађи нисам нашао примјере пасивних конструкција са декомпонованим предикатом у којим је именован експлиците агенс. Неистицање агенса у пасивним конструкцијама, анонимизација радње која се овим конструкцијама исказује, карактеристика је новинарског стила.

⁷⁹ У вријеме настанка овог рада; данас је свакако нешто чешћи.

Тако радње које се исказују овим конструкцијама добијају карактер институционализованости. И за декомпоноване предикате је карактеристично да се јављају онда кад је потребно радњи дати овај вид (Исто: 69). Примјери које сам нашао у анализираној грађи иду у прилог тврдњи да се декомпоновање предиката најчешће јавља кад се ради о исказивању апстрактних радњи и таквих радњи за које не постоји адекватан глагол (Танасић 1982: 99).

У своме првом раду посвећеном декомпоновању Радовановић даје исцрпан списак модела декомпоновања предиката у српском језику са бројним примјерима. Тај списак модела био је од користи свим потоњим истраживачима ове појаве. По правилу, Радовановић не говори о фреквенцији појединих модела па би се према броју примјера за поједине могло претпостављати о њој. Ипак уз модел *(из)вршиши + глаголска именица у акузативу* аутор даје највећи број примјера, а и истиче да је све фреквентнији и све слободније продире у разговорни стил стандардног језика. И закључује: „Продори ове врсте, засад, нису стабилизовани, па, стога, и вредновање одговарајућих примера често не резултира њиховим смештањем у границе распрострањања разговорне језичке норме”. И у праву је: данас би подаци о фреквенцији неких модела били другачији у односу на податке кад је Радовановић истраживао ову појаву. Тако, у његовој студији модел *доћи до + глаголска именица* у уводном, теоријском дијелу студије има један примјер из загребачких новина, а сам модел је потврђен са два примјера из разговорног језика. У међувремену он се расцвјетао, данас се свакодневно сусреће. Овдје ћу навести избор таквих примјера из савремене штампе.

[1]

Наиме, теза да је на том подручју *долазило до сусрећа и мешања* две културе и народа ... потврђена је најновијим подацима ... (П, 25. 8. 2019. Е) (И.); О томе како је *дошло до нових сазнања* када су у питању миграције прастарог становништва у подручју уз Дунав он каже (И.); ...а да је *дошло до мешања* сведоче управо скелети... (И.); Почевши од 2013. *дошло је до експлозије* геномске анализе скелетног материјала и било је могуће добити поуздане резултате ... (И.); ...што се поклапа с добом када и *долази до експанзије* културе Лепенског вира (И.); Према информацијама које су до сада познате *до сукоба је дошло* због имовинских проблема између породица Мехмети и Рафуна. (ВН, 6. 9. 2019. Е); *Дошло би до* драматично брзог *хлађења* целе планете (ВН, 22. 10. 2019. Е); Како „Новости” сазнају, током истраге *је дошло до йреквалификације* кривичног дела (ВН, 6. 12. 2019. Е); Портпарол ПУ Приједор, каже да је полицији у 22.05 пријављено да је у породичној кући у Љубији *дошло до физичког сукоба* између више особа, (ВН, 6. 12. 2019. Е); Председник академије Ален Терзијан је обећао да *ће доћи до йромена*, између осталог и да *ће бити установљен паритет* (ВН, 14. 2. 2020. Е); *До осйавке је дошло* свега неколико дана од 45. церемоније доделе признања која *ће бити одржана* 28. фебруара у Паризу (ВН, 14. 2. 2020. Е); ...

али је идеја да се сви детаљи тоталне забране кретања унапред разраде, како би одмах могли да ступе на снагу, уколико у наредним данима дође до драматичног *компликовања* епидемиолошке ситуације (ВН, 1. 4. 2020. Е); Иначе, и у Француској и у Србији, *дошла је до изражаја* важност државе. (П, 17. 4. 2020. Е); ... *дошло [је] до смањења* укупног буџета за културу мимо воље и сагласности министарства (П, 13. 5. 2020. Е); ... током трајања ванредног стања, на основу инструкција Министарства финансија прво *је дошло до преусмеравања* дела буџета Министарства културе и информисања за приоритетне области финансирања, а након тога и до ребаланса буџета (П, 13. 5. 2020. Е).

Наравно, и ова конструкција је постојала раније; имао ју је у своме језику и Иво Андрић: „И међу самим грађанима *долазило је до свађа и џуча*” (Танасић 2013: 926; *На Дрини ћуџија*).

О истој теми објавила је рад и Милка Ивић. У своме раду она се ограничила на два значајна момента: утврђивање околности које погодују појави декомпоновања предиката и тражењу разлога за такву распрострањеност ове појаве у језику. У раду је наведен повећи списак околности у којима аналитичка конструкција има предност. То је послужило Милки Ивић као база за тражење одговора на питање зашто је појава декомпозиције предиката тако распрострањена: природа аналитичке конструкције – њена двочланост – омогућава говорнику да, у складу са интенцијом, у разним приликама различито нијансира свој исказ (Ивић 1988: 5).

До појаве поменутих радова о овој теми код нас се мало говорило. Истина, норма овакве језичке конструкције није искључивала⁸⁰, али се њима није посебно ни бавила. У своме универзитетском уџбенику Михаило Стевановић наводи, додуше, сљедеће изразе: *гоћи до убеђења, сћећи ујисак, изићи из сирџења, узети учешћа, извести закључак* и означава их као вишечлане изразе. Он каже „у целини узети, наравно са глаголским делом у личном глаголском облику имамо глаголе са њиховим именским допунама” (Стевановић 1991, стр. 39 и 40; у ранијем издању исто). Послије првих радова (Радовановић 1977, Танасић 1982, Тополињска 1982, Ивић 1988) о појави декомпоновања предиката код нас се говори, чешће у оквиру ширих тема (Војводић 1990, Ковачевић 1991) или, рјеђе, о неким питањима која проистичу из појаве декомпоновања (Танасић 1990, Жиберг 1987). Интересантан је рад о неким глаголима који се јављају и у функцији семикопулативних у поступку глаголског декомпоновања у српском језику објавила О. А. Просвирина у *Јужнословенском филолоџу* шест година послје Радовановићевог рада о тој појави. Она се не бави појавом глаголског декомпоновања и не помиње је (Просвирина 1983).

⁸⁰ Оваквом односу норме, у основи – прећутном одобравању, свакако је допринио рад Живојина Станојчића о овим конструкцијама, у коме је он увјерљиво показао да оне у српском језику нису резултат страног, прије свега њемачког утицаја – како се дотад мислило – в. Станојчић 1960.

Посебно треба напоменути да се у неким уџбеницима граматике српског језика декомпоновани предикат већ наводи као посебан тип предиката⁸¹.

Досада се мање пажње посвећивало синтаксичкој страни појаве декомпоновања предиката. Није утврђено какве реперкусије ова појава има у реченици на синтаксичком плану. Сврха овога рада и јесте да томе питању да мали прилог. Моја пажња ће овдје бити усмјерена искључиво на декомпоновање по моделу *семикојулајивни глагол + девербативна именица*. При томе ћу се углавном ограничити на то да утврдим како се појава декомпоновања одражава на позиције предиката, субјекта и ближег објекта просте реченице. То, опет, значи да ћу разматрати готово искључиво појаву декомпоновања на прелазним глаголима.

Откад се код нас почело писати о овој појави, она се посматрала првенствено тамо гдје се глагол налази у позицији реченичног предиката⁸². Није посвећивана пажња оним случајевима кад је ова појава везана за глагол са другом службом у реченици, када он, дакле, није у позицији реченичног предиката. А грађа показује да се глагол подвргава декомпоновању и кад се јавља у безличним глаголским облицима, који, као што се зна, не долазе сами у предикатску позицију.

Ево неколико примјера са декомпонованим глаголом у облицима глаголског прилога садашњег и прошлог.

[2]

Док су за себе тражили од Аустрије што већу независност, дотле су народима под својом управом наменили најкрући централизам, *вршећи* присилно *јомађаривање* (Д. Страњаковић, Илија Гарашанин, Београд 1949, рукопис, 181); Полиција га терети да је, *вршећи* недозвољено *јрејшицање*, угрозио остале учеснике у саобраћају (Разг.); ... и која се сасвим изједначила са бојом стакла, *извршивши* на њу свој *ушицај* (Д. Киш; Радовановић 1977, 72).

Такође, глаголска лексема се декомпонује и у позицији инфинитивне и презентске допуне глагола непотпуног значења. То се види из следећих примјера.

⁸¹ Миновић 1987, Ковачевић и др. 1991. У граматичи Мразовић и Вукадиновић 1990, у глављу о глаголима посвећен је један одјељак глаголској перифрази (стр. 166–185). Под овим појмом подразумијевају се аналитичке конструкције са (најчешће) девербативном или деадјективном именицом (166), по чему се аутори приближавају Тополињској у цитираном раду (стр. 36). Оно што желим да истакнем јесте то да за ауторе глаголске перифразе „представљају структурални центар реченице од којег зависе остали делови реченице – допуне и додаци” – под допуном (у номинативу) подразумијева се и реченични субјекат (166). У граматичи Пипер и др. 2005, декомпоновани предикат се обрађује као посебан тип аналитичког предиката (315–321), тако је и у граматичи Пипер и Клајн 2013. (289–292). Потпунији списак радова о глаголском декомпоновању може се наћи у раду „Српска граматика данас”.

⁸² Тако се, углавном, и примјери наводе за такве случајеве декомпоновања. Истина, говори се и о разлагању *глаголске лексеме*.

[3]

Једни сматрају да треба *йружити йодрику* председнику Ранковићу (Политика, 31. 12. 94, 14); Али се треба придржавати правила да *йрикључивање* треба *обављати* само ако је све искључено (ИБМ, 1–5); *Койирање* се може *извршити* са једном или са две диск јединице (ИБМ, 1–13); *Сшављање* фајлова у ред чекања може се *обавити* навођењем сваког фајла појединачно (ИБМ, 2–43).

Као што се види, глагол се у одређеним приликама подвргава процесу декомпоновања без обзира на то у којој се позицији налази у реченици. Ова чињеница упућује на то да би било разложно термилошко рјешење *декомпоновање йредиката* замијенити рјешењем *декомпоновање йлајола* или поред оног првог увести и ово друго. То би могло да допринесе сагледавању проблематике декомпоновања потпуније управо на синтаксичком плану. Овакво термилошко рјешење је и прихваћено. У раду „О декомпоновању уопште”, који је Милорад Радовановић (2002) објавио послје овога образложеног закључка, он почиње да говори о декомпоновању глагола, уп.: „Декомпоновање предиката (тј. глаголских лексема у крајњем) сматрао сам појавом која прати номинализационе процесе” (овдје Радовановић 2007: 146, 147) и „Строго узевши, ми, заправо, тзв. ’декомпоновани предикат’ можемо третирати или (1) као декомпоновање предиката, *йј. йлајолске лексема* [истицање С. Т.]...” (Исто: 147). Затим он, у фусноти бр. 4, између осталог каже: „Срето Танасић (Танасић 1995) сугерише, уз све, да се ради (и) о појавама декомпоновања глаголâ (и када ови формално нису предикати), као, рецимо, у примерима типа *...вршећи йрисилно йодмлађивање...*, *...вршећи недозвољено йрејицање...*, *...извршивши на њу свој уйицај...*, *...койирање се може извршити*, *...коначна одлука је донетиа...* и сл. *И йшакви би йпримери, разуме се, моћи ићи наруку уйраво наредном излајању* [истицање С. Т.]... о декомпоновању именица (иако тада већ не и обавезно девербативних), али и поновном призивању у помоћ оне малопређашње аргументације о логици номинализације као ’старијој’ од логике ’декомпозиције’...” (овдје се наводи према Радовановић 2007: 148). Даље у том раду он говори о *декомпоновању именичких лексема* и *декомпоновању йридевских лексема*. Такође, у раду „Декомпозиција и универбизација” Радовановић говори „о *декомпозицији* као језичком поступку, прво као о декомпоновању предиката, а на крају као о појави декомпоновања језичких јединица уопште (глагола, именица, придева, прилога), писао сам...” (овдје Радовановић 2007: 155), затим „А декомпоновање језичких јединица дефинише се као њихово разлагање” (Исто: 156).

Дакле, запажање које је изнесено у овоме мом раду прихваћено је и као пут потпунијем разумијевању појаве везане за глаголску лексику и њеном прецизнијем именовању, али и отварање пута „сагледавању проблематике декомпоновања потпуније управо на синтаксичком плану”, како сам то – видјели смо мало више – предвидио.

Кад се говори о глаголском декомпоновању, успоставља се симетрија између декомпонованог и недекомпонованог предиката. То значи да се сматра да аналитичка конструкција која настаје у процесу декомпоновања у цјелини врши синтаксичку функцију предиката. Овдје ћу се задржати управо на томе питању. Дакле, питање је следеће: да ли глагол, подвргавајући се декомпоновању у позицији реченичног предиката, реченици даје само предикат или се тиме у реченици јавља још који члан, односно, другачије речено, да ли цио аналитички израз који настаје у процесу декомпоновања глагола остаје у функцији реченичног предиката? Колики је степен синтаксичке подударности реченица са недекомпонованим и декомпонованим предикатом? У тражењу одговора на ово питање чини ми се сврсисходним да прво погледамо неколико реченица у којим се исказује пасивна дијатеза, а у којима је глагол декомпонован.

Навешћу прво неколико примјера за пасивне реченице са трпним придјевом.

[4]

Коначна одлука је донета кад се сазнало да ће се... појавити памфлетска књига (Политика, 4. 1. 95, 4); У септембру и октобру обављена су детаљна испитивања целокупне опреме (Политика, 4. 1. 95, 8); Смењивање је обављено на седници којој је од 50 одборника присуствовало 27 (Политика, 10. 1. 95, 17); Дојавор је њосићу после прошлогодишњих преговора (Политика, 13. 12. 77, 2).

Примјери са рефлексивним конструкцијама у којима се исказује пасивна дијатеза:

[5]

Рејстирација играча ће се обавити у четири центра (Политика, 29. 4. 94, 18); Комплетно иреношење неопходних информација обавља се преко једне америчке крстарице (Политика, 13. 11. 94, 2); Прикључење монитора се врши преко конектора (ИБМ, 1–5); Помоћу овог тастера врши се њомерање курсора за једно место улево (ИБМ, 1–8); Копирање једног фајла на дискету... обавља се на следећи начин (ИБМ, 1–13).

Заједничко свим овим реченицама јесте то да у њима позицију субјекта заузима девербативна именица настала у процесу декомпоновања глагола. Синтаксичку позицију предиката у њима заузима семикопулативни глагол настао декомпоновањем глагола. Девербативна именица носи највећим дијелом семантички потенцијал глагола који се декомпонује, али семикопулативни глагол је способан да врши синтаксичку функцију предиката; он реченици обезбјеђује предикативност. Ако се декомпоновање глагола прихвата као појава карактеристична за многе језике, па и српски, као саставни дио језичког инвентара, која повећава изражајне могућности говорника, мора се у складу са тиме гледати и на све посљедице које у реченици проистичу као резултат процеса глаголског декомпоновања. Без тога

не можемо објаснити ове реченице, односно не бисмо их могли прихватити као регуларне⁸³. Дакле, када се у реченици глагол декомпонује тако да је девербативна именица према семикопулативном глаголу у односу допуне ближег објекта, у пасивној форми реченице декомпоновани глагол обезбеђује оба централна члана реченице – предикат и субјекат.

У српском језику глагол се често декомпонује и у активној реченици тако да је девербативна именица у односу допуне ближег објекта према семикопулативном глаголу. Тако је у следећим примјерима.

[6]

Инспектори *врше* дубинску *конџролу* тих превозника (Политика, 16. 1. 95, 13); „Страни превозници”, заправо наши људи на привременом раду у иностранству, који *врше* међународни *џревоз* (Политика, 16. 1. 95, 13); Веће *ће...* *извршиџи џреџед* делатности (Политика, 31. 12. 94, 14); Градско синдикално веће у Нишу се одлучило да ликвидира своје предузеће и због оцене да *је* СИНТ *нанео шџеџу* синдикалном угледу (Политика, 10. 1. 95, 17); Ваља подсетити да *је* ову *одлуку* влада *донела* три дана уочи Нове године (Политика, 10. 1. 95, 12).

И у овом случају мора се прихватити иста процедура у утврђивању синтаксичких функција које у реченици имају семикопулативни глагол и девербативна именица. Ако у пасивној реченици функцију предиката врши сам семикопулативни глагол, нема никаквих разлога да он ту функцију не обавља и у активној форми реченице. И овдје девербативна именица врши другу синтаксичку функцију – функцију ближег објекта према томе глаголу.

У свим наведеним примјерима група (3), (4) и (5) декомпоновани су прелазни глаголи. У њима је девербативна именица према семикопулативном глаголу у односу допуне ближег објекта. По истом принципу декомпонују се и неки непрелазни глаголи. Тако је у следећим примјерима.

[7]

Иако су *инџересовања* за бившег аса београдског Партизана *џоказивали* и тимови из најјаче кошаркашке лиге... Даниловић је одлучио да у Болоњи остане до јуна 1995. године (Политика, 29. 4. 94, 19); Посебно је Облак истакао да Попивода *исџољава* брзу и експлозивну *џиру* (Политика, 1976; Радовановић 1977, 76).

Има и обрнутих случајева: прелазни глагол декомпонује се тако да девербативна именица не стоји према семикопулативном глаголу у позицији допуне ближег објекта. Тако је у следећем примјеру.

⁸³ У раду Танасић 1982. узгред се, додуше, истиче да девербативна именица у пасивној реченици често врши функцију субјекта (стр. 101). У раду Тополињска 1982. (стр. 36) каже се да у неким случајевима синсемантички глагол на површинском нивоу језика преузима квазиаутосемантичку улогу.

[8]

Најхитније *ће бити подвргнути контроли* сви актери јавног предузећа (Политика, 31. 12. 94, 14); ... и да је немачко национално пиће тиме *изложено* недопустивом „*вређању*” (Политика, 13. 11. 94, 5).

Било би интересантно истражити и какав је однос између декомпонованог и недекомпонованог глагола у погледу избора између именица у акузативу ближег објекта и реченице у функцији објекатске допуне.

Неки се глаголи у разним ситуацијама различито декомпоњују: једном је девербативна именица према семикопулативном глаголу у односу допуне ближег објекта, други пут није. У таквим ситуацијама је девербативна именица иста, а мијења се семикопулативни глагол. Тако се у првом примјеру из групе (7) глагол *контролисао* може декомпоновати и на други начин: Најхитније *ће се извршити контрола* свих актера јавног предузећа. Семикопулативни глагол је тај, дакле, који диктира и у каквој позицији према њему *ће бити* девербативна именица.

Грађа показује да се декомпоновање глагола у српском језику најчешће и врши управо по овом моделу: девербативна именица према семикопулативном глаголу стоји у односу допуне ближег објекта⁸⁴.

Поставља се логично питање шта бива са објектом недекомпонованог глагола у реченици у којој се прелазни глагол декомпоњује. Грађа показује да његова судбина није увијек иста.

Једна могућност, у пракси доста присутна⁸⁵, јесте да се објекат недекомпонованог глагола елиминише. Тако је у сљедећим примјерима:

[9]

У Кини су *приватизацију* *сироводили* постепено (Политика, 10. 1. 95, 11); Раније је међународни *превоз* *обављан* на принципу реципроцитета (Политика, 16. 1. 95, 13); Због тога *се врши* појединачна *контрола* на саобраћајницама (Политика, 16. 1. 95, 11); *Смењивање* је *обављено* на седници којој је од 50 одборника присуствовало 27; У том случају није потребно претходно *вршити* и *формирање* командом Формат (ИБМ, 1–12).

Изостављање објекта недекомпонованог глагола не одражава се на грамаптичност реченице. Нови предикат у реченици, оличен у виду семикопулативног глагола, условљава и нову реченичну структуру. Знање о објекту недекомпонованог глагола најчешће се чува у ширем контексту, а он се може и овдје експлицитно исказати именицом неконгруентног атрибута уз девербативну именицу.

Сљедећи случај, у пракси доста риједак, јесте да објекат недекомпонованог глагола остаје објекат семикопулативног глагола, а девербативна именица се веже за семикопулативни глагол, али не као допуна ближег објекта. Тако је у сљедећим примјерима.

⁸⁴ То потврђује и обимна грађа у раду Радовановић 1977.

⁸⁵ Ово је истакао и Радовановић 1977.

[10]

Најхитније *ће бити појачанути контроли* сви актери јавног предузећа; И да је немачко национално пиће тиме *изложено* недопустивом *врећању*; Неки посланици су *појачали кријици* владу. (Радио).

Овдје се говори о објекту глаголске радње; он је у наведеним примјерима (прва два) исказан именицама у облику номинатива које су у овим пасивним реченицама у позицији синтаксичког субјекта.

У сљедећем случају објекат недекомпонованог глагола не елиминише се из реченице са декомпонованим, али добија спореднију улогу. Видјећемо то на примјерима.

[11]

А што се њихових клупских вођа тиче... који су сви заједно *нанели* тешку *увреду* публици (Политика, 29. 4. 94, 19); Артиљеријска ватра током вечерњих часова *нанела је* велику *штету* резиденцијалном делу главног града (Политика, 10. 1. 95, 1); ... што значи да се определио да подржи ученицу која је учинила прекршај, а мени *нанесе* што већу моралну *шпету* (Политика, 29. 4. 94, 17); Градско синдикално веће у Нишу се одлучило да ликвидира своје предузеће... и због оцене да је СИНТ *нанео штету* синдикалном угледу; Уколико неко жели да се бави рецимо производњом шампињона... *пружићемо му* све потребне *информације* (Политика, 10. 1. 95, 9); Ми смо дошли на идеју да помогнемо људима тако што *ћемо им* *пружићи информацију* (Политика, 10. 1. 95, 9).

У овом случају ближи објекат реченице са недекомпонованим глаголом остао је у реченици са декомпонованим у функцији даљег објекта са значењем адресата.

И у сљедећем случају, врло распрострањеном у српском језику, ближи објекат недекомпонованог глагола остаје у реченици са декомпонованим и, као и у претходном случају, добија спореднију функцију. Ево неколико примјера за такво рјешење⁸⁶.

[12]

Инспектори... *врше* дубинску *контролу* тих превозника (Политика, 16. 1. 95, 13); *Замена* таблица *се врши* у Мађарској (Политика, 16. 1. 95, 13); Начелник Главног штаба... данас је *обавио* редовни *обилазак* зоне одговорности корпуса (Политика, 10. 1. 95, 7); Сматрам да држава мора... тек онда *извршићи* *трансформацију* предузећа (Политика, 10. 1. 95, 9); Немци [су] прво *извршили* *пресјруктуру* предузећа (Политика, 10. 1. 95, 11)⁸⁷.

⁸⁶ Овакви случајеви, [9]–[12], наводе се и у раду Танасић 1982, стр. 100–101.

⁸⁷ Овдје и у другим случајевима, из разлога економичности, говорим о допуни ближег објекта без обзира на форму реченице, у којој та допуна има функцију ближег објекта (у активној) или субјекта (у пасивној) реченици.

Именица која је вршила функцију ближег објекта недекомпонованог глагола добија облик генитива и стоји уз девербативну именицу. Овдје је лако препознатљива објекатска функција коју је она имала у реченици са недекомпонованим глаголом⁸⁸.

Постоје и други случајеви кад се у реченици задржава именица која је у реченици са недекомпонованим глаголом била према њему у односу допуне ближег објекта. Ријеч је о моделима по којима се декомпоује мањи број глагола, али је он у пракси веома чест. Такве случајеве илуструју следећи примјери.

[13]

Скупштина *врши надзор* над радом министарстава (Радио); *Контролу* над радом одбора *врши* скупштина (Радио); ... јер је црни *вршио* јак *йријисак* на белог пешака (Радовановић 1977, 72).

Као што се види, у оваквим случајевима допуна ближег објекта из реченице са недекомпонованим глаголом у реченици са декомпонованим глаголом оформљује се као предлошко-падежна конструкција. Понекад реченица са оваквим проширењем може да постане гломазна и, мада је прихватљива са граматичког аспекта, стилски није увијек коректна.

Један модел декомпоновања глагола, карактеристичан такође за мањи број глагола, остварује се тако што се именица која је у реченици са недекомпонованим глаголом вршила функцију допуне ближег објекта у реченици са декомпонованим глаголом јавља у функцији субјекта реченице. У питању је форма активне реченице. Тако је у следећим примјерима.

[14]

У том смислу ми смо имали среће, јер *смо добили* отворену *йогрику* од ватер-пола (Политика, 20. 1. 95, 23); ... али *су оне добиле* јавну *йогрику* јединствених синдиката (Радовановић 1977, 75)⁸⁹.

Понекад се на објекат реченице са недекомпонованим глаголом указује атрибутом који стоји уз девербативну именицу у реченици са декомпонованим глаголом. Тако је у следећим примјерима.

[15]

Њихова *замена се врши* у Мађарској (Разг.); Њихово *смењивање је обављено* на седници којој нису присуствовали посланици из опозиције (Радио); После укључивања рачунара *извршиће се* његово *сйарйовање*.

⁸⁸ Стевановић (1991: 85) говори у оваквим случајевима о објекатском генитиву – именица у генитиву је објекат радње именоване девербативном именицом.

⁸⁹ И у оквиру модела декомпоновања *койула* + *девербативна именица* постоји један случај гдје девербативна именица врши функцију реченичног субјекта. Такав тип декомпоновања наводи се у раду Радовановић 1977, стр. 69–70.

Оваква могућност јавља се онда кад је из контекста познат идентитет појма који је означен именицом ближег објекта недекомпонованог глагола.

У закључку може се изнијети следеће. Глагол се у одређеним ситуацијама подвргава процесу декомпоновања у свакој позицији у реченици мада се он, по својој природи, најчешће налази у функцији реченичног предиката. Зато је и ова појава најчешћа и најзначајнија управо у овој позицији. У раду је показано да је оправданије говорити о декомпоновању глагола, како сам својевремено и предложио, што је у најзначајнијој литератури и прихваћено, тим више што се показало да је декомпоновање карактеристично и за неке друге врсте ријечи.

У раду је указано, на примјерима декомпоновања у оквиру пасивних реченица, на неке могућности представљања ситуације које нема реченица са недекомпонованим глаголом. Декомпоновање глагола повећава изражајне могућности језика; то је и један од разлога што се ова појава сусреће и у књижевноумјетничком стилу, мада она за њега није карактеристична. У раду је такође показано да декомпоновање *нейрелазних глагола* по моделу *семикојулајивни глагол + глаголска именица* проширује домен употребе пасивних реченица, а пораст пасивних конструкција је карактеристика савременог српског језика.

Иако су на семантичком плану недекомпоновани глагол и аналитичка конструкција *семикојулајивни глагол + девербативна именица* синонимични, декомпоновање глагола у реченици доноси значајне посљедице на синтаксичком плану. Тако семикопулативни глагол који се у реченици јавља у процесу декомпоновања самостално врши синтаксичку функцију предиката. Девербативна именица у реченици, такође самостално, врши другу функцију. Она се, код декомпоновања по моделу у коме је према семикопулативном глаголу у односу допуне ближег објекта, који је овдје и разматран, јавља у функцији реченичног субјекта, кад се реченицом исказује пасивна дијатеза, или у функцији ближег објекта, кад се у реченици исказује активна дијатеза.

Именица која у реченици са недекомпонованим глаголом има функцију допуне ближег објекта у реченици са декомпонованим глаголом може имати различиту судбину. Та судбина се огледа од њеног потпуног елиминасања до различитих спореднијих позиција у реченици. Само у ријетким случајевима остаје у функцији допуне ближег објекта семикопулативног глагола. Такође, у ријетким случајевима у активној реченици она врши функцију реченичног субјекта.

Показује се, између осталог, да синонимичност предиката с декомпонованим глаголима из дефиниције ове појаве не значи синонимичност реченице с декомпонованим односно недекомпонованим глаголима у предикату и у другим позицијама. Све речено упућује на закључак да у будућим описима граматичке структуре српског језика треба водити рачуна о реперкусијама које на синтаксичком плану у реченици има декомпоновање глагола.

ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ РЕФЕРЕНЦИЈАЛНИХ И НЕРЕФЕРЕНЦИЈАЛНИХ САДАШЊИХ РАДЊИ

У раду се посматра како се опозиција референцијалност/нереференцијалност глаголске радње одражава на избор репертоара пасивних конструкција за исказивање садашњих радњи. Показује се да се при исказивању садашњих референцијалних радњи употребљава само једна форма – СЕ конструкција. При исказивању садашњих неререференцијалних радњи поред ове користе се још двије форме – са трпним придјевом и једним од помоћних глагола у презенту: *бивајући* и *бићећи* (*будем*).

Увођење опозиције референцијалност/неререференцијалност глаголске радње, карактеристично за славистику посљедњих неколико деценија, показало се вишеструко корисним у проучавању функционисања глаголског система словенских језика. У сербокроатистици је на ово скренута пажња тек у посљедње вријеме иако је појава о којој је ријеч, истина недефинисана, позната још одраније⁹⁰. Ја ћу у овоме раду посматрати како се опозиција референцијалност/неререференцијалност глаголске радње одражава на инвентар пасивних конструкција за исказивање садашњих радњи⁹¹.

У сербокроатистици се говори најчешће о двије конструкције за исказивање пасива као врсте дијатезе: о рефлексивној конструкцији (СЕ конструкција) и конструкцији помоћни глагол *бићећи* (*јесам*) + трпни придјев (КОП конструкција)⁹². Обје ове конструкције су хомонимичне. На плану садашњости КОП конструкције са овим помоћним глаголом досљедно се искључују. Овдје се, наравно, мисли на ситуацију кад ова конструкција исказује пасивну дијатезу, на случајеве кад је у питању реченица са придјевским значењем трпног придјева.

⁹⁰ У сербокроатистици је критеријуме за разликовање референцијалних и неререференцијалних радњи увела Милка Ивић у раду „Начини на које словенски глагол овременује понављану радњу”, у књ. Ивић 1983. Већи избор литературе о овој појави у славистици може се наћи и у раду С. Танасића „Реченица као сигнал неререференцијалности глаголске радње” (Танасић 1986). У новије вријеме то је детаљније описано у књизи Танасић 1996, као и у овој књизи у уводном раду.

⁹¹ Како се ова опозиција одражава на избор пасивних конструкција за исказивање прошлих радњи, писао сам у раду „Пасивне конструкције за исказивање референцијалне и неререференцијалне прошлости”, који се налази у овој књизи.

⁹² Дефиницију пасива као врсту дијатезе у сербокроатистици дала је, у складу са поставкама о пасиву које је утврдила тзв. Лењинградска школа тих година, Ксенија Милошевић у раду Милошевић 1972. Послије овога, проф. Ксенија Милошевић објавила је већи број радова посвећених проблематици пасива у српском језику.

Садашње референцијалне радње исказују се СЕ конструкцијама. Пасивно значење исказује се овим конструкцијама у следећим примјерима⁹³.

[1]

1. Наиме, у Београду *се одржавају* два конгреса, три скупштине и четири земалске конференције... (Сушић, 79); 2. У Титовој улици *гради се* зграда са 116 станова (Вечерњи лист, 21. 7. 77, 7); 3. У јутарњем саопћењу *се* тежиште критике *ћребацује* на Израел (Вечерњи лист, 21. 9. 77, 9); 4. *Пријрема се* самоуправни споразум РМК Зеница и Жељезаре Смедерево о заједничким улагањима у руднике жељезне руде (Вечерњи лист, 21. 9. 77, 8); 5. *Гради се* хотел у Варварину (Вјесник, 3. 6. 78, 6); 6. У предложеним документима *ћредвића се* раст индустријске потрошње од 8 посто... (Ослобођење, 6. 12. 85, 16).

Да би СЕ конструкција исказивала пасивну дијатезу, мора се остварити поставка из дефиниције пасива да лексема којом се именује агенс не стоји у позицији синтаксичког субјекта реченице. Тако је управо у наведеним примјерима. Пошто се у овим конструкцијама, кад оне исказују пасивно значење, никад не именује агенс средством за то резервисаним у српском језику (Милошевић 1972: 78), потребно је да се то на основу других средстава унутар реченице или ширег контекста утврди. Понекад се на ово указује унутар ширег контекста; у реченици се ништа не говори о агенсу. Тако је у овдје наведеном другом и петом примјеру. Често се у реченици јављају именице у локативу са приједлогом које упућују на агенс⁹⁴. Тако је у трећем и шестом примјеру: у јутарњем саопштењу, у предложеним документима. На агенс се може указивати и на друге начине, што се види у првом примјеру, гдје субјекат реченице указује и на агенс, и у четвртом примјеру, гдје се из синтагме РМК Зеница и Жељезаре Смедерево опет дознаје нешто о агенсу. Немогућност да се идентификује агенс изван лексеми у позицији синтаксичког субјекта реченице доводи до немогућности

⁹³ Извори: Андрић: Иво Андрић, *На Дрини ћућрија*, Удружени издавачи, 1981; Андрић 1: Иво Андрић, *Проклећа авлија*, Свјетлост Сарајево, Просвета Београд и др., 1984; Десница: Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*, Нолит, Београд 1960; Ивић: Милка Ивић, „О српскохрватским реченичним прилозима”, *Јужнословенски филолој XXXIV*, Београд 1978, 1–16; Личен: Марина Личен, *Говорни чин директивна и њихова језичка реализација у немачком и српскохрватском језику*, Нови Сад 1987; Лукић: Витомир Лукић, *Пријовијејке*, Свјетлост, Сарајево 1984/85; Марјано: Алек Марјано, „Све сами епиграми”, у књ. *Нова српска сајшира*, Рад, Београд 1987; НИН: *Недељне информативне новине*, Београд; Ослобођење: *Ослобођење*, дневне новине, Сарајево; Пипер: Предраг Пипер, *Заменички ћрилози*, Нови Сад 1983; Прањковић: Иво Прањковић, *Координација у хрватском књижевном језику*, Загреб 1984; Самоковлија: Исак Самоковлија, *Пријовијејке*, Удружени издавачи, Београд 1964; Селимовић: Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Веселин Маслеша, Сарајево 1977; Сушић: Дервиш Сушић, *Ја Данило*, Веселин Маслеша, Сарајево 1983; Трифковић: Ристо Трифковић, *Воз за свануће*, Свјетлост, Сарајево 1984/85; ТВСа: Телевизија Сарајево; Вечерњи лист: *Вечерњи лист*, дневне новине, Загреб.

⁹⁴ На улогу локатива са предлозима у указивању на агенс у пасивној конструкцији скренула је пажњу Тајјана Батистић у раду Батистић 1967: 29–42, а затим и у раду Батистић 1972.

да се СЕ конструкција тумачи као пасивна. Кад се ништа не зна о агенсу, овом конструкцијом се не исказује пасивно значење (Ивић 1983а: 79), тј. она се тада не употребљава.

Постоје и случајеви кад се жели посебно истаћи агенс. Тад се садашње референцијалне радње не могу исказивати пасивном конструкцијом. Тако је у сљедећим примјерима.

[2]

1. Ја *не чекам* аутобус (Сушић, 108); 2. Ти *познајеш* мога брата Хасана (Селимовић, 37); 3. Само један радник *оштри* зубе циркуларима (Сушић, 117); 4. Брата *сјасавам!* (Селимовић, 45); 5. Сваку вам срећу *желим!* (Самоковлија, 46).

Ове активне конструкције не би се могле трансформисати у пасивне СЕ конструкције. Ово говори о ограничењу употребе ових конструкција у функцији исказивања садашњих радњи.

И садашње неререференцијалне радње исказују се СЕ конструкцијом са пасивним значењем. Тако је у сљедећим примјерима.

[3]

1. Ту *се*, на ћупријској оградџи од камена, *излажу* на продају прве трешње и бостан... (Андрић, 16); 2. Данас *се* од кромпира *праве* разноврсна и веома укусна јела (Ослобођење, 13. 4. 85, 8); 3. Ствари не постоје док *се не кажу* (Селимовић, 106); 4. Ово *се* питање све чешће и све озбиљније *поставља* и на најзваничнијим местима (НИН, 9. 6. 85, 13); 5. Приликом узимања крви игла *се користи* само једанпут (НИН, 1. 9. 85, 54); 6. Према томе, око 50 непожељних дошљака дневно *се прошијерује* из Француске (Ослобођење, 24. X 86, 6).

Пасивна дијатеза у овим конструкцијама при неререференцијалној употреби глагола остварује се на исти начин као и при референцијалној. Најбитнија разлика у односу на пасивни презент при референцијалној употреби глагола јесте у томе што се овдје обликом презента исказују садашње радње и перфективним глаголима. Ситуација је у том погледу иста као и код активне дијатезе.

Пасивно значење у овим конструкцијама остварује се на исти начин као и при референцијалној употреби глагола. Ограничења која прате ову конструкцију у исказивању пасивне дијатезе референцијално употријебљених глагола јављају се и при неререференцијалној употреби глагола. Такође, СЕ конструкција је хомонимична и при исказивању садашњих неререференцијалних радњи. И овдје се хомонимичност разрјешава најчешће у оквиру ширег контекста.

При неререференцијалној употреби глагола ова конструкција није и једина подобна за изражавање пасивног значења на плану садашњости. У сербокроатистици је позната, мада је остала занемарена, и конструкција

трпног придјева и презента помоћног глагола *бивајџи*⁹⁵. Тако је у сљедећим примјерима.

[4]

1. Ту пристижу и сви они који су упућени по казни, као прогнаници, из западних покрајина, и овде се решава њихова судбина: или се, помоћу цариградских веза и заштитника, ослобађају и враћају кући или *бивају упућени* у место свога заточења (Андрић 1, 16); 2. Јер и тиме он *бива љицраћен* у оном основном људском праву... (Десница, 29); 3. Дијалог *бива онемоћен*, а вампири бјеже испод каца (НИН, 4. 6. 89, 35); 4. Невоља је и у томе што се и међу нама неке осетљиве ствари прећуткују или заташкавају и тиме *бивају искључене* из наше културе само због „мира у кући” (НИН, 10. 7. 88, 30); 5. Обе хемисфере у својим функцијама, разуме се, координирају, а у случајевима када једна *бива одсирраћена* друга делимично преузима функцију прве (Пипер, 89); 6. Његова моћ расуђивања и коментарисања у одлучивању *бивају* и овде *блокиране* ургентношћу ситуације (Личен, 64); 7. С обзиром на „ступань трансформативности” исходне реченице *бивају склољене* у сложена трима врстама операција (Прањковић, 21); 8. Трза се, истеже и опет *бива уицјан* и враћан назад (Лукић, 284). 9. У савременом језику радње које због своје специфичне локације припадају плусквамперфекту – *бивају* чешће *изражене* перфектом (Миновић 1987: 171).

У овим пасивним конструкцијама трпни придјиви се јављају најчешће од перфективних глагола, мада није искључена могућност да се јављају и од имперфективних глагола – како је у претпоследњем примјеру. Пошто ове конструкције на плану садашњости служе за исказивање пасивне дијатезе само са глаголима неререференцијално употријебљеним, то говори да се репертоар средстава за исказивање пасивне дијатезе разликује зависно од тога да ли се обликом презента исказују садашње референцијалне или неререференцијалне радње.

Ове конструкције могле би се замијенити СЕ конструкцијама. Тад би се пасивно значење остваривало више или мање у зависности од контекста. У претпоследњем примјеру конструкција *бива враћан* тешко да би могла исказивати пасивно значење. У том погледу интересантан је четврти примјер, гдје се у оквиру једне реченице пасив неререференцијалних садашњих радњи исказује и СЕ конструкцијама и конструкцијом са трпним придјевом и презентом помоћног глагола *бивајџи*. СЕ конструкције се могу без посједица по исказивање пасивне дијатезе замијенити пасивном конструкцијом са трпним придјевом. Међутим, ако се ова конструкција замијени СЕ конструкцијом, постоје услови да се не зна је ли ријеч о пасивном значењу или не.

⁹⁵ Михаило Стевановић у књизи Стевановић 1970: 357. ову конструкцију помиње као средство за исказивање радњи које се понављају. Он, у складу са својим схватањем радњи које се понављају, истиче да ово и није прави презент.

Једнозначност конструкције са трпним придјевом (у анализираној грађи трпни придјев у свим примјерима има глаголску вриједност) доводи је у предност у односу на СЕ конструкције у случајевима кад се жели избјећи могућност хомонимије, а СЕ конструкција у датој ситуацији то не обезбјеђује. Тако је у сљедећим примјерима.

[5]

1. Само у опћини Цриквеница на овим задацима *бива анђажовано* око 400 људи током читавог љета (Ослобођење, 7. 6. 85, 2); 2. Стевановићеви јунаци и без своје воље *бивају увучени* у *danse macabre* љубави (НИН, 1. 12. 85, 39); 3. Али његови јунаци тиме *не бивају ујрошћени...* (НИН, 1. 12. 85, 39); 4. Бивши чланови погрешно и априори *бивају иденџификовани* са непријатељски настројеним појединцима (НИН, 19. 10. 86, 20).

Ова конструкција би се могла замијенити СЕ конструкцијом, али би се тиме појавила хомонимија, која би се тешко могла елиминисати и у ширем контексту. И поред тога што се употребом конструкције са трпним придјевом избјегава у већој мјери хомонимија, она не само да није потиснула СЕ конструкцију у исказивању пасивне дијатезе садашњих неререференцијалних радњи него и заостаје за њом. Неки од разлога за то могли би бити и сљедећи.

Прво, СЕ конструкцију у овој функцији снажно подржава њена позиција *једине констџрукције за изражавање пасива садашњих референцијалних радњи*. Друго, ово није једини, а ни риједак случај да неко језичко средство има више значења, а такође да за исказивање неког значења служи више језичких средстава. Кад се о овоме говори, добро је видјети и како се конструкција са трпним придјевом и презентом глагола *биваџи* јавља у појединим стиливима стандардног српскохрватског језика. Најмању фреквенцију она има у књижевноумјетничком стилу, а већу у публицистичком стилу. Најфреквентнија је ова форма пасивног презента у научном стилу. Већа фреквенција ове форме у научном стилу може се довести у везу са његовом особином да тежи ка већој прецизности у изражавању. Кад се има у виду да се у изучавању српског језика дуго полазило од корпуса народних умотворина и књижевноумјетничког стила, онда постаје разумљиво што се о овој форми мало зна, готово се и не уврштава у регуларна средства за исказивање пасивног значења⁹⁶. Пошто је однос норме према овој конструкцији био такав, она је потискивана. Међутим, њено присуство у савременом српском стандардном језику, посебно у појединим функционалним стиливима, говори да се у савременој нормативистици ова конструкција мора помјерити са маргиналне позиције међу средствима којим се исказује пасив садашњих радњи.

⁹⁶ У том смислу индикативно је мишљење М. Стевановића из претходне биљешке. Интересантно је да на ову констатацију не обраћа пажњу ни проф. Ксенија Милошевић у својим радовима посвећеним питањима пасива.

Интересантно је да иста ова конструкција при временском транспоновању презента у прошлост служи и за исказивање референцијалних радњи:

[5a]

1. Са свим рањеним и Обрад *бива одређен* на острво Видо (Танасић 1996: 157; Политика); 2. Крајем јуна 1914. у Њујорку се оснива Централни одбор српске народне одбране и за председника *бива изабран* Пушин (Танасић 1996: 157; НИН); 3. Године 1847. излази Вуков превод Новог завјета и *бива аналитемисан* у црквеним круговима (Танасић 1996: 157; НИН); 4. На Планду се позива Карл Шмит ..., али и чувени Георг Курцијус (...) – овај други на мајсенском конгресу немачких филолога, чиме локализам нововековних компаратиста *бива* и експлицитно *доведен* у везу са њиховим средњовековним претходником (Јужнословенски филолог LXIX: 271; С. Павловић). О овоме в. Танасић 1996.

Ова конструкција с трпним придјевом лијепо се слаже са активном формом презента при транспоновању у прошлост: Након Другог светског рата њихова добротина и завештања *падају* у заборав, гробови *бивају зайушћени*, имена улица *промењена*, *фондови уташени* (Политика, 20. 3. 2020. Е).

Према СЕ конструкцији као јединој форми за исказивање пасива садашњих референцијалних радњи јавља се још једна кад је радња представљена неререференцијално. То је трпни придјев са презентом глагола *бити* (*будем*). Поред тога што служи за исказивање садашњих неререференцијалних радњи, ово је данас готово и једина пасивна конструкција за исказивање будућих радњи аналогних оним које се исказују активном формом футура другог⁹⁷. У сљедећим примјерима овом конструкцијом исказује се пасив садашњих неререференцијалних радњи.

[6]

1. Ко се на то ипак усуди, зачас *буде пролашен* „пироманом”... (НИН, 18. 12. 88, 25); 2. И сваки пут кад угледа тог црног незнанца, Перо протрне и пожели да га сможди, али усред те мутне жеље *буде прекинућ* властитим кричањем и буђењем (Трифковић, 47); 3. Због недостатка кревета годишње 50–60 молди *буде одбијено* (ТВСа 2, 12. 8. 86); 4. Догађа се да поједина реченична саопштења ... *буду подвргнути* међусобном разврставању по неком логички условљеном поретку (Ивић, 5); 5. Међу овцама увек ован *буде одликован* (Марјано, 266); 6. Око 80 процената пацијената који дођу до критичног стања, умиру. На Куби, 80 одсто оних који заврше у критичном стању *буде сјасено* (Политика, 23. 5. 2020. Е).

⁹⁷ О овој конструкцији као средству за исказивање садашњих пасивних радњи и пасивних радњи аналогних радњама које се исказују активном формом футура другог писала је проф. Ксенија Милошевић у раду Милошевић 1971: 181–204. Михаило Стевановић (Стевановић 1970: 357) назива ову конструкцију футуром другим. О овој конструкцији види и рад Танасић 2003, као и Танасић 1996.

Ова конструкција јавља се углавном са глаголима перфективног вида у трпном придјеву⁹⁸.

Поставља се питање какав је однос ове конструкције према двије друге пасивне конструкције за исказивање садашњих неререференцијалних радњи. Нема никаквих запрека да се ова форма у било ком од наведених примјера замијени једном од друге двије. Употреба СЕ форме уноси оно што је за њу карактеристично – хомонимичност. У неким случајевима тешко би се могло утврдити да ли је посриједи пасивна дијатеза или није. У том погледу посебно треба истаћи последњи примјер. У другом примјеру увођење СЕ конструкције намјесто конструкције са трпним придјевом помутило би смисао реченице јер се значење предиката које има у овој конструкцији не може сачувати у СЕ конструкцији. Та немогућност везана је за позицију једног од актаната – агенса. У првом примјеру заmjена постојеће пасивне конструкције СЕ конструкцијом не доводи у контексту пасивно значење у питање. У трећем примјеру тешко се може довести у питање пасивно значење и код СЕ конструкције умјесто постојеће.

Замјена ове форме пасивног презента другом формом са трпним придјевом нема битних посљедица по остваривање пасивне дијатезе. И у једном и у другом случају трпни придјев најчешће има глаголско значење, што значи да је у питању пасив садашњих неререференцијалних радњи.

И ова форма пасивног презента за исказивање садашњих неререференцијалних радњи јавља се у различитим стиливима српског стандардног језика. Њена слабија фреквенција у односу на друге двије форме са истом функцијом не може бити разлог да се о њој не говори као регуларном средству за исказивање пасива садашњих неререференцијалних радњи.

Такође и конструкција помоћног глагола *будем* с трпним придјевом при временском транспоновању презента у прошлост исказује и референцијалне радње, нпр.:

[6a]

1. И заробљени принчеви ускоро *буду ослобођени* (Танасић 1996: 157; Грим); 2. Арапин, који је за то време спавао у храму, *буде ойшужен* да је убио Јеврејина (Танасић 597; Павић); 3. Живио је код тетке, која и сама тада *буде ухайшена* (Стевановић 1991: 700; Лалић); 4. Тада Јаков *буде йозван* у Београд, али он није хтио доћи (Стевановић 1991: 700; Вук). О овоме, такође (Танасић 1996).

Овај посљедњи примјер управо се упорно погрешно наводи за илустрацију временске употребе футура другог, и у типичној позицији презента, о чему је било ријечи у раду ове књиге, а биће још кад се буде говорило о исказивању будућности.

⁹⁸ То је установила и Ксенија Милошевић у раду Милошевић 1971.

Како се види, при исказивању пасивног значења репертоар форми презента разликује се зависно од тога да ли се исказују садашње референцијалне или неререференцијалне радње. Садашње референцијалне радње исказују се једино СЕ конструкцијама. Кад је у питању пасив садашњих неререференцијалних радњи, поред СЕ конструкције јављају се још двије са трпним придјевом и два помоћна глагола у презенту: *бива̄ти* и *бӣти* (*будем*). Пошто у поменуте двије конструкције трпни придјев готово искључиво има глаголско значење, оне готово увијек имају пасивно значење. СЕ конструкција се јавља као хомонимична било да је у питању референцијална било да је неререференцијална употреба глагола. При исказивању садашњих неререференцијалних радњи у СЕ конструкцији и конструкцији са презентом глагола *бива̄ти* јављају се глаголи оба вида, а у конструкцији са презентом глагола *бӣти* (*будем*) јављају се готово искључиво глаголи перфективног вида. Све три конструкције за исказивање садашњих неререференцијалних радњи јављају се у различитим функционалним стиливима. Ипак је СЕ конструкција најфреквентнија. Треба нагласити велику фреквенцију конструкције са презентом глагола *бива̄ти* у научном стилу.

ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ РЕФЕРЕНЦИЈАЛНЕ И НЕРЕФЕРЕНЦИЈАЛНЕ ПРОШЛОСТИ

У посљедње вријеме у славистици се при изучавању функционисања временских глаголских облика води рачуна о разликовању глаголске радње по критеријуму референцијалност/нереференцијалност. На потребу оваквог приступа изучавању временских глаголских облика скреће се пажња у најновијој славистичкој, па и нашој стручној литератури.⁹⁹ Тако је утврђено да се инвентар глаголских облика за исказивање неференцијалних радњи на сваком од три временска плана у српском језику разликује од инвентара облика који служе за исказивање референцијалних радњи. На плану прошлости при исказивању неференцијалних радњи готово досљедно искључују се перфективни перфекат и аорист, а укључује потенцијал (Ивић 1983а: 53). Ово је утврђено за ситуацију кад се неференцијална прошлост исказује активним глаголским облицима. Досад код нас није посматрана употреба пасивних облика са становишта разликовања референцијалне и неференцијалне прошлости.¹⁰⁰ Циљ овог рада јесте управо посматрање пасивних облика при исказивању референцијалне и неференцијалне прошлости.¹⁰¹

Као што је познато, референцијална прошлост у српском језику исказује се конструкцијом са трпним придјевом и рефлексивном – краће КОП и СЕ конструкцијом.¹⁰²

Коп₁ конструкције¹⁰³:

1. Све четири ћелије *сјојене су* у једну која је имала три ћелијска језгра (О, 11. 12. 77, 10); 2. У бијегу је *рањен* у руку (НД, 11. 12. 77, 8); 3. Канал је *грађен* пуних двадесет година (В, 31. 12. 77, 9); 4. И непријатељска артиљерија је ступила у дејство, *положаји су тађани* из свих оружја (МК. ВУ, 86).

⁹⁹ Појава о којој је ријеч први пут је код нас разматрана у раду Ивић 1983а.

¹⁰⁰ Пасив као врсту дијатезе у сербокроатистици обрадила је К. Милошевић 1972. Она се проблематиком пасива у српскохрватском највише бавила – готово потпун списак њених радова посвећених овој проблематици налази се у раду Танасић 1982.

¹⁰¹ О понашању пасивних конструкција при исказивању неференцијалне садашњости говорим у једном другом раду који се налази у овој књизи.

¹⁰² Ове симболе уводи К. Милошевић 1972.

¹⁰³ Извори: О: *Ослобођење*, Сарајево; НД: *Недјељна Далмација*, Сплит; Б: *Борба*, Београд; НИН: *НИН – Недељне информативне новине*, Београд; МК. ВУ: Мирко Ковач *Враћа од ујиробе*, Београд, 1979; ИА. ТХ: Иво Андрић, *Травничка хроника*, Сарајево, 1981; МС. ДС: Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Београд, 1981; ЈФ: *Јужнословенски филолоџ*, Београд; ЗФЛ: *Зборник за филологију и лингвистику*, Нови Сад; В: *Вјесник*, Загреб.

Коп₂ конструкције:

1. Но тиме све муке нису биле отклоњене... (НИН, 23. 2. 86, 23); 2. Први пут су тада на једном месту били изнети сви документи (НИН, 9. 3. 86, 35); 3. Минобацачи су тукли даље, према дивизијској болници коју је из позадине напао четнички јуришни батаљон, али је био скресан од омладинске чете (МК. ВУ, 86); 4. И кад је постављен од Талерана за секретара нове Цисалпинске Републике, Давил је пре поласка био примљен од генерала... (ИА. ТХ, 75).

СЕ конструкције: перфекат:

1. Кућа се *чисти*ла, *дои*теривала... (ИА. ТХ, 66); 2. На сокаку поред текијског зида, зараслог у бршљан, *чу*ли су се кораци (МС. ДС, 56); 3. ... испод стрехе *чу*ло се тихо голубиње гукање... (МС. ДС, 75); 4. На преткандидационим скуповима расправа се *води*ла на основу извештаја о четворогодишњем раду делегација...

У вези са овим конструкцијама треба напоменути да се Коп₂ конструкције имперфективних глагола ређе јављају. Ово се може доводити у везу са односом између једне битне функције плусквамперфекта у српском језику – исказивање прошлости радње чији ефекат је поништен, резултат у моменту говора није актуелан¹⁰⁴ – и чињенице да се резултативност остварује код малог броја имперфективних глагола¹⁰⁵. Ипак то не значи да се не јављају Коп₂ конструкције имперфективних глагола. Тако би у трећој реченици у Коп₂ конструкцији глагол могао бити и имперфективног вида:

Минобацачи су тукли даље, према дивизијској болници коју је из позадине напао четнички јуришни батаљон, али је био *кресан* од омладинске чете.

Овдје није ријеч о поменутој функцији плусквамперфекта.

СЕ конструкције ријетко се јављају у функцији исказивања пасива на плану прошлости, што је већ уочено у науци¹⁰⁶. Посебно се ријетко јављају ове конструкције у облику плусквамперфекта, али нису немогуће.

Нереференцијална прошлост исказује се, такође, КОП конструкцијама.

Коп₁ конструкције:

1. Он каже... да је у кризним временима социјалистички систем *с*нашаван капиталистичким економским средствима (тржиштем) (НИН, 23. 2. 86, 14); 2. Приликом многих високих сусрета, са југословенске стране је *и*осишављано ово питање обавезне промене новца (НИН, 23. 2. 86, 14); 3. *Д*авано им је земљиште и куће у закуп... (О, 2. 86, 3).

Коп₂ конструкције:

1. У информацији радне групе МОК-а Шумадије и Поморавља... пише да је до сада увек био *консулти*ован колегијум судија... што сада није учињено (НИН, 2. 3.

¹⁰⁴ Ово је прва јасно истакла К. Милошевић 1973.

¹⁰⁵ О томе види у раду Ломов 1975: 60.

¹⁰⁶ В. о томе у раду Милошевић 1972.

86, 26); 2. Радни принцип дохотка замјењује и оне елементе који су до сада били *рјешавани* преко буџета (Б, 31. 12. 77, 6); 3. Сва су писма била уручивана дубровачким поклисарима приликом њихових посета Мари (ЈФ ХХХ, 338); 4. Повеље српских владара биле су често *издаване* у више примјерака... (ЗФЛ ХХИИ/1, 67).

Између Коп_1 конструкције и одговарајућих активних конструкција постоји паралелизам у погледу исказивања нереференцијалне прошлости – у тој функцији употребљавају се само конструкције са глаголима имперфективног вида¹⁰⁷.

Коп_2 конструкције при исказивању нереференцијалне прошлости употребљавају се такође само са глаголима имперфективног вида. Међутим, ове конструкције се различито понашају зависно од тога да ли служе за исказивање референцијалне или нереференцијалне прошлости. Док се при исказивању референцијалне прошлости јављају ријетко Коп_2 конструкције са трпним придјевом од глагола имперфективног вида, при исказивању нереференцијалне прошлости ове конструкције јављају се често са трпним придјевом глагола имперфективног вида. За Коп_2 конструкције глагола перфективног вида у вези са нереференцијалном прошлости важи исто што и за Коп_1 конструкције глагола тог вида¹⁰⁸.

СЕ конструкције:

1. На чатрњи *се* ништа *није* мењало осим што је дрвени поклопац замењен железним (МК ВУ, 35); 2. Чак *се* и у уметничким академијама годинама искључиво *радила* латиница... (НИН, 6. 4. 86, 13); 3. У дане болести за тефедара *се* свако јутро у исти сат *сиремала* нарочито грејана топла вода (ИА. ТХ, 204); 4. ...његов *се* савет најчешће *ишражио* и увек *слушао*... (ИА. ТХ, 205).

¹⁰⁷ Да се при исказивању нереференцијалне прошлости искључује перфективни перфекат, указала је М. Ивић у цитираном раду. Истина, она није ту безрезервна: „... у стандардном српскохрватском (поготову оном који оличава тзв. 'источна варијанта књижевног језика', нормално је у оваквим случајевима управо супротно – доследно искључење перфективне видске верзије перфекта” (51). У језичкој пракси овај облик се јавља, истина много рјеђе од имперфективног перфекта, у једном посебном случају, в. нпр.: Описује неморал, или корупционаштво другог, а сам је стекао најчешће крађама и корупцијом. (НИН, 2. 3. 86, 37); Чим је своју уметност ставио у службу обрачуна, он је починио исту грешку... (НИН, 9. 3. 86, 38). То су случајеви – кад се преко *ијединачног ипримјера* указује на типично, слично је са перфективним аористом у народним пословицама. Више о овоме говори се у већем раду о синтакси глагола Танасић 2005. Слична је ситуација у руском – Бондарко (1971: 178) истиче да при исказивању прошлих радњи које се понављају или обичних прошлих радњи (дакле нереференцијалних) доминира имперфективни вид, а да је перфективни могућ само у посебним семантичко-синтаксичким условима контекста. И у чешком језику свршене прошле радње могу бити само референцијалне (Паневова 1971: 27). У поменутом раду М. Ивић није мислила на овакву употребу перфекта и реаговала је с правом, што је потврђено и у раду Танасић 2005. О овоме се говори и у уводном раду ове књиге.

¹⁰⁸ И овдје Коп_2 конструкције исказују често такве прошле радње чији резултат није више актуелан.

Ове конструкције јављају се ријетко у функцији исказивања неререференцијалне прошлости – као и кад се ради о исказивању референцијалне прошлости. Такође, при исказивању неререференцијалне прошлости у овим конструкцијама јављају се само глаголи имперфективног вида.

Досад су посматране пасивне конструкције које служе за исказивање референцијалних и неререференцијалних прошлих радњи. У српском језику постоје конструкције које на плану прошлости исказују само неререференцијалне радње. Ради се о сљедећим конструкцијама: перфекат глагола *бивати* + трпни придјев, пасивни потенцијал¹⁰⁹ и потенцијал у оквиру СЕ конструкције.

Конструкција *бивати* + трпни придјев:

1. И још много доцније, у дућану, где је често *бивао бијен* због задоцњавања, срце му је лупало узбуђено и непријатно (ИА. ТХ, 216); 2. Често је *бивао зашечен* у таквом стању.

Пасивни потенцијал:

1. Чак и кад бих дао гол, његов ефекат *би* на тај начин *био уништен* (НИН, 16. 2. 86, 40); 2. Раније *би био йозиван* на такве састанке.

СЕ конструкција са потенцијалом:

1. На средини се истицао један гвоздени држач у који *би се* о празницима *угенуо* барјак (МК. ВУ, 35); 2. Тек кад *би се извукла* мандала и *растворила* оба крила улазних врата, тмина *би се* разредила и повукла у углове (МК. ВУ, 37).

Конструкција: перфект глагола *бивати* + трпни придјев представља средство које нема паралелу међу активним конструкцијама за исказивање неререференцијалне прошлости. Појава потенцијала, назовимо га КОП потенцијал и СЕ потенцијал¹¹⁰, израз је симетрије са активним конструкцијама, гдје се јавља потенцијал у активној форми за исказивање неререференцијалне прошлости.

Пошто се у конструкцији са глаголом *бивати* самим овим помоћним глаголом обезбјеђује значење вишекратности¹¹¹, трпни придјев у њој може доћи и од глагола перфективног вида. Такође, КОП и СЕ потенцијал могу се јављати са глаголима имперфективног и перфективног вида, што је карактеристично и за активну форму потенцијала у функцији исказивања неререференцијалне прошлости¹¹². Дакле, захваљујући овим формама, перфективни глаголи нису

¹⁰⁹ Пасивну форму потенцијала наводи М. Стевановић у књизи *Савремени српскохрватски језик I* (прво издање), 357.

¹¹⁰ Симбол КОП узима се условно, као што је и у наведеним радовима о пасивним конструкцијама узиман.

¹¹¹ Ово је један од ријетких глагола који има само једну (овај глагол – неререференцијалну) употребу. У приповиједању ово не важи (о томе се говори у раду Танасић 1996: 156–157).

¹¹² Ово се експлицитно истиче у помињаном раду М. Ивић, а наводе се и примјери са перфективним глаголима. Такође, ранији граматичари помињући употребу потенцијала за исказивање прошлих понављаних радњи наводе примјере и са перфективним глаголима.

потпуно елиминисани у исказивању нереференцијалне прошлости кад се она исказује пасивним конструкцијама.

Ове конструкције јављају се у различитим језичким стилевима. Колико су поједине од њих заступљене у сваком језичком стилу, остаје да се испита на шире заснованом корпусу, као што остаје да се испитају и друге карактеристике њихове употребе.

Тако и за исказивање прошлих пасивних радњи важи правило које важи и кад су у питању прошле активне радње. Инвентар средстава којим се исказује нереференцијална прошлост разликује се од инвентара за исказивање референцијалне прошлости. И референцијална и нереференцијална прошлост исказује се КОП₁, КОП₂ и СЕ конструкцијама, али се при исказивању нереференцијалне прошлости овим конструкцијама искључују глаголи перфективног вида готово досљедно. Док се са активним конструкцијама употребљава и потенцијал за исказивање нереференцијалне прошлости, са пасивним долази пасивна форма потенцијала и потенцијал у оквиру СЕ конструкције – КОП и СЕ потенцијал. Међу пасивним конструкцијама за исказивање нереференцијалне прошлости постоји и једна која нема паралелно средство ни међу пасивним конструкцијама за исказивање референцијалне прошлости ни међу активним конструкцијама за исказивање нереференцијалне прошлости. То је конструкција: перфекат глагола бивати + трпни придјев. КОП и СЕ потенцијал и ова конструкција могу се употребљавати и са глаголима имперфективног вида.

ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ БУДУЋНОСТИ

Српски језик спада међу словенске језике с развијенијим системом временских глаголских облика. Тако он има на располагању два временска глаголска облика за исказивање радњи које припадају будућности, о чему се читалац може обавијестити у граматичкој и стручној литератури (нпр. у граматицама Стевановић 1991, Пипер 2005. и др.). О употреби једног и другог облика углавном је све битно утврђено¹¹³. У граматицама се рјеђе говори о начинима исказивања пасивне дијатезе. Углавном се аутори задовољавају да у поглављу о морфологији дају парадигме глаголских облика са трпним придјевима, у синтакси – знатно рјеђе се говори о томе како се исказује тај тип глаголске дијатезе, а то је сложено питање будући да пасив није морфологизован. У овоме раду, како се и из наслова види, говориће се о начину исказивања будућности при режиму пасивне дијатезе.

И на плану будућности за исказивање пасивне дијатезе у српском језику се користе двије конструкције: реченице са предикатом у коме се јављају глаголски облици образовани с трпним придјевом и оне код којих у предикату нема трпног придјева, него се у реченици јавља елемент СЕ као показатељ пасивне дијатезе. Као што је то случај кад је ријеч о исказивању прошлости и садашњости пасивним конструкцијама, и код исказивања будућности тим конструкцијама мора се узимати у обзир и постојање опозиције референцијалност/нереференцијалност глаголске радње. О тој разлици у исказивању глаголске радње, како је наведено у претходним излагањима, у нас се говори тек у новије вријеме, прва је о томе проговорила Милка Ивић (Ивић 1983), а у каснијим проучавањима глаголских облика показало се да се многа питања функционисања глаголских облика не могу разумјети и протумачити без узимања у обзир те опозиције¹¹⁴.

¹¹³ Ипак је релативно недавно Ксенија Милошевић објавила чланак у коме говори о домену употребе футура првог и футура другог у српском језику, о дистрибуцији тих облика у њиховој примарној временској функцији – исказивању будућних радњи. Нажалост, и она је у овоме раду поновила грешку која се још може понегдје у литератури наћи – да футур први има и морфолошку форму *јомоћни глагол + га + йрезенић* (Милошевић 1982: 1). Иако се често јавља у језичкој пракси, та форма је апсолутно неприхватљива у српском стандардном језику – није у складу са језичким системом, а, поред тога, не доноси на информационом плану ништа ново, чак у неким случајевима уноси конфузију.

¹¹⁴ Први пут је та опозиција досједно узимана у обзир у опису синтаксе презента у српском језику (Танасић 1996).

Као што је речено, будуће радње исказују се пасивним реченицама са трпним придјевом у саставу футура првог. Тако је у сљедећим примјерима¹¹⁵:

[1]

1. Музика на Балкану Цима Семсона *биће њредсџављена* на промоцији у оквиру међународног скупа... (П, 21. 9. 2013, 6); 2. С обзиром на Путиново обећање, очекује се да *ће* молба *биџи* брзо *исџуњена*. (П, 4. 3. 2014. Е); 3. ... у ове две општине 30. маја *биће одржани* поновљени избори за органе власти ... (П, 15. 5. 2010, 6); 4. *Хоће ли биџи укинути* монопол НИС-а од јануара 2011? (НИН, 13. 5. 2010, 25); 5. Овај налог *ће*, како кажу у трибуналу, *биџи извршен од стране секретаријата* чим то практично буде могуће (П, 6. 11. 2014. Е); 6. По Лаврову, *биће учињено* све што је неопходно како би се отклонила сумњичавост владе у Кијеву и земљама које је подржавају (П, 25. 8. 2014. Е); 7. Такође, наводе да *ће* председник Русије Владимир Путин 16. октобра посетити Србију на позив српског колеге и да *ће* током сусрета *биџи размоџрена* кључна питања билатералне сарадње, пре свега, у трговинско-економској области. (П, 11. 10. 2014); 8. Жико, не можеш да будеш тако себичан и равнодушан, ево у Вашингтону и Бриселу већ је уочено да *ће* после београдске светске премијере филм „Сунчаница” Никите Михалкова *биџи њриказан* на Криму. (П, 11. 10. 2014. Е); 9. Доминик је искључио могућност да се о суми од 2,1 милијарде евра поново преговара, наводећи да *ће* у случају да Лондон не уплати средства на време против њега *биџи њокренуџи* одговарајући поступак. (ВН, 27. 10. 2014. Е); 10. Процењује се да *ће* сви радови на четвртом агрегату *биџи завршени* за 10 месеци. (НИН, 12. 5. 2011, 73); 11. РИА Новости навела је да *ће* руским функционерима са листе *биџи забрањен* улазак у САД и да *ће* њихов новац и имовина *биџи блокирани*, као и да је Вашингтон навео да је спреман на проширење санкција уколико ситуација око Украјине не буде решена. (ВН, 17. 3. 2014. Е); 12. Тај је план подстакао повериоце да размишљају да ли *ће* друге земље које имају високе дугове, као што су Португалија и Шпанија, такође *биџи њриморане* да се подвргну истом програму штедње (НИН, 13. 5. 2005, 12); 13. „Србија *ће* ове зиме *биџи обезбедљена* јер је о томе постигнут договор са председником Путином и Русија *ће* учинити све да не дође ни до каквих компликација”, казао је Чепурин подсетивши да је складиште у Банатском Двору напуњено и да испоруке теку како је и планирано. (П, 3. 12. 2014. Е); 14. Већина тржница „Градских пијаца” *биће заџворена* 1. јануара... (П, 31. 12. 2014, 23); 15. ... а та Србија, коју нам они стварају, *биће нова* по томе што *ће* *биџи драстично смањена*, што *ће* *биџи разрушена и оџустиошена*, и *џрекривена* новим гробљима (Симовић, 70); 16. Због великог интересовања она *ће* *биџи оџворена* и овог и наредног месеца (Политика, Магазин, 2. 2.

¹¹⁵ Извори: АСК – Антологија српске књижевности, електронско издање www.ask.rs, Учитељски факултет у Београду, Београд; Белић 1948 – А. Белић, *Вукова борба за народни и књижевни језик*, Београд; ВН – *Вечерње новости*, дневни лист, Београд; Вуксановић – *Миро Вуксановић, Семол људи*, Београдска књига, Београд, 2011; Глас Српске – *Глас Српске*, дневни лист, Бања Лука; НИН – *НИН, Недељне информативне новине*, Београд; П – *Политиџика*, дневни лист, Београд; Симовић – Љубомир Симовић, *Гуске у маџи*, Београдска књига, Београд, 2008; ТВБГ – Телевизија Београд; ЈФ – *Јужнословенски филолоџ* 1, 1913.

2014, 24); 17. На седници *ће бићи чийани* одломци из најновијег романа Добрице Ђосића; 18. У скупштини је речено да *ће* буџет за наредну годину *бићи размаиран* следеће седмице; 19. У програму „Савремене тенденције” *биће приказивани* неки од најбољих филмова прошлогодишње продукције (П, 26. 12. 2014. Е); 20. Резултат је без сумње био вредан труда, јер смо добили фасцинантну студију синтетичног карактера и неконвенционалног концепта која *ће*, верујем, *бићи* широко *чийана* и *комениарисана*, како у музиколошким, тако и у ширим читалачким круговима (П, 21. 9. 2013, 6); 21. „Донијета је одлука да за сада *неће бићи одржавани* састанци на нивоу цивилног или војног особља са Русијом”, рекао је Расмусен након састанка између званичника НАТО-а и Русије у Бриселу (Глас Српске, 5. 3. 2014. Е).

Прикупљена грађа упућује на закључак да се чешће јављају реченице са свршеним глаголима у оваквим пасивним конструкцијама. Као што је напоменуто, футур први је облик којим се исказују како референцијалне, тако и неререференцијалне будуће радње са вриједношћу синтаксичког индикатива. Референцијалне радње исказују се глаголима свршеног и несвршеног вида, неререференцијалне само глаголима несвршеног вида (Ивић 1983: 49). Тако у наведеним примјерима од један до 18 не може бити ријечи о неререференцијалној будућности. Међутим, видјемо, то још не значи и да се у свим овим реченицама исказује пасивна дијатеза.

Познато је да конструкције са трпним придјевом не исказују увијек пасивну дијатезу; разлог томе је двојака семантичка вриједност трпног придјева. Он садржи глаголску и придјевску компоненту. Да би реченица имала пасивну вриједност, потребно је да трпни придјев садржи глаголску компоненту, а да је придјевска елиминисана, односно да се конструкцијом саопштава о постојању радње у времену коме се приписује ситуација, овдје у будућем времену у односу на моменат говора. У том погледу нема разлике између конструкција којим се исказује прошлост у односу на моменат говора и конструкција којим се исказује будућност директно оријентисана према моменту говора. Како се у српском језику агенс ријетко исказује у пасивним конструкцијама, у многим случајевима се не може вршити провјера значења конструкције на основу агенса (овдје у примјеру пет). Најчешће се на присуство глаголске компоненте у трпном придјеву указује у оквиру ширег контекста, некад то може бити и прилошка одредба за вријеме, као у примјеру три. Међутим, ни ово правило не важи апсолутно на плану будућности. Кад је посриједи прошлост исказана предикатом од презента глагола *бићи* и трпног придјева, реченица исказује увијек пасивну дијатезу ако реферише о прошлости у односу на моменат говора. Тако, кад се у реченици нађе прилошка одредба која на временској оси именује тачку референције лијево од момента говора, то је сигуран знак да је исказана пасивна дијатеза. Јер, кад трпни придјев има значење обичног придјева, таквом реченицом се саопштава о садашњој ситуацији, уп. Кућа је *јуче* окречена : Кућа је *сад* чиста и окречена. На плану будућности није тако.

Предикатом се исказује будућност директно оријентисана према моменту говора било да је у предикату трпни придјев с глаголским значењем, било да је из њега глаголска компонента потиснута – да је ријеч о именском предикату (Танасић 2005: 439). Тако се, рецимо, у примјеру 14 саопштава о стању које ће бити 1. јануара, а не о радњи која ће бити извршена тада. У примјеру 16 говори се о ситуацији, не о извршењу радње, на што указује и прилошка одредба времена. Да се тако схвати реченица, помаже и шири контекст, ријеч је о изложби, логика нам говори да се она не отвара па затвара, па опет отвара у два мјесеца, већ да је ријеч о трајању, а чим се предикатом са трпним придјевом од перфективног глагола саопштава о трајању, то је показатељ да ту није посриједи пасивна дијатеза. Тако треба схватити и реченицу број 13; прилошка одредба говори о временском интервалу. Међутим, у њему се може и десити нека радња, свршена – или трајати несвршена, а може и трајати ситуација. У овом конкретном случају контекст помаже да разумијемо реченицу тако да је у њој именски предикат и да се, дакле, не ради о пасивној дијатези. Из ширег контекста разумијева се и да је у примјерима 15 и 16 потиснута глаголска компонента трпног придјева, да се предикатима саопштава о ситуацији, не о извршењу радње. У другим наведеним примјерима, сем примјера 11 и 12, ради се о пасивној дијатези. За ова два примјера не може се са сигурношћу тврдити да је ријеч о једном или другом типу предиката, тј. да је у питању пасивна дијатеза. Као што је то случај са реченицама са трпним придјевом у саставу предиката на плану прошлости, и овдје значајну улогу у интерпретацији реченице игра лексичка семантика глагола од ког је трпни придјев, о чему се овдје неће говорити.

У примјерима 19–21 исказује се неререференцијална будућност директно оријентисана према моменту говора. Из ширег контекста се разазнаје да се ради о неограниченом понављању радњи исказаних предикатима ових реченица. Треба овдје напоменути да се и опозиција референцијалност/неререференцијалност може некада искористити за идентификацију ових реченица у смислу тога да ли се њима исказује пасивна дијатеза или не. Ако се предикатом од свршеног глагола указује на неограничено мноштво, то је показатељ да је ријеч о именском предикату, тј. да је глаголска компонента елиминисана из трпног придјева (в. Танасић 2001). Нпр. Продавнице *ће* суботом *бићи* *зайворене*.

И будуће радње могу се исказивати рефлексивним пасивним конструкцијама, као што је то могуће на плану садашњости и прошлости. Сљедећи примјери илуструју такву могућност.

[2]

1. И то је кључ којим *ће се открити* закони континуитета (ЈФ 54, 8); 2. Европа јесте на најтежем испиту од када је формирана европска монетарна унија баш зато ми је невероватно да *ће се дозволити* пропаст банака које

чине окосницу финансијског система чланица Уније. (НИН, 21. 7. 2011, 25); 3. Према њиховој оцени, неонска расвета још *се неће избацити* из употребе и бити лако замењена... (НИН, 15. 9. 2011, 47); 4. Мртви *се никад неће пребројати* (Симовић, 91); 5. А ствар онога момка спада под шеријат; *исјитиће се*. (Танасић 2005, 440; Андрић); 6. Прво *ће се размайтирати* упитна, а затим изјавна реченица. (Танасић 2005, 441; М. Ивић); 7. Интервју је одличан и драго ми је да је дат Политици да коначно и Србија има новине у којима *ће се повремено објављивати* интервју великих људи ... (П, 19. 10. 2014. Е); 8. Кад се ослободимо, *њиве ће се орати* карактером (Танасић 2005, 440; Ђопић).

У вези с овим начином исказивања будућих радњи, може се рећи да се рефлексивне конструкције понашају као и у другим ситуацијама, кад су други временски планови у питању. У њима се могу исказивати референцијалне (примјери од један до шест) и неререференцијалне радње (примјери седам и осам). Наравно, и овдје важи правило да се неререференцијалне радње исказују само са глаголима несвршеног вида. Друго што треба напоменути јесте чињеница да су ове конструкције хомонимичне, као и кад исказују радње на плану садашњости и прошлости: њима се исказује пасивна дијатеза – ако је предикат образован од прелазног глагола, ако је посриједи неки од повратних глагола, не може бити ријечи о пасиву (Милошевић 1973а). Хомонимичност се у реченици разрешава идентификацијом реченичног субјекта, тј. утврђивањем да ли је у тој позицији именица у номинативу која представља објекат радње, што говори о пасивној дијатези, или је именицом у номинативу именован други појам, са другачијим статусом на семантичком плану.

Други глаголски облик којим се исказују будуће радње јесте футур други, лични глаголски облик који је у нашој граматичкој литератури посљедњи добио мјесто (в. Танасић 2009: 184–193). Њиме се не исказују радње које се директно оријентишу према моменту говора; оне се увијек вежу за неку будућу радњу исказану футуром другим или какву другу радњу, исказану на други начин, која има будућу временску перспективу – на примјер радње исказане модалним глаголским облицима.

Исказивање футура другог у рефлексивним пасивним реченицама не представља ништа посебно у односу на употребу ове пасивне конструкције на плану садашњости или прошлости. За илустрацију таквог начина исказивања овог типа будућности послужиће сљедећи примјери.

[3]

1. Сви су они поуздано знали да је он обична јајара и нитков и да је анђеле измислио само зато да би се решио Димитрија, свог могућег супарника, кад *се буде бирао* игуман. (Ненадић, *Дорошеј*, 113, АСК); 2. Караџоца им је оставио у аманет да никад не остану из рата који *се буде водио* против Швабе. (Танасић 2005: 451; Андрић); 3. Све зависи од тога, како ће се, у околини Воронцова, кад *се то буде рашчуло*, оценити та комедија. (Црњански, *Друја књија Сеоба* 658 АСК); 4. Све што *се буде зашкело* унутра биће осуђено. (Танасић 2005: 451).

И у овом случају пасивна конструкција се препознаје на исти начин као и кад се ради о футуру првом, као и кад су посриједи садашњост и прошлост. Потребно је да се на неки начин из контекста, и на основу лексичког значења глагола у предикату, идентификује агенс изван појма именованог номинативом субјекта, односно да је у позицији реченичног субјекта именица која означава пацијенс на семантичком плану. Кад се ради о референцијално конципованим радњама, онда се предикат образује од свршених и несвршених глагола, а кад се ради о неререференцијалној радњи, предикат се образује само од несвршених глагола, дакле, важи исто правило које важи за рефлексивни пасив који се исказује предикатом у облику футура првог.

[4]

1. Евакуација ће трајати док и последња особа *не буде била извучена* (ТВБг, 16. 5. 2014, Дневник 3, 23.05); 2. То је, према његовим речима, урађено зато да би он могао да изађе сада, а не за годину и по или две, или кад већ *буде био окончан* жалбени поступак... (П, 31. 2. 2013, 9); 3. Према овоме, сваки прилог који нам *се пошљае* а који *буде био најисан* у духу нашег програма, са обрадом која одговара основним принципима савремене науке, наћи ће места у „Јужнословенском филологу”. (Љ. Стојановић и А. Белић, ЈФ 1 (1913), стр. 3); 4. План и програм који *буде био најрављен*... (Танасић 2005: 452; РТС 1); 5. ...немачки социјалдемократ је при помињању бојкота Израела (уколико до маја *не буде био йосійиінуї* оквир за израелско-палестински мировни споразум) изричито рекао да ЕУ ни не разматра такву опцију... (П, 16. 2. 2014, 2); 6. На који начин ћеш представљати студенте ако *будеш била изабрана* у студентски парламент? (Танасић 2005: 452; ТВ Политика).

Два посљедња примјера илуструју употребу футура другог у условним реченицама. Интересантно је да су сви примјери са глаголима свршеног вида.

Треба рећи да у савременој граматичкој литератури овакав облик пасивног футура другог не постоји. А таква његова судбина одређивана је у литератури скоро од времена кад је футур други као глаголски облик уведен у глаголски систем српског језика. Наиме, Михаило Стевановић још педесетих година прошлог вијека пише да је то облик који нестаје из српског језика. Он облик пасивног презента глагола *будем* + трпни придјев назива футуром другим (егзактним): „А већ да се перфективни презент употребљава напореда с футуром егзактним, па и чешће од овог облика, у служби за исказивање предбудућих радњи – то је одавно познато. И поред овога, дакле, ми везу од презента глагола *бији* и трпног придева било ког глагола сматрамо футуром егзактним, а не презентом – с једне стране зато што је та веза најчешћа у служби за означавање предбудућих радњи и што се њоме, с друге стране, никад не означавају и не могу означавати радње које се врше искључиво у време када се о њима

говори, тј. у правој садашњости” (Стевановић 1956: 214–215). За пасивну форму футура другог (*будем био њишан*) М. Стевановић каже да је, као и неке друге, постала ријеткост те да се „о њима као облицима савременог језика више не може говорити” (Стевановић 1956: 215). Десетак година касније Стевановић ово тврђење у чланку преноси у свој уџбеник савременог језика, у морфологији, гдје за пасивни облик футура другог и даје ову двочлану форму: *будем (јо)хваљен* (Стевановић 1970: 356). На истом мјесту, иза парадигме коју назива пасивним обликом футура другог, Стевановић каже: „а) Обликом футура II *буде јохваљен*, рецимо, и тим обликом других глагола често се износи радња која је у прошлости извршена, као у примеру: Старешина буде похваљен, а тако исто и сви који су били у његову одреду. б) Пасивни презент једино од учесталих глагола (! – С. Т.) који значе понављање радње по неком обичају или по навици, као у примјеру: Сваке године он бива похваљен за марљивост и постигнути успех у раду – сложен је од презента глагола *бивајши* и трпног придева дотичног глагола. А овде место *бива* (од учесталог *бивајши*) може бити употребљен облик презента *буде* (од глагола *бијши*). Али то и није прави презент, који исказује радњу што се врши у време говорења” (Стевановић 1970: 357). За М. Стевановићем су и други граматичари поступили на исти начин; овдје нема потребе да се наводе. Изузетак је једино граматика Пипер 2005, у којој се двочлана форма са глаголом *будем* наводи као облик презента за неактуелну, нерелативну садашњост (Танасић 2005: 374–375), нпр. Дрипна је одговорила да ће то бити одмах када њено име *буде преведено* на друге језике (Вуксановић, 139), а морфолошка форма футура другог је трочлана: *будем био* + трпни придјев, уз напомену да се ова форма у савременом српском језику јавља ријетко (Танасић 2005: 452). Треба рећи да није први М. Стевановић прогласио ту пасивну форму презента формом футура другог. Већ у средњошколској граматици Александра Белића из 1933. та се форма (пасивног презента) именује футуром другим (овдје према Белић 2000: 228), мада он сам употребљава и пасивни облик футура другог (в. примјер три). Очито је да се ни Белићеве дефиниције нису заснивале на увиду у стварно језичко стање.

Овдје имамо примјер да граматичари покушавају да утврде граматичку норму супротно од језичке стварности, од граматичке структуре српског језика. Видимо да се регуларном облику пасивног футура другог практично не признаје статус у стандардном српском језику откад се о футуру другом као глаголском облику у систему временских глаголских облика пише, а он ипак функционише у језичкој стварности. Као што се пасивни облик футура првог гради од футура првог глагола *ћу бијши* и трпног придјева, тако се и пасивни облик футура другог гради од футура другог глагола *будем био* и трпног придјева; у оба случаја пасивни облици су трочлани. Необично је да ову форму наши граматичари нису уочили у систему, него је или не помињу,

као Белић у својој граматици, мада је и сам употребљава, како се види из наведених примјера, а Стевановић јој одриче постојање у савременом српском језику. И један и други проглашавају пасивни облик презента за футур други, како је већ речено.

Потребно је размотрити разлоге којим су се граматичари руководили при заузимању таквог става према њему. Александар Белић не коментарише оваква рјешења, а Михаило Стевановић у свом раду о пасиву наглашава да се пасивни облик футура другог врло ријетко употребљава и да се не може говорити о њему као облику савременог српског језика. То мишљење се не може принципијелно прихватити. Прво, не може се низак степен присуства неке форме у језику узимати као аргумент за њено избацавање из система. Уосталом, ни активна форма футура другог од перфективних глагола није много фреквентнија, и њу потискује перфективни презент, па нисмо тај активни облик презента прогласили футуром другим, а футур други избрисали из списка глаголских облика у савременом српском језику. А, ево, пасивни облик футура другог јавља се и у савременом српском језику, и поред тога што га у граматицама нема. Систем се одупире погрешном рјешењу граматичара¹¹⁶.

Сасвим логично поставља се питање да ли и друге облике предиката са помоћним глаголом у футуру другом (*будем био*) треба прогласити за анахроне, непостојеће у савременом српском језику. Ради се о именским и прилошким предикатима који имају вриједност футура другог, као што је у примјерима који слиједе.

[5]

1. Али је Карацић знао да ће та победа бити одлучна само ако наше друштво *буде било* за њу *сиремно* (Белић 1948, 76); 2. Помоћ ће бити прикупљана све док за то *буде било њојшребе* (ТВБг 17. 5. 2014, 23.35); 3. ... а ако, после, *буде било њојшесћа*, то има да решава канцеларија. Он је имао, са собом, двадесетак писара (Црњански, *Друја књија Сеоба*, 20 АСК); 4. Трифун, сиромах, помисли, да ће то тако остати и кад он оде, и кад ни Исаковича више *не буде било* (Црњански, *Друја књија Сеоба*, 52, АСК); 5. Кир Деметриос Копша и кир Анастас Агагијанијан, у Бечу, свршиће му све остало, што *буде било њојшребно* (Црњански, *Друја књија Сеоба*, 80, АСК); 6. Остаће то и кад *буде био росијски!* (Црњански, *Друја књија Сеоба*, 183, АСК); 7. Све док *буде био у Бечу*, може употребљавати његова кола (Црњански, *Друја књија Сеоба*, 197 АСК); 8. Сати ће одбијати, свуд на свету, и кад Исаковича више *не буде било* (Црњански, *Друја књија Сеоба*, 255, АСК); 9. А ако јој *не буде било добро*, са мужем, без оца, умеће она да се врати оцу, и сама (Црњански, *Друја књија Сеоба*, 392, АСК).

¹¹⁶ Треба рећи да је о односу између ове двије пасивне форме глаголских облика писала Ксенија Милошевић, која је констатовала да се трочлана форма јавља у српском језику, а за двочлану да има и функцију презента и функцију футура другог (Милошевић 1971).

Овакве примјере не налазимо у Стевановићевој великој синтакси, као што нема ни пасивног облика футура другог. То би могло да значи да ни таквим облицима предиката нема мјеста у савременом српском стандардном језику, иако су они сасвим регуларни облици у систему српског језика, јављају се у језичкој пракси. Наравно, напоредо с оваквим примјерима, јављају се у истој функцији, и чешће, примјери оваквих предиката у облику презента. М. Стевановић их наводи у синтакси и мада изричито не наводи да је ријеч о футуру другом, из чињенице да их наводи иза примјера пасивног презента с трпним придјевом, а најављује их реченицом „С овим се могу узети и случајеви употребе правих придева и прилога или придевских, односно прилошких одредаба место трпних глаголских придева у примерима типа: Како ће бити лепо кад буде слободан” (Стевановић 1991: 699) – слиједи да се за њега и овдје ради о футуру другом.

У вези са овим питањем потребно је видјети како ствар стоји са пасивним презентом *бићии/буде* + трпни придјев. А тај облик се јавља у савременом српском језику у неколико случајева.

Први случај јесте употреба овога облика за исказивање неререференцијалне садашњости, паралелно са рефлексивним пасивом. Тако је у следећим примјерима.

[6]

1. Када једни засметају другима, политички или у пословима, неко *буде уклоњен*, али систем настави да функционише по истом принципу (НИН, 22. 9. 2011, 11); 2. Тада по правилу *буде жртвован* неко на нижој лествици... (НИН, 22. 9. 2011, 10); 3. Међу овцама увек ован *буде одликован*. (Танасић 2005: 374; А. Марјано); 4. Ко се на то ипак усуди, зачас *буде йроілаишен* „пироманом” (Танасић 2005: 374; НИН); 5. И сваки пут кад угледа тог црног незнанца, Перо протрне и пожели да га сможди, али усред те мутне жеље *буде йрекинути* властитим кричањем и буђењем (Танасић 2005: 374; Р. Трифковић).

У савременом српском језику ове конструкције се јављају рјеђе од рефлексивних пасивних конструкција, али су сасвим уобичајене. Садашњост је домен њихове примарне употребе (в. и Танасић 1996). У своме великом уџбенику морфологије М. Стевановић тврди да то није прави презент јер не означава радњу која се врши у време говорења, и јасно каже да тај облик сматра обликом футура другог. То значи да је по њему и у овим примјерима у питању футур други, на крају, он у своме раду посвећеном пасиву каже директно да такав облик сматра за футур други јер никад не означава радњу која се врши искључиво у вријеме говора, „у правој садашњости” (Стевановић 1956: 76). У морфологији он наводи и случајеве временске транспозиције оваквог облика пасивног презента у прошлост. И у великој синтакси Стевановић наводи примјере оваквог презента називајући их обликом футура другог: Ако цијела та „полутанска војска” *буде*

йоклана..., за раднички покрет, то и неће бити неки нарочити губитак (Стевановић 1991: 699; М. Лалић). То су у ствари примјери употребе презента умјесто футура другог, какав случај је чест у савременом српском језику и при режиму активне дијатезе. Такође, он наводи примјере временске транспозиције у прошлост: Живио је код тетке која и сама тада буде ухапшена (Стевановић 1991: 700; М. Лалић) и др., гдје тачно каже да се ради о временској транспозицији у прошлост: форма је синонимна са перфектом глагола *биџи* и трпним придјевом. У синтакси се не наводе примјери употребе тог облика за садашњост. У поглављу о презенту не наводе се облици презента са трпним придјевом.

Откад је у проучавање синтаксе глаголских облика уведена теорија о референцијалности/нереференцијалности, нема спора око тога да ли се у примјерима [6] исказује „права” садашњост. У њима се, дакако, исказују радње које се врше у моменту говора, индикативне радње, али то нису референцијалне већ нереференцијалне садашње радње. И то је домен примарне употребе облика *биџи/будем* + трпни придјев (Танасић 1996). Тако ни овај Стевановићев аргуменат којим он оспорава статус презента реченој форми нема утемељење.

Овај тип пасивног облика презента јавља се и у другим приликама у којим се јавља и активни облик презента или рефлексивна пасивна конструкција са предикатом у презенту. Један од случајева јесте у објекатским (1–6) и намјерним (7–8) реченицама.

[7]

1. Путин је желео да игре *буду схваћене* као потврда „повратка Русије” на светску позорницу и огледало велике модерне државе (П, 9. 2. 2014. Е); 2. А Американци не само да не дозвољавају да из игре *буду искључени*, него желе да у тој игри ... играју једну главну улогу (Симовић, 78); 3. ...Распоповић одговара да се већ наредне године очекује да неколико нових пацијената *буде тестирано* са модернијом верзијом... (П, 16. 2. 2014, 10); 4. У настојању да обави оно што је, одавно, осећао као своју прву дужност, удесио је да Богословија, коју је хтео да оснује, *буде смешћена* у његовом дому (С. В. Јанковић, *Дорћол*, 24, АСК); 5. Ја га не бих овде оптуживао, не бих говорио да је крив и не бих тражио да *буде кажњен* (Д. Ненадић, *Дорошеј*, 100, АСК); 6. „Русија неће дозволити да такви злочини буду умањени и инсистираће на томе да они који су одговорни за њих *буду изведени* пред лице правде”, додао је министар Лавров (П, 25. 8. 2014. Е); 7. Васа му је узмицао, да *не буде сћинунуи* пре времена, и то је било све (С. В. Јанковић, *Дорћол*, 24, АСК); 8. И пазите на самога себе да и ти *не будеш искушан* (Д. Ненадић, *Дорошеј*, 29, АСК).

И у овим примјерима пасив се може исказати рефлексивном конструкцијом са предикатом у облику презента, никако у облику футура другог (на примјер: На седници Управе Удружења, која је одржана поподне, одлучено је да се у „Књижевним новинама” *не објави* моја изјава о бомбардовању...

(Симовић, 31)). Међутим, то није био разлог да М. Стевановић и пасивну форму прогласи за форму презента. Он, напротив, изричито каже да је у питању пасивни облик футура другог, који се може замијенити рефлексивном пасивном реченицом са презентом у облику предиката (Стевановић 1991: 699). Ако би се пасивна конструкција трансформисала у активну, предикат би опет био у презенту. То говори да је и у случају кад је у предикату трпни придјев у питању облик пасивног презента. Језик има систем и у њему нема неусклађености, какве се сутеришу у Стевановићевој граматичици.

Трећи случај употребе пасивног презента јесте кад се у предикату јави модални глагол, који тражи допуну у виду инфинитива односно конструкције *да* + презент. Допунски глагол може се исказати и у пасивној форми, дакле, у овом случају обликом пасивног презента са трпним придјевом. Тако је у сљедећим примјерима.

[8]

1. Издаја *мора да буде кажњена*, јер како би се људи иначе призвали својим дужностима према свом роду и племену (Д. Ненадић, *Дорошјеј*, 74, АСК); 2. Чак 70 одсто људи који имају Кронову болест и улцерозни колитис *мора да буде ојерисано* због узнапредовалог обољења... (П, 23. 2. 2014, 8); 3. Распуст траје до 20. јануара и до тада *би требало да буду одржана* одељенска већа и формално завршено полугодиште, како би се на време ушло у друго полугодиште (П, 29. 12. 2014. Е); 4. Државу засада ово неће додатно коштати, мада се факултети жале да добијају тек део онога што *би требало* да им *буде исплаћено* из државног буџета (ВН, 3. 11. 2014. Е).

У овим примјерима реченице се могу трансформисати у активне и тада је предикат у облику презента (Издају неко *мора да казни...*), могу се такође трансформисати у рефлексивне пасивне реченице (Издаја *мора да се казни...*) и предикат је опет у облику презента. Наравно, умјесто презента може доћи инфинитив (Издаја *мора бити кажњена...*). Све ово говори о томе да се у овој позицији не може наћи облик футура другог, ни кад је посриједи исказивање пасива са трпним придјевом, јер је то опет искакање из система, што језик не дозвољава. Другим ријечима казано, и ту се ради о облику пасивног презента.

Све што је речено о пасивном облику футура другог упућује на сљедећи закључак. У српском језику будуће радње које припадају домену футура другог могу се исказивати и пасивним обликом футура другог; то је трочлана форма *будем био* + трпни придјев. Као што се и при режиму активне дијатезе перфективни презент често јавља умјесто облика футура другог свршених глагола, при режиму пасивне дијатезе пасивни презент још чешће замјењује облик футура другог. Та чињеница навела је наше граматичаре на погрешан закључак да је пасивни презент у ствари облик пасивног футура другог. А онда је као посљедица тога дошло до још једне погрешне интервенције у језику: облици пасивног презента су и у другим

случајевима употребе проглашени облицима футура другог, а облик футура другог је избачен из система пасивних глаголских облика. Овим је направљена још једна грешка: остала је празнина на плану садашњости. Чињеница да се облик пасивног футура другог јавља и у савременом српском језику и поред тога што га нема у нашим граматицима говори да се језик опире интервенцијама у његовом систему – брисању неких његових јединица и довођењу на њихово мјесто других, које имају своје мјесто у том систему. Ово је примјер погрешне интервенције граматичара, чему се језик опире, на једној страни, а, такође, примјер како једна погрешна интерпретација може да изазове и друге погрешне интерпретације, на другој страни. Мисли се на проглашавање пасивног презента пасивним футуром другим. Он то не може бити ни кад би или ако би пасивни футур други сасвим нестао из савременог српског језика. Не може се мала фреквенција неке језичке јединице узети као аргумент за њено избацивање из савременог српског језика. Све упућује на то да је потребно у граматицима ићи за оним што се налази у језичком систему и направљене грешке у вези са пасивним обликом футура другог исправити, у систем пасивних временских глаголских облика увести облик футура другог с напоменом да је он у савременом српском језику риједак.

АГЕНС У ПАСИВНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У савременом српском стандардном језику пасив као врста дијатезе исказује се на два начина: реченицама са трпним придјевом у саставу предиката и реченицама са елементом СЕ као показатељем пасивне дијатезе. Мада је у пасивним реченицама агенс на семантичком плану обавезан актант, он на синтаксичком плану спада међу периферне чланове. Међутим, у неким ситуацијама постоји потреба да се агенс идентификује. У овој раду тежиште ће бити управо на томе да се покаже како се у савременом српском језику агенс у пасивним реченицама директно исказује и индиректно идентификује.

Пасивне конструкције су карактеристичне за савремени српски језик, за све његове функционалне стилове¹¹⁷: већ је у нашој научној литератури уочено да је једна од специфичности савременог српског језика и „раст продуктивности пасивних структура, анонимизовање и имперсонализовање глаголских образовања и одговарајућих реченичних формација” (Радовановић 2007: 245). Међутим, неки стилови се одликују њиховим већим присуством у односу на пресјек језичког стандарда. Зато је интересантно сагледати карактер употребе ових конструкција у савременом српском стандардном језику на стилски разноврсном корпусу, на основу чега се може видјети и има ли и каквих посебности у том погледу: колико се функционални стилови разликују у вези с употребом пасивних конструкција. У овој раду обратићу пажњу на једно питање: на стилски разноврсном корпусу описаћу како се у савременом српском језику пасивне реченице понашају у погледу агенса. Српски језик у том погледу има занимљиву ситуацију: агенс се на синтаксичком плану исказује јединицом која није често присутна у реченици. О томе ће у раду управо бити ријечи: како се синтаксички исказује агенс, зашто он није често присутан у реченици, како се он може препознати и кад није исказан за то резервисаним средством. Колико ми је познато, овој питању у нашој новијој стручној литератури није посвећивано довољно пажње. Разумије се да треба на почетку рећи и шта се под агенсом подразумева.

Кад се говори о агенсу у пасивним реченицама, потребно је, макар у виду подсећања, рећи какве су то пасивне реченице у српском језику. Одговор на то питање био би у најкраћем: пасивне реченице су оне реченице које су образоване у складу с режимом пасивне дијатезе. Ова дијатеза се директно супротставља активној дијатези. Дијатеза је однос између елемената семантичког и синтаксичког плана. За реченице образоване у

¹¹⁷ У овој раду функционалне стилове посматрам у складу с погледом Бранка Тошовића (Тошовић 2002).

складу с пасивном дијатезом карактеристично је да се у позицији субјекта налази именица која на семантичком плану представља пацијенс, да се у позицији субјекта никад не може наћи именица која на семантичком плану означава агенс. Уз то, пасивну дијатезу карактерише компонента динамичности. Прва два елемента дефиниције управо се тичу односа елемената семантичког и синтаксичког плана. Трећи елемент – својство динамичности, који подразумејева постојање процеса у ситуацији која се исказује предикатом у времену коме се та ситуација приписује, посебно је значајан кад је посриједи пасивна реченица с трпним придјевом у саставу предиката – због његове семантичко-синтаксичке комплексности – садржи глаголску и придјевску компоненту¹¹⁸. Тај елемент је важан критеријум за разликовање реченице с пасивном дијатезом од формално исте реченице с именским предикатом и, сљедствено томе, за бављење питањем агенса у пасивним реченицама. Из свега реченог јасно је да пасивну дијатезу исказују само реченице с прелазним глаголом у предикату; на ту обавезност се овдје скреће пажња само ради подсјећања. У српском језику пасивна дијатеза исказује се на два начина – реченицама са трпним придјевом у предикату и реченицама без трпног придјева, а са елементом СЕ, који је показатељ да се ради о пасивној дијатези. Обје ове конструкције су хомонимичне, њима се не исказује само пасив. Хомонимија се разрјешава најчешће у оквиру реченице, понекад и у оквиру ширег контекста. Смисао идентификације пасивне дијатезе састоји се у препознавању оних поменутих елемената из дефиниције пасива као врсте дијатезе. Важно је препознати ону синтаксичку јединицу у реченици којом се именује пацијенс и открити доказе да у ситуацији исказаној предикатом учествује агенс. Наравно, сложени су путеви идентификације пасивне дијатезе у овим, хомонимичним, конструкцијама, у једној и другој, али о томе се овдје неће говорити, будући да је о томе писано у српској литератури о пасиву, а и сâм сам о томе писао у више наврата (Танасић 1980=1982, Танасић 2005а, Танасић 2005б)¹¹⁹.

И сад долази питање агенса у пасивним реченицама. Кад је посриједи пацијенс, у пасивним конструкцијама он је присутан или исказив. Међутим, код препознавања пасива ситуација се додатно компликује чињеницом да се у српском савременом језику агенс не исказује обавезно у реченици. А постојање пацијенса (као и средства или инструмента) указује на

¹¹⁸ Компоненту динамичности увела је у дефиницију пасивне дијатезе Ксенија Милошевић у раду Милошевић 1972. Овакву трочлану дефиницију, каква је дата горе, дала је управо она у складу с теоријом пасивне дијатезе коју је седамдесетих година формулисала лењинградска школа.

¹¹⁹ У овим мојим радовима наводи се литература релевантна за проблематику пасива у српском језику, посебно скрећем пажњу на радове Ксеније Милошевић кад је у питању проблем идентификација пасивне дијатезе у једној и другој конструкцији.

постојање агенса или каузатива (Падучева 2004: 55). С обзиром на чињеницу да се појам агенса код нас још увијек различито схвата, потребно је рећи шта је за нас агенс, шта подразумејем под тим појмом. Тек тада можемо говорити како се он исказује.

Ако погледамо ове парове реченица

1. Јелена је написала рад на вријеме – Рад је написан на вријеме;
2. Лопта је разбила прозор јуче – Прозор је разбијен јуче –

видимо прво да су на првом мјесту у оба пара реченице организоване према закону активне дијатезе, а на другом мјесту су реченице трансформисане према закону пасивне дијатезе. Нећемо описивати ове пасивне реченице како бисмо се у то увјерили, јер то овдје није компликовано. Међутим, ове двије реченице се међусобно разликују у погледу ситуације са агенсом. Наравно, видимо да ни у једној реченици агенс није исказан. Али у другој реченици се он не би могао ни исказати јер га на семантичком плану не видимо као посебан актант у ситуацијама које описују реченице у том пару, активна и пасивна. У првој пасивној реченици агенс није исказан, али је исказив: Рад је написан на вријеме од (стране) Јелене. Код нас некако незапажено пролази чињеница да нема у свакој реченици са трпним придјевом агенса, што није само посебност тих реченица: нема га ни одговарајућа активна реченица. Све ово нам говори да се агенсом не сматра сваки онај појам од кога потиче вршење радње. Агенс је само појам који подразумеја живо, још прецизније – људско, биће. У другом пару у реченици с трпним придјевом се не ради о томе, већ о другачијем покретачу процеса, каузатору. У литератури се дијатеза у оваквим реченицама и не сматра пасивном, већ посебним типом дијатезе – декаузативом. Ове двије врсте дијатезе су формално потпуно идентичне. Разлика је међу њима у томе што је код пасива покретач радње агенс, док код декаузатива може бити све друго само не агенс (Падучева 2004: 62). ... лађа Аранђела Исаковича, што беше на путу, преко, к Турцима, беше захваћена водом и преврнута (Црњански 1, 65). Ако би се и у другом пару реченица подразумејавало постојање агенса, онда именица лопта не би била каузатор, него средство, и у објема реченицама, активној и с трпним придјевом, била би у форми инструментала: Дјечак је разбио прозор јуче лоптом – Прозор је разбијен јуче лоптом од стране дјечака.

Пасив као врсту дијатезе добро су дефинисали седамдесетих година руски лингвисти из лењинградске школе и одредили и однос између семантичких улога или актаната агенса и пацијенса, као и то шта може бити агенс у пасивној реченици. На достигнућима те школе заснивала је своја истраживања пасива код нас Ксенија Милошевић, као и други руски синтаксичари

који су се бавили питањем глаголског рода. Тада установљено учење о пасиву као врсти дијатезе није ни данас изгубило своју актуелност¹²⁰.

У новије вријеме, од седамдесетих година прошлог вијека, лингвистика се и на Западу поново бави проблемом дефинисања агенса. Тако се по Џорџу Лекофу узима као најбитније својство агенса примарна одговорност за вршење радње (према Ивић 2000: 465), а Д. А. Крусе сматра битним својством агенса улагање сопствене енергије (према Ивић 2000: 465). С овим је сагласно и мишљење И. Шлезингера, према коме се прототипичност агенса у потпуности досеже ако су дошле до изражаја сљедеће његове одлике: способност да оствари промјену једног стања у друго, као и да ту промјену узрокује и контролише (према Ивић 2000: 466). Дакле: улогу агенса може имати само човјек и његове асоцијације и институције. Сваки други вршилац радње, па и овај у наведеном другом пару примјера, не може се сматрати агенсом, што на свој начин у српском језику показује и језичка стварност – ова два изазивача не исказују се никад на исти начин у пасивној реченици.

Све речено нас је довело до питања исказивања агенса у пасивним реченицама у савременом српском језику. На основу онога како се описује језик медија, могло би се уз повећану продуктивност пасивних реченица очекивати и повећано исказивање агенса бар у њима. Анализа која слиједи рећи ће нам да ли је тако, односно како је.

Као што знамо, српски језик је током свог развоја, а давно – негдје крајем 15. вијека (Ивић 2005: 61), изгубио инструментал у функцији исказивања агенса. Одавно се у српском језику неће рећи и написати: Рад је написан *Јеленом* на вријеме, или Кошуља је извезена *њеном мајком*. Неки случајеви са инструменталом за живо у савременом српском језику навођени су као доказ да се овај падеж још јавља у тој функцији. Међутим, у таквим случајевима ипак није ријеч о агенсу, како се он данас дефинише. Може се рећи да је данас дискусија о томе завршена (в. Танасић 1993). У савременом српском језику у ову позицију долази конструкција *од* + генитив, или проширена *од сиране* + генитив¹²¹. Тврдња да се она не јавља често у пасивним конструкцијама стоји, али је дискутабилна оцјена која се може чути да је посриједи књишка конструкција. Ја бих такву њену фреквенцију повезивао са чињеницом да је глаголска валенција за агенс у пасивној реченици слаба. За савремени српски језик се може тврдити да је ова конструкција потпуно преузела функцију исказивања агенса у пасивним конструкцијама и да се проширила и на исказивање агенса уз девербативне именице: Али *дочек од стране домаћег турског света* није био ни бољи ни гори (Андрић, 96). Уз девербативне

¹²⁰ Види рад Храковски 2000, у коме се даје осврт на то учење тридесет година касније, као и приступ пасивној дијатези у цитираној књизи Падучева 2004.

¹²¹ Понекад се помиње и конструкција *ио* + локатив, али она није карактеристична за савремени српски језик – в. Ивић 1951–1952: 190.

именице се, према мојим увидима, јавља много чешће шира, трочлана конструкција (Танасић 1996).

Дакле, данас синтаксичко средство којим се агенс у пасивним реченицама исказује експлицитно јесте конструкција *од* (*стиране*) + генитив. Сад ћемо навести неке примјере пасивних реченица у којима је агенс у овој форми исказан. Прије тога само напомена да наша норма не дозвољава експлицитно исказивање агенса у рефлексивним реченицама које исказују пасивну дијатезу (Милошевић 1972, Станојчић и Поповић 2005). Зато се овдје и налазе само примјери реченица са трпним придјевом у предикату¹²².

[1]

1. Он наводи да је поштовање закона који регулише рад Агенције *верификовано од независних државних органа* ... (НИН, 13. 5. 2010, 20); 2. Проблем у заштити корисника пред похлепом банака први пут је *уочен* и *од НБС* на лето 2009. године... (НИН, 12. 5. 2011, 11); 3. Вучица је иначе *порожана од Катанје* с 2 : 1 (П, 16. 5. 2011, 34); 4. Уписује се у Регистар привредних субјеката да је дана 15. 11. 2007. године *од стране тужилаца ...јоднеиша тужба...* (НИН, 23. 5. 2005, 23); 5. Први архијерејски сабор СПЦ који је водио патријарх Иринеј *очекиван је од многих* (НИН, 13. 15. 2010, 39); 6. Није тајна да ће следећа мера владе бити усмерена на полигамију ... а до сада је *била ѿолерисана од власти* (НИН 13. 5. 2010, 70); 7. Састав првог као и садашњег Одбора за припрему кандидатуре за овај пројекат *именован је од исте те Скупштине* (НИН, 12. 5. 2011, 58); 8. Пројекат Београд 2020 *инициран је од ДДП-а* у Скупштини града Београда ... (НИН, 12. 5. 2011, 58); 9. У Приштини, Косовари сада виде разговоре као споредни догађај у којем су њихови преговарачи *искоришћени* као статисти *од стране Брисела* како би се Србија представила у што бољем издању... (НИН, 11. 8. 2011, 22); 10. Нико да каже ... да је та трибалска престоница *срушена од римских окупатора* и да је на њеним темељима изграђен – Виминацијум (НИН, 8. 9. 2011, 80); 11. Америчка епидемија поремећаја је *покренуша* не само *од стране фармацеутских компанија већ и непрофитних организација* иза којих стоје велике финансије *фармацеутских кућа* (НИН, 21. 7. 2011, 38); 12. Исакович није намеравао да учини посету, која му је *била јонуђена од стране госпоже Евдокије* (Црњански 3, 189); 13. ... шта ће казати свет кад види да се кажњава најтежом казном један утледан првак само зато што је сматран француским пријатељем и што је *лажно ојћуужен од Аустријанаца* (Андрић, 209); 14. Излажући се да *буде најаднућ од узбуђене светине*,

¹²² Извори: Андрић – Иво Андрић, *Травничка хроника*, Нолит, Београд, 1981; Братић – Радослав Братић, *Три соли*, Народна књига – Алфа, Београд, 2002; Вуксановић – Миро Вуксановић, *Семољ људи*, СКЗ Београд, 2008; Капор – Момо Капор, *Исјавесџи*, СКЗ, Београд, 2008; Ђосић – Добрица Ђосић, *Деобе 1*, Нолит, Београд, 1981; Црњански – Милош Црњански, *Сеобе 1* и 3, Нолит, Београд, 1971; ВН – *Вечерње новине*, дневне новине, Београд; НИН – *НИН*, недељне новине, Београд; П, – *Полиџика*, дневне новине, Београд; Закон – Закон о научноистраживачкој делатности, Сл. гласник РС бр. 110/2005, Београд; Закон 2 – Закон о безбедности саобраћаја на путевима, Сл. гласник РС бр. 41/2009, Београд; ЈФ – *Јужнословенски филолој*, Београд; Лучић – Предраг Лучић, Гордана Ђурић, Никола Мићић, *Воћарсџиво 1*, Београд, 1996; СА – Српски архив за целокупно лекаство, Београд.

фра Иво је допро до лекареве куће... (Андрић, 302); 15. И кад је йосїављен од Талерана за секретара нове Цисалпинске Републике, Давил је пре поласка на дужност у Милано био йримљен од генерала, који је желео да му лично даде упутства за његовог посланика ... (Андрић, 64); 16. Илустровао сам ту његову књигу и био жесїоко найаднуїї у београдској штампи од оних што су у престоници за време рата највише патили оних недеља када је нестало „кока-коле” и млека (Капор, 373); 17. Сада је све то срушено у прах и пепео, и то од оних који за ту љубав нису били ни заслужни (Капор, 405).

Треба рећи да овакве експлицитне агентивне конструкције нису честе у пасивним реченицама у савременом српском језику; нешто су чешиће у језику штампе, присутне су, разумљиво, и у реченицама из административног, па и из књижевноумјетничког стила. Овдје је наведено довољно примјера да би се могло говорити о томе кад се агенс исказује у пасивним реченицама, кад се он враћа иза кулиса на сцену¹²³. Опште правило је да се реченица организује према правилима пасивне дијатезе кад се жели, кад то захтијева комуникативни циљ, у први план поставити актант пацијенс, што подразумева помјерање актанта агенс на периферију, често и иза периферије, иза синтаксичке сцене. Кад комуникативни циљ захтијева да се и агенс доведе на сцену, користи се ова конструкција за то. Тако у примјеру два партикула *и* испред агентивне конструкције показује разлог увођења те конструкције у реченицу: потребно је било нагласити да је и институција именована том конструкцијом уочила нешто, други су то већ уочили. У примјеру три, с обзиром на то о чему се говори у реченици, изостављање агентивне конструкције практично би реченицу учинило бесмисленом. Слично је и у примјеру пет, гдје генитив агенса практично обезбјеђује смисао датој реченици или га битно модификује: ни сви, ни ријетки појединци, већ су многи очекивали тај архијерејски сабор. Приближно тако је у свим примјерима који се наводе: увијек постоји нешто што у датој прилици захтијева да се агенс потпуно објелодани. А посебно бих скренуо пажњу на једанаести примјер: овако осликавање агенса захтијева његово извођење на сцену; тако он у овој реченици добија већи значај – његовим искључивањем реченица губи смисао.

Овдје је наведено и неколико примјера из књижевноумјетничког стила; ни њему није сасвим страно именовање агенса у пасивним реченицама – кад за то постоје разлози. И ту нема битне разлике у односу на претходне примјере: комуникативни чин захтијева укључивање агентивне синтаксеме у реченицу. Скренуо бих ту пажњу на шеснаести и седамнаести примјер: ту се за именицу у генитиву агенса везује релативна клауза. Комуникативни циљ је захтијевао да се појам пацијенс уведе у први план у реченици – а агенс је уведен у реченицу да би се могло рећи нешто више о њему, а не само да би се он објелоданио. У тим примјерима агенс је оквалификован увођењем релативне клаузе.

¹²³ О помјерањима актаната говори се у раду Падучева 2004, у поглављу посвећеном дијатези.

Интересантно је да се и у језику штампе јавља краћа и проширена агентивна конструкција, док је у четири од пет наведених примјера из језика књижевности ужа конструкција. Има у литератури и мишљења да је дужа, трочлана конструкција карактеристична за специјалне функционалне стилове, административно-правни, а да за друге домене језичке употребе није препоручљива (Антонић 2005: 134). Ова конструкција се проширује редовно кад је потребно обезбидједити агентивно значење у пасивним реченицама. Постоје, наиме, неки прелазни глаголи добијања, потицања, перцепције (нпр. *добийи*, *чуйи*) који поред допуне у акузативу без предлога захтијевају и аблативну допуну у виду конструкције *од* + генитив, при чему то није агенс, на што сам скренуо пажњу и раније (Танасић 1982: 117), а писали су и други (Антонић 2005, Антонић 2006). При образовању пасивне реченице и она се може регуларно појавити: Све похвале на квалитет и приносе кукуруза *чуле су се* и од гостију ... (НИН, 15. 9. 2011, 75); Таква размишљања *су се* донедавно *мола чуји* и од западних дипломата (НИН, 22. 9. 2011, 16)¹²⁴; Та реч је *йреузетиа од наших северних суседа Мађара*. Проширујући агентивну конструкцију језик покушава да нађе решење за хомонимију. У језику се идентичном конструкцијом не исказују два актанта (Падучева 2004: 54). Међутим, због велике сличности међу тим конструкцијама у реченици и због тога што се агенс исказује двочланом и трочланом конструкцијом у пасивним реченицама кад нису посриједи овакви глаголи, мала је вјероватноћа да се у оваквим реченицама исказу оба ова актанта: агенс трочланом, аблатив двочланом. А и ово друго, неагентивно значење погрешно се везује и за проширену конструкцију, чак и у активној реченици – уп: ...посвећен је идеји превенције изненадне смрти у региону источне Европе, познатој као „Источна иницијатива”, потеклој управо *од сйране лекара ПМЦ КЦС* (НИН, 26. 4. 2012, 77). Треба рећи да обје ове генитивне конструкције, двочлана и трочлана, могу имати агентивну функцију, а кад није у питању агенс, већ аблативно значење, ова друга, проширена, нема мјеста.

Кад се погледају ове реченице у којима је експлицитно исказан агенс, уочава се да је позиција агенса најчешће на крају, тј. пацијенс, долазећи у позицију субјекта, долази и на прво мјесто у реченици, док се за агентивну синтаксему резервише периферија. Ипак, то није апсолутно правило, о чему свједочи распоред чланова у реченици у примјеру број четири.

Само овим генитивним конструкцијама агенс се не исказује у пасивним конструкцијама с трпним придјевом. Чешће се на агенс у пасивним конструкцијама, овим с трпним придјевом као и оним рефлексивним, указује на други начин. У нашој литератури се најчешће помињу локатив с предлогом *у* (Батистић 1972: 63–87) или инструментал с предлогом *међу* као конструкције којим се указује на агенс пасивних конструкција. Међутим, постоје бројни начини да се у реченици скрене пажња у правцу агенса

¹²⁴ Није ни мали списак глагола уз које долази овакав облик генитива с предлогом *од*.

који није исказан за њега предвиђеним обликом генитива. Неке од тих начина илуструју следећи примери.

[2]

1. ... у ове две општине 30. маја биће одржани поновљени избори за органе власти ... (П, 15. 5. 2010, 6); 2. У Француском културном центру прошле недеље йромовисан је зборник радова... (П, 16. 5. 2011, 1); 3. ... у Министарству су били тако задовољни његовим обавештењима па је йозван лично у Беч (Андрић, 105); 4. После шест година, она је одлуком суда враћена на посао... (П, 16. 5. 2011, 6); 5. Ви сите одлуком суда враћени на посао (П, 16. 5. 2011, 6); 6. У друштву никада није йоведена расправа о одговорности оних... (П, 16. 5. 2011, 6); 7. О томе шта све обухвата овај пројекат ...разговарамо са директором привредног друштва ХЕ Ђердап... У ревитализацију свих агрегата биће уложено 168 милиона долара (НИН, 12. 5. 2011, 73); 8. Процењује се да ће сви радови на четвртом агрегату бићи завршени за 10 месеци (НИН, 12. 5. 2011, 73); 9. Повећан је могући проток на ХЕ кроз све агрегате за пет посто (НИН, 12. 5. 2011, 73); 10. Рок радова на шестом блоку био је йродужен због оштећења опреме... (НИН, 12. 5. 2011, 73); 11. Настојаћемо да потрошено време буде надокнађено током ревитализације наредних агрегата ... (НИН, 12. 5. 2011, 74); 12. На пример, опрема са шестог агрегата ће после ревитализације у Русији бићи уграђена у наредни агрегат и тако даље (НИН, 12. 5. 2011, 74); 13. Европска централна банка подигла је своју референтну камату да би се заштитила од инфлације која расте а самим тим и подиже цену новца. Еурибор, али и либор, сигурно ће бићи йовећани (ВН, 16. 5. 2011, 6); 14. На клиници за васкуларну и ендоваскуларну хирургију КЦС до сада је оперативно лечено више од 160 болесника ... (НИН, 26. 4. 2012, 75); 15. МЕР је йримерњиван, а за њено рутинско увођење уз додатну опрему је потребна и едукација (НИН, 26. 4. 2012, 75); 16. На клиници за кардиологију КЦС је у прошлој години урађено 70.000 кардиолошких прегледа ... (НИН, 26. 4. 2012, 69); 17. Највећи део ових болесника је лечен због срчаног удара (НИН, 26. 4. 2011, 69); 18. Кина је у студији крийшикована да подржава елите у нестабилним земљама ... (НИН, 28. 7. 2011, 28); 19. ... та чињеница није на адекватан начин валоризована у Уставу из 2007. године (НИН, 21. 7. 2011); 20. ...судија је рекао да је та пресуда имала за основу колективну кривицу ... те да не може бићи узета као доказ ... (НИН, 21. 7. 2011, 11); 21. Реприза насиља ... сйречена је одлуком државе о забрани свих скупова ... (НИН, 6. 10. 2011, 8); 22. ... каже да је био непријатно изненађен понашањем публице (НИН, 21. 7. 2011, 11); 23. И ти француски официри који су долазили као савезници, на молбу турске владе, дочекивани су већ у Ливну погрдним повицима руље (Андрић, 42); 24. ... као што си учила у школи, у Сарајеву је 1914, на Видовдан, убијен надвојвода Фердинанд. Убио га је Гаврило Принцип, члан Младе Босне (Капор, 344); 25. Пошто је тај лист, који је излазио у Нишу, судски забрањен, београдски књижари су га умножавали и продавали ... (Капор, 346); 26. У Шведској, на пример, власти склапају договоре с лажним азилантима који, у замену за пристанак да се добровољно врате, добијају одређену пристојну своту новца и обећање да се одбијање азила неће унећи у електронску базу података

(ВН, 16. 5. 2011, 3); 27. У КЦС је зато *формиран* мултидисциплинарни центар за лечење артеријске хипертензије (НИН, 26. 4. 2012, 70); 28. Разнородна и неорганизована опозиција је прошле недеље први пут формулисала своје захтеве Али, *не изражи се* и повлачење Асада, што иначе гласно захтевају окупљени на улицама бројних градова (НИН, 12. 5. 2011, 68); 29. Када се 2015. године *заврши* ревитализација, највећој српској електрани обезбеђен је нови радни век ... (НИН, 12. 5. 2011, 75); 30. Солидност његове позиције се види по томе што *се* нигде, чак ни у опозиционим саопштењима, лидер социјалиста *не љозива* на одговорност... (НИН, 12. 5. 2011, 26); 31. У каснијим житијима *љомиње се* каменорезац Симплиције (НИН, 16. 4. 2009, 31); 32. Чеховљеве драме код нас се доживљавају као конзервативни театар (НИН 6, 10. 2011, 55); 33 ...из Центра за неурофизиологију се путем интернет комуникације *љраише* промене МЕР (НИН, 26. 4. 2012, 75); 34. Влада доноси стратегију научног и технолошког развоја Републике Србије. Стратегија *се доноси* за период од десет година (Закон, чл. 8 и 9); 35. Овим законом уређују се основни услови који се морају испуњавати у погледу безбедности саобраћаја (Закон 2, чл. 1); 36. Актом владе, односно надлежног извршног органа *ближе се уређује* организација и начин рада Тела за координацију и *орјанизују се* стручне радне групе за потребе Тела за координацију (Закон 2).

У овим реченицама, дакле, није исказан агенс, он је анонимизован, али се у реченици ипак нешто каже и о агенсу те, а некад и наредних пасивних реченица. Како се у овим примјерима указује на агенс показано је подвлачењем оних дијелова реченице којим се то чини. Види се да је велики број могућности за то илустрован у наведеним примјерима, што вјероватно није и коначан број. Тако се у примјеру број седам наводи почетак новинског текста у коме се открива о којој институцији је ријеч, а она се у том примјеру јавља у функцији агенса пасивне реченице. Исти агенс је и у реченицама у примјерима од осам до 12 и 29 (на што се указује курзивним истицањем извора, односно скраћенице листа). Његово навођење у реченици је са информативног становишта сувишно. Слично је и у примјерима од 13 до 17: у тринаестом примјеру помиње се банка, од ње зависи повећање камата, у четрнаестом се именује клиника у којој се обавља лијечење пацијената, па ту треба тражити и агенс. Радња у следећим примјерима дешава се у истој клиници.... Примјери 18, 19 и 30 су слични – ту се наводи *студија* у којој се Кина критикује односно *Устиав* Србије, у другом примјеру, *саошћенење* у тридесетом, *житија* у тридесет првом. Тако се индиректно указује на агенс – то су аутори датих текстова¹²⁵. Агенс у за то резервисаној форми не јавља се у реченици, али се на њега указује и у тим реченицама. У примјерима од 21 до 23 такозвани субјекатски генитив уз девербативну именицу уз глагол у пасиву истовремено је и агенс пасивне дијатезе: Држава је одлуком спречила насиље, Држава

¹²⁵ На такав начин идентификовања анонимизованог агенса указао је Милорад Радовановић 1990.

је одлучила да спречи насиље. У неким од поменутих примјера (30 и 31) указује се на агенс и у примјерима који слиједе – гдје је пасив исказан рефлексивним конструкцијама. У примјеру 25 умјесто агентивне конструкције *од суда* употребљен је прилог *судски*. У 28. и 32. примјеру прво се номинативом именује агенс, а у наредној пасивној реченици говори се о радњи коју може покренути исти тај агенс. И у тим реченицама може се говорити о потпуној формалној анонимизацији агенса, али он је у непосредном окружењу обзнањен. У примјеру 32 на агенс се указује конструкцијом *код* + генитив, која поближе говори о агенсу. У примјерима од 32 до 34 исказано је средство којим се нека радња врши, а преко њега се опет указује и на агенс; постојање средства говори и о постојању агенса (Падучева 2004: 55), а средство може и да укаже у ком правцу треба тражити агенс, како је у наведеним примјерима. Како се види, начини идентификације неискazanог агенса исти су за оба типа пасивних реченица у српском језику.

Нису ријетки ни случајеви кад се на агенс у пасивној реченици не указује ни индиректно. Наравно, не може се рећи да је ту пасивна дијатеза исказана без учешћа агенса, он учествује у ситуацији, процесу, али је потпуно анонимизован. Тако је у сљедећим примјерима.

[3]

1. Многима *ће* порез *бићи* увећан до 60 одсто ... (ВН, 16. 5. 2011, 6); 2. За колико *ће* рачуни *бићи* тачно увећани зависи и од пореске стопе ... (ВН, 16. 5. 2011, 6); 3. Добро је што је цена млека *иовећана*, а имамо и пет динара премије (ВН, 16. 5. 2011, 9); 4. Овај порез *се* *уводи* невиђеном брзином за нашу пословично спору политократију (НИН, 12. 5. 2011, 28); 5. Била сам на леду још од 1994, када ми *је* *забрањена* емисија после извјештаја Тадеуша Мазовјецког (П, 16. 5. 2011, 6); 6. *Прејрађиване* су собе, *зазиђивани* прозори (Андрић, 56); 7. Наследила кућу. Све што *је* неколико колена *слајано* (Вуксановић, 266); 8. Лекови *се* *огређују* за сваког пацијента посебно (НИН, 26. 4. 2012, 70); 9. Више људи скаче, али *се* и више живота *сјаси* испод Бранковог моста (ВН, 16. 5. 2011, 17); 10. Једна посланица, која није желела да јој *се* *објави* име, сматра ... (П, 16. 5. 2011, 6); 11. Како да се не посрће од умора и вртоглаве јурњаве која траје годинама, а како да *се* *баци* све и *најусти* даљи напор и труд? (Андрић, 273); 12. Кад *се* *полеђају* сва поља у месечини? (Црњански 1, 47); 13. Постоји разлог да *се* нешто *говори*, да *се* не мисли, да *се* нешто *ради*, *преузме*, да *се* неком *суйројсјави* (Ђосић, 32); 14. Дубровчани су, јамачно, знали да не могу добити све одмах, јер су мјесец и звијезде тек четвртог дана *сјворени* (Братић, 54); 15. Није важно је ли Цезар или неки Арапин срушио александријску библиотеку – важно је да *је* *срушена*... (Братић 59); 16. И то је кључ којим *ће* *се* *ошкривајти* закони континуитета (ЈФ, 54, 8); 17. Иницијални пад масе од 10 посто од масе тела при рођењу *смайра* *се* нормалним (СА, 1988/1–2, 9); 18. Испитаници *су* *разврстјани* у три групе (СА, 1998/1–2, 7); 19. Сви болесници *су* *били* *сврстјани* у групе према неколико параметара (СА, 1988/1–2, 14); 20. Смеса са којом *су* *поштинујти* добри резултати у производњи семењака јабуке састојала се од органске масе... (Лучић, 235); 21. *Уочена* је и законитост да је

време цветања различитих врста условљено карактером прираста на коме се воћке развијају (Лучић, 41); 22. Резнице *се саде* у прпоришта ... (Лучић, 259); 23. Овим *се* штетно деловање града *не ојкклања* у потпуности (Лучић, 198); 24. Члан одбора *може да буде разрешен* пре истека мандата (Закон, чл. 17); 25. Средства за рад тела из става 1 овог члана *обезбеђују се* из буџета Републике (Закон, чл. 28); 26. Захтев за избор у научно, односно истраживачко звање *јодноси се* научном већу научноистраживачке организације (Закон, чл. 72); 27. Средства за оснивање и почетак рада Агенције *обезбеђују се* из буџета Републике Србије (Закон 2, чл. 10); 28. Средства из става 1 овог члана *користе се* за финансирање безбедности саобраћаја на путевима (Закон 2, чл. 18).

И овај начин анонимизације агенса, без било каквих података о њему у реченици, карактеристичан је за различите видове стандардног српског језика, за све функционалне стилове. У прва четири примјера говори се о повећању пореза односно цијена. Свако указивање на агенс је информативно сувишно, јер они којих се то тиче знају да постоји неко ко је за то одговоран, неко ко је позван, надлежан, неко коме по одређеном статусу припада статус агенса. Кад су посриједи примјери из законског текста, такође нема потребе да се ишта каже о агенсу, будући да они којих се може тичати процес који се исказује пасивном реченицом знају ко је одговоран за те процесе. Такође, у примјерима који су из научног стила нема потребе да се указује на агенс, опет се зна на којој страни се он мора тражити. Важно је да он постоји. А из текста је јасно који то друштвена група или појединац покрећу или врше радње о којима је ријеч у тексту. У оваквим случајевима ради се о потпуној анонимизацији агенса у пасивној реченици¹²⁶. У овим стиливима и садржаји су најчешће врло уопштени, предикат се карактерише неререференцијалношћу. Оно што се у реченици износи као радња приписује се уопштеном агенсу, и по правилу је један за све пасивне реченице у тексту или већем дијелу текста. Његово увођење у сваку реченицу преко именице с уопштеним значењем ништа не доноси на информативном плану, а на синтаксичком би могло оптерећивати реченицу. Кад је посриједи језик у медијима и књижевноумјетнички стил, овакве пасивне реченице не морају исказивати само уопштене ситуације (в. примјере 1–6 и 11–15). Међутим, и у њима се агенс анонимизује у складу с комуникативним циљем с којим се реченица образује; некад је идентификовање агенса за дату поруку и без великог значаја – како то и писац каже у примјеру 15. На основу наведених примјера види се да је и овакав вид анонимизације агенса карактеристичан за оба типа пасивних реченица: он није у вези с типом пасивних реченица, већ с типом текстова у којим се те реченице појављују.

¹²⁶ О анонимизацији агенса у рефлексивним пасивним и безличним реченицама писао је Милорад Радовановић (Радовановић 1990). У том раду се овај феномен у ова два типа реченица шире разматра, па се издвајају различити степени анонимизације и уопштавања агенса.

Све речено може се свести на следеће. За савремени српски језик карактеристично је да се пасивне реченице често јављају. Под пасивним реченицама подразумевају се реченице код којих пацијенс заузима позицију реченичног субјекта у номинативу, али је обавезно присутан и актант агенс, под чиме се подразумева човјек или његове асоцијације. Овакво схватање агенса има утицаја и на идентификацију пасивних реченица: нису све реченице с трпним придјевом и пасивне. Ако се пасивна дијате-за дефинише преко односа агенса и пацијенса у исказивању синтаксичких функција, онда се међу пасивне реченице не могу уврштавати оне које не познају актант агенс, оне илуструју други тип дијатезе – декаузатив, што се у нашој литератури није разликовало. Трансформација активних у пасивне реченице има за посљедицу да се на синтаксичком плану мијења ранг агенса и пацијенса: пацијенс долази у позицију синтаксичког субјекта и заузима примарно мјесто у реченици. Агенс се, мада је уз пацијенс кључни актант на семантичком плану, у реченици потискује на периферију. Конструкције *ог* + генитив и *ог сйране* + генитив представљају у савременом српском језику регуларно синтаксичко средство за исказивање агенса у пасивним реченицама с трпним придјевом, док рефлексивне пасивне реченице немају могућност исказивања агенса. Кад је у пасивној реченици неки од глагола који значе добијање, слушање, конструкција *ог* + генитив значи аблативност; тада само она друга конструкција долази у функцији агенса. Појава агенса је у реченици мотивисана комуникативним циљем с којим се нека реченица изриче, па је у складу с тим и његова улога у некој реченици. Агентивна синтаксема, мада се ради о периферном реченичном члану, понекад представља незамјењив члан реченице: њеним повлачењем нестала би и реченица као синтаксичко-семантичка јединица. У пасивним реченицама с трпним придјевом агенс се у језику медија релативно често исказује, а у другим функционалним стиловима рјеђе се исказује – у складу с комуникативним циљем.

Често се у таквим реченицама агенс не исказује синтаксемом за то резервисаном, а у рефлексивним пасивним никад се не исказује, иако је на семантичком плану обавезан и један од два најбитнија актанта за остваривање пасивне дијатезе. Међутим, у реченицама оба типа агенс се често идентификује више или мање прецизно неким реченичним чланом. Тај начин идентификације агенса је, дакле, заједнички пасивним реченицама оба модела и често се користи у језику медија, у правном, књижевноумјетничком стилу, па и у другим доменима употребе језика. То је опет у складу са комуникативним циљем с којим се образује нека реченица. Тако се у већој или мањој мјери на агенс баца свјетло, а пацијенс остаје у централној синтаксичкој позицији. Увођење генитивне агентивне синтаксеме у реченицу у таквим приликама не би ни имало оправданости: значило би понављање познатог. И треба поменути трећи случај – кад је у пасивним реченицама оба типа агенс потпуно

анонимизован, кад се он ни на који начин не открива. Ни такве реченице никако нису информативно непотпуне јер оне служе да изражавање одређеног вида језичке концептуализације стварности. Ту се често ради о представљању радњи и ситуација са високим степеном апстракције, у којим је и агенс врло уопштен и комуникативно је нерелевантно његово именовање. И овакве пасивне реченице с потпуно анонимизованим агенсом јављају се у различитим функционалним стилевима, али су посебно карактеристичне за текстове које одликује интелектуализованост и висок степен апстрактности.

ИСКАЗИВАЊЕ АГЕНСА УЗ ДЕВЕРБАТИВНЕ ИМЕНИЦЕ

Савремени српски језик, као и друге европске језике, карактерише појава номинализације. Један од видова номинализације јесте и реченична кондензација, „појављивање нереченичних језичких средстава (тј. средстава без предикације у финитном глаголском облику) у функцији саопштења реченичног садржаја”¹²⁷. Као средство реченичне кондензације јавља се, између осталих, и девербативна именица. И од раније је познато да се глаголском именицом исказује радња, а да она не може представљати предикат реченице управо зато што при таквом именовању радње досљедно изостаје могућност исказивања предикативности.

И радња исказана девербативном именицом подразумејева, међутим, да у њеном вршењу учествује мањи или већи број актаната, које карактерише већа или мања обавезност учешћа. Ти актанати се на синтаксичком плану представљају различитим језичким средствима; у овом нема начелне разлике у погледу именовања радње глаголом и девербативном именицом.

Из досад реченог слиједи да је потребно описати промјене које на синтаксичком плану доноси појава девербативне именице умјесто глагола. А промјене су неспорне: актанати који учествују у вршењу радње исказане глаголом исказују се у реченици у складу са синтаксичким правилима којим се регулише повезивање реченичних чланова са глаголом, актанати који учествују у вршењу радње исказане девербативном именицом исказују се у реченици у складу са синтаксичким правилима која регулишу повезивање реченичних чланова с именицом. Иако, дакле, на семантичком плану замјена глагола девербативном именицом у исказивању радње не оставља посљедице у односу на актанте које вршење дате радње подразумејева, на синтаксичком плану посљедице нису искључене.

Два најзначајнија учесника у вршењу радње у реченици – субјекат и објекат – при реченичној кондензацији помоћу девербативне именице на синтаксичком плану трпе посљедице. Наиме, синтаксичку позицију субјекта и директног објекта у реченици отвара глагол, а замјеном глаголског предиката девербативном именицом укида се синтаксичка позиција субјекта и објекта. Потребно је, дакле, да се исти актанати у вршењу радње сада на синтаксичком плану, у измијењеним околностима, представе на другачији начин. Чињеница је да су у српском језику та два актаната који учествују у вршењу радње, при именовању те радње девербативном именицом, исказива истим граматичким средствима – како именицом у облику генитива без предлога, тако и присвојним придјевом односно присвојном замјеницом. У нашој стручној литератури већ су сагледани принципи

¹²⁷ Радовановић 1977; II, 141. Поред овога дјела посвећеног реченичној кондензацији, в. и Ивић 1975. и 1975а.

који регулишу избор једног односно другог рјешења, тј. генитивне форме односно придјевског облика, за исказивање припадања онда кад се ради о личним именима, али и шире (Ивић 1987, Стевановић 1991, Николић 1969). Зато се ја у овоме раду тим питањем нећу бавити.

Именица у „слободном” генитиву односно присвојни придјев или присвојна замјеница уз девербативну именицу представљају, дакле, хомонимичне језичке јединице утолико што служе као средство за именовање агенса и пацијенса радње, односно указују и на субјекат и на директни објекат реченице коју кондензује дата конструкција са девербативном именицом. Ово је у нашој литератури већ уочено (Стевановић 1991, Николић 1969). На томе се проблему посебно задржавао Милорад Радовановић. Освјетљавајући ово, Радовановић је утврдио следеће битне принципе: 1) кад су агенси радње именоване девербативном именицом и предикатом корелативне реченице идентични, нема потребе за именовањем агенса уз девербативну именицу; 2) кад су агенси тих двију радњи анонимни или уопштени, опет је именовање агенса уз девербативну именицу информативно редундантно; 3) ако агенси ове двије радње нису идентични или анонимни, односно уопштени, онда је релевантно истицање агенса радње која се исказује девербативном именицом (Радовановић 1977, I: 102–103, II: 135–140). Из овога произилази да се у првом и другом случају појава детерминације уз девербативну именицу у виду посесивног генитива, присвојног придјева односно присвојне замјенице тумачи као присуство информације о пацијенсу, тј. ради се о „објекатском генитиву” ако је у питању генитивна конструкција уз девербативну именицу (Радовановић 1977, II: 137). У трећем случају таква одредба уз девербативну именицу упућује на агенс радње исказане девербативном именицом, односно на „субјекатски генитив” кад је у питању генитивна конструкција уз девербативну именицу (Радовановић 1977, II: 137–138). Уз ово, М. Радовановић даје одговор и на питање како се може идентификовати значење оваквих детерминација уз девербативну именицу изван описане ситуације, тј. у случајевима када према девербативној именици нема корелативне реченице: идентификација ових детерминатора тада зависи од природе семантичког односа између предикације исказане девербативном именицом и појма на који се указује именицом у генитиву или присвојним придјевом односно присвојном замјеницом (Радовановић 1977, II: 138)¹²⁸.

У овоме раду ја ћу, ослањајући се на материјал из различитих функционалних стилова савременог српског језика, приказати један начин граматичког обликовања агенса уз девербативне именице који досада није био адекватно ни уочен ни описан. Претходно ћу указати на двије досада превиђане чињенице, а које су од несумњивог значаја за тематику овог рада.

¹²⁸ О овоме се више говори у следећем раду у овој књизи.

Познато је, наиме, да се код исказивања радње глаголском лексемом може успоставити неколико различитих односа између елемената семантичког и елемената синтаксичког плана, што се изражава различитим видовима дијатезе. Тако се при активној дијатези у позицији синтаксичког субјекта налази именица која на семантичком плану означава агенс. При пасивној дијатези у синтаксичкој позицији реченичног субјекта налази се именица у номинативу која на семантичком плану означава пацијенс радње. Приликом исказивања радње девербативном именицом, међутим, редовно изостаје информација о дијатези. Таква информација се некада може добити посредно, рецимо на основу односа радње именоване девербативном именицом према радњи корелативне реченице и односа актанта једне и друге радње.

Када је у питању проблем идентификације присвојног генитива односно његових алтернација у виду присвојног придјева и присвојне замјенице уз девербативну именицу, не треба мислити да је могућа само ситуација кад је уз девербативну именицу означен један од два актанта радње – агенс или пацијенс. Треба знати да је могућа и таква ситуација кад се уз девербативну именицу истовремено исказују и агенс и пацијенс. Сљедећи примјери показују да је и таква ситуација могућа¹²⁹.

[1]

Догодио се онај, у свим новинама препричаван приказ *Аћимовој найушишања скуйшиине* (ДТ ВС, 53); *Судско саслушање Мехмедбашића* започело је 16. априла (Апис); Певач је био прави, мада и особите врсте песник, остајући певач, *његово саздавање новој* у области епског стваралаштва потпуно се уклапало у оквире традиције (Речник 599); Ја се увек сећам *вашеј йомињања Исидоре* (ТВБ 3, 2. 4. 96).

Иако сам у прегледаној грађи нашао мало оваквих примјера, они свједоче да оваква могућност није само теоретска. На основу посматрања наведених примјера може се утврдити сљедеће правило: кад се уз девербативну именицу исказује и агенс и пацијенс, онда је за исказивање агенса резервисан присвојни придјев или присвојна замјеница, а за исказивање пацијенса резервисана је именица у облику посесивног генитива. У овом

¹²⁹ Извори: Апис – Дејвид Мекензи, *Апис*, Београд – Г. Милановац, 1996; БТ П – Бранко Ђопић, *Пролом*, Београд 1983; ДН Д – Добрило Ненадић, *Дорошеј*, Београд 1981; ДТ ВС – Добрица Ђосић, *Време смрти*, Београд, 1981; ЗЕ – Закон о електропривреди, Службени гласник Републике Србије 1991/45; ЗЈ – Закон о употреби језика и писма, Службени гласник Републике Србије 1991/45; ЗРО – Закон о радним односима, Службени гласник Републике Србије 1991/45; ЈФ – *Јужнословенски филолој XLVI*, Београд 1997; КИ – *Књижевна историја XII/45*, Београд 1975, 91–123; Сорте – Група аутора, *Нове сорте воћака створене у Чачку*, Институт за пољопривреду Србије Београд – Центар за воћарство и виноградарство Чачак, 1995; Речник – *Речник књижевних йермина*, Нолит, Београд 1992.

случају, дакле, не постоји хомонимичност поменутих средстава детерминације уз девербативну именицу.¹³⁰

У савременом српском језику агенс уз девербативну именицу исказује се на још један начин – конструкцијом *од сѝране* + генитив. Ова конструкција, међутим, досад није била у стручној литератури забиљежена као прихватљиво средство за исказивање агенса уз девербативне именице; у круговима мјеродавних преовладава увјерење да је то књишка конструкција без утемељења у (стандардном) српском језику. Међутим, како је у овом језику инструментал изгубио функцију именовања агенса у пасивним реченицама, а пошто почешће искрсава потреба за његовим експлицитним именовањем у пасивним конструкцијама са трпним придјевом, ту функцију је на себе преузела управо конструкција *од сѝране* + генитив. Она је данас и те како присутна у (стандардном) српском језику, посебно у неким његовим функционалним стиловима¹³¹.

У даљем излагању приказаће се употреба ове конструкције у функцији исказивања агенса¹³² уз девербативне именице. Ево примјера са њоме уз девербативне именице.

[2]

Преузимањем Сарајева од сѝране муслиманско-хрвајске њолице испуњена је још једна одредба из Дејтона (ТВЦГ, 20. 3. 96); Разматрао је могућност *куѝовине возила фирме Волво... од сѝране саобраћајних њредузећа* (ТВЦГ, 20. 3. 96). Иако је цео свет осудио *хажшење срѝских официра од сѝране муслимана...* (ТВБ 1, 7. 2. 96); Нема додатних услова за *ѝризнавање наше земље од сѝране Европске уније* (ТВЦГ, 6. 2. 96); Настала је [сорта шљиве]... *укришћањем... и ѝожеѝаче од сѝране др Сѝјанише А. Пауновића* (Сорте 91); ...да ће Америка у случају... *блокаде Тајвана од сѝране Кине* заштитити Тајван (ТВЦГ, 20. 3. 96). Апис је објаснио шта је учинио тада... да би показао да се противио било каквом *ѝреузимању власѝи од сѝране официра* (Апис); Службеном употребом језика и писма сматра се... *вођење ѝрописаних евиденција од сѝране ѝишѝинских ѝрѝана* (ЗЈ 1802); Релативно често *коришћене множинске форме ове именице од сѝране ѝоворних ѝредсѝавника* непосредна је последица чињенице... (ЈФ XLVI, 6); Стилизација је *ѝонашање од сѝране ѝисаца начина ѝриѝо-виједања карактеристичној за неко лице* (КИ, 94).

¹³⁰ О овоме је најподробније писао М. Радовановић 1982. и касније. Сад су ти радови обједињени у књизи Радовановић 2007.

¹³¹ О појави ове конструкције умјесто инструментала у функцији агенса у пасивним реченицама в. Ивић 1954, 61–62. О њеном присуству у пасивним реченицама у савременом српском језику в. Танасић 1982, 97–102. У грађи за овај рад нашла се само оваква форма, мада се јавља и форма *од* + генитив – в. у овдје поменутих радовима.

¹³² Треба и овом приликом подсетити на то како је агенс дефинисан у раду „Агенс у пасивним конструкцијама у савременом српском језику” (мисли се само на пасивне конструкције с трпним придјевом). Ни овдје се под агенсом не може подразумевати ништа друго сем како је тамо одређено, па ни агентивна конструкција *од (сѝране)* + именица у генитиву не може означавати друге појмове, како је у примјеру: *Узимање хранива од сѝране усева*, који потиче са предавања високообразованог стручњака.

Као што се види, у наведеним се примјерима уз девербативну именицу појављују истовремено подаци и о агенсу и о пацијенсу. Потребно је нагласити да је, бар према ономе што показује грађа анализирана за овај рад, овакав начин граматичког оформљења агенса уз девербативну именицу, у случају кад је експлицитно исказан и пацијенс, доста чест и да се јавља у најразличитијим функционалним стиловима – журналистичком, административном, научном.

Карактеристично је да се у већини наведених примјера не би могао умјесто генитива употриједити присвојни придјев. Као што је познато (Стевановић 1991, Ивић 1967, Николић 1969), када се уз „слободни” генитив (чије мјесто заузима ова специфична предлошка конструкција) налази још која одредба, онда га не можемо замијенити присвојним придјевом, а постоје и случајеви кад се од именице не може извести присвојни придјев. Само се у шестом и десетом примјеру (...у случају *блокаде Тајвана од сѝране Кине; ојонашање од сѝране ѝсца начина ѝријовиједања*) и евентуално у седмом (*ѝреузимању властѝи од сѝране официра*) не ради о таквој ситуацији. С друге стране, у случају кад се уз девербативну именицу исказује и агенс и пацијенс нема могућности да се пацијенс исказе присвојним придјевом, а да именица која обиљежава агенс дође у облику присвојног генитива; могућа расподјела функција између посесивног генитива и присвојног придјева у оваквим случајевима приказана је у опису групе [1] примјера. Све ово доприноси да се у функцији исказивања агенса уз девербативне именице јавља ова предлошко-падежна конструкција.

У свим анализираним примјерима, сем посљедњег, исти је распоред јединица: девербативна именица, пацијенс, агенс. За одступање од овога распореда у посљедњем примјеру (*ојонашање од сѝране ѝсца начина ѝријовиједања*) разлог се може тражити у чињеници да је у питању превод са руског и да је пацијенс представљен доста сложенем синтагмом.

Конструкција *од сѝране* + генитив јавља се у функцији исказивања агенса уз девербативне именице изведене од транзитивних глагола и онда кад податак о пацијенсу изостаје. То се види из сљедећих примјера.

[3]

Осетљивост српске владе на ту тешку *ојѝужбу од сѝране чејѝворице сојсѝвених официра* показује депеша (Историја); Коментаришући *бојкој од сѝране Ајфора*, Младић каже... (СТБ, 13. 3. 96); Раднику мирују права и обавезе... ако одсуствује са рада због... *ујућивања на рад у иностранство од сѝране ѝредузећа* (ЗРО, 1786); Српске реакције кретале су се од *ојравдања, од сѝране ѝредсѝавника режима*, до оштрог негодовања (Апис); На састанку је уредник указао на честу појаву неаргументованог *кријѝиковања, посебно од сѝране дијела ојозиције* (Разг.); Указано је на пораст *ѝосјѝѝа* овим локалима, посебно *од сѝране ученика* (Разг.).

Међу наведеним примјерима има разлика у погледу могућности да се агенс искаже генитивом без предлога или присвојним придјевом. У прва два примјера (*Осетљивост српске владе на... ойиужбу од сїране четвориче соистивених официра; Коментаришући дојкоћ од сїране Ајфора*) то се не би могло учинити без компликација на семантичком плану – не би се могло прецизирати да је у питању агенс, а не пацијенс. Такође, не може се наћи излаз ни у присвојном придјеву: именица у функцији агенса у првом од ова два примјера (*официри*) појављује се у синтагматској вези, а ако би се од именице *Ајфор*, у другом примјеру, и извео придјев, то не би била довољна гаранција да се њиме указује на агенс. Слични проблеми јављају се и кад је у питању примјер: ...ако одсуствује са рада због *ујућивања* на рад *од сїране йредузећа* – довођење именице *йредузеће* у облику „слободног” генитива у позицију непосредно иза девербативне именице *ујућивање* чини информацију нејасном пошто се не зна да ли је генитив у функцији исказивања агенса или пацијенса.

Посебно су интересантна три посљедња примјера (Српске реакције кретале су се од *оїравдања, од сїране йредсїавника режима; указао на... појаву неаргументованог криїиковања, посебно од сїране дијела ойозиције; Указано је на пораст йосјетїа овим локалима, посебно од сїране ученика*): они откривају једну нову чињеницу значајну за објашњење појаве ове конструкције уз девербативне именице. У овим примјерима агенс је запетом одвојен од девербативне именице – посесивни генитив не дозвољава такву могућност. Овакво структурирање реченице на општелингвистичком плану обрађено је у оквиру појма функционалне перспективизације реченице¹³³. Наиме, говорно лице може да – у складу са потребама комуникације – на различите начине варира структуру реченице. Поједини реченични чланови могу да се издвајају, да мијењају мјесто; тиме се издваја онај елемент значења који се у датој прилици жели посебно истаћи (Ивић 1976: 29–30).

Управо ово имамо у поменутих примјерима. У првом од њих издвајањем агенса паузама (запетама) мијења се смисао информације о агенсу: сада не само да је исказан агенс, него се информација о њему истиче, подвлачи се ко оправдава дату акцију – насупрот онима који је осуђују. Слично је и у другом примјеру. Оставимо овдје на страну то што у овом случају употреба генитива без предлога може да доведе до забуне, тј. до хомонимијског конфликта: да ли се ради о томе да неко критикује опозицију или она то чини. Оваквим издвајањем ове конструкције опет се посебно истиче, посебно се скреће пажња на то ко критикује неаргументовано. У посљедњем од ових примјера интересантан је још један детаљ. Конструкција са значењем агенса не долази непосредно иза девербативне именице; позицију непосредно иза девербативне именице заузима друга језичка јединица. Ако би се агенс исказао генитивом

¹³³ О функционалној перспективизацији реченице в. Ивић 1976.

без предлога, онда би ова синтаксичка јединица морала да се изостави или помјери; а свако помјерање неког реченичног члана према крају или почетку реченице уноси извјесне промјене у значењу. Дакле, употребу генитива с предлогом у функцији агенса уз девербативну именицу снажно подржава подобност за различиту функционалну перспективизацију реченице – насупротив посесивном генитиву, који у том погледу потпуно подбацује.

У складу са овим што је досад речено треба посматрати и случајеве кад се уз девербативну именицу изведена од непрелазних глагола појављује агенс обликован у виду предлошко-падежне конструкције. Такве случајеве илуструју сљедећи примјери.

[4]

Статутом Јавног предузећа утврђују се... овлашћења у погледу *располагања* средствима *од сйране делова йредузећа* (ЗЕ, 1796); Српска радикална странка истиче да *рачунање* на повољне временске услове *од сйране СПС-а...* (Радио Б 92, 1. 4. 96).

Пошто се у оба примјера ради о девербативним именицама изведеним од непрелазних глагола, овдје и не може постојати опасност од хомонимичности посесивног генитива, па се разлог за јављање конструкције *од сйране* + генитив у функцији агенса не може тражити на тој страни. Сметњу за јављање посесивног генитива овдје представља постојање друге језичке јединице уз девербативну именицу: *располагање* средствима *од сйране делова йредузећа*; *рачунање* на повољне временске услове *од сйране СПС-а*. Да би се употријебио посесивни генитив, било би потребно да се те језичке јединице уклоне из ове синтаксичке позиције.

Цјелокупно досадашње разматрање може се свести на неколико закључних напомена.

Посесивни генитив уз девербативну именицу отјелотворује се као хомонимично граматичко рјешење – њиме је исказив и вршилац и пацијенс радње о којој саопштава дата девербативна именица. Употребом генитива са предлогом тај проблем се „скида с дневног реда”. Кад се укаже потреба за тим да истовремено буде исказан и податак о агенсу и податак о пацијенсу, а притом изостаје могућност избора посесивне придјевске форме (било зато што је с обиљежјем множине било зато што се остварује у пратњи какве одредбе), ту је конструкција *од (сйране)* + генитив да уклони сваки могући неспоразум.

Немогуће је конструкцију *од (сйране)* + генитив заобићи и у оним ситуацијама кад се између података о радњи и њеном вршиоцу убацује неко друго обавјештење. Посесивни генитив се, наиме, мора непосредно наслањати на девербативну именицу са значењем оне радње за чије је извршење одговоран онај фактор који се генитивом именује.

Ништа мање од овога није важна чињеница да је предлошка конструкција о којој је овдје ријеч погодније граматичко средство од „слободног” генитива за испуњавање захтјева тзв. перспективизације реченице. Наиме, њена мобилност, могућност да се издваја паузама или помјера унутар реченице, омогућава да говорно лице – у складу са комуникативним циљем – различито варира реченични значењски садржај, дајући појединим елементима информације у различитим приликама различит значај. Овакве могућности нису својствене посесивном генитиву у истој функцији.

ПРЕДСТАВЉАЊЕ СУБЈЕКТА И ОБЈЕКТА ПРИ НОМИНАЛИЗАЦИЈИ

Српски језик данас се карактерише врло продуктивном појавом номинализације, тј. замјене реченичних конструкција нереченичним у којим се умјесто предиката појављују девербативне именице. Овдје ће се говорити о номинализационим процесима у којим се умјесто глаголских лексема јављају праве глаголске именице (*nomina actionis*). Ова појава је посебно карактеристична за специјалне функционалне стилове јер се у таквим конструкцијама исказ неутралише у погледу лица, времена, објекта. Када се умјесто предиката у реченици употрејеби девербативна именица, подаци о субјекту и објекту (уколико се ради о прелазном глаголу) ипак се чувају. Они се исказују ријечима које сад стоје уз девербативну именицу, па се при номинализацији мијења синтаксичка слика конструкције. О синтаксичком субјекту и објекту ненормализоване конструкције у нормализованој најчешће се саопштава беспредлошким посесивним генитивом или посесивним придјевом или замјеницом. И посесивни генитив и посесивни придјев (/замјеница) могу уз девербативну именицу указивати и на субјекат и на објекат радње. Ово може да доводи до хомонимије, тј. посесивни генитив уз девербативну именицу може потицати од субјекта или ближег објекта глагола од кога је девербативна именица. Међутим, то је тако само теоретски, док се у језичкој пракси хомонимија најчешће разрјешава у оквиру лингвистичког и ванлингвистичког контекста. Милорад Радовановић је показао како се у најтипичнијим случајевима одређује значење посесивног генитива (Радовановић 1982¹³⁴). Он је у истом раду у фусноти указао и на чињеницу да се и посесивни придјев односно замјеница могу јавити у обје функције – субјекатској или објекатској (*Петрово убиство* : Петар је убио // Петра су убили, стр. 95). Међутим, посебније се тим није бавио јер му је првенствено био циљ да покаже како се понаша генитив у тој позицији, „желели смо да укажемо на проблематику тзв. 'субјекатског' и 'објекатског' генитива”, а и чињеница да ситуација у погледу синтаксичко-семантичког распореда посесивних придјевских и замјеничких образовања и одговарајућих посесивних генитивних форми није стабилизована (95–96).

Кад је посриједи посесивни генитив уз девербативне именице, М. Радовановић је утврдио сљедеће битне чињенице у вези са стањем у савременом српском језику. Генитивна именичка „посесивна форма” у посматраним номиналним исказима није дистинктивна у погледу могућности да саопшти податак о субјекту односно објекту нормализоване предикације. Као показатељи значења „посесивне форме” ту се појављују

¹³⁴ Овдје се наводи према Радовановић 2007.

језички и нејезички, прагматички контекст (Радовановић 2007: 94). Даље је аутор показао како се у случајевима кад је девербативна именица од претходног глагола прелазност може неутралисати па генитив исказује субјекатско значење. Кад су посриједи девербативне именице од факултативно прелазних глагола, од семантичке вриједности именице у форми посесивног генитива зависи да ли је њиме исказано субјекатско или објекатско значење: *Узбуђује ме пјевање славуја: Узбуђује ме пјевање шансона* (95). А како се понашају ове конструкције кад постоји потреба да се исказе и субјекатско и објекатско значење? У вези с тим М. Радовановић указује на чињеницу да се у српском језику не могу наћи двије узастопне генитивне посесивне форме¹³⁵. Тада се по правилу субјекатско значење исказује посесивним придјевом или замјеницом, а генитивом се исказује објекатско значење: *Чувено је Андрићево (његово) познавање историје* (Радовановић 2007: 95–96).

Ово су углавном чињенице које је наша језичка наука утврдила. Нису, међутим, у овој области номинализације још детаљно описане на већем корпусу. У овом прилогу покушаћу да дам извјестан допринос томе, према садашњој ситуацији у српском језику, за коју је Радовановић – видјели смо – истакао да није (још) стабилизована. Указаћу и на неке случајеве понашања конструкција с девербативним именицама који се у језичкој пракси појављују, а на које није скретана пажња или су мање истицани у нашој литератури.

У литератури је познато да се у савременом српском језику јављају глаголске именице од непрелазних глагола. И у вези с тим констатовано је да се у таквим конструкцијама генитивом може указивати само на субјекат глагола од кога потиче глаголска именица. Тако је у примјерима¹³⁶:

[1]

1. Долазак *царско-краљевској генералној конзула* у Травник прошао је слично ... (Андрић, 96); 2. Нови конзул испраћен је кроз улице псовкама и пријетњама *жена и деце* (Андрић, 96); 3. Одједном се уз лупу *мандала* и трчање *момака* расклопише оба крила (Андрић, 29); 4. ...Травничани изводе свакојаке закључке из тог дугог и дугог разговора *чиновника* двеју хришћанских сила (Андрић, 114); 5. Сем тога одлазак *људи* из Источне Немачке се наставља ... (НИН, 5. 2. 2009, 58).

Међутим, и уз овакве именице јавља се и посесивни придјев односно замјеница за обиљежавање субјекатског значења:

¹³⁵ Е. В. Падучева (2004: 54) истиче да се у језику идентичном конструкцијом не исказују два актанта. Видимо да ово правило важи у српском језику за појаву у оквиру исте реченице.

¹³⁶ Извори: Андрић: Иво Андрић, *Травничка хроника*, Нолит, Београд 1981; ВН: *Вечерње новости*, дневни лист, Београд; НИН: *НИН – Недељне информативне новине*, Београд; РТЦГ: Радио-телевизија Црне Горе; ТВБГ: Телевизија Београд; ТВБН: Телевизија Бијељина.

[2]

1. Па и кад би га ... пробудила ... *гечја* трка ... Давилу је требало времена ... (Андрић, 23); 2. Капицибаша је ... причао о *својим* негдашњим ратовањима против Руса ... (Андрић, 46); 3. Непосредно пре *своја* одласка у Травник ... требало је да капицибаша извади тај други ферман ... (Андрић, 48); 4. Долазак царско-краљевског генералног конзула у Травник прошао је слично као и долазак *Давилов* (Андрић, 96); 5. Бечки теолог С. Хајне изјављује да је *йајино* држање изазвало „огорчење” (НИН, 1. 4. 2010, 65); 6. ... тиме [је] завршен *њејов* успон ... (Андрић, 117).

Наведени примјери свједоче да се ове двије посесивне форме јављају у истој функцији – у функцији указивања на субјекат непрелазног глагола од ког потиче девербативна именица у српском језику, и да ниједна нема предност. То је важно знати да би се потпуније сагледала њихова функција уз глаголске именице од прелазних глагола. У овој групи четврти примјер је интересантан и зато што се у истој реченици јављају оба средства за указивање на субјекат, и то уз исту девербативну именицу – *долазак*: посесивна генитивна форма и присвојни придјев. У првом случају није могућ присвојни придјев због тога што се уз девербативну именицу налази сложена „субјекатска” синтагма¹³⁷. Некад се према посесивној генитивној форми не може јавити присвојни придјев и кад није посриједи синтагма и кад је именицом означен стварни агенс. Такав случај је са овдје наведеним примјерима три и пет у групи [1]. Наиме, присвојни придјев овдје не би исказивао значење синонимично са значењем које се исказује посесивним генитивом. Треба имати у виду и такве ситуације.

Кад су посриједи прелазни глаголи, већ су познати основни модели ових конструкција. Указано је на улогу значења именице у генитиву уз глаголску именицу. Именице које значе нешто неживо од којих се не може образovati присвојни придјев јављају се у генитиву кад значе објекат радње.

[3]

1. Давил је проводио вријеме ... издавању *наредаба* и примању *обавештења* (Андрић, 22); 2. Тако се још за дуго времена дешавало да, у извршењу такве застареле *наредбе*, одједном освану у Травнику двојица или тројица француских официра (Андрић, 43); 3. Одмах по доласку, госпођа фон Митерер се бацила свом снагом на уређење *куће* и *башије* (Андрић, 109); 4. Снабдевање угљем *термоелектрана* у овој години било је доста добро (НИН, 1. 4. 2010, 73).

Разумије се да се умјесто тих именица у одговарајућим околностима јављају присвојне замјенице. У оваквим случајевима остаје да се субјекатско значење исказе присвојним придјевом или замјеницом¹³⁸.

¹³⁷ То је у нашој литератури запажено, а то истиче и Радовановић 2007: 95, фуснота 8.

¹³⁸ У ствари, ради се о случајевима о којим говори М. Радовановић у цитираном раду, стр. 95.

У језичкој пракси јављају се све комбинације у погледу употребе посесивног генитива и посесивног придјева односно замјенице и кад један од актаната (субјекатски или објекатски) у некој ситуацији није исказан¹³⁹. О ком актанту се у датом моменту реферише, одлучују фактори које је навео М. Радовановић. Овдје ћу навести неколико таквих примјера, међу којим има и таквих кад је у самој реченици мало теже препознати да ли је у питању објекатски или субјекатски генитив, односно посесивни придјев.

[4]

1. Капицибаша је уистину донео смртну осуду *везирову* (Андрић, 49); 2. Већ сутрадан по *Ахмет-бејовом* хапшењу, обешен је један Циганин ... (Андрић, 208); 3. ... престале су наредбе за упућивање *официра* у Турску (Андрић, 43); 4. Пријем код везира био је ... нешто краћи него пријем *француској конзула* (Андрић, 96); 5. *Вујошевићева* критика је донела резултат; на данашњој утакмици играчи су се много више ангажовали; 6. Осуда *Албанаца* (ВН, 15. 7. 2009, 5); 7. После сваке победе *првој конзула* ... изгледало је да се указује чврст и сталан, спасоносан средњи пут ... (Андрић, 66); 8. Тек потом треба погледати попис дела. Повећати могућност избора *и ђака и наставника*, мада изборности већ има ... (НИН, 28. 1. 2010, 57).

У првом примјеру само из познавања ширег контекста и прагматичких података може се утврдити да је осуђен везир, а да није он осудио. У другом примјеру у оквиру реченице се лакше препознаје да се исказује објекат радње. У трећем и четвртом примјеру посесивни генитив исказује објекат радње. У сљедећа четири примјера уз девербативну именицу исказан је субјекат радње. У петом примјеру је употријебљен присвојни придјев, у осталим је посесивни генитив. И увијек у већој или мањој мјери и шири контекст учествује у идентификацији субјекатског значења тих форми. У шестом примјеру из овако сроченог наслова већина читалаца *Вечерњих новости* би схватила да је генитивом указано на објекат. Међутим, на самом почетку текста јавља се реченица: *Лидери политичких странака Албанаца на југу Србије осудили су подметање експлозије у стамбеној згради* – из које је јасно да се посесивним генитивом исказује субјекатско значење.

У граматичкој литератури се углавном не коментарише питање посесивног генитива личних замјеница уз глаголске именице. А у српском језику готово да и нема таквих примјера употребе личних замјеница, мада се оне нормално јављају уз прелазне глаголе у позицији ближег објекта. Ево неколико таквих примјера.

¹³⁹ М. Стевановић (1991: 181) наводи да се при указивању на објекат радње не јавља присвојни придјев. Прва два примјера из групе [4] говоре другачије. Мада се Радовановић није посебније бавио придјевима у овој функцији, он је изнио мишљење да се и они јављају напореда са посесивним генитивом и у исказивању објекатског значења (стр. 95).

[5]

1. Одлазак у Сурдулицу мене као министра ... (ТВБГ 2, 9. 6. 2009, 21.20); 2. Питање провере *њећа* као личности трајаће дуго ... (ТВБН, 22. 7. 2009, 19.55); 3. ... Давил је све упорније ... „радио на поезији” и не постављајући себи више то питање које младост, у свом поштену и храбру посматрању и просуђивању самог *себе* тако често себи поставља (Андрић, 81); 4. ... да се све ставља у функцију одбране, *себе, народа* ... (РТЦГ, 21. 7. 09, 21.55; саговорник); 5. Чување *себе* ... други људи раде да би сачували себе (Исто, други саговорник).

Треба се овом приликом подсетити да је још Ђура Даничић у својој *Синџаку* скренуо пажњу на то да се у овој позицији не налази генитив личних замјеница. У ствари, он је експлицитно навео да се личне замјенице самостално не јављају у генитиву уз именице, нпр. отац *њећа* (Даничић 1858: 36)¹⁴⁰. Ово потврђује обимна грађа и кад су посриједи глаголске именице (Даничић 1858: 49, 50)¹⁴¹. Генитив личних замјеница не сусреће се ни у савременом српском стандардном језику. Овдје наведена два примјера су из разговорног језика, гдје се једино, по мом мишљењу, и може срести овакав генитив, у другим језичким стиливима ријетко се сусреће. Што се тиче личне замјенице за свако лице, она се у тој позицији јавља у српском стандардном језику.

Насупрот овим замјеницама, присвојне замјенице јављају се сасвим регуларно у савременом српском стандардном језику уз девербативне именице.

[6]

1. Може се чак слободно рећи, данас, да је захваљујући и том *мом* бављењу феноменом номинализација ... у то време српски језик био веома исцрпно, можда и најподробније представљен како у словенском, тако и у ширем лингвистичком свету уопште. (Радовановић 2007: 8); 2. Оно хладно и мучно стезање у утроби које је ... увек пратило *њејове* посете конаку ... пресекао га је сада снажно ... (Андрић, 151); 3. И већина медија у Словачкој оцењује да реакција Будимпеште и *њихова* подршка захтевима лидера мађарске мањине представља подстицање сепаратистичких тежњи мађарских ултранационалиста ... (НИН, 20. 8. 2009, 60); 4. Спорно је *њејово* понашање као победника, а подложно је критици и његово вођење рата (НИН, 5. 2. 2010, 84) 5. Уложили су жалбу на *њејово* постављење (ТВБН, 27. 6. 2009, 19.45); 6. Много обећање није видело никад *своја* остварења (Андрић, 43); 7. За оно неколико месеци које је провео у Паризу, пре *свој* наименовања за конзула у Травнику, Давил је ... могао ... да види тај исти страх ... (Андрић, 66).

У првом примјеру девербативна именица није од прелазног глагола, исто тако прва именица у четвртном примјеру. У прва четири примјера присвојна замјеница указује на субјекат, у посљедња три примјера на објекат

¹⁴⁰ На ово Даничићево запажање скренула је већ пажњу Милка Ивић – Ивић 1997: 106.

¹⁴¹ Истина, ту се јавља један примјер са генитивом личне замјенице *он*, примјер који потиче из извора који и не представља баш најбоље српски језик.

глагола од ког потиче глаголска именица. Треба скренути пажњу на четврти примјер. Овдје се због изостанка личне замјенице у генитиву јавља неуобичајена конструкција у српском језику: *као њобедника* се јавља у споју с присвојном замјеницом *његово*, умјесто са личном замјеницом у генитиву – *попашање њега као њобедника*. У српском језику именица иза ријечи *као* увијек је у падежу у којем је именица или замјеница лијево од те ријечи.

Већ је у нашој литератури указано на чињеницу да се уз девербативне именице не јављају узадно два посесивна генитива – за исказивање субјекта и објекта неноминализоване реченице. Уколико има потребе да се у реченици именују и субјекат и објекат радње коју представља девербативна именица, најчешће се на субјекат указује присвојним придјевом односно замјеницом, а на објекат посесивним генитивом (Радовановић 2007: 95–96). Иако се у новије вријеме може чути мишљење да је употреба два посесивна генитива уз глаголску именицу својствена савременом српском језику¹⁴², то језичка стварност не потврђује. Та појава може се прихватити само као врло ријетка, случајна, без снаге да представља српску стандарднојезичку ситуацију. Мисли се на примјере какви су сљедећи, једини на које сам наишао.

[7]

1. Ми који смо онда слушали анализе *професора Костића Симовићевих ие-сама* ... данас увиђамо не само да су те анализе биле тачне већ и пророчки делотворне (НИН, 8. 1. 2009, 59); 2. *Контрола* утакмице *фудбалера Црвене звезде* (РТС, 18. 8. 2020).

Овај други примјер чуо се на преносу утакмице и показује управо оно што сам рекао, да овакво удвајање генитива не припада стандардном српском језику, кад говорник није образовао реченицу по законима српског језика, али јесте из јединица које припадају српском стандардном језику. Разлог томе су околности у којим је реченица образована.

Међутим, постоји у савременом српском стандардном језику могућност да се уз девербативну именицу и на објекат и на субјекат указује обликом генитива, али не на поменути начин. Наиме, уз овакве именице субјекат неноминализоване реченице, кад је он истовремено и агенс, може именовати посебна конструкција – то је генитив са предлогом *од*¹⁴³:

¹⁴² У једном реферату на 17. конгресу српских слависта у Сокобањи септембра 2009. године.

¹⁴³ Ријеч је о конструкцији којом се данас, последице повлачења инструментала из те позиције, исказује агенс у пасивним реченицама са трпним придјевом. О овој конструкцији уз девербативне именице писао сам и раније – Танасић 1996. Она се одавно јавља у српском језику (в. Ивић 1954), ова конструкција се у граматичкој литератури о пасивним конструкцијама помиње, у тој функцији је помиње и Даничић (1858: 226, 227) и М. Стевановић (1991: 221), Станојчић – Поповић 2005. региструју је, (на стр. 253), а уз девербативне именице о њој се не говори. Стевановић 1991. не наводи ову конструкцију као конкурентну двема посесивним формама кад о њима говори (на стр. 179–181).

[8]

1. Али дочек *од сїрране домаћеї йїурскої свейїа* није био ни бољи ни гори (Андрић, 96); 2. Раднику мирују права и обавезе ... ако одсуствује са рада ... због упућивања на рад у иностранство *од сїрране йредузећа* (...); 3. ... међународни субјективитет Абхазије и Осетије наступа од тренутка њиховог признања *од сїрране макар једної субјектїа међународних односа* (НИН, 10. 9. 2009, 17); 4. Ипак, то је *злойїоїреба* хиперуметничког морала, честитости уметника, њихове љубави према позоришту и публици, *од сїрране оних* који нас финансирају (НИН, 1. 10. 2009, 45); 5. Проблеми овог пројекта почињу наметањем *од Пойова Ивана Неїришорца* ... за председника уређивачког одбора ... (НИН, 14. 1. 2010, 56).

У првом примјеру запажамо интересантну ситуацију – овдје се не појављује ни именичка ни придјевска ријеч којом би се указивало на објекат радње. Уз то, у овом случају није било синтаксичких сметњи за употребу генитива без предлога (не и за придјев), али би било доведено у питање његово значење – без ослањања на нешто шире реченично окружење не би било јасно да ли се њиме указује на објекат или субјекат глагола од ког потиче глаголска именица. У друга два примјера није таква ситуација – други начин не постоји да се укаже на агенс; не постоји могућност образовања посесивног придјева, а посесивна замјеница не може доћи у обзир. Уз то, и у другом примјеру на објекат радње није указано поседбним средством, али би посесивни генитив ипак уносио проблем разумијевању реченичног садржаја. У трећем примјеру је на објекат указано присвојном замјеницом. Кад постоји потреба да се исказује и субјекатско и објекатско значење, уобичајено је да се субјекатско значење исказује присвојним придјевом односно замјеницом, а објекатско посесивним генитивом (Радовановић 2007: 95–96). Овдје опет (у примјеру три) имамо одступање од уобичајених подјела функција, а, узгред, није у питању ни уланчавање посесивних генитива, већ се присвојном замјеницом исказује објекатско значење зато што се не јавља генитив личних замјеница, а у 4. и 5. примјеру не може се образовати присвојни придјев од вишечлане групе. Постоје, дакле, случајеви када посесивни генитив и присвојни придјев односно замјеница заједно нису у могућности да изразе субјекатско односно објекатско значење па се укључује и конструкција *од (сїрране)* + генитив, којом се у савременом српском језику и исказује агенс у пасивним реченицама са трпним придјевом. Такве случајеве илуструју и посљедња два примјера међу наведеним. Овдје нећу наводити примјере који свједоче да се ова предлошко-падежна конструкција јавља уз глаголске именице и када се умјесто ње могао употребити присвојни придјев, што је у језичкој пракси такође присутно¹⁴⁴.

Међу девербативним именицама могу се запазити и оне које потичу од декомпоновања глагола. Такве су у сљедећим примјерима:

¹⁴⁴ О томе свједоче неки примјери у групи [2] у раду Танасић 1996, који се налази у овој књизи.

[9]

1. Оно хладно и мучно стезање у утроби које је ... увек пратило његове *йосеџе* конаку ... пресекао га је сада снажно ... (Андрић, 151); 2. И већина медија у Словачкој оцењује да реакција Будимпеште и њихова *йодришка* захтевима лидера мађарске мањине представља подстицање сепаратистичких тежњи мађарских ултранационалиста ... (НИН, 20. 8. 2009, 60); 3. *Посеџу* Тадића Кини с разлогом сви поздрављају (НИН, 10. 9. 2009, 17); 4. ... па је и *йосеџа* турског амбасадора Новом Пазару окарактерисана као „историјска” (НИН, 10. 9. 2009, 17); 5. Изузетно је присутна на годишњим светским догађајима у знак *йобеде* над фашизмом (НИН, 10. 9. 2009, 20); 6. Економист, иначе, пише да је француска *йодришка* Грчкој, коју је управо најавио председник Саркози, условљена обавезом Атине да купи нове француске фрегате (НИН, 11. 3. 2010, 71).

Кад се не би радило о девербативним именицама насталим у процесу декомпоновања глагола, онда би свуда уз њих био употријебљен посесивни генитив за указивање на објекат радње. Овако је у сваком појединачном случају именица у падежу у коме се јавља управо при декомпоновању глагола. То говори да у овом случају номинализација има други закон: на објекат радње не указује се на начин како је случај кад није посриједи декомпоновање. У оваквим случајевима, нема проблема да се уз глаголску именицу појави субјекатски генитив јер се не уланчавају два посесивна генитива. Ипак, у примјеру шест умјесто таквог генитива употријебљен је посесивни придјев, без обзира на то што није било формалних сметњи за посесивни генитив, док је у примјеру три употријебљен генитив. Дакле, користе се обе могућности.

Анализа грађе показује да се при номинализацијама не потискују само подаци о лицу, времену, него се не исказују ни подаци о дијатези – на исти начин реализују се номинализације реченица са активном и пасивном, активном и рефлексивном дијатезом¹⁴⁵. Наиме, генитивом и присвојним придјевом или замјеницом указује се на то да је ријеч о објекту радње, али се не може утврдити да ли је реченица имала активну или пасивну дијатезу.

[10]

1. Јер везир добро зна како изгледа по турским варошима тај дан кад стигне улак са царским ферманом о смењивању *доџадашињеи* и постављању *новои везира* (Андрић, 149); 2. Капицибаша је уистину донео смртну осуду *везиру* (Андрић, 49); 3. За оно неколико месеци које је провео у Паризу, пре *свои*а наименовања за конзула у Травнику, Давил је ... могао да види тај исти страх ... (Андрић, 66).

Овако изгледа реченица било да води поријекло од реченице ... с ферманом да су сменили *доџадашињеи* и поставили *новои везира*, гдје би генитив

¹⁴⁵ М. Радовановић је показао како се у истој именици укрштају прелазни и повратни глагол (Радовановић 2007: 95).

уз глаголску именицу имао објекатско значење, или реченица : ... с ферманом да је смијењен *сџари* и постављен *нови везир* – гдје би се посесивним генитивом указивало на субјекат реченице. Исто је тако и у другим примјерима. Израз „води поријекло” условно је употријебљен: под њим се мисли да је и у овом погледу номинална конструкција мање информативна од вербалне. Дио информација које носи реченица са неноминализованим глаголом у реченици са глаголском именицом добија се из ширег контекста, што је већ истицано, а важи и у овом случају. У другом примјеру употријебљен је присвојни придјев да исказе објекат радње. Да је комуникативни циљ захтијевао да се исказе и агенс, онда би постојале двије могућности: у првом случају умјесто овог посесивног придјева дошао би посесивни генитив, а на агенс би се указивало посесивним придјевом (овдје би то био *сулџанов*); у другом случају на агенс би се могло указати конструкцијом *од* + генитив, док би се објекатско значење могло исказати било посесивним генитивом било присвојним придјевом.

Кад се узме и све што је раније речено и посебно ово уз примјере [10], онда се показује да су прихватљивији изрази „субјекатско значење” и „објекатско значење” него „субјекат” и „објекат”. У суштини, у питању је исказивање агенса и пацијенса овим синтаксичким јединицама, па би бар у неким случајевима било згодније и употребљавати те изразе.

У нашој литератури није забиљежена још једна карактеристика везана за номинализације и појаву објекатског посесивног генитива уз глаголску именицу. Наиме, познато је да се у српском језику и данас, а раније и нешто више, ближи објекат исказује у одређеним приликама и генитивом без предлога. Ако се словенски генитив и може смјестити у стилску резерву, мада он то не мора увијек бити, кад је посриједи партитивни генитив, није у питању само стилска варијација. Међутим, при номинализацији реченице губи се податак о томе је ли ближи објекат исказан акузативом или генитивом без предлога.

[11]

1. Због куповине *соли* морали су ићи у приморје; 2. Лекари препоручују пиће *вина* после ручка (Разг.).

Могло би се и овдје рећи да се хомонимија најчешће разрјешава у језичкој пракси на основу неког контекста, што важи уопште кад је посриједи хомонимичност језичких средстава. Ипак, не би требало искључити и могућност остајања хомонимичности у неким оваквим случајевима.

На крају се може закључити да се уз девербативне именице за исказивање субјекатског и објекатског значења јављају три језичке јединице: а) посесивни генитив, б) присвојни придјев или замјеница и в) конструкција *од* + генитив. За исказивање објекатског значења користе се прве двије, а за исказивање субјекатског значења користе се све три наведене синтаксичке јединице.

Конструкција *од (сйране)* + генитив једино је могуће средство за директно исказивање агенса у пасивним реченицама са трпним придјевом. Уз девербативне именице ова конструкција се не јавља као једино средство, него у појединим синтаксичко-семантичким условима као једино могуће средство за ту функцију. Она се, међутим, јавља и у ситуацијама када то није једино могуће рјешење. Ова конструкција се увијек јавља десно од девербативне именице, као и посесивни субјекатски генитив кад се у тој функцији нађе, док се присвојни придјев и присвојна замјеница по правилу јављају лијево од девербативне именице, али могу доћи и с десне стране.

Сама чињеница да се и уз именице од непрелазних глагола јављају обје врсте посесивних форми – генитивна и присвојни придјев/замјеница – говори да њихова појава и дистрибуција уз именице од прелазних глагола нису условљене само потребом да се једна резервише за указивање на субјекат, а друга на објекат радње. Њихова дистрибуција је сложенија, што је потврдила и анализирана грађа. На исти закључак упућује и податак да се у функцији исказивања субјекатског значења уз девербативне именице које су прошле и кроз процес декомпоновања јављају оба средства и кад то није условљено синтаксичким околностима (примјери 3 и 6 у групи [9]). Номинализоване конструкције, за разлику од ненационализованих реченичних конструкција, ускраћују и податке о типу дијатезе, као и о томе да ли је на дјелу словенски генитив или не, те да ли је ријеч о партитивности или није. Из анализе односа девербативних именица и поменутих синтаксичких јединица може се закључити да би било оправдано говорити да се њима исказују агенс и пацијенс, чему у прилог говори и чињеница да се поред ове двије синтаксичке јединице јавља и конструкција *од (сйране)* + генитив кад је посриједи тзв. субјекатско значење.

КОНСТРУКЦИЈА ПОД + АКУЗАТИВ С ВРЕМЕНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ

Познато је да се српски падежи употребљавају на три начина: као слободни, са предлозима и са обавезним детерминаторима¹⁴⁶. У неким случајевима имамо комбинацију другог и трећег начина употребе – именица се јавља са предлогом и обавезним детерминатором: *на њај дан, до њој момента*. За овај систем карактеристично је то да се уз падеже јавља мноштво предлога, кад је у питању други начин њихове употребе. Поједини предлози употребљавају се са једним падежом, а већина њих долази са више падежа. Богатство предлошко-падежних конструкција у српском језику условљава постојање односа синонимије међу многим таквим конструкцијама, али, такође, дозвољава говорнику да своју информацију саопштава са већим или мањим нијансама у значењу. Једне предлошко-падежне конструкције јављају се чешће, друге рјеђе, њихова фреквенција може да буде различита и на хронолошкој линији. Неке конструкције јављају се са великим бројем именица – друге ограничавају избор именица на свега неколико. Све ово представљало је и представља разлоге што је у домаћој, а и у иностраној србистици посвећивано, и још се посвећује, доста пажње синтакси падежа.

Србска синтакса Ђуре Даничића, објављена 1858. године, дакле, убрзо после 1847, за српски језик знамените године, представља први детаљан опис падежног система у српском језику, богато илустрован подацима из језичке стварности. Сасвим оправдано је ово дјело Даничићу донијело доста похвала у свијету славистике. И данас ова књига плијени читаоца својом обухватношћу проблематике, али и многим запажањима и тумачењима која су и данас прихватљива¹⁴⁷. У својој *Синтакси* Даничић је навео и конструкцију *јод* + акузатив. О њој на првом мјесту говори као о конструкцији за исказивање просторног значења, али истиче, и језичким материјалом илуструје, да она исказује и временско значење.

[1]

1. *Под ноћ* тикве цветају. 2. *Под ноћ* пођо низ поље. 3. Навалите, мобо моја, *јод вече*. 4. *Под саму* зиму отиде у Босну. 5. *Под јесен* је водио Руску војску на

¹⁴⁶ Прва два начина употребе падежа одавно су позната; трећи, мада га је запазио још Ђура Даничић, као карактеристика падежног система теоретски је осмишљен и приказан тек у новије вријеме – у раду М. Ивић „О словенским обавезним детерминаторима”, у књизи Ивић 1983.

¹⁴⁷ О томе подробније види у раду М. Ивић „Даничић синтаксичар – у свом времену и данас”, у књизи Ивић 1997. из зборника САНУ и ЈАЗУ посвећено Даничићу 1981. У међувремену се појавило још радова о Даничићу, да овдје поменем рад Слободана Павловића „Теоријске основе Даничићеве падежне синтаксе”, објављен у *Јужнословенском филолоу* LXIX (2013), 255–276.

Варварин. 6. Каква тебе оћера невоља / Врат ломити, по гори ходити, / По хайдуци, по лошу занату, / А *йод сїаросїї*, кад ти није време? 7. Војник *йод сїаросїї* (Даничић 1858: 528).

[Оваква временска употреба акузатива с предлогом *йод* није својствена само српском језику, позната је и у руском језику: Каждый год, лишь только наступает весеннее праздничное полнолуние, *йод вечер* появляется под липами на Патриарших прудах человек лет тридцати или тридцати с лишним (М. Булгаков; Храковски 1989: 19); Приходила она обыкновенно *под вечер*. (Людмила Улицкая, *Казус Кук оцкого*, „Новый Мир”, 2000); Но *под осень* и в начале зимы детские голоса мало кто слышал. (Анатолий Мартюков, *Снегурочка Деда Мороза встречала*, „Мурзилка”, 2002); В конце июля – начале августа соберите с этих растений семена. Посеять их можно *под зиму*. (Обобщенный, *Рефераты. Садоводу – на заметку*, „Наука и жизнь”, 2007); Отец был боярского рода, но *под старость* обнищал и переселился из ростовской области в Радонеж. (С. А. Еремеева, *Лекции по русскому искусству*, 2000).

О сличности и разликама у употреби овакве временске конструкције у руском и српском говориће се другом приликом.]

Међу наведеним примјерима јавља се пет различитих именица у овој конструкцији: *ноћ*, *вече*, *јесен*, *зима*, *сїаросїї*. Углавном се ова конструкција, кад има временску службу у реченици, и данас јавља са тим именицама; то представља готово коначан списак именица које долазе у обзир, што потврђује и Михаило Стевановић, за новије стање, у својој *Синџакси* (Стевановић 1991: 426–427)¹⁴⁸, дјелу које карактерише обимна илустрација синтаксичких служби падежа, као и уопште богатство потврда језичких чињеница. Између ова два дјела огледа се и извјесна разлика у тумачењу временског значења које се исказује у овој конструкцији. М. Стевановић, иако узгред, истиче да се у овој конструкцији исказује вријеме у које пада нека радња – уп. његов примјер: *Под јесен* (значи у јесен) кренем... (стр. 426). Даничић пак истиче да ова конструкција значи „да што бива кадъ настае време” (истицање моје – С. Т.) (стр. 528). Он наглашава да се радња врши *на йочейку* времена означеног именицом у датој конструкцији. [М. Стевановић, међутим, не говори ништа о њеном специфичном значењу; конструкција „казује када се врши радња управног глагола, предлог *йод* се употребљава само с акузативом (а никад с инструменталом)” (Стевановић 1991: 426).]

Ово, међутим, не представља основни разлог који ме је навео да посветим пажњу временској употреби наведене предлошко–падежне конструкције. Заинтересовало ме је тумачење у Даничићевој *Синџакси* које именице се

¹⁴⁸ У *Грамаџици* Стојана Новаковића (1894) говори се о просторном значењу ове конструкције и додаје: „Из ових главних значења развијају се остала споредна или пренесена” (300). Један примјер са временским значењем ове конструкције наводи се и у *Грамаџици* Т. Маретића (1931), стр. 505.

јављају у овој конструкцији кад она има временску службу у реченици. Према Даничићу, то су оне именице које означавају „времена која се чине тешка и немила, а то личи значенију овога предлога” (стр. 528). М. Стевановић се не упушта у одговор на питање које именице долазе у обзир, а то, колико је мени познато, не чине ни други синтаксичари. Ово је случај гдје је Ђура Даничић понудио неуверљиво објашњење једне синтаксичке појаве. [Истини за вољу, има нешто од тврдње да све именице које у акузативу с овим предлогом исказују временско значење значе „времена која се чине тешка и немила, а то личи значенију овога предлога”. Бар се то може схватити ако те именице сучелимо с њиховим антонимима. Ипак, у синтакси српских падежа на сличан начин није протумачено значење неке друге падежне конструкције. Зато би било логично потражити неко другачије тумачење и за ову конструкцију. Колико ми је познато, од изласка Даничићеве синтаксе до појаве мога рада (1997а) није се постављало питање о томе шта обједињује ове именице у конструкцији *йод* + акузатив у временској функцији.]

У тражењу одговора на питање које се именице јављају у овој предлошко-падежној конструкцији кад она има временску службу у реченици потребно је поћи од случајева кад се та конструкција јавља са мјесним значењем у реченици. Такву службу ове конструкције Ђ. Даничић, наравно, наводи, и то прије њене временске службе. Између осталих, он наводи и следеће примјере:

[2]

1. Па сједоше *йод јелу зелену*. 2. А соко се диже *йод облаке*. 3. Војску води *йод Беч* на ћесара. 4. Дође право *йод царево дворе* (Даничић 1858: 528).

Сличне примјере наводи и М. Стевановић. Овдје се они слажу и у погледу значења које има оваква конструкција. Даничић истиче да се у оваквој конструкцији именује доња страна мјеста вршења глаголске радње (Даничић 1858: 525), а Стевановић каже да акузатив са овим предлогом у датој прилици означава „место завршетка кретања, али место које се налази испод појма с именом у акузативу” (Стевановић 1991: 424).

У Стевановићевом тумачењу просторног значења ове предлошко-падежне конструкције лежи, по моме увјерењу, и објашњење зашто се у тој конструкцији са временском службом јављају именице *вече* и *ноћ* – а не именице *јуијро* и *дан*, именице *јесен* и *зима* – а не и *йрољеће* и *љетио*, зашто се јавља именица *сйаросй* – а не и именица *младосй*.

У лингвистици се одавно уочава да се разне семантичке категорије језички изражавају по принципима изражавања просторних односа. Постоје изграђене локалистичке теорије које оваквом тумачењу непросторних семантичких категорија дају опсежну и убједљиву аргументацију, о чему нема потребе да се овдје детаљније говори¹⁴⁹. Треба нагласити да и наша класична граматичка литература такође у тумачењу језичких појава

¹⁴⁹ О овоме се читалац може детаљно обавијестити у књизи Пипер 1997.

непросторног карактера уноси ове локалистичке критеријуме¹⁵⁰. И новија истраживања Даничићевог рада на синтакси српских падежа показују да је Ђура Даничић у својој *Синтакси* примјењивао у то вријеме изграђиван локалистички приступ у филологији, в.: „Мноштво различитих језичких факата тражило је у филозофији спознаје одговарајући теоријски приступ и тумачење, док је сама теорија спознаје у језичким фактима трагала за мисаоним продуктима људског ума. Укрштањем ова два пута настаје немачки локализам XIX века као особен приступ синтакси падежа који у србистику уводи Ђ. Даничић, а у славистику Ф. Миклошич” (Павловић 2013: 266), као и у закључку рада: „...Даничић у својој *Синтакси* компромисно спаја локалистички и логичко-граматички теоријски приступ падежу” (Исто: 272), двију супротстављених падежних теорија које су се, каже овај аутор, средином XIX вијека у европској науци биле стабилизовале.

Семантичка категорија времена представља једну од категорија код којих се посебно јасно огледа уобличеност према семантичкој категорији простора. То се огледа и у великој сличности у организацији средстава за изражавање ових семантичких категорија¹⁵¹.

Како у складу са овим протумачити избор именица које долазе у обзир при временској употреби конструкције *ћод* + акузатив? Као што је за семантичку категорију простора везан појам кретања, тако се и за семантичку категорију времена везује појам кретања. Све ово се изражава временским падежним конструкцијама, што је добро познато у нашој синтаксичкој литератури. Вријеме се не доживљава као једна цјелина без икаквих граница. Оно има различите цјелине, што се изражава језичким средствима. И именице о којима је у овоме раду ријеч, које се, дакле, јављају у разматраној конструкцији, служе таквој партикуларизацији времена. Све ове именице именују временске одсјеке који припадају већим временским цјелинама јасно издиференцираним у нашој свијести. Тако именица *вече* означава одсјек времена који исказује именица *дан* у значењу *обданице*, именица *ноћ* означава одсјек времена који означава именица *дан* кад она значи временски период од 24 сата, именице *јесен* и *зима* означавају временске одсјеке познате под називом *ћодииња доба*, који припадају временском периоду који се означава именицом *ћодина*, а именица *сћаросћ* означава временски одсјечак који припада људском вијеку. Поред ових временских одсјека, постоје и именују се и други који припадају истом временском периоду. Тако уз именицу *вече* постоји и именица *јућиро*, уз именицу *ноћ* постоји и именица *дан* са значењем *обданице*, уз именице *јесен* и *зима* постоје и именице *ћрољеће* и *љећо*, а уз именицу *сћаросћ* постоји и именица *младосћ*.

¹⁵⁰ О присуству локалистичког приступа падежима у Даничићевој *Синтакси* говори се у поменутом раду у књ. Ивић 1997.

¹⁵¹ О овоме се подрбно говори у књизи Пипер 1997.

Таква употреба ове конструкције присутна је и у савременом српском језику, као што свједоче и сљедећи примјери¹⁵².

[3]

1. Већ *йод йоноћ*, кад су се партизани стали сасвим да повлаче... одјекну изазовно пјесма (Ђопић 1, 623); 2. Појела се на Божић и чесница и печено плеће... али ја бих бар *йод сѣаросѣ* да се прошетам равним друмом (Ђопић 2, 162); 3. Читавог вијека навикли те да живиш антипротивно од сваке демократије и де ти сад, *йод сѣаросѣ*, окрећи друкчије (Исто, 162); 4. Једном *йод зиму* на заједничкој молитви дјед испод ока опази да се његов Раде не зна ни прекрстити (Ђопић 3, 56); 5. Већ *йод саму зиму*, једног сивог дана пуног оштре голомразице, појави се дорат у нашем дворишту (Исто, 96); 6. Ја бих бар *йод сѣаросѣ* да се проходам равним друмом (Ђопић, 2, 190); 7. Не жели, каже, које кореспонденције, непотребите, с њим имјети, него нека дође, *йод сумрачје*, у његову кућу (Црњански 3, 8).

Видљиво је да у конструкцији *йод* + акузатив, кад се она јавља са временском службом у реченици, долазе оне именице које именују временски одсјек карактеристичан по томе што припада крају или бар другој половини временског периода коме припада. Именице које не означавају временске појмове са таквом карактеристиком не могу доћи у обзир кад је посриједи ова конструкција у временској служби¹⁵³. Као што се види, овдје у основи постоји кореспонденција између временске и просторне употребе конструкције *йод* + акузатив. Овдје је на дјелу просторна метафора.

Такву употребу конструкције *йод* + акузатив илуструју и сљедећи примјери.

[3а]

1. Лепо ти је *йод ноћ* погледати / Где девојка седи код девера (НП); 2. Ја се опомињем да сам негде читао да оне *йод јесен* у великим јатима... (Пера Тодоровић, *Дневник једној добровољца*, АСК); 3. *Под ноћ*, та јата стоје непомично по грању и земљи (Дучић, *Песме*, АСК); 4. Али кад *йод вече* прође испод њених вртова неко пурпурно једро и зачује се нека тужна свирала (Дучић, *Песме*, АСК); 5. Глас ових „кукавица” био је, истина, мелодичан, иако мало тврд и превише гласан, али откуд сад, *йод саму јесен*, да се кукавице толико развичу (Ђопић, *Орлови рано леће*, АСК); 6. И кад је већ *йод сѣаросѣ* хтио да умре, покаже му се опет она иста риба (В. Караџић Н. приповијетке, АСК); 7. Зар

¹⁵² Извори: АСК – *Анѣолоѣија срѣске књижевносѣи* Учитељски факултет, Београд; Андрић – Иво Андрић, *Травничка хроника*, Нолит, Београд; Ђопић 1 – Б. Ђопић, *Пролом*, Просвета, Београд, 1983; Ђопић 2 – Б. Ђопић, *Не шујују бронзана сѣражо*, Просвета, Београд, 1983; Ђопић 3 – Б. Ђопић, *Башића сѣзозе доје*, Просвета, Београд, 1983; Црњански 3 – М. Црњански, *Друга књиѣа Сеоба*, други дио, Нолит, Београд, 1973.

¹⁵³ Понекад се у овој конструкцији са временском функцијом у реченици нађе именица са обавезним атрибутом – кад та именица сама не може да обиљежи временски одсјек о каквом је овдје ријеч (*йод сѣаре дане*, нпр.). О овоме се нешто више говори у раду Танасић 2009.

ти, забога, није жао да ја *йод сѿаросѿ* чекам од другога кору хлеба (Л. Лазаревић, *Прийоветѿке*, АСК); 8. Ову жену, Махалчанку, ову срећу, коју је *йод сѿаросѿ* сусрео, испод багрења, док је жив, напустити неће! (Црњански, *Друѿа књиѿа Сеоба*, АСК); 9. Дједов рођак Сава Дамјановић, негдашњи крадљивац ситне стоке, а *йод сѿаросѿ* испичутура (Ђопић, *Башиѿа сљезове боје*, АСК); 10. – Ваше Величанство, нама није место овде. Ја никада коња нисам узјао, а сад *йод сѿаре дане* се ломим. (С. Јаковљевић, *Срѿска ѿрилоѿиѿа*, књига 2, АСК); 11. И како је чекала у редовима за млеко, и како су је терали да *йод сѿаросѿ* проучава брошуру (Капор, *Белешке једне Ане*, АСК); 12. Бакута шмрца у кухињи жалећи се што јој је судбина *йод сѿаре дане* доделила улогу служавке (Капор, *Белешке једне Ане*, АСК).

И други временски периоди имају своје фазе – почетак, ток и крај, само што српски језик нема увијек и именице које означавају такве фазе. Оне се исказују на друге начине. Један од њих је да се у ту сврху искористи управо ова иста, овдје размотрена предлошко-падежна конструкција. Ради се о томе да се у акузативу са овим предлогом оствари именица *крај*, а онда се њој прикључе генитивна форма назива одговарајућег временског одсека. Такав случај илуструју сљедећи примјери:

[4]

1. Само *йод крај леѿѿа* је небо тако ниско (Андрић; Стевановић 1991, 427); 2. *Под крај ѿролећа* сунце нагло ојача (Разг.); 3. *Поѿкрај леѿѿа* пронесе се глас да аустријски конзул долази (Андрић, 92); 4. *Поѿкрај сеѿѿембра* стигла је вест о освајању али и о пожару Москве (Исто, 391).

Уколико се именица *крај* постави у функцију временског фрагментатора уз именицу *живоѿѿ*, тако да тај лексичко-граматички спој *крај живоѿѿа* има значење „старост”, онда је такође могуће искористити предлог *йод* ради исказивања податка о времену вршења предикатске радње. Тако је у првом сљедећем примјеру:

[5]

1. *Под крај живоѿѿѿа* пође за војском (М. Лалић; Стевановић 1991, 427); 2. *Под крај младосѿѿѿи* он се уозбиљео и вратио у радњу (Разг.); 3. *Поѿкрај разѿовора* лекар је постајао све тиши (И. Андрић, *Травничка хроника*, 285).

Умјесто конструкције *йод крај живоѿѿѿа* могла је бити изречена конструкција *йод сѿаросѿѿ*; информација се не би нимало промијенила. Може се и на други начин фрагментизовати временски период тако да се одреди крај или његова друга половина: *Под седу ѿлаву* мора да се сели из свога града; *Под сѿаре дане* променио је мишљење о томе. Овом приликом није потребно освртати се на то да се некад предлог *йод* спаја са именицом *крај*. Значајно је, међутим, уочити то да се ова конструкција помоћу партикуларизатора шири и почиње да обухвата и девербативне именице у временској функцији (овде: *разѿовор*). [Тако ова конструкција

помоћу партикуларизатора *крај* шири домен употребе: заједно са оним конструкцијама гдје овај партикуларизатор долази између предлога и именице која означава временски период имамо на дјелу могућност временског одређивања радње као да није ријеч о конструкцији која има не-обично мали број именица које се у њој могу појавити. Између конструкције *ѿод крај* + именица, сада у генитиву, и *ѿод* + именица у акузативу влада симетрија: у оба случаја се изражава сами крај временског периода у који пада радња, тј. непосредно пред нови временски период. Кад је посриједи конструкција *ѿод* + именица у акузативу, означава се период који непосредно долази, пред којим се радња врши непосредно, а у случају *ѿод крај* + именица у генитиву означава се управо период на чијем самом крају пада радња¹⁵⁴.]

Да, на крају, резимирам изнесена запажања. У конструкцији *ѿод* + акузатив, кад она има временску функцију у реченици, у српском језику може се јавити ограничен број именичких лексема које именују одређени временски одсјек. Постоји чврсто правило које регулише избор таквих именица са ширег списка лексичких рјешења за ознаку времена. У обзир, наиме, долазе само оне именице које означавају временски одсјек који се регуларно уклапа у већи временски период и представља *ѿосъедњу фазу* тога периода или фазу која припада његовој другој половини; кад именица са временским значењем нема такво обиљежје, њено остварење у виду овакве конструкције се искључује. Релативно мали број именичких лексема које могу да се јаве у акузативу са предлогом *ѿод*, кад ова конструкција има функцију временске одредбе у реченици, надомјешта се проширивањем разматране конструкције: у акузативу са тим предлогом остварује се именица *крај*, а њој се прикључује генитивна форма именице са значењем одговарајућег временског периода.

¹⁵⁴ [Послије објављивања овог рада, ова предлошко-падежна конструкција обрађује се на овакав начин и у граматици Пипер и др. 2005. Аутор поглавља о синтакси падежа Ивана Антонић тумачи значење ове конструкције на сљедећи начин: „Предлог ПОД кондензује значење ‘пред сам почетак’ / ‘на самом почетку’” (стр. 222). На исти начин је овај аутор обрадио ову конструкцију и у своме раду о временским значењима акузатива и на исти начин протумачио њено значење (Антонић 2006: 61). То се тако може протумачити, мада у случајевима као што је примјер „али откуд сад, *ѿод саму јесен*, да се кукавице толико развичу” – као да искључују ово „на самом почетку”, као да тај *ѿочейшак* још није наступио, али *само шѿо* није наступио. Ипак ради се о нијансама. Може бити интересантно поређење временских конструкција *ѿод* + акузатив и *ѿрег* + акузатив са именицама које долазе уз ову прву. Одредба *ѿод* + акузатив сугерише да између временског одсјека у који пада радња/ситуација и одсјека који исказује именица у акузативу нема ни најмањег размака, док конструкција *ѿрег* + акузатив на томе не инсистира. Симетрија би била између *ѿрег саму јесен* и *ѿод јесен*, док *ѿод саму јесен* још више наглашава одсуство таквог размака.]

ВРЕМЕНСКА УПОТРЕБА КОНСТРУКЦИЈА *НА* + АКУЗАТИВ И *У* + АКУЗАТИВ СА ИМЕНИЦАМА КОЈЕ ЗНАЧЕ ГОДИШЊА ДОБА

Као што је познато, акузатив је падеж који између осталих функција има и функцију исказивања времена вршења радње. Функцију временске детерминације глаголске радње врши овај падеж у савременом српском језику у конструкцијама са предлозима или са одредбом уз именицу. Са предлозима акузатив може да врши директну локализацију времена – исказујући именицом неки временски одсјек у који пада вршење радње – или индиректну локализацију – исказујући именицом неки временски одсјек прије кога или послије кога се врши глаголска радња. Када је у питању директна локализација глаголске радње, у ту сврху употребљава се акузатив са предлозима *у* и *на*. Ово је све, наравно, већ одавно познато и написано у нашој граматичкој литератури, и у студијама које се баве овим питањем.

Још је Ђура Даничић у својој *Србској синџакси* утврдио и показао на већем броју примјера да се акузатив са предлозима *у* и *на* јавља за исказивање времена у којем се врши глаголом исказана радња. Стојан Новаковић у својој *Српској грамањници* не наводи ову конструкцију, а Томислав Маретић (1931) у својој *Грамањници* такође је указао да обје конструкције служе (и) за исказивање времена вршења глаголске радње, наводећи знатно мање примјера него што је код Даничића. Такође, Михаило Стевановић у својој *Синџакси* истиче да се овим предлошко-падежним конструкцијама исказује, поред осталог, и вријеме у које пада вршење глаголске радње и илуструје такву њихову употребу већим бројем примјера¹⁵⁵.

Говорећи о овим предлошко-падежним конструкцијама у функцији исказивања времена вршења глаголске радње, Ђура Даничић се задржао на једној карактеристици конструкције *на* + акузатив којом се она одликује у служби исказивања времена. Ова конструкција, наглашава он, јавља се у служби временске детерминације, „али само за у напредак, т. е. да што бива кадъ се къ њѣму дође” и наводи за то примјере, између осталих и: Посјећи ћеш је *на ѿгину*; Оћемо се *на зиму* питати (Даничић 1858: 513–514). То значи, другачије речено, да се ове конструкције јављају само онда кад треба да се именује временски одсјек у будућности у коме ће се вршити глаголска радња. Не мора то бити обавезно будућност у односу на моменат говора; може бити, истиче Даничић, и будућност у односу на неко друго вријеме. Између осталих, такву употребу ове конструкције илуструју и ови Даничићеви примјери: Прође година, а *на друју ѿгину* дође им други; Ибраим-паша

¹⁵⁵ Употреби ових конструкција са именицама које означавају годишња доба посвећено је једно питање и у упитнику Ивић 1971.

дође на *йролеће* у Ниш; Кад на *йодне* говеда полијежу у планиште (Даничић 1858: 514). У вези са конструкцијом *у* + акузатив Даничић није дао сличне напомене: он истиче да се овом конструкцијом са именицом која значи вријеме у које се врши глаголска радња, „казуе време кадъ што бива” (Исто, 546). Такву употребу поменуте конструкције илуструје он бројним примјерима. Пада у очи да се на овој разлици између двије акузативне конструкције послје Ђуре Даничића нико није задржавао. Углавном се остаје на констатацији да и једна и друга конструкција служи за исказивање времена у коме се врши глаголска радња.

Предмет моје пажње у овоме раду биће предлошко-падежне конструкције у + акузатив и *на* + акузатив са именицама које значе годишња доба: *йролеће, љейо, јесен, зима*. Циљ ми је да на примјерима из савременог српског језика утврдим како се понашају ове конструкције у вези са напоменом коју је исказао Ђ. Даничић уз једну од ове двије конструкције. Прелиминарни увид у стање језичких факата указује на то да се дају утврдити одређене законитости у избору конструкције кад је у акузативу нека од ових именица. Укратко, задатак који сам поставио преда се састоји се у слѣдећем: има ли дистрибуција ових конструкција везе, и какве, са временском припадношћу радње која се њима детерминише.

Конструкција *у* + акузатив јавља се релативно често у савременом српском језику. Она се јавља у случајевима када се неком од поменутих именица детерминише радња која припада прошлости. То илуструју слѣдећи примјери¹⁵⁶.

[1]

1. Други пут ми се он јавио у *йролеће* те исте године (Киш, 74); 2. Кућа Аранђела Исаковича, велико здање, на води, на крају сребробогатога Земуна, била је у *йролеће* 1744. године поново лелњена (Црњански 1, 48); 3. Није јој требала нека нарочита болест па да се угаси. Умрла је у *лейо* исте те године (Андрић 1, 164); 4. У *љейо* након изборног фијаска сједили смо у башти кафане „Шеталиште” (НИН, 31. 12. 1998, 35); 5. Тако је, године 1744, у *йролеће*, Вук Исакович пошао на војну (Црњански 1, 21); 6. Међутим, у *лейо* следеће године водовод је спро-

¹⁵⁶ Извори грађе: АСК – *Анџолоија срѣске књижевности*, Учитељски факултет у Београду; Андрић 1 – Иво Андрић, *Жена на камену*, Нолит, Београд, 1962; Андрић 2 – Иво Андрић, *На Дрини ћуирија*, Слово Љубве, Београд, 1978; ВНЕ – *Вечерње новости*, Београд, електронско издање; Вук, 1898 – Вук Караџић, *Грађа за срѣску историју нашега времена и животи најзначајнијих поглавица*, Београд; Исаковић – Антоније Исаковић, *Миран злочин*, Просвета, Београд, 1992; Киш – Данило Киш, *Башића, њејео*, БИГЗ, Београд, 1972; Маринковић – Маринковић, *Биолоија за 3. разред средње школе*, Београд, 1996; НИН – *НИН, Недељне информативне новине*, Београд; П – *Полиџика*, дневне новине, Београд; Топић – Б. Топић, *Биолоија за 1. разред средње школе*, Београд, 1996; Туцаков – Ј. Туцаков, *Лечење биљем*, Београд, 1990; Црњански 1 – Милош Црњански, *Сеоба*, Нолит, Београд, 1973; Црњански 2 – Милош Црњански, *Друја књија Сеоба*, први дио, Нолит, Београд, 1973; Црњански 3 – Милош Црњански, *Друја књија Сеоба*, други дио, Нолит, Београд, 1973; ТВБ 1 (РТС) – Телевизија Београд, први програм.

веден као што су остварени и довршени сви ранији радови (Андрић 2, 225); 7. Кад је, у *касну јесен*, напуштао варош, Абидага је поново сазвао старешине (Андрић 2, 40); 8. У *лејто* четврте године прошао је кроз касабу први воз (Андрић 2, 227); 9. Дешавало се ноћима кад није могла да спава, у *јесен* или у *јролеће*, да је по целу боговетну ноћ ослушкивала тако неки мучан и једнолик шум споља (Андрић 2, 144); 10. Оне су /поплаве/ долазиле сваке године, у *јролеће* и у *јесен*, али нису увек биле једнако опасне (Андрић 2, 86); 11. У малом парку испред Дома ЈНА, под кестеновима који увек, осим у *јролеће*, орону и од испарења улице и од равнодушности пролазника, уз свој споменик, стоји Васа Чарапић (С. В. Јанковић, *Дорћол*, АСК); 12. Испред Накомичића кућа, чије је од вајкада било да спасавају залутале путнике и намјернике што у *зиму* прелазе преко Змијања, лизну широк и висок пламен запаљене сламе (П. Кочић, *Изабрана дела*, АСК); 13. Седели смо на њој у парку, у *јролеће*, када је трава још влажна, њом смо се гађали на великим одморима или је држали над главом уместо кишобрана (Капор, *Белешке једне Ане*, АСК); 14. Један од страних извештача који је, у *лејто* 1839, виђао Кнегињу како хода, под јаром, савском падином, поред Ичкове куће (С. В. Јанковић, *Дорћол*, АСК).

Анализирана грађа свједочи да се једино ова конструкција и јавља са именицама које значе годишња доба кад је посриједи временска локализација радње која је прошла у односу на моменат говора. У тој функцији не јавља се конструкција *на* + акузатив. Нема утицаја на избор ове конструкције разликовање радње према опозицији референцијалност/нереференцијалност глаголске радње; у примјерима 9–14 радња је представљена као нереференцијална, у осталим радња је референцијално представљена. Овдје ћемо указати на разликовање начина представљања нереференцијалности у 14. примјеру у односу на начин како се она саопштава у примјерима 9–13. У том примјеру именицом у акузативу именује се временски период у ком се врши понављање радње, док се у свим другим примјерима именицом у акузативу именује временски период који се неограничено понавља и у њему се тако понавља радња. Тако и у примјеру: Где ли је сада то поље? Тај салаш? Рођаци који су долазили тек у *јесен* да покупе плодове чувеног старчевог ораха? (Г. Олујић, *Небеска река и грује бајке*, АСК).

Може се, према томе, тврдити да се за детерминацију индикативних прошлих радњи досљедно употребљава конструкција у + акузатив са именицама које значе годишња доба.

Исто се понаша ова конструкција код временског транспоновања у прошлост, тј. када се неким другим глаголским обликом исказује прошла радња; у српском језику такву улогу често има облик презента. То се може видјети на сљедећим примјерима.

[2]

1. У *јролеће* пребегне опет у Србију (Даничићев примјер, 548); 2. Биограђани у *лејто* године 1811. подигну нањ праву буру (Вук 1898, 74).

Како се види, овдје је ријеч о наративном презенту.

Иста конструкција се јавља и у функцији временске детерминације радње која припада садашњости. То илуструју следећи примјери.

[3]

1. Рано у *јролеће*, кад су наши суви пашњаци још голи, зелени бокори... прави су украс наших оголићених предела (Туцаков, 293); 2. Чим у *јролеће* израсте за педаљ високо, треба је покосити (Туцаков, 406); 3. У *јесен* се истиче веома лепим ружичастим плодовима (Туцаков, 425); 4. Крајем зиме семе се посеје у топле леје и у *јролеће* расађује на стална места (Туцаков, 254); 5. Од наших врста само ариш међу четинарима збацује лишће сваке године и у *јролеће* образује нове (Топић, 102); 6. У *рано јролеће*, на ливади расте шафран, затим следе љутић, разне врсте детелине и трава да би се у *јесен* јавио мразовац (Маринковић, 211); 7. Таква нечувена и незапамћена ствар може да се деси само у сновима, у сновима или у *јролеће* на капији (Андрић 2, 173); 8. У *жарка лећа* она понегде пресуши и на тим местима покаже своје одрано корито (Исаковић, 158); 9. Знамо само да у *јролеће* иза наше потамњеле баштенске оградe просине нешто љупко (Ђопић, 25); 10. Ко у *љећо* пландује, у зиму гладује (пословица).

И садашње радње, као што је познато, исказују се као референцијалне или неререференцијалне. Исказивање радњи као референцијалних или неререференцијалних, на плану садашњости, има утицаја и на могућност употребе појединих падежних конструкција за временску детерминацију. Конструкција у + акузатив јавља се досљедно за временску детерминацију садашњих неререференцијалних радњи (Танасић 1996: 62). Тако је и овдје, презентом се исказује садашња неререференцијална радња. Ако би неком од ових именица требало детерминисати садашњу референцијалну радњу, употребила би се друга падежна форма: *овоја јрољећа*; *ове јесени* и сл. Седми примјер се разликује од свих осталих овдје наведених по томе што је конструкција у + акузатив употребијена уз глагол специфичне семантичке вриједности – глагол *моћи*, са још неким сличним глаголима, понаша се посебно у погледу изражавања опозиције референцијалност/неререференцијалност (Танасић 1999). Та посебност овога глагола показује се и овдје. Дакле, кад су у питању садашње неререференцијалне радње, онда се у функцији временске локализације те радње јавља чешће конструкција у + акузатив; друга овдје разматрана конструкција има мање могућности да се јави.

Међутим, конструкција у + акузатив служи и за детерминацију будућих неререференцијалних радњи – уп.: 1. У *јролеће* ћемо одлазити на планину, а у *јесен* ћемо се враћати : А поново ћу на *лећо* доћи к вама; 2. У *јролеће* ћемо ићи на село, а у *јесен* се враћати у стан. Овдје именице са значењем годишњих доба означавају временске интервале који се понављају.

[Ова конструкција детаљно је обрађена и у синтакси просте реченице Пипер и др. 2005. За разлику од ранијих граматика, гдје – сад знамо – није

могло ни бити разматрано питање употребе ове конструкције с обзиром на опозицију референцијалност/нереференцијалност глаголске радње, овдје се томе питању поклања пажња; углавном је аутор поглавља из синтаксе падежа рекао о овој конструкцији са именима годишњих доба што је утврђено и у овом раду. Такође, и у посебном раду о временском акузативу исти аутор, овдје уз упућивање и на овај рад, описује употребу ове предлошко-падежне конструкције (Антонић 2006: 51–52). Оба пута аутор наводи да се у овој конструкцији јављају имена годишњих доба: *јрољеће*, *љећо*, *јесен* и *зима*. Не наводи да се нека од ових именица не јавља или ријетко јавља у савременом српском језику, али наводи само примјере са именицама *јрољеће* и *јесен*. То је био повод да Зоран Симић, пишући у одличној монографији о употреби падежа у говору Романијског платоа, упореди стање овога говора и неких других српских говора, међу њима и говора сусједних босанских Ера¹⁵⁷, са стањем у савременом српском језику. Умјесто у *љећо* и у *зиму* у говору Романије употребљавају се прилози *љећи* и *зими*: „Формализатори темпоралне детерминације радње смештене у време друга два годишња доба (као непосредне временске локализације, више с представом о протичању времена него без ње, а с обзиром на нереференцијалне ситуације и с одликама темпоралне фреквенције) у нашем корпусу јесу прилошки облици *зими* и *љећи*...” (Симић 2018: 121). Видимо да аутор овдје говори само о детерминацији нереференцијалних радњи; ништа не каже да ли се ови прилози употребљавају (искључиво) и кад се ради о референцијалним, прије свега прошлим, радњама. Аутор очито није обратио пажњу на мој рад, гдје се у датој конструкцији наводе и именице *љећо* и *зима*. Сама чињеница да Ивана Антонић не наводи примјере с тим именицама у овој конструкцији, али и не каже да се оне у савременом српском језику не јављају – не даје повода за закључак да се оне не употребљавају у савременом српском језику. Јер – оне се јављају. Овдје ћу навести још неке потврде, претежно из књижевноумјетничког стила.

[3а]

1. ...погоршане услове за деловање демократских и антифашистичких снага у балканским земљама после пораза Француске у *лећо* 1940. (*Балканика* 15, 391); 2. Онда се, у *рано лећо* 1914, у Сарајеву догодио атентат... (*Велики рај и мали човек*, 2014, 519); 3. Међутим, у *лећо* 1890. српски конзул у Приштини Лука Маринковић је убијен (*Историјски часопис* 38, 1991, 167); 4. Народни оркестар Радио Београда је негде у *лећо* 1929. формирао Властимир Павловић Царевац (РТС 22. 8. 2020); 5. Ханс Кол кренуо је у *лећо* 1941. с путном

¹⁵⁷ О временској употреби падежа у говору босанских Ера објавио сам рад на основу обимне грађе Слободана Реметића. Аутор је запазио да се и у томе раду наводи мало примјера са именицама *зима* и *љећо* (Симић 2018: 121). Та грађа није скупљана циљано за ту тему и, мада нисам обраћао пажњу на фреквенцију појединих од те четири именице, вјероватно има извјесне сличности са стањем у сусједном Симићевом романијском говору.

исправом на име Иван Колић на свој први обавештајни задатак. (П, 12. 9. 2019); 6. Ту би уз помоћ домаћина спаковали лист посвећен светом Јовану, који је у зиму 1846. године архимандрит Порфирије Успенски узео из Мирослављевог јеванђеља и однео у Русију. (ВН, 12. 6. 2020. Е); 7. Канцеларија му увек загођаена, непроветрена, заудара на она акта; осим што се у *лејто* изувао у канцеларији и држао на полици међу актима увек боцу сурутке, што је „пио од груди“... (М. Глишић, *Пријовейке*, АСК); 8. У зиму, неђе пред Часне Вериге, врати се с дјететом у село. (П. Кочић, *Изабрана дела*, АСК, 21); 9. А турска је војска, у *лејто* 1806, на левој обали Дрине била силна (С. В. Јанковић, *Дорћол*, АСК); 10. Прва је опомена, схватио је то тек у оној тамници, у Зворнику, дошла у *лејто* пред бој на Мишару. (С. В. Јанковић, *Дорћол*, АСК); 11. У *лејто* 1796. године кренуо је, уз помоћ кнеза Маврогенија, у Беч да доврши своју мрежу. (С. В. Јанковић, *Дорћол*, АСК); 12. Али у *лејто* и пред јесен, када се звезде спусте сасвим ниско и небо постане пуно њихова сјаја, две звезде се нарочито дуго задржавају на крову једне куће (Олујић, *Небеска река*, АСК); 13. Његови људи смирили су се, тек, кад су прешли у Пољску, у туђину, у зиму (Црњански, *Друја књија Сеоба*, АСК); 14. ...то је, да је отац Анин довео децу Ђурђеву у Кијев, после те зиме, у *лејто* 1754. (Црњански, *Друја књија Сеоба*, АСК); 15. Нарочито у *лејто*, када су звезде ниске а таласи од сребра, њихова песма је чујна: сву ноћ путује гранама бора и успављује траве и таласе. (Г. Олујић, *Небеска река*, АСК); 16. Прележао је пролеће, лето и јесен, а у зиму му би боље. (Капор, *Најбоље јодине*, АСК); 17. У *лејто*, једне чисте ивањданске вечери, нашег коња нестале с оближњег пашњака (Ђопић, *Башића сљезове боје*, АСК).

Исти ови писци, разумије се, употребљавају и прилоге *лејти* и *зими*:

[35]

1. По кућама, шталама, по шупама Подоља, *зими*, међутим, гладовало се. (Црњански, *Друја књија Сеоба*, АСК); 2. Цела је та слика још лепша, *зими*, кад се заледи. (Црњански, *Друја књија Сеоба*, АСК); 3. У кућерку у ком су иначе становали, *зими*, пастири. (Црњански, *Друја књија Сеоба*, АСК); 4. *Лејти* су се те равни претварале у жарке пустиње, а *зими* у ледено море. (Црњански, *Друја књија Сеоба*, АСК); 5. *Зими* су све стазе и путеви око Гаја ишарани зечјим и вучјим траговима. (Ђопић, *Орлови рано лејте*, АСК); 6. – рече Јованче који је са својим ујаком одлазио *лејти* у гору, до угљарских колиба. (Ђопић, *Орлови рано лејте*, АСК); 7. Сјеђаш ли се, Сајо, некад смо се тамо, *зими*, заједно играли (Ђопић, *Башића сљезове боје*, АСК); 8. Кад *лејти* загрми, говоре они како свети Илија води још једну битку са Брзаном (Д. Ненадић, *Доройеј*, АСК); 9. *Лејти* се непозвана појављивала на Сави; једноставно, затекао бих је на свом чамцу како ме чека са ногама у води и љубазно се смеши. (Капор, *Белешке једне Ане*, АСК); 10. *Лејти* се хладио малим електричним вентилатором. (Капор, *Белешке једне Ане*, АСК); 11. *Зими* се изнад Ђубришта подигне лака измаглица. (Капор, *Најбоље јодине*, АСК).

Сви овдје наведени примјери с прилозима *лејти* и *зими* временски одређују неререференцијалне радње; може се рећи да њихово присуство уз

глагол досљедно обезбјеђује нереференцијалност радње/ситуације. У примјерима [1] видјели смо да се именицама означавају прошле референцијалне и нереференцијалне радње, а у примјерима [2] – садашње нереференцијалне радње; тако је и у примјерима [3а].

Изнесено јасно показује да нема основа за успостављање паралеле између стања у говору Романије и неких других српских говора и стања у савременом српском језику јер се не може тврдити да се у савременом српском језику не јавља конструкција у + акузатив са именицама *љетио* и *зима*. Ово није једини случај, већ један од многих, да се исто значење исказује помоћу више језичких средстава, при чему се ниједно од њих не повлачи. Уз то, у овом случају и нема потпуне синонимије: конструкције у *љетио* и у *зиму* одређују како референцијалне тако и нереференцијалне радње, док прилози *љети* и *зими* одређују само нереференцијалне радње.]

Конструкција *на* + акузатив, како је још Ђура Даничић уочио, јавља се са овим именицама у функцији временске детерминације будућих радњи. То се може илустровати сљедећим примјерима:

[4]

1. А поново ћу *на лејто* доћи к вама (Стевановић 1991, 413); 2. Доћи ће *на њролеће* (Стевановић, 414); 3. Уосталом, *на јесен* ће локални избори... (ВН, 6. 5. 2020. Е); 4. Она је рекла да ће *на лејто* покренути избор кандидата странке за место канцелара ... (П. 11. 2. 2020. Е); 5. Деца су ми у граду, раде. Доћи ће ми *на лејто* да помогну окопати и покосити (Разг.); 6. Али ће, *на њролеће*, Дњепар опет кренути (Црњански 3, 483); 7. „Мој Адам ће *на јесен* у школу”, гласно је рекао (Ђосић, *Корени*, АСК); 8. Иди ти, а остави ми ћер у очевом дому. Па да *на њролеће* видимо (Црњански 2, 383); 9. А може *на њролеће* доћи по жену, а то ће омекшати срце и старцу (Црњански 2, 396).

У овим примјерима све радње су представљене референцијално. Такве будуће радње ова конструкција временски детерминише указујући на онај временски одсјек у будућности, у односу на моменат говора, у коме ће се вршити/извршити дата радња исказана у предикату. Овдје се разликују посљедња два примјера – ту се глаголом у предикату не исказује будућа радња, како је то у првих пет примјера исказано обликом футура првог. Овдје се у предикатима исказује модалност, различито у сваком примјеру. У првом случају, тј. у осмом примјеру, облик презента је употријебљен у модалном значењу, у другом случају је модални глагол *моћи* у облику презента са допуном у облику инфинитива. Иако ту, дакле, немамо футурске облике, и ове модално исказане радње имају будућу временску перспективу у односу на моменат говора (Милошевић 1982: 10); зато је и у овим примјерима временска детерминација изражена истом конструкцијом – *на* + акузатив.

Иста ова конструкција употребљава се и за исказивање будућих нереференцијалних радњи:

[4a]

1. *На лето* ћу ићи сваки дан на базен. 2. *На зиму* ћемо редовно ићи на клизање.

Тако се употребљава ова конструкција кад треба да се саопшти да ће се радња понављати у будућности у *једном* интервалу који означава именица са значењем годишњег доба.

[Већ је на одговарајућем мјесту речено да се за одређивање неререференцијалних будућих радњи употребљава конструкција *у* + акузатив¹⁵⁸. Међутим, видимо да ни конструкцији *на* + акузатив није ускраћена таква могућност. Могу се утврдити околности за употребу једне и друге. Ове конструкције имају разграничен домен употребе: *у* + акузатив јавља се са неререференцијално употријебљеном именицом – означава временске интервале с чијим понављањем се понавља радња, а конструкција *на* + акузатив јавља се са референцијално употријебљеном именицом – означава један интервал у коме се неограничено понавља радња.]

Конструкција *на* + акузатив јавља се и при транспоновању презента, кад се овим обликом исказује будућа радња. Тако је у следећим примјерима.

[5]

1. Враћамо се *на њролеће* (ТВБ 1, 6. 12. 1998, у 19 сати); 2. *На њролеће* наши фудбалери одлазе у Бразил (Разг.); 3. *На лето* идемо на европско првенство (Разг.).

Дакле, може се сматрати да је ова конструкција у употреби кад се ради о овом типу временског транспоновања презента.

[За изузетак од овога правила може се узети употреба конструкције *у* + акузатив у оваквим реченицама: Он ми је тада причао да Вегенер полази с пролећа на своје треће путовање на Гренланд, одакле се враћа тек у *јесен* (М. Миланковић, *Кроз васиону и векове*, АСК).]

[На почетку је речено да је Ђура Даничић указао да се конструкција *на* + акузатив не употребљава само кад се исказује будућност у односу на моменат говора, већ то може бити будућност у односу на неку тачку у прошлости: Прође година, а *на друћу јодину* дође им други, или у неререференцијалној садашњости: Кад *на јодне* говеда полијежу у пландиште (Даничић 1858: 514). Кад је посриједи прошлост, данас се у таквој позицији јавља (и) конструкција *у* + акузатив: Други пут ми се он јавио у *њролеће* те исте године (Киш); Те је године Мијо с малим Стојаном обишó све судове. Ишó је чак и у Сарајево пјешнице Земљаној Влади. Свађе је нашао затворена врата. У *зиму*, неђе пред Часне Вериге, врати се с дјететом у село. (П. Кочић, *Изабрана дела*, АСК); Прележао је пролеће, лето и јесен, а у *зиму* му би боље (Капор, *Најбоље јодине*, АСК). Иако ове радње долазе у неком времену послије другог прошлог времена, на њих се овдје гледа из перспективе говорника. За план садашњости Даничићево запажање, изгледа, и данас

¹⁵⁸ Такву њену употребу наводи и Ивана Антонић у овдје помињаним радовима.

важи и кад је посриједи употреба именица које означавају годишња доба: Цело лето раде, а *на јесен* уживају у плодовима свога рада. Ово је ипак потребно и потврдити одговарајућим примјерима.]

Ни употреба конструкције *у + акузатив* као временске одредбе за будућу референцијалну радњу није сасвим искључена. То се може илустровати следећим примјерима.

[6]

1. Удаћу се у *јролеће* (Разг.); 2. Марко ће се оженити у *јесен* (Разг.); 3. Вратићу се у завичај у *јролеће* (Разг.)¹⁵⁹.

Поставља се питање има ли какве разлике између ових реченица и сличних у групи [4], да ли на плану будућности ове двије конструкције имају исту функцију у детерминисању глаголске радње. Разлика постоји и може се утврдити. Конструкција *на + акузатив* јавља се кад се именицом указује на сасвим одређено, конкретно годишње доба, на годишње доба њоме именовано које слиједи послје момента говора. Тако би се у првом примјеру из групе [4] акузативна конструкција замијенила генитивом са одредбом *сьедећи*: А поново ћу доћи *сьедећеи* лета. Конструкција *у + акузатив* у примјерима из групе [6] не детерминише будућу радњу на исти начин: оvdје се њоме исказује да ће се радња (из)вршити у вријеме именовано у тој конструкцији, али то вријеме није одређено, не каже се да ће то бити први временски одсјек означен датом именицом која означава годишње доба. Сходно овоме, ова конструкција би се могла замијенити генитивом са детерминатором који подразумева неодређеност. Тако би трећи оvdје наведени примјер гласио: Вратићу се у завичај *једноиа јролећа*¹⁶⁰.

На основу оvdје наведених примјера може се запазити још једна разлика између ове двије акузативне конструкције. Конструкција *у + акузатив* дозвољава увођење детерминатора уз именицу, којим се из временског простора исказаног именицом издваја мањи одсјек, док конструкција *на + акузатив* не дозвољава такво омеђавање. Овакву могућност прве конструкције потврђују седми примјер из групе [1] и шести примјер из групе [3]: Кад је у *касну јесен* напуштао варош, Абидага је поново сазвао старешине; У *рано јролеће*, на ливади расте шафран (...); Удаћу се у *јозну јесен*.

Иста ова конструкција служи за исказивање онога временског периода који се у будућности понавља као вријеме вршења појединачних радњи из неограниченог мноштва радњи: У *јролеће* ћемо ићи у планину. Ово значи: *Кад јоd буде било јролеће*, ићи ћемо у планину.

¹⁵⁹ [Очито је на овај случај мислила И. Антонић кад је у оvdје помињаним радовима истичала да се овом конструкцијом одређују будуће радње врло ријетко без обиљежја регуларног понављања.]

¹⁶⁰ Овакву интерпретацију овјерили су ми у усменом разговору академици Милка и Павле Ивић, бивши сарадници Института за српски језик САНУ, као и др Мирослав Николић, садашњи сарадник Института.

Одавно је уочено да се семантичка категорија времена уобличава ослањајући се увелико на семантичку категорију простора. То се за временску употребу конструкција *у* + акузатив и *на* + акузатив и изричито наглашава (Ивић 1958: 152)¹⁶¹. Међу овим конструкцијама, када оне имају службу просторне детерминације глаголске радње, постоји разлика. М. Стевановић за конструкцију *на* + акузатив истиче да се њом именује „место завршетка (...) или се само претпоставља да се то кретање завршава на површини некога појма, односно на његовом горњем крају или се што ставља на горњу страну чега” (Стевановић 1991: 408), док акузатив с предлогом *у* „означава завршетак кретања, односно усмереност у унутрашњост појма с именом у акузативу, у границама, односно међу деловима, или на ограниченем простору онога што тај појам значи” (Исто: 414–415). У овој разлици међу двије анализиране конструкције која се огледа кад оне врше службу одређивања мјеста вршења радње може се тражити извор разлике и кад оне временски детерминишу радње.

Анализа језичких факата дозвољава да се изведе сљедећи закључак. Конструкције *у* + акузатив и *на* + акузатив у реченици врше временску детерминацију глаголске радње у смислу директне локализације. Између осталих, у овим конструкцијама јављају се и именице које значе годишња доба. Када се ове конструкције уобличавају са неком од ових именица, избор конструкција није слободан, већ се заснива на критеријуму који је помало необичан у српској синтакси падежа. Наиме, када се детерминишу радње које припадају прошлости у односу на моменат говора, досљедно се јавља конструкција *у* + акузатив. Само у једном случају могућа је употреба друге овдје разматране конструкције – у случају који је уочио Ђура Даничић: ријеч је ипак о ријетком изузетку. И када се детерминишу садашње неререференцијалне радње, употребљава се досљедно конструкција *у* + акузатив. Конструкција *на* + акузатив употребљава се за детерминацију будуће референцијалне радње (и радње која се понавља у једном интервалу који означавамо именицом са значењем годишњег доба). Овдје се именица употребљава референцијално: њоме се потпуно идентификује онај временски одсјек у будућности у коме ће се (из)вршити нека радња. Кад се у овој конструкцији именица која означава годишње доба употребљава неререференцијално, кад се указује само на чињеницу да ће вријеме вршења будуће референцијалне радње пасти у неки временски одсјек који се именује датом именицом, без одређивања који је то одсјек у бесконачном циклусу понављања, онда се употребљава конструкција *у* + акузатив. Неререференцијална будућност се детерминише објема овим конструкцијама, уз одговарајуће правило. Конструкција *у* + акузатив употребљава се и за именовање годишњег доба као временског интервала који се неограничено понавља и са њиме се понавља будућа (неререференцијална) радња, а конструкција *на* + акузатив употребљава се са референцијално употријебљеном именицом – означава један интервал у коме се неограничено понавља будућа радња.

¹⁶¹ Подробно се о уобличавању семантичког модела временске детерминације уз ослањање на модел система за изражавање просторних односа говори у књизи Пипер 1997.

НАГОМИЛАВАЊЕ ПАДЕЖНИХ КОНСТРУКЦИЈА С ВРЕМЕНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ

Падежни систем у српском језику врло је разгранат; њега не карактерише само већи број падежа, седам, већ и чињеница да је разуђен систем исказивања појединих значења. Тако је управо са системом падежа за исказивање временских значења. Значајно мјесто у овој функцији заузимају четири зависна падежа: генитив, акузатив, инструментал и локатив, једино је у томе безначајна улога датива. У овој функцији падежи, такође, користе све видове своје употребе: самостални, праћени предлозима, праћени обавезним детерминатором или праћени предлозима и обавезним детерминатором.

Падежни систем за означавање времена вршења радње највише подсјећа на падежни систем за означавање просторних значења, што је још Ђура Даничић запазио у својој *Синџаку* (Даничић 1858), а на то је у новије вријеме указивала и Милка Ивић: „Временске конструкције наслањају се директно на месне са одговарајућом транспозицијом у оквиру времена: 1) директна локализација времена – *на њролеће, у јесен* и сл.; 2) индиректно одређивање оријентацијом према познатом временском отсеку – *њрег јесен* и сл.” (Ивић 1958: 152). У српској науци о падежима највећи допринос тумачењу локалистичке теорије падежа и показивању њеног дјеловања у српском језику дао је Предраг Пипер (1997). Част ми је да овај рад пишем академику Пиперу у част, поводом јубилеја.

У овоме раду обратиће се пажња на један случај употребе временских падежних конструкција, о коме се није досад посебније говорило у нашој стручној литератури. Наиме, ради се о појави нагомилавања падежних конструкција уз исти глагол са функцијом временске детерминације глаголске радње. Познато је да се у језику исте језичке јединице могу нагомилавати, описивано је нагомилавање везника (Ковачевић 1997, Танасић 2012) или истородних зависних клауза у сложеној реченици (Танасић 2012а).

Смисао падежне конструкције временског карактера јесте да означи неки временски одсјек у коме се врши радња, као што се то чини и другим језичким јединицама с временским значењем. Вријеме вршења радње може се исказати на два начина, директно или индиректно, што важи и за предлошко-падежне временске конструкције. У српској синтаксичкој науци то је одавно познато (Даничић 1858), а прецизно је то дефинисала Милка Ивић: „Ако тренутак вршења радње пада у отсек времена обележен именицом у датој падежној конструкцији, онда та падежна конструкција има локационо временско значење (напр.: *враишио се у субојшу, њуишоваће у мају, родио се њрошлој месеца* и сл.). Ако тренутак вршења радње не пада у отсек времена обележен именицом у датој падежној конструкцији, већ се помоћу тог обележеног временског отсека, као помоћу познате тачке у времену, само

оријентишемо да бисмо одредили право место у времену тренутка вршења радње, онда дата падежна конструкција има оријентационо временско значење (напр.: *дошао је кући њред зору...*)” (Ивић 1956: 166).

У следећим примјерима падежне конструкције имају локационо значење, оне, другим ријечима, врше директну локализацију глаголске радње у реченици¹⁶².

[1]

а) 1. Дворска комисија у Бечу, коју су били назвали „Илирическа Хофдепутација”, имала је, дакле, *џој леџа, џодине 1752*, пуне руке посла, око тих побуна у славонском национу (Црњански 2, 144); 2. *Оној дана, 3. јуна 1862. џодине*, овај је простор изгледао друкчије. Вили су први сати поподнева, и недеља животу (Велмар Јанковић, 16); 3. *Четрдесет џрује*, љети, *исџој дана* кад су партизани ослободили Босанску Крупу, непријатељски бомбардер преполовио је ујакову кућу (Ђопић, 79); 4. *Једној џрољеџњеј дана, џрује рајџне џодине*, међу свакодневне посјетиоце кафана, оне с аеродрома, велики немир унесе вијест да су на партизанску територију пребјегли неки пилоти и механичари с два авиона (Б. Ђопић, 127).

б) 1. Тек кад *једно вече, у Цвејџној недељи*, наиђе када се она купала, у изби са великом земљаном пећи, у којој се иначе пекао хлеб, и помисли да уђе тамо, поче дрхтати, осетио је шта жели и шта чека (Црњански 1, 131); 2. При слабој светлости жишка сад, он је виде, онако збуњену од сна, и схвати да ће *овој јуџира, џри џоласку*, са њом бити најтеже (Црњански 1, 7); 3. Ето, крај те Махале, и Темишвара, прошла су била, *једној дана, у џролеђе џодине 1752*, црна, путничка кола и ушла у град, кроз капије, које су чувале тобџије (Црњански 2, 8); 4. Али, идући дан, не би више могао да их чује како један другом довикују сербски, и како плачу, као деца, видевши како њега проносе, дуж првог ескадрона, онесвеслог, са расцепаном цеваницом, коју су му *џри заласку Сунца, џој дана*, војени врач, руски, до колена, одсекли. (Црњански 2, 405); 5. Рано, у *зору, џој дана*, Петар и његова два хусара одјахали су. (Црњански 2, 411); 6. У *џом џренуџику, џој дана*, та кобила, заиста била је ближа Исаковичу, од свих тих људи у школи јахања (Црњански 2, 520); 7. *Пред вече, џоменуџој дана*, Исакович је, ипак, кренуо. (Црњански 2, 331); 8. Тако се, ето, десило да су се, *око џодне, џоменуџој дана*, Петар и Павле, недалеко од изласка из Токаја, растали (Црњански 2, 423); 9. *Идућеј дана, џри вечери*, код Вишњевског, вечери су присуствовале и жена Вишњевског, и сваст (Црњански 2, 372); 10. Кад је, међутим, *идући дан, џри вечери*, покушао и то, Ана му, јетко, добаци: „Где, где! (Црњански 2, 487); 11. *Четврџи дан*, међутим, *џри вечери*, Ана је још више уједала. Сви су мушкарци, каже, Турци (Црњански 2, 488); 12. *При*

¹⁶² Извори: АСК – *Анџолоџија срџске књижевностџи*, дигитална библиотека, Учитељски факултет, Београд; Велмар Јанковић – Светлана Велмар Јанковић, *Дорђол*, АСК; Вуксановић – Миро Вуксановић, *Семољ људи*, Београдска књига, Београд, 2011; Капор – Момо Капор, *Белешке једне Ане*, АСК; Ђопић – Бранко Ђопић, *Башиџа сџезове боје*, АСК; Ђопић 2 – Бранко Ђопић, *Орлови рано леџе*, АСК; Ђосић – Добрица Ђосић, *Корени*, АСК; Црњански 1 – Милош Црњански, *Сеобе*, АСК; Црњански 2 – Милош Црњански, *Друџа књиџа Сеоба*, АСК.

свакој четврћи Месеца, њих година, старији свет је, у Хунгарији, био уверен да је то, можда, последња кришка Месеца, који се светлео на небу, као жута лубеница (Црњански 2); 13. При крају авиустиа, Месец је, у Кијеву, ње године, био све светлији, а у субоџу, двадесет и седмој, на дан љрејодобној Пимена Великој, пун (Црњански 2, 589); 14. Још истјој дана, у љоврајку из школе, њих двојица накупише у Прокину гају по бреме суварака и отклипаше до Николине куће (Ѓопић 2, 102); 15. Сљедећеј дана, у рано јујиро, Милош се упуту узаном стазом, кроз шикару, према ивици брдског хрбата (Ѓопић, 116); 16. Већ љод саму зиму, једној сувој дана љуној ошљре љоломразице, појави се дорат у нашем дворишту (Ѓопић, 71); 17. У љејо, једне чистје ивањданске вечери, нашег коња нестале с оближњег пашњака подно саме наше куће (Ѓопић, 72); 18. Свакој дана, лети и зими, у јесен и у љролеће (...), чим се раздани, Жалосник је излазио на брежуљак изнад кућа... (Вуксановић, 167); 19. Тек на дан мученика Онисифа и Порфирија, деветјој новембра ње године, Исаковичу дође офицер, сав намазан лојем, по чизмама, и каишевима, у тамној, плавој, бунди, да му каже да је све у најлепшем реду, и да границу може, идуће јутро, слободно, прећи (Црњански 2, 457); 20. Петар онда реши да оде, да пође, у четвртјак, четвртјој авиустиа, на дан светјих, седам, ојирока, у Ефесу (Црњански 2, 574); 21. Тачно у њом љренујку, њачно њој дана и њој месеца, њачно баш у љола један, проверила сам све: моја бакута покушава да подели један тврдо печен ражени хлеб својој гладној фамилији и не успева у томе, па се заплаче и седне поднимљена за кухињски сто (Капор, 19); 22. Тако се десило да је Павле видео, и маневре, у околини Кијева и Миргорода, које је Костјурин почео у среду, седмој сејјембра, ње године, на дан Светјој мученика Созонјија (Црњански 2, 590); 23. Идући дан, на дан светјој мученика Харитјина, то јест, за постмајстера, на дан Луке еванјелистје, љејој, њо јесј, осамнаестјој, окјобра, љоменујте године, постмајстер Хурка довео је, пред кућу Павлову, његовог братенца Ѓурђа, који је јахао коња, и водио са собом троја кола и пет хусара. (Црњански 2, 391); 24. Идућеј дана, на дан љрејодобној Онуфрија Великој – који су папезници славили као дан преподобног Проспера – Исакович се пробудио, или од неког церекања, или на шум фонтане, из баште, или на звекет, цезви и посуђа, поред његове главе (Црњански 2, 131).

в) 1. Разголитивши груди, отправи брзо капетана, наредив набусито да се, ноћу, у логору, нико ко бежи не хапси, а љри љоврајку, у зору, нико не предаје стражама (Црњански, 92); 2. Не жели, каже, које кореспонденције, непотребите, с њим имјети, него нека дође, љод сумрачје, у његову кућу, у Леополдштату, у недељу, на дан великомученице Клеојайљре, на вечеру (Црњански 2, 331); 3. Он га даје љри вечери, у обичне дане (Црњански 2, 377); 4. У зору, на дан који је Петар изабрао за поћи – док су се обоје, из ведре, на авлији, умивали – Петар му рече да су синоћ, са Варваром, решили да свом детету, ако буде мушко, даду име Павле (Црњански 2, 422); 5. У једно од најљријайњинјих доба године, скоро љреко ноћи, расцвјетао би се у баштици крај наше куће црни сљез и љупко просинуо иза коплјасте поцрњеле ограде (Ѓопић, 6); 6. Заиста већ с вечери, особито у ведре ледене ноћи, јасно би се чуло с околних шумовитих брегова оштро и гласно вучје завијање „Аууу – ваууу“! (Б. Ѓопић, Башјиа сљезове доје, Просвета, Београд, 1983, 331).

Значење временске локализације падежи врше самостално, са обавезним детерминатором или с предлозима. У горенаведеним примјерима све конструкције имају значење временске локализације радње. У првој групи примјера (а) такву функцију падежи обављају са обавезним детерминаторима. Тако се најчешће у српском језику јављају генитив и акузатив, и то је одавно познато; то је у својој синтакси јасно рекао већ Ђура Даничић: „Оне свагда уза се имаю іошгъ какву речъ, коя време њима разликуе одъ другога времена истогъ имена (Даничић 1858: 61), а Милка Ивић је подсетила да су то за словенске језике већ уочили Вондрак и Миклошич (Ивић 1956: 176) и показала употребу те одредбе уз генитив и акузатив (Ивић 1956: 178 и 186)¹⁶³.

Кад се овако један глагол одређује дјема временским падежним одредбама, временски одсјечи који се њима исказују стоје у извјесном односу. Могуће је да се првом одредбом исказује временски одсјек који је краћи од временског одсјека исказаног сљедећом падежном одредбом. Тако је, рецимо, у примјерима један, три или четири итд. Тај краћи одсјек саставни је дио овога већег. Такође, могуће је да се првом одредбом исказује одсјек већи од одсјека исказаног другом одредбом, као што је у трећем примјеру.

У сљедећој групи примјера (б) глаголи се временски одређују падежима са детерминаторима и предлозима. Таквих примјера је у анализираној грађи и највише. У првом примјеру одредбом се исказује краћи временски одсјек, који улази у дужи одсјек исказан другом одредбом, док је у другом примјеру обратно. Јављају се и случајеви да уз један глагол долазе и три и четири одредбе, такви су примјери 20–23. Ту се може догодити да се неким одредбама исказују истовјетни временски одсјечи – у примјеру 22 то су прве двије и четврта конструкција, који су опет дио већег временског периода – трећа конструкција, *ше іогине*. Наравно, у питању је језик књижевних дјела и очито је да писци користе могућност нагомилавања оваквих падежних одредби и у стилистичке циљеве. То се посебно може видјети на примјерима 22–23. Некад је потребно посебно задржавање да би се пратио вез ових конструкција, посебно то важи за реченицу број 23.

У примјерима (в) илустровани су случајеви кад се у обје одредбе јављају падежи с предлозима. Ни овакви случајеви нагомилавања падежних временских одредби нису ријетки, а сем саме форме не показује се нешто што већ није виђено у претходним примјерима, посебно оним најбројнијим, из групе (б). Могао би се ипак издвојити други примјер, гдје имамо три временске одредбе, прва и друга нису у контактном положају, а друга и трећа означавају исти временски одсјек, именован на два начина. Посљедњи примјер показује како се временски односи могу нијансирати: прилог *особишо* доводи до извјесне неподударности времена исказаног

¹⁶³ Теоретски је ову појаву у словенским језицима, а такође и у српском језику, објаснила управо Милка Ивић – в., нпр., Ивић 1983а.

првом и другом конструкцијом. То је омогућено опредјељењем аутора за стратегију неререференцијалне употребе глагола.

Показује се овдје да писци користе све могућности српског језика, и кад се ради о падежима за обиљежавање времена. Тако се у примјерима 16 (б) и 2 (в) јавља и конструкција *йод* + акузатив, која је интересантна по томе што је врло мали списак именица које се могу наћи у њој. То је запазио још Ђура Даничић и ваљда први дао принцип избора тих именица: „овако се казую времена која се чине тешка и немила, а то личи значењу овога предлога” (Даничић 1858: 528), што је један од ријетких случајева кад велики филолог није био у праву. Нико се готово сто педесет година није озбиљније задржавао над тим објашњењем и тек недавно понуђено је другачије и увјерљивије објашњење у једном мом раду (Танасић 1997), које је већ ушло и у неке граматике (Антонић 2005: 222)¹⁶⁴.

У неким приликама писци именице у одговарајућем падежу не одређују само атрибутима, него и цијелим реченицама; тако је у примјерима 24 групе (б) и 4 групе (в). У овом другом случају именица би без клаузе остала недовољна одредба. Такође, ове временске падежне конструкције не морају бити увијек у контактном положају, могу бити раздвојене неким другим реченичним чланом. Тако је у примјерима 11, 13 и 18 групе (б): у првом је између ових одредби партикула *међушим*, у другом случају ове конструкције дијеле субјекат и одредба времена, а у посљедњем су двије временске одредбе – прилози *лејши* и *зими*.

Могуће је да се оствари и комбинација предлошко-падежних конструкција са значењем временске локализације и временске оријентације. Тако је у сљедећим примјерима.

[2]

1. *Пред вече, йоменуџој дана*, Исакович је, ипак, кренуо. (Црњански 2, 331);
2. *Чейврџиком, йред йодне*, у наш разред долазио је поп Василије да нас учи и пропитује вјеронауку (Б. Ђопић, *Глава у кланцу, ноје на вранцу*, Просвета, Београд, 1983, 249);
3. Сећао се како *1815, уочи Друјој усџанка*, умало да погрешити најтеже у животу (Велмар Јанковић, 14);
4. Вукашину је причао *йред йолазак, оне ноћи* кад су пси лајали на месец (Ђосић, 135);
5. *Тоја дана, йо йодне*, као напречац отријежњен, сликар одједном спопаде свој блок, лака корака спусти се низ сокак до наше појате, намјести се тамо на преврнуто корито и поче нешто да црта (Ђопић, 31);
6. *Тих дана, иза Ђурђева*, кад се Раде с Брдара већ био устолочио у нашој кући, стриц Ницо мотао се около накостијешен као мачка пред псом-уљезом. (Ђопић, 31);
7. *Једне йодине, у субоџу, уочи Крсџојоклоне недеље, на дан 42 мученика у Амореји*, почео је био, за Исаковиче, и њихове сератлије, досељенике, у Кијеву, и парад, који су звали у Аустрији: *Fassung* (Црњански 2, 526);
8. *Једном йод зиму, уочи недеље*,

¹⁶⁴ Ову конструкцију наводи у својој великој синтакси и М. Стевановић (1991: 426), али се не задржава на избору именица које се у њој могу појавити.

на заједничкој молитви, дјед испод ока опази да се његов Раде не зна ни прекрстити (Ђопић, 37); 9. Био је у апоенима сличним оним што се добијају на степеништу цркве св. Марка *уочи крсних слава*, или у *џренуџику* када нека будала викне пред општином: „Куме, изгоре ти кеса!” (Капор, 94); 10. Спавао је у соби без грејања, али му то није сметало да *сваке ноћи, њред лејање*, намаже дугачку косу шећераном водом... (Вуксановић); 11. Сањала сам, у *џролеће, њо изласку из школе, њрве ноћи* када сам дошла у мајчину кућу, одморна од сусрета, дуго (Вуксановић, 174).

Међу овим примјерима треба прво скренути пажњу на примјер два – то је једини у анализираној грађи у ком се јавља и слободан падеж у функцији временске одредбе напоредо с предлошко-падежном конструкцијом. Иако се двјема падежним одредбама исказују два временска значења – локализација и оријентација, они именују временске одсјеке који се поклапају, прецизније казано, одредба са значењем временске оријентације именује вријеме које је дио времена исказаног одредбом са значењем временске локализације.

На крају. Анализа је показала да се у језику писаца једна глаголска радња (и уопште предикат) почесто одређује помоћу више временских одредаба исказаних падежима. У тој функцији се јављају падежи у свим формама: слободни, са предлозима или обавезним детерминаторима, или са предлогом и обавезном одредбом истовремено. Појава нагомилавања временских падежних конструкција карактеристична је за књижевноумјетнички стил. Ипак не користе ту могућност сви писци подједнако. Тако је у анализираном корпусу ова појава најзаступљенија у дјелима Бранка Ђопића и Милоша Црњанског. Та два писца имају опет неке посебне приступе тим конструкцијама. Тако се у *Башићи сљезове боје* уочава богатство у избору атрибута уз именице у тим падежним конструкцијама, којим писац украшава вријеме у које смјешта радње, док је за *Сеобе* карактеристична честа употреба именица које значе свеце Православне цркве. Сама појава већег броја сличних језичких јединица у реченици представља погодан материјал и за различито обликовање њено, и за стилске поступке којим се дјело чини посебним.

БЕЗЛИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА УОПШТЕНИМ АГЕНСОМ

У српском језику пасивна дијатеза исказује се: а) реченицама са предикатом од прелазног глагола образованим по моделу *йомоћни йаюл + йрйни йридјев* и б) реченичним конструкцијама са активним обликом прелазног глагола у предикату и елементом СЕ, који указује на то да се ради о пасивној дијатези (тзв. рефлексивна конструкција). Пасив као врсту дијатезе карактерише то да се у позицији реченичног субјекта јавља именица у номинативу која представља објекат глаголске радње – пацијенс – и која би при активној дијатези заузимала позицију ближег објекта. То значи да се у позицији субјекта реченице не јавља именица која означава агенс. Уз то, пасивна конструкција обиљежена је имплицираном компонентом динамичности, што значи да се предикатом исказује радња која је (из)вршена у неком одређеном времену¹⁶⁵. И једна и друга поменута конструкција одликује се хомонимичношћу, а то значи да не исказују пасивну дијатезу сваки пут кад се образују. Хомонимичност прве реченице проиилази из сложене семантике трпног придјева у саставу предиката. Кад се елиминише придјевска компонента из значења трпног придјева, онда се реченицом исказује пасивна дијатеза. Кад се пак елиминише глаголска компонента, онда трпни придјев има значење правога придјева и тада се ради о реченици са именским предикатом¹⁶⁶.

Кад је ријеч о рефлексивним пасивним реченичним конструкцијама, о хомонимији се говори на плану разликовања пасивне и рефлексивне дијатезе. Ова хомонимија потиче отуда што према прелазним глаголима – који омогућавају остваривање пасивне дијатезе у реченици – постоје често повратни глаголи. У реченици је тешко препознати да ли елемент СЕ припада повратном глаголу или је то реченични елемент који говори да се ради о пасивној дијатези. Идентификацију оваквих реченица омогућавају сложене процедуре, које се свде на то да се утврди је ли именицом у позицији реченичног субјекта исказан агенс (*Дјеца се умивају*, тј. дјеца се сама умивају; *Дјеца се љубе*, тј. дјеца се међусобно љубе) или је исказан пацијенс, а агенс је изван појма означеног именицом у позицији субјекта (*Дјеца се умивају*, тј. неко други умива дјецу; *Дјеца се љубе*, тј. неко други љуби дјецу). У овом другом случају имамо посла са пасивном дијатезом¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Овакву дефиницију пасива као врсте дијатезе дала је Ксенија Милошевић 1972.

¹⁶⁶ На овакву природу трпног придјева указивано је одавно у нашој научној литератури, посебно у: Ђорђевић 1931, Стевановић 1956, Милошевић 1972, Милошевић 1973, Милошевић 1974, Танасић 1982.

¹⁶⁷ О исказивању пасивне дијатезе у рефлексивној конструкцији и начинима за њену идентификацију више се говори у раду Милошевић 1972.

Рефлексивној конструкцији са пасивном дијатезом сличан је и један тип безличне реченице. То је безлична реченица са уопштеним агенсом, у нашој литератури позната и као *обезличена реченица*¹⁶⁸. Овакве безличне реченице имају корелативне двочлане реченице. Ове безличне реченице јављају се са прелазним и непрелазним глаголима у предикату. Предикат је обавезно, као и код свих других безличних реченица, у трећем лицу јединине и у облику средњег рода (у случајевима кад предикат разликује род): Тако се овог пута *кренуло* на Србију (Андрић, 416); *Прејричавало се* како носи брме (Исто, 322).

За овај тип безличних реченица карактеристично је то што радња исказана предикатом подразумејева учешће агенса, а за друге безличне реченице карактеристично је управо супротно. Међутим, агенс се у тим реченицама никад не исказује експлицитно. Ако би се он увео, био би уопштен (*човек, људи*; в. Ивић 1962–63: 95–96, Ивић 1965: 440, Ивић 1983: 76) и тада реченица постаје двочлана. Кад су посриједи безличне реченице с неким од прелазних глагола, постоји питање како се оне ослобађају ближег објекта. Проблем транзитивности у обезличеним реченицама разрјешава се на различите начине, али никад увођењем именице ближег објекта у позицији реченичног субјекта¹⁶⁹.

У наставку ја ћу размотрити неке у језику најчешће појавне видове безличне реченице са уопштеним агенсом. Уз то, покушаћу да одговорим на једно питање које се, по правилу, не поставља у стручној литератури, а тиче се односа објекта глаголске радње и безличне реченице са уопштеним агенсом. Питање се, наиме, састоји у сљедећем: да ли се у српском језику обавезно изоставља именица са значењем ближег објекта у оваквим реченицама, или има, можда, случајева кад она ипак бива исказана у реченици овога типа?

У савременом српском језику често се јављају обезличене реченице устројене с непрелазним глаголима у предикату. Такве безличне реченице егземплификују сљедећи примјери¹⁷⁰.

¹⁶⁸ Станојчић–Поповић 2002: 251. Ове реченице помиње под именом *безличне конструкције* и Стевановић 1991, стр. 94–95. Он помиње придјев *обезличен* у синтагми *обезличени глаголи* (стр. 93).

¹⁶⁹ О односима између ових реченица и рефлексивних пасивних говори се у овој књизи у поглављу „Међуоднос рефлексивне пасивне и обезличене реченице”.

¹⁷⁰ Извори: Андрић – Иво Андрић, *Травничка хроника*, Нолит, Београд, 1981; Андрић 1 – Иво Андрић, *На Дрини ћуирија*, Слово љубве, Београд, 1978; Вуксановић – Миро Вуксановић, *Семољ људи*, СКЗ Београд, 2008; ЈФ – *Јужнословенски филолој*, Београд; Лучић – Предраг Лучић и др., *Воћарство I*, Београд, 1996; Политика – *Политика*, дневни лист, Београд; ТВ Бг – Телевизија Београд; Ђопић – Бранко Ђопић, *Пролом*, Просвета, Београд, 1983; Ђопић 1 – Бранко Ђопић, *Доживљаји Николејине Бурсаћа*, Просвета, Београд, 1983; Ђопић 2 – Бранко Ђопић, *Башића сјезове боје*, Просвета, Београд, 1983; Црњански – Милош Црњански, *Сеобе*, Нолит, Београд, 1973.

[1]

1. Ту је ... први пут видео како изгледа господски живот ... где се тихо *разговара* и лепо *оиходи* међу собом (Андрић, 11); 2. Треба само закопати педаљ у дубину па да се *наиђе* на гробове и остатке прошлости (Андрић, 127); 3. Зашто опет рат? И докле ће се *рајивајти*? (Андрић, 273); 4. Пуковник је примио везирово писмо у коме му јавља да се за документима *иџраја* (Андрић, 96); 5. Некад се туде *ходало*, по сунцу, по трави (Ђопић, 97); 6. У таквим расположењима не расту песме и од таквих мисли се рђаво *сјава* и тешко *снива* (Андрић, 135); 7. Само снег и проста чињеница да се *умире* и *оглази* под земљу (Андрић, 121); 8. Лако се *корачало* и још лакше *дисало* (Ђопић, 157); 9. Како да се не *йосрће* од умора и вртоглаве јурњаве која траје већ годинама, а како да се *баци* све и *најусти* даљи напор и труд (Андрић, 273); 10. За парче сланине или прегршт *ишло* се ноћу у далека села и *иџреоварало* и *цењкало* са сумњивим људима (Андрић, 396); 11. У таквим приликама *рачунало* се у травничкој чаршији и са маленкостима и у свему *иџражио* жељени знак за преокрет набоље (Андрић, 19).

Како је већ и речено, у реченици са непрелазним глаголом у предикату нема дилема: ријеч је о безличној реченици. На примјеру реченице 9 види се како се у оквиру сложене јављају обезличена и рефлексивна пасивна реченица. Два СЕ, која служе као показатељ безличне реченице из сусједних предиката, своде се у неким приликама на једно – тако је у примјеру 10: *ишло* се и *преговарало*. Посебно треба нагласити да се под истим условима у једном СЕ могу објединити два, од којих је једно СЕ из безличне реченице, а друго из рефлексивног глагола – како је у примјеру 1: *разговара се* (разговарати) и *оиходи* (опходити се) и примјеру 10: *ишло се* (ићи), *иџреоварало* (преговарати) и *цењкало* (цењкати се). Исто СЕ указује, дакле, да су обје клаузе обезличене и да је у једној повратни глагол. Примјер 11 илуструје могућност свођења двају граматичких СЕ на једно кад је једно СЕ показатељ безличности, а друго показатељ пасивности. Дакле, и ово, граматичко СЕ у том погледу се понаша као и оно глаголско¹⁷¹.

Када су у питању прелазни глаголи, онда се обезличене реченице образују тако што се именица објекта радње у акузативу без предлога изоставља, позиција пацијенса се не попуњава. То се чини на два начина: а) уз безличну реченицу јавља се објекатска клауза, б) неутралише се транзитивност глагола у предикату.

У савременом српском језику често се јављају безличне реченице са клаузом у функцији објекатске допуне. Тако је у сљедећим примјерима.

¹⁷¹ На могућност свођења два СЕ на једно кад је посредни идентичан агенс већ је, другим поводом, скренута пажња у Ивић 1983: 79.

О свођењу два СЕ код повратних глагола говори се у раду Ивић 1997а. Поред јединственог (уопштеног) агенса овдје је битно још и то да све радње представљају „јединствену ситуациону целину“ – што је утврдила као један могући услов за елипсу глаголског СЕ (код повратних глагола) М. Ивић (1997: 30–32). У примјеру 10 остварен је исти тај услов.

[2]

1. *Не зна се шта је фон Митереру било теже трпети* (Андрић 2, 107); 2. *Не би се никад рекло да и овакви умни ... људи могу бити судбоносни* (Андрић, 368); 3. *Али чим се сазнало да се Наполеон вратио у Париз, ствари су узеле блажи обрт* (Андрић, 415); 4. *Већ се на први поглед видело да је то жена којој треба много места у свету* (Андрић, 108); 5. *У једном се писму налајало да се конзул ограничи на дружење са страним конзулима* (Андрић, 40); 6. *По задаху се осећало да је просторија била, за данашњу прилику, први пут те зиме отворена и загрејана* (Андрић, 32); 7. *По кућама и дућанима се њрича како је шест хришћанских царева ударило на Бунапарту* (Андрић, 417); 8. *Куга је дошла на Стамбол, и то на пределе где се не њамѝи да је долазила* (Андрић, 379); 9. *Иначе, њоверова се, најпосле, у целом полку да се иде на Турке* (Црњански, 92); 10. *Али му је жалобитније кад се каже да јунак иде уз горицу чарну* (Ђопић 1, 84).

На овакав начин устројавања обезличених реченица са прелазним глаголима у предикату у нашој литератури већ је скренута пажња (Ивић 1983: 75, Удовичић 2004: 64–65). У предикату оваквих реченица најчешће се јављају глаголи говорења у ширем смислу, мишљења, осјећања чулима. Увођењем објекатске клаузе у одговарајући однос са овим предикатима аутоматски се губи могућност присуства именице ближег објекта. Тако се и елиминише могућност међуреченичне хомонимије: нема услова да се оствари пасивна дијатеза у рефлексивној конструкцији.

Безлична реченица с прелазним глаголом у предикатској функцији јавља се и у случају кад се њоме утврђује да је у претходној у питању директни говор. Тако је у сљедећим примјерима:

[3]

1. *Највећа ... незапосленост у Европи – наводи се у извештају* (ТВ Бг, 16. 8. 2004, Дневник 2); 2. *То је највећи раст привреде у последњих пет година, њврди се у саопштењу Владе*; 3. *Испитује се узрок загађења ваздуха у Панчеву, каже се у саопштењу Министарства*; 4. *„Коме Баки преврне сахан, тај више не руча”, њоворило се тада за њега* (Андрић, 178).

И овдје се прелазност глагола неутралише присуством реченице која припада директном говору, као што је то и у претходном случају. Ове конструкције лако се могу трансформисати у сложене реченице с објекатском реченичном допуном: *У саопштењу Министарства се каже да се испитује узрок загађења ваздуха. Слично се може тумачити неутрализација прелазности глагола и у уметнутим реченицама: То је био, како се њоворило, човек господског порекла* (Андрић, 169); *После збацивања Селима са престола и он је био, каже се, више мртав него жив* (Андрић, 169)¹⁷². И ове реченичне конструкције би се могле лако трансформисати на претходно поменути начин.

¹⁷² Оваква рјешења наводи и Удовичић 2004: 64–65.

Безличне реченице јављају се са прелазним глаголом у предикату и кад нема допунских, објекатских клауза или њима сличних конструкција. Тада се безличност рефлексивних реченица са прелазним глаголом у предикату обезбјеђује координацијом овога предиката са безличним предикатом који остварује непрелазни глагол. Тако је у сљедећим примјерима:

[4]

1. Двадесет пет година *се ишло, њражило и налазило, љубило* и поново *сјишцало* (Андрић, 447); 2. Само *се љућује. Пућује се и љроши* (Андрић, 447).

И у оваквим примјерима неутралише се глаголска транзитивност.

Има случајева кад се у рефлексивној конструкцији елиминише хомонимија у корист безличне реченице и кад су у питању прелазни глаголи, а нису у координацији са непрелазним. Такви су примјери који слиједе.

[5]

1. По кућама и дућанима се прича ... како *се неће* ни *орати* ни *копати* ни *жњети* док Бунапарта не буде савладан (Андрић, 417); 2. Ове године *се сеје* нешто касније (Разг.); 3. Тако *се љовори*, а нико не зна је ли истина (Разг.).

У оваквим случајевима лако се препознају безличне реченице. Транзитивност је неутралисана па се зато и не јавља могућност хомонимије. Нису сви прелазни глаголи подједнако подобни неутрализацији транзитивности. На основу наведених примјера може се закључити да је неутрализација транзитивности могућа код глагола говорења, мишљења и осјећања чулима и код неких глагола физичких радњи који дозвољавају само једном малом броју именица да се нађу у позицији директног објекта¹⁷³. Зато је и могуће елиминисати тај објекат пошто његово неименовање не уноси проблем у комуникацију.

Неки глаголи поред директног објекта могу имати и индиректни. Они се у рефлексивним реченичним конструкцијама често јављају са даљим објектом и неутралисаном валенцијом за ближи објекат. Тако је у примјерима који слиједе.

[6]

1. То су ти „срчали пенцери” о којима *се љричало* и *љевало* (Андрић, 31); 2. Јавио да *се* у Конаку много *љовори* о Наполеоновом поразу у Русији (Андрић, 393); 3. *Говорило се* само о царевој женидби (Андрић, 326); 4. Понајвише *се љовори* о кухињи (Андрић, 133); 5. Сам носи командантово писмо у коме *се* о њему *љовори* са највећим похвалама (Андрић, 147); 6. ... обожава женско писмо, како *се* за књиге списатељица погрешно *каже* (Вуксановић, 194); 7. ... сви иду на саучешће, а ако неко од Семољана у граду не пошље депешу, *неће се* о њему лепо *љричати* (Вуксановић, 421).

¹⁷³ Ово констатује и Удовичић: 2004, 64.

Иако увођење даљег објекта не значи обавезно одсуство ближег, најчешће се ближи објекат неутралише: тежиште информације је на ономе што се исказује именицом даљег објекта.

Има, додуше, и таквих глагола који могу имати ближи и даљи објекат, али се ближи елиминисае увођењем даљег објекта. Тако је у следећим примјерима:

[7]

1. У вртићу *се њази* на децу (Разг.); 2. Под старе дане човек често *сања* о завицају (Разг.); 3. Сат је био закључан у дједов сандук и на њега *се* брзо и *заборавило*... (Ђопић 2, 33).

Овдје се исти појам може исказати именицом ближег или даљег објекта. Пошто је неутралисан, боље рећи: елиминисан, ближи објекат, јасно је да се ни у овим реченицама не може говорити о пасивној дијатези – оне су безличне.

Обезличене реченице јављају се и с модалним глаголима. Овдје ћу се задржати на случају кад се уз модални глагол јавља допуна у виду другог глагола. Такав случај илуструју следећи примјери.

[8]

1. О различитом погледу на ратове деведесетих и на распад Југославије *може се* свакодневно *чишати* у новинама (НИН, 4. 2. 2010, 35); 2. Њему *се мојло* још мање *веровати* него Давни (Андрић, 59); 3. Он је груб и једноставан, као и сви Босанци, али је частан човек коме *се може веровати* (Андрић, 152); 4. ... из његовог одговара *мојло се закључити* да он не види краја ратовањима ... (Андрић, 310); 5. Али кад *се* већ *мора јести*, он је сваку мрвицу удешавао, заобљавао и посматрао са нежношћу... (Андрић, 178); 6. ... *може се* већ сада *закључити* да ће овогодишњим ребалансом мањак у државној каси бити повећан... (НИН, 26. 1. 2012, 12); 7. *Може се* слободно *рећи* да је тридесет година пре него што је концептуализам ... стигао у наше крајеве у једној малој шибенској луци Арсен изложио само један предмет ... (Капор, 152).

При образовању реченица и у овом случају важе правила која важе кад је посриједи прости предикат од непрелазних и прелазних глагола.

Следећи примјери илуструју могућност појаве повратних глагола у допуни модалним.

[9]

1. С таквим стварима *се не може шалићи*. (Разг.); 2. У то време, наима, *није се смело смејати* наглас Реформи јер је на сваком познатијем месту, а у Клубу књижевника нарочито, седео по један полицајац ... (НИН, 9. 4. 2009, 36); 3. Оно о чему *се може заштити* јесте то да ли је оправдан назив ... (Наш језик XLII/1–2, 2011, 67).

У принципу се и овдје обезличена реченица понаша као и у свим другим случајевима, мада има упозорења да овакве реченице, као и реченице

без модалног глагола, а са повратним глаголом у предикату (в. у [1] *ойхо-дигићи се* у примјеру 1 и *цењкаји се* у примјеру 10), не припадају српском стандардном језику¹⁷⁴.

Модални глагол *ћребаји* показује посебно понашање у овом погледу. У чему се огледа та посебност, видјећемо на сљедећим примјерима.

[10]

1. *Требало се држаји* право на коњу ... (Андрић, 28); 2. Тај Жвало ... је човек са којим *се не ћреба јушијаји* у препирку (Андрић, 313); 3. ...ми Французи смо прогутали половину Европе и *не ћреба се чудји* што ове земље које још нисмо запосели са неповерењем гледају путеве (Андрић, 77); 4. *Не ћреба се уздуђиваји* ни због чега, и најбоље се свему смијати ... (М. Селимовић); 5. Тако је *ћребало* безброј пута *јројахаји* мирно и достојанствено ... (Андрић, 28); 6. Али они су исто тако били чврсто уверени да ће правда и чиста вера победити и да *ћреба чекаји* (Андрић 53); 7. *Треба јочеји* изнова (Андрић, 163); 8. А *ћреба имаји* стално у виду да нам је провиђење дало највећег владара свих столећа... (Андрић, 377); 9. *Требало се држаји* право на коњу, *не ледаји* ни лево ни десно ... (Андрић, 28).

У прва четири примјера иза глагола *ћребаји* долази СЕ, у осталим га нема. То је зато што у прва четири примјера у допуни стоје повратни глаголи и они чувају своје СЕ, а у осталим примјерима се јављају неповратни глаголи. Зашто они не добију СЕ кад се ради о безличној реченици с уопштеним агенсом и у овом случају? Одговор на то питање крије се у семантици овог модалног глагола. Како се зна, он се врло често јавља као безличан. Будући да је смисао обезличених реченица управо обезличавање реченице, онда је разумљиво да глагол *ћребаји*, као безличан, не може бити подвргнут обезличавању.

Како се из приказане језичке грађе види, у српском језику су честе безличне реченице са уопштеним агенсом, како оне са непрелазним глаголима тако и оне с прелазним глаголима у предикату.

У наставку биће ријечи о другом питању које је постављено на почетку: може ли се у безличној реченици са уопштеним агенсом исказивати експлицитно и пацијенс радње прелазног глагола? Како је познато, у српском језику пацијенс се, као објекат радње прелазних глагола, исказује у пасивним реченичним структурама, како оној са трпним придјевом, тако и у рефлексивној. Именица која обиљежава пацијенс добија у реченици статус субјекта. Између рефлексивне пасивне реченице и безличне реченице са уопштеним агенсом најкрупнија разлика огледа се управо у томе што се у безличној реченици не исказује експлицитно пацијенс – објекат радње, који у активној реченичној форми бива исказан акузативом.

¹⁷⁴ Такву препоруку дао је проф. Иван Клајн с напоменом да се оне не осјећају сасвим коректним будући да се ту два СЕ свде на једно, а то није прихватљиво (Клајн 2004, 152). У овом раду је показано да у српском језику није ријеткост да се два различита СЕ свде на једно.

Истина, у већем броју словенских језика појављују се, у различитој мјери, овакве безличне реченице, код којих се пацијенс исказује именицом у акузативу без предлога. У пољском језику таква реченица припада и језичком стандарду. Ради се о реченицама са предикатом у трећем лицу јединине у средњем роду које поред елемента СЕ, као знака безличности, имају исказан и објекат у акузативу: *Мене се критикује*. О раширености ове реченичне конструкције у словенским језицима и о њеном присуству на хрватском говорном подручју бившег српскохрватског језика писала је Ксенија Милошевић (Милошевић 1980). Она ту конструкцију назива *квазипасивна реченица*. О њој се у сербокроатистичкој нормативистици подоста писало, пошто се она из других словенских језика, али и из њемачког и италијанског, пренијела и на хрватско говорно подручје. Углавном су сви нормативци, из Хрватске, све до пред крај двадесетог вијека, одбацивали ту конструкцију, наводи Ксенија Милошевић. Ове квазипасивне реченице никад нису биле карактеристичне за српски језик – ни за његов дијалект ни за српски стандардни језик, па чак ни за супстандард¹⁷⁵.

Ипак, у српском језику постоји један случај кад се у безличној реченици са уопштеним агенсом може експлицитно исказати и пацијенс. О томе се у литератури мало говорило.

Познато је, наиме, да се у српском језику ближи објекат у одређеним приликама исказује и генитивом без предлога. То се дешава у два случаја: а) кад је предикат у одричној форми (тзв. словенски генитив), б) кад се именицом ближег објекта исказује партитивност. Тако је у сљедећим примјерима:

[11]

1. Тако су наступила она времена у којима свако настоји да буде мален и невидљив, свако тражи *заклона* и *скровишта* (Андрић, 413); 2. Сиротиња ... у помисли на храну и огрев које ће тим изласком набавити налази *снаје* да све поднесе (Андрић, 123); 3. Све памти за будућност и свему налази *лека* и *јомоћи* (Андрић, 126); 4. Жена би одболовала, тражила и налазила *хране* у одушевљењима и огорчењима друге врсте (Андрић, 106); 5. Знам поуздано, и то вам кажем отворено, да *блајослова* неће наћи нигдје (Андрић, 361); 6. Цела старинска Хофизадића кућа испреграђивана је по неким плановима госпође конзуловице којима нико није видео *краја* ни *смисла* (Андрић, 109); 7. Из његовог разговора могло се закључити да он не види *краја* ратовању ни Наполеоновим освајањима (Андрић, 310).

¹⁷⁵ Ксенија Милошевић (Милошевић 1980) то тврди и на основу литературе која се овим питањем бавила, а и сама је тако закључила. На ову конструкцију слично гледа и М. Ивић 1983, 72–73. На овакав закључак упућују и резултати истраживања ове конструкције на српском терену које је обавила Љ. Суботић. Ауторка је показала да се за већину примјера које је она сакупила може рећи да су у српски језик унесени са хрватског говорног подручја, а иначе, такве конструкције су неприхватљиве за представнике српског језика (Суботић 1996).

Међу овим примјерима налазе се они који илуструју случај а), број 1–4, и примјери који илуструју случај б), број 5–7. Ове реченице би се могле трансформисати у реченице са елементом СЕ као изостављање лексичког показатеља безличности уз показатељ агенса и уз немогућност постојања субјекта. Дакле, могу се трансформисати у *безличне реченице са уопишеним агенсом*. Ако су безличне реченице које су досад навођене корелативне са двочланим реченицама са ближим објектом у акузативу, онда би ове биле корелативне са двочланим реченицама које имају ближи објекат у генитиву и њихова структура не онемогућује присуство генитива као ознаке пацијенса:

[12]

1. Тада су наступила она времена у којима свако настоји да буде мален и невидљив, тражи се *заклона* и *скровишта*; 2. У помисли на храну и огрев који ће се тим изласком набавити налази се *снаге* да се све поднесе; 3. Из његовог разговора могло се закључити да се не види *краја* ратовању ни Наполеоновим освајањима.

И заиста се не може овим реченицама приговорити да нису граматичне и да не одговарају духу српског језика. Уосталом, такве реченице налазимо у различитим текстовима савременог српског језика, о чему свједоче примјери који слиједе.

[13]

1. Године пролазе, радови се шире и расту, али им *се не види* краја ни смисла (Андрић 1, 42); 2. Из ове таме ниједном напору *се не види* краја (Андрић, 25); 3. *Не зна му се* ни гласа ни трага (Речник САНУ, књ. 7, под *знаји* изр.); 4. Умесно би било кад би *се* и о овој, и другим сличним, дистинкцијама, *повело* рачуна приликом будућих граматичких описа српског језика (ЈФ 54, 3); 5. Симптоми [се] могу заменити ако *се не води* рачуна о месту оштећења (Луцић, 473); 6. ... јер је бесмислено хтети отклањати злоупотребе и предрасуде, кад *се нема* снаге ни могућности отклонити узроке ... (Андрић, 79); 7. ... путеви се по Европи морају градити и *не може се* ваљда *водити* рачуна о заосталим народима као што су Турци и Босанци (Андрић, 77); 8. Растопљеној маси *догаје се* брашна уз стално мешање (Рецепт); 9. На крају *се сива* шећера по укусу (Рецепт).

На основу примјера (3), гдје се ради о устаљеном изразу, може се тврдити да овакве реченице нису новијег датума у српском језику, за што има и других потврда¹⁷⁶. Ове безличне реченице су стварно корелативне са оним активним реченицама које имају генитив без предлога у позицији ближег објекта. То проистиче из чињенице да се у њима генитив јавља у ситуацијама идентичним оним које су познате кад је у питању активна реченица са генитивом ближег објекта. У вези са овим треба напоменути да се овакав

¹⁷⁶ У раду Љ. Суботић (1996, 76) наводе се примјери и из језика Јована Хаџића: ретко *се* и коњских кола *налазило*; *Налазаше се* и села царских и сл.

модел безличне реченице не јавља када се подударају генитив и акузатив¹⁷⁷. То је зато што се у таквим случајевима не би правила разлика између ове, у српском језику регуларне, безличне реченице и тзв. квазипасивне реченице.

Треба рећи да се и у овим реченицама понекад може указати, истина експлицитно, и на агенс. Навешћемо неколико примјера за то.

[14]

1. Иначе *йоверова се*, најпосле, у целом полку да не иду на Турке (Црњански, 92); 2. Очекујући да дођу Французи, о којима *се йоворило* нарочито међу женским светом, многи потрчаше да виде и ове ... (Црњански, 111); 3. У пуку *се йрочу* да ће зимовати у Оберпфлацу... (Црњански, 174); 4. За ту памју *зна се* у народу да је некад, пре доласка Турака, била црква Свете Катарине (Андрић, 286); 5. А у тениским круговима *је йочело да се йрича* да је улог много већи... (НИН, 2. 4. 2009, 49); 6. У таквим приликама *рачунало се* у травничкој чаршији и са маленкостима... (Андрић, 19); 7. У житијним текстовима *найомиње се* да су пострадали за хришћанску веру (16. 4. 2009, 31); 8. У житију *се наводи* да су страдали у Панонији, на каменолому (НИН, 16. 4. 2009, 31).

Како се види, овдје се индиректно указује на агенс, он се лоцира тако што се именује институција, асоцијација гдје се он може наћи. У примјерима седам и осам то је још посредније учињено – именује се књига, текст, па се може закључити да је њихов писац агенс (в. Радовановић 1971: 187). Индиректно указивање на агенс у овим реченицама врши се као и код рефлексивних пасивних реченица.

Изложено се може свести на следеће. У српском стандардном језику честе су безличне реченице са уопштеним агенсом, тзв. обезличене реченице. Ове реченице образују се с непрелазним и великим бројем прелазних глагола у чијем вршењу мора учествовати актант са значењем агенса, који се не исказује директно у реченици. Да би се оваква конструкција интерпретирала као безлична реченица са уопштеним агенсом и присутним елементом СЕ као знаком безличности, потребно је да се елиминише могућност увођења именице пацијенса у позицију реченичног субјекта, што је својствено рефлексивној пасивној реченици. То се остварује или увођењем објекатске клаузе у позицију допуне предикату рефлексивне реченичне конструкције или неутрализацијом глаголске транзитивности. Анализа је показала да у српском језику постоје одређене семантичке класе глагола који су подобни за

¹⁷⁷ Примјер: *да се мене йишало*, који наводи Милошевић 1980: 57, прије би требало видјети као корелат према двочланој реченици са генитивом ближег објекта. У српским говорима у Босни и Херцеговини изражена је појава да се уз глагол *йишати* и без негације и именица *људи* и имена *људи*, као и одговарајућих замјеница, јављају у генитиву без предлога: Питај *људи*; Пито сам *Јове*. Рекло би се и: Да *се* ње *йишало*, а не: Да *се* њу *йишало*. Међутим, примјер из села Госпођинаца *Пошйовало се* старијег брата, који наводи Љ. Суботић (1996: 76), морао би се сматрати за квазипасивну конструкцију, вјероватно импортовану са стране.

ову другу операцију. То су глаголи говорења, мишљења, осјећања чулима, затим неки глаголи физичких радњи, као што су: орати, копати, сијати, жњети, градити и сл. Како је речено, ове безличне реченице се разликују од свих других безличних по томе што у вршењу радње исказане предикатом обавезно учествује актант агенс, само што се он никад не исказује експлицитно. Међутим, када то комуникативни циљ захтијева, на агенс се може индиректно указати у реченици. За то се користе исте оне могућности које су језику на располагању и кад је посриједи рефлексивна пасивна реченица.

Кад су у питању обезличене реченице, треба рећи да у једном случају постоји могућност да се исказе синтаксичким средством и ближи објекат – пацијенс, а да реченица не промијени модел. Ради се о томе да се он може исказати обликом генитива без предлога, баш како је то случај и кад су посриједи двочлане реченице. Наша литература је неоправдано заобилазила овакве реченице. Не треба их занемаривати јер оне улазе у репертоар синтаксичких варијација у оквиру безличних реченица у стандардном српском језику, и то као подврста тзв. обезличених реченица.

БЕЗЛИЧНЕ ПАРТИЦИПСКЕ РЕЧЕНИЦЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Безличне партиципске реченице у српској научној литератури практично се и не помињу, а камоли да су детаљније описиване. То је тим чудније што су добро познате друге реченице с којим се ове реченице на неки начин граниче, какве су пасивне реченице, неодређеноличне реченице и врста безличних рефлексивних реченица, другачије и прецизније прозване у српским граматикама – обезличене реченице. Ради се о реченицама као што су *сьедеће*¹⁷⁸:

[1]

1. Нови конзул испраћен је кроз улице псовкама и претњама жена и деце, на њега *је иљувано* са прозора, а одрасли људи у дућанима нису га удостојили једнога погледа (Андрић, 96); 2. Али давно *је речено* да слободу није довољно стећи (Андрић, 316); 3. *Наређено* ми је да те вежем, чича-Аћиме (Ђосић, 95); 4. *Речено* нам је да треба да бранимо отаџбину (Политика).

Тешко је објаснити зашто су ове реченице остале изван пажње српских лингвиста и граматичара. Оне се уопште не помињу у великој Стевановићевој *Синџаку*, написаној средином двадесетог вијека, мада се јављају и у народним приповијеткама и у књижевним дјелима писаца који су ушли у корпус за писање овог дјела (Глишић, Веселиновић, Ј. Игњатовић, И. Секулић, Кочић, В. Петровић, Андрић, као и других писаца – Црњански, Ђосић, Ђосић, Капор итд.)¹⁷⁹. Исто тако је и са средњошколском граматиком која је у

¹⁷⁸ Извори: Алас – Петровић Алас, М., *Роман јеџуље*, Београд, АСК; Андрић – Андрић, И., *Травничка хроника*, Београд: Нолит, 1981; АСК – *Анџолоџија српске књижевности*, електронска библиотека, Београд: Учитељски факултет; Велмар Јанковић, – Велмар Јанковић С., *Дорђол*, Београд: АСК; ВН – *Вечерње новости*, дневни лист, Београд; Глишић – Глишић, М., *Пријо-вешке*, Београд: АСК; ГС – *Глас Српске*, дневни лист, Бања Лука; Домановић – Домановић, Р., *Мртво море*, Београд: АСК; Е – електронско издање новина; Јаковљевић – Јаковљевић, С., *Српска џирилоџија*, Књига друга, Београд: АСК; Капор – Капор, М., *Најбоље тогине и групе џири-че*, Београд: АСК; Кочић – Кочић, П., *Изабрана дела*, Београд: АСК; Миланковић – Миланковић, М., *Кроз васиону и векове*. Београд: АСК; НИИ – *НИИ*, недељне информативне новине, Београд; Његош – Петар II Петровић Његош, *Дјела*, Приредно Драго Ђупић, Подгорица: ЦИД, 1995; П, – *Политика*, дневни лист, Београд; Печат – *Печати*, недељне новине, Београд; РТС – Радио телевизија Србије; Секулић – Секулић, И., *Кроника џаланачкој џробља*, Београд: АСК; Скерлић – Скерлић, Ј., *Истџорија новије српске књижевности*, Београд: АСК; Станковић – Станковић, Б., *Нечистиа крв*, Београд: АСК; Стојановић – Стојановић, М., *Родослов*, Ниш: Просвета, 1999; Ђипико – Ђипико, И., *Пауци*, Београд: АСК; Ђосић – Ђосић, Д., *Корени*, Београд: АСК; Црњански 2 – Црњански, М., *Друџа књиџа Сеоба*, први дио, Београд: Нолит, 1973; Црњански 3 – Црњански, М., *Друџа књиџа Сеоба*, други дио, Београд: Нолит, 1973.

¹⁷⁹ У поглављу „Глаголски род и сродна питања”, говорећи о повратним глаголима, Стевановић наводи и следећи примјер: Твојој глави би суђено за вијенац се свој продати

употреби посљедњих тридесетак година (Станојчић, Поповић 2005). Нема оваквих реченица ни у граматички за странце З. Вукадиновић, али међу примјерима за пасивне реченице наводи се један за овакве реченице: На јучерашњој седници је *наилашено* (Мразовић, Вукадиновић 2009: 167). Кад се узме у обзир чињеница да се у овој граматички пасив дефинише непрецизно: „Ако се *жели* истаћи оно што је обухваћено процесом који означава глагол или сам процес, а агенс (вршилац радње) није познат или није битан, употребљава се пасив”, те да она и реченице типа *У овој соби се сјава* назива неутралним пасивом, није ништа чудно што се ове реченице мијешају са пасивним. Јасно је да овакво, традиционално одређење пасива у коме се не прави јасна разлика између семантичког и синтаксичког плана није довољно. Оно садржи два недефинисана појма: субјекат и радњу усмјерену на Х (Падучева 1974: 217). Нема јасног истицања карактеристика пасива као дијатезе: промјена семантичке интерпретације субјекта, обавезна употреба прелазних глагола, блокирање ближег објекта и појава валентности за агентивну допуну (Падучева 1974: 225). А. З. Тополињска истиче „да су падеж и дијатеза (глаголски род) две међусобно тесно повезане граматичке категорије по централној улози која им припада при семантичком и синтаксичком устројавању просте реченице” (Тополињска 1996: 9). Радоје Симић и Јелена Јовановић у обимној двотомној *Синтакси* доста говоре о безличним реченицама, али такође не помињу овај тип. Истина, говорећи о једном типу безличних реченица, које нису сродне с овим, чији „лични глаголски облици не упућују на ’носиоца’ радње” (Већ је *свијало*; *Исјлаишило би се*), наводе један примјер: *Свршено је* с преровском идилом (Симић, Јовановић 2002а: 277). Незахвално је тумачити како су овај предикат, па и безличну реченицу, тумачили аутори. Први пут овакве реченице наводи с другим безличним реченицама и дефинише као безличне Предраг Пипер у *Синтакси њросије реченице* групе аутора. Додуше, у првом дијелу књиге, гдје се говори о моделима просте реченице, међу једночланим, односно безличним реченицама, не наводе се ове реченице. Оне се наводе у другом дијелу књиге, у поглављу о персоналној, као „безличне реченице с партиципским пасивом у именском делу предиката”, за које се каже да „значаје стање које је резултат радње чији је носилац неименовани субјекат”, које „имају у глаголском дијелу предиката помоћни или полупомоћни глагол, а у именском дијелу предиката трпни придјев глагола по правилу свршеног вида у једнини и у средњем роду, али понекад и несвршеног вида”: О томе је много писано; Са овима је свршено; О томе је одлучено на синоћној седници (Пипер, Антонић и др. 2005: 605). И у најновијој, нормативној граматички српског језика, у одјелку „Значење једночланих простих реченица”, међу безличним помињу се и ове, под називом *пасивне безличне реченице*

(Стевановић 1991: 556). Истина, њега је овдје интересовао други глагол – *ѡрогаиши се*, па предикат *би суђено* није ни помињао.

и наводе три примјера: Одлучено је у нашу корист; Било је постављено за четири особе; Замјерано му је што није био одлучнији (Пипер, Клајн 2015: 442). У погледу њихова значења каже се: „Када је у предикату таквих безличних реченица трпни придјев свршеног глагола, оне значе да постоји или не постоји резултат неке радње, чији се вршилац или извор не наводи у облику граматичког субјекта, или се не помиње уопште, а може бити поменут индиректно [...]. Када је у предикату таквих безличних реченица трпни придјев несвршеног глагола, таква безлична конструкција има итеративно значење и представља управни дио зависносложене реченице са допунском клаузом” (2015: 442). Ово што је речено није довољно, што је разумљиво ако се подсетимо изнесене чињенице да о овим реченицама у српској научној литератури није уопште писано.

Овим реченицама бави се Јасмина Московљевић Поповић у својој књизи о глаголској поткатегоризацији у поглављу о деагентивизацији. Ту се разматрају реченице у којим се агенс уклања помоћу промјене реченичне структуре. Аутор деагентивизацију разматра на оба типа пасивних реченица, те на тзв. обезличеним рефлексивним реченицама и на безличним партиципским реченицама. Све их подводи под исти термин, у сљедећим варијацијама: *пасивне конструкције с партиципским пасивом, конструкције/реченице с партиципским пасивом*. Из овога се може извући закључак да Ј. Поповић Московљевић и нема за циљ да утврђује однос између ова два типа реченица, њих обједињује чињеница да су деагентивизоване, нпр.: „Ivan je popravio kola – Kola su popravljena” (2007: 58); „Ана је мајstorу платила unapred – Мајstorу је плаћено unapred” (2007: 59). Дакле, она ове реченице уопште није идентификовала; није је интересовала њихова посебност у односу на пасивне реченице. Са становишта овог рада ова студија је значајна по томе што аутор наводи већи број класа глагола који долазе у овом типу безличних реченица, слабија страна је та што није писан на корпусу; примјери су конструисани.

И то би било све што се у српској литератури може прочитати о овим реченицама. Очито је, дакле, да их је нужно подробније описати, као што су описане и у другим словенским језицима. Речено је да се овакве реченице јављају и у другим словенским језицима,¹⁸⁰ да је о њима писано, да се наводе и у граматичкој литератури. Велика руска граматика их описује међу другим једночланим реченицама (АН СССР Грамматика: 381–383), а Књазев (Князев) их у својој граматичкој описује под називом *безличне конструкције* (Князев 2007: 555–561). У новијој књизи о категоријама у граматичкој А. В. Бондарко помиње ове реченице кад говори о пасивној дијатази као примјер реченица које немају све карактеристике пасива; и он одређење пасива даје у складу са дефиницијом лењинградске школе.

¹⁸⁰ Тако се оне наводе у разним словенским језицима у књизи о словенској реченици Беличове и Ухлирове (Běličová, Uhlířová 1996).

Али пошто имају пасивну форму глагола у предикату, он их је смјестио на периферију поља пасивне дијатезе (2011: 178–179)¹⁸¹. Међутим, и сам Бондарко напомиње да се пасив одређује на нивоу реченице. Узгред буди речено, ни форма предиката им није као у пасивној конструкцији: овдје је обезличен. Оне практично немају ништа заједничко с партиципским пасивним реченицама осим валенције за агентивну допуну.

Због свега истакнутог, на почетку је потребно утврдити однос ових реченица према пасивним. Потребно је, дакле, прво дефинисати пасив као врсту дијатезе да би се могло рећи да ли и ове реченице спадају у пасивне реченице, тј. да ли и оне исказују пасивну дијатезу. Пасив је врста глаголске дијатезе код које се реченичним субјектом у номинативу не именује агенс, већ објекат радње (пацијенс), а предикат карактерише вршење радње у времену о коме реферише предикат¹⁸²; глагол отвара слабу валенцију за агентивну допуну (Падучева 1974: 225). По дефиницији, дакле, за исказивање пасива нужно је да реченица има субјекат у номинативу, којим се исказује објекат радње, пацијенс, из те позиције је потиснут актанта агенс, и да се у позицији предиката налази прелазни глагол. Важно је нагласити и да у српском језику, као и другим словенским језицима, морфолошки ниво није довољан за исказивање пасивног стања; оно се исказује на нивоу реченице.

Ако погледамо горенаведене примјере, видјећемо да у њима нема субјекта у номинативу и он се не може увести. То говори да се ради о другачијем типу реченица, јер присуство/одсуство субјекта у номинативу није споредни критеријум у разврставању реченица. Као што одређена комуникативна хијерархизација актанта доводи у пасивној реченици пацијенс у позицију синтаксичког субјекта, тако другачија њихова хијерархизација доводи до „испадања” пацијенса из позиције субјекта и, код разматраних реченица, из саме реченице и до немогућности увођења неког другог актанта у ту синтаксичку позицију у овим реченицама. А то правило – немогућност увођења синтаксичког субјекта у реченицу, карактеристично је за безличне реченице.

Ово је разлика која се огледа између пасивних и безличних партиципских реченица на синтаксичко–семантичком плану у погледу позиција у реченици које заузимају актанти ситуација које именују глаголи. Постоји,

¹⁸¹ На истом мјесту Бондарко каже да се код таквих реченица не јавља својство пасивних реченица да семантички објекат одговара субјекту будући да субјекта немају, али да „се општа пасивна оријентација чува” (2011: 178).

¹⁸² Дефиницију пасива као врсте дијатезе код нас је прва дала Ксенија Милошевић, на основу учења лењинградске школе седамдесетих година 20. вијека (в. Храковский 1970), с тим што је додала елемент који се тиче актуелности радње – како би се могла разграничити конструкција с трпним придјевом која исказује пасивну дијатезу од идентичне конструкције где је трпни придјев употријебљен у придјевском значењу, гдје, дакле, нема пасива (Милошевић 1972). Актуелност тада дате теорије пасива потврдио је Храковский и тридесет година касније – в. Храковский 2000.

међутим, важна разлика и на морфолошком плану. Код пасивних реченица партиципски дио предиката разликује лице и број, код безличних партиципских реченица партицип је граматички уподобљен како је образован и глаголски предикат код безличних реченица: јавља се искључиво у трећем лицу средњег рода једнине; глагол у трпном придјеву је обезличен. Тако је у наведеним примјерима [1], а то ће потврдити и сви други који се буду наводили у раду.

Тај поступак обезличавања предиката ових реченица, којим се блокира увођење реченичног субјекта – пацијенса, доводи до још једне разлике између њих и пасивних реченица. Наиме, познато је да се пасивне реченице јављају искључиво с прелазним глаголима, а образовања по моделу трпног придјева од непрелазних глагола представљају праве придјеве (Милошевић 1973: 426; Танасић 2014: 9, 41). Тако је у сљедећим примјерима:

[2]

1. Проломиле се шљиве над прилазом, а Ђогат наочит и *йройейи*, место мене најављује нам улазак у авлију (Стојановић, 35); 2. Цераром су сви *разочарани*, замерају му да није био довољно одлучан у важним тренуцима за земљу и да је био превише везан за Брисел (ВН, 12. 3. 2018. Е); 3. У том контексту, уз став да је примарни циљ земље Европа и реалности да је народ проруски *ојредељен*, власт покушава да нађе средину (ВН, 12. 3. 2018. Е); 4. Цијела породица била је преко ноћи разорена, а Ијан је био *ријешен* да иде до краја (ГС, 27. 2. 2018. Е).

Ово правило важи без изузетака; кад год се од непрелазног глагола образује форма по моделу трпног придјева, добије се прави придјев. Кад су пак у питању безличне партиципске реченице, њихов предикат се често образује и од непрелазних глагола и притом се не губи глаголска функција трпног придјева. Тако је у сљедећим примјерима:

[3]

1. Незванично сазнајемо да је на лицу места одмах [...] пронађена 21 чаура, а *йуцано* је из аутоматског оружја (П, 21. 9. 2013. Е); 2. На четворочасовној седници УО ниједном речи није поменут програм Културног центра [...], али је зато *йолемисано* о рачуну за такси превоз (П, 12. 10. 2013. Е); 3. Младобосанцима је *суђено* за велеиздају, јер је у том случају запрећена казна била смртна (ВН, 9. 1. 2014. Е); 4. Признају да са Арапима није *разјоварано* о правним детаљима (НИН, 30. 1. 2014, 32); 5. Овде је обрнут случај од оног на који је *наилажено* (Усмено излагање); 6. *Прећено* је и њој и њеној породици ако „било шта што не би требало изађе у јавност” (ВН, 17. 8. 2014. Е); 7. Тврди да је синоћ *йуцано* у области аеродрома Доњецк (ВН, 6. 9. 2014. Е); 8. Да је *йосйуљено* тако, можда би [...] данас био жив (П, 29. 10. 2014. Е); 9. У Врању му је два пута *суђено* за кривично дело убиства у покушају (ВН, 15. 3. 2018. Е); 10. Констатовано је да је у року од годину дана [...] *йосйуљено* у складу са 21 препоруком (П, 12. 10. 2013. Е).

Како се види, у овим примјерима ради се о глаголском предикату, различити непрелазни глаголи ступају у овај тип безлично оформљеног предиката.

Није ово коначан списак разлика између ових, безличних, и пасивних партиципских реченица. Познато је тако да се у неким случајевима из трпног придјева може елиминисати глаголска компонента и он се тада понаша као и прави придјев (Стевановић 1956: 209; Милошевић 1972; Та-насић 2014). Кад је у питању предикат безличних партиципских реченица, могуће је да и у њему партицип изгуби глаголску компоненту. Међутим, тада се добија прилог, уп.:

[4]

1. Твојој глави би *суђено* за вијенац се свој продати (Његош, 11); 2. Било је у њему неко саучешће, утеха, али и храброст и решеност: *иисано* је, нема се куда (Станковић, 89); 3. Под њима, заморени, траже хлада, љубе се испод тих сувих грана, којима је *суђено* да утину ондје гдје су и одрасле – у лијепој, цвијетној планини (Ђипико, 31); 4. Кад је тако *суђено*, боље што пре, јер мање и жалости (Домановић, 68); 5. Очигледно, пуковнику *није било суђено* да на овој земљи проживи још неколико мирних месеци у рају који се зове одсуство његове жене (Андрић, 108); 6. Госпа Ноли *није било суђено* да види свој крај (Секулић, 7); 7. Али, иза прстена аустроугарских грађевина постојала је плитка река на коју нам је *било забрањено* одлазити (Капор, 55); 8. Упоредо с тим, највероватније ће бити и реконструисана Влада, а *није искључено* да нови министарски тим заузме место на Видовдан (ВН, 3. 4. 2018. Е); 9. Скоро *две деценије је било политички забрањено* говорити о албанском насиљу над српским народом на Косову и Метохији (Печат, 23. 5. 2014, 32); 10. Чије име је *било забрањено* поменути у склопу обележавања победе над фашизмом (П, 24. 10. 2014. Е).

У деветом примјеру постојање одредбе која указује на трајање ситуације исказане предикатом јасно показује да трпни придјев нема глаголску вриједност. Посљедњи примјер се наводи као илустрација чињенице да се и у овим реченицама може појавити партиципски облик са могућношћу двозначног тумачења. Овдје се не може са сигурношћу тврдити да је из партиципског облика елиминисана глаголска компонента.

Овакви прилози могу се наћи и у другим позицијама у које долазе и други прилози:

[5]

1. У његовом образложењу измена закона о раду који је *намрјођено* прочитао у скупштини није било ни слова од онога што пише у програму (НИН, 17. 7. 2014, 17); 2. Када им је речено да је Ђосић у Гроцкој, *разочарано* су протестовали (Печат, 23. 5. 2014, 32); 3. Демократска странка Србије *арђуменђовано* и озбиљно објашњава да не постоји више ниједан ваљан и важан разлог да Србија настави европске интеграције (П, 23. 2. 2014, 7); 4. Трајаће овај устав јер нико неће хтети или смети баш тако *ођворено* да насрне на државни интегритет Србије (П, 23. 2. 2014, 7).

Дакле, мало је заједничког између ових реченица и пасивних реченица, разликују се по кључним карактеристикама: не образују се искључиво од прелазних глагола, кад се образују од прелазних глагола, обавезно се врши неутрализација прелазности, у реченици се не може појавити пацијенс у позицији синтаксичког субјекта; субјекат је блокиран, на морфолошком плану такође предикат/глагол је обезличен. Заједничка им је валенција (слаба) за агентивну допуну и, видјећемо, начин његовог исказивања. Очито много више немају него што имају заједничког. Зато их треба сматрати посебним типом реченица заједно с другим безличним реченицама.

У свим случајевима у којим су помињане безличне партиципске реченице у нас навођени су само примјери за прошлост. Међутим, оне имају потпунију парадигму глаголских облика, што ће показати сљедећи примјери.

[6]

1. Али давно је речено да слободу није довољно стећи, него је много важније постати достојан слободе (Андрић, 316); 2. Исакович онда рече Вишњевском, снужено, да је Србима, колико је њему познато, обећано, свечано, да ће добити засебну, сербску, провинцију у Русији (Црњански 3, 86); 3. У Тверу је, поводом дана словенске писмености, у мају, *јоворено* о Његошу (П, 13. 9. 2013. Е); 4. *Било* им је речено да ће путовати по води, по Бегеју (Црњански 2, 51); 5. *Било је иланирано* да изложбу отвори председник Србије Томислав Николић, али је због ситуације у земљи председник скратио своју посету Француској (ВН, 24. 5. 2014, Е); 6. У саопштењу се наводи да су прва два Сухоја *оборена* јер су били у акцији којом је било *иланирано* да бомбардују позиције доњецке војске. Оборице су их, како се прецизира, снаге доњецке милиције (ВН, 29. 8. 2014. Е); 7. Њима *неће бићи дозвољено* да се приближе зони опасности (П, 9. 10. 2013; Пупин, 5); 8. Према његовим речима, украјинским војницима *биће предложено* или да положи нову заклетву, или *ће* им *бићи омогућено* да безбедно оду на територију украјинског копна (П, 6. 3. 2014. Е); 9. Али се не зна да ли *ће* принцеви *бићи суђено* (РТС, Дневник 2, 7. 11. 2014, 19.45); 10. Када *буде одлучивано* о уставним амандманима, предложићу одредбу којом се локалним саветима омогућава да донесу одлуку о гарантовању статуса званичног језика (ВН, 8. 5. 2014. Е); 11. Уколико од Лондона *буде изражено* да бира између уласка у еврозону и иступања из ЕУ, неће много оклевати да окрене леђа Бриселу (П, 16. 1. 2014. Е); 12. *Би речено* да се смије повести само по једна крава (Капор, 83); 13. Да ли *би* у било којој модерној држави *било смањено* недостојним, недопустивим или противзаконитим да судија жртви (уколико је преживела) или њеној породици свечано уручи пресуду која у ствари није рехабилитовала њу, већ судство? (П, 1. 8. 2015. Е); 14. И данас се од тог, међу нами *буди речено*, помало беслеишем и дуваним (Кочић, 33); 15. Узгред *буди речено*, Живан је био прилично плашљив (Глишић, 132).

Може се уочити да се за прошлост употребљава облик перфекта, плусквамперфекта и аориста. Такође, исказује се будућност обликом

футура првог; облици футура другог нису забиљежени. Међутим, у исказивању значења које се примарно исказује обликом футура другог користи се и облик презента (10 и 11), као што је карактеристично и при исказивању активне и пасивне дијатезе. Предикат у облику футура другог би глаго у реченици 10: *Када буде било одлучивано* о уставним амандманима (в. Танасић 2014: 127). У савременом српском језику често се користи облик презента умјесто облика футура другог, кад се ради о глаголима свршеног вида, па и кад је у питању исказивање пасива реченицама са трпним придјевима (Танасић 2014: 119–136). Међутим, овдје наведени примјери показују нешто другачију ситуацију: облик презента употријебљен са не-свршеним глаголима (10 и 11). Интересантно је напоменути и да се предикати јављају у оба модална облика – у потенцијалу (13) и императиву (14 и 15). Истина, облици императива су у устаљеној, фразеологизованој форми (слично је и у руском језику; в. АНСССР Грамматика: 381).

У нашој литератури већ је уочено да су ове реченице по значењу сличне неодређеноличним реченицама (Пипер, Антонић и др. 2005: 605), какве су следеће:

[7]

1. *Рекли су му да дође ту и да ће добити пензију*: одавно већ није ратник, а однедавно није ништа; *узели су му и службу* (Велмар Јанковић, 29); 2. *Како су навели* из тог министарства, државе чланице Европске уније морају да предузму мере смањења потрошње лаганих пластичних кеса (П, 11. 2. 2018. Е); 3. *Са РТС кажу* да још нису донели одлуку (ВН, 18. 2. 2018. Е); 4. *Олтар је најсветије место* у православном храму и радујемо се што ће ускоро бити завршен – *наводе* у седишту Српске цркве (ВН, 25. 2. 2018. Е); 5. *У плану је, како најављују* у флотили, да се већ у априлу благослови 15 бродова ове јединице (ВН, 25. 2. 2018. Е); 6. *Старешинама ће уз комплет службене торбе и униформе следовати и јакна* – *наводе* у Министарству одбране (ВН, 23. 3. 2018. Е); 7. *Укупна површина склоништа је 722 квадратна метра, објаснили су* у Градској управи (ГС, 28. 2. 2018. Е).

За ове реченице карактеристично је да немају граматички субјекат, тј. вршиоци радње се не помињу (Пипер, Клајн 2015: 443), другачије казано – да им је субјекат „представљен специфичном нултом лексемом са значењем *људи*” (Бондарко 2011: 173; в. и Храковский 2011: 168–169). За њих је речено да се ријетко јављају у српском језику (Пипер, Клајн 2015: 443), а заиста се увијек могу преобразовати у безличне партиципске, осим ако није посриједи садашњост, нпр.:

1'. *Речено му је да дође ту и да ће добити пензију*;

3'. *Са РТС је речено да још нису донели одлуку*.

Партиципске безличне реченице имају сличности са безличним реченицама које се у српској литератури називају и обезличене реченице.

Такве су сљедеће:

[8]

1. *Пуш*ује се без обзира на ризик и стање културе (НИН, 18. 10. 2008, 46); 2. *Како да се не њосрће* од умора и вртоглаве јурњаве (Андрић, 273); 3. *Градило се*, ко ће да окречи (НИН, 11. 3. 2010, 32); 4. *Говорило се* само о царевој женидби (Андрић, 326); 5. У житију *се наводи* да су страдали у Панонији, на каменолому (НИН, 16. 4. 2009, 31); 6. У време британског Раца *јоворило се* да је све океј док је десет одсто Индије у некој побуни (П, 31. 8. 2013, 2); 7. ...*па се очекивало* да ће бити сходно и издашан према вршиоцима одреда (НИН, 10. 10. 2013, 25); 8. *Како се наводи* у саопштењу удружења пацијената, процењује се да око 200 пацијената у Србији више нема терапијских могућности (П, 16. 2. 2018. Е); 9. У саопштењу Министарства одбране *наводи се* да је на дужност заменика директора [...] постављен пуковник (П, 17. 1. 2014. Е); 10. Ипак је, до краја, остала у свом позиву, присутна, препознатљива и поштована, *каже се* између осталог у телеграму (П, 11. 4. 2018. Е); 11. Управљање јавним инвестицијама такође је слабо, *наведено је* у извештају (П, 13. 2. 2018. Е); 12. *Како је саопишено* из Патријаршије, Комисија је консултовала и познате грчке и руске професоре (ВН, 5. 3. 2018. Е); 13. У саопштењу о разговору *је наведено* да је двоје лидера разговарало (П, 10. 4. 2018. Е).

Та сличност се огледа у сљедећем. И један и други тип реченица према себи има двочлане реченице са субјектом у номинативу. Њиме се по правилу на семантичком плану означава агенс радње исказане предикатом. У оба типа ових реченица долази до обезличавања предиката, што условљава немогућност увођења субјекта у реченицу, али у семантичкој структури реченице агенс остаје. И један и други тип се образују од непрелазних и прелазних глагола, при чему се код ових других обавезно елиминише прелазност. Код ових реченица с прелазним глаголом у предикату блокира се могућност увођења пацијенса у позицију субјекта.

О сличности међу овим реченицама говори и чињеница да би у многим случајевима ове реченице могле бити преобликоване у безличне партиципске замјеном форме предиката, без посљедица по друге елементе реченичне структуре и по садржај. У том погледу потребно је истаћи да преобликовање обезличене реченице у безличну партиципску реченицу у неким случајевима захтијева промјену времена: облик перфекта у безличној партиципској реченици има према себи облик презента у обезличеној и, ако је у перфекту партиципске реченице глагол био свршеног вида, он се у презенту мијења у несвршени. Тако би се обезличене реченице у примјерима 8–10 могле преобликовати у безличне партиципске, а безличне партиципске у примјерима 11–13 могле би се, опет, преобликовати у обезличене. Ради се о појави карактеристичној за административни и научни стил; у овим реченицама се саопштава да је то што је безличном реченицом исказано забиљежено у неком тексту, документу, или потиче из неке институције или сл. (текст саопштења, уопште документ, сједиште неке институције)¹⁸³.

¹⁸³ Ово је запазила Д. Савова (2014: 280).

Има глагола који нису подједнако подобни за употребу у оба типа ових безличних реченица. Тако имамо примјере с безличним партиципским реченицама:

[9]

1. Нишка полиција, *поћврђено је* јуче, ради на расвјетљавању околности (П, 7. 9. 2013. Е); 2. Свакако, *обелодањено је* да саветници имају веће плате од њихових министара (НИН, 10. 10. 2013, 6); 3. *Показано је* да се реченице са значењем степена, како еквативне, тако и диферентивне, могу парцелисати (Реферат о докторској дисертацији).

Ради се о таквим случајевима гдје се пребацавањем безличне партиципске реченице у обезличену не би могла сачувати информација о томе је ли у питању прелазни глагол са блокираном позицијом за исказивање пацијенса или је у питању неки рефлексивни глагол без учесника вршиоца са значењем живог; *обелоданији се* : *обелоданији се*, *поћврђији* : *поћврђији се*.

С друге стране, има доста глагола са рефлексивним СЕ који могу имати обезличену реченицу, а не могу безличну партиципску реченицу. Такви би били: *иџраји се*, *свађаји се*, *радоваји се*, *кујаји се*, *дивији се*, *погсмијеваји се*... Сви глаголи који имају рефлексивно СЕ не дозвољавају образовање партиципског предиката. Ови глаголи, међутим, дозвољавају образовање обезличених реченица – уп.: Ту је ... први пут видео како изгледа господски живот ... где се тихо разговара и лепо *ојходи* међу собом (Андрић, 11); За парче сланине или прегршт брашна ишло се ноћу у далека села и преговарало и *цењкало* са сумњивим људима (Андрић, 396).

Безличне партиципске реченице јављају се често са предикатом прелазних глагола. За ове реченице је карактеристично, видели смо, да не могу имати позицију субјекта у номинативу, коју би – да је могућа – попуњавала именица пацијенса. У овим реченицама нужно је неутралисати прелазност, што се врши на различите начине.

Има случајева, истина – малобројних, кад се у реченици не јавља никакво средство које неутралише глаголску прелазност, као што је у следећим примјерима:

[10]

1. Планирамо да обновимо Кнез Михаилову улицу, у коју дуго година *није улајано* (П, 9. 11. 2014. Е); 2. Овде је *ијасано* слободније, и за публику већ упућену у књижевност (Скерлић, 10); 3. Скоро је *кречено* па се у соби осећао мирис креча (Разговорни језик).

У оваквим случајевима неисказивање пацијенса омогућено је његовим непосредним постојањем, односно самоочевидношћу (Князев 2007: 558). Ипак, ово су ријетки случајеви, али заслужују да се помену.

Често се прелазност глагола неутралише увођењем индиректног објекта, што омогућује образовање безличне реченице. Тако је у следећим примјерима.

[11]

1. У Удружењу војних пензионера истичу да још није донета ниједна пресуда којом је мериторно *одлучено о праву* војних пензионера, у складу са одлуком уставног суда (П, 7. 9. 2013, Треће доба, 7); 2. Изјавила је приговор против оптужнице, али *о том* приговору *није одлучивано* (П, 8. 2. 2018. Е); 3. У Тверу је, поводом дана словенске писмености, у мају, *јоворено о Његошу* (П, 13. 9. 2013); 4. *И о поменутиим американским испитивањима јоворено је* опширно (Миланковић, 198); 5. *О вези кнегиње Милице са породицом Немањић јисано је* у каснијим летописима, вероватно да би се одржао континуитет српске државе (ВН, 1. 6. 2014. Е); 6. *На том пројекту је* веома дуго *рађено*, али, ето, исплатило се (НИН, 6. 2. 2014, 55); 7. Радославу Брђанину је 2002. *замерено за оно* што је писао Илија Гарашанин у „Начертанију” пре више од 150 година, али и Његош 1846. године (П, 19. 2. 2014. Е); 8. *Са истом праксом јестје настјављено* и у овом периоду, али некако неорганизовано (НИН, 14. 8. 2014, 55); 9. И када је помилио да је *са свађом завршено*, спремио се са супругом Верцом и троје деце, да крену за Нови Сад (ВН, 8. 11. 2014. Е); 10. Сви ђаци су препричавали доживљаје са излета, на школу је и *заборављено* (Разг.); 11. О спортским теренима је годинама *сањано* у нашем месту а сада су они изграђени код школе (Разг.).

У овим примјерима имамо два различита начина неутрализације прелазности. У реченицама 1–5 глаголи у предикату могу истовремено имати ближи и даљи објекат. Увођењем даљег објекта неутралише се валенција за ближи објекат јер се тежиште преноси на даљи објекат. У примјерима 6–11 увођење даљег објекта искључује позицију за ближи објекат. Тако се стварају услови за образовање безличне партиципске реченице, исто као и кад су у питању обезличене реченице (Танасић 2014: 24–25).

Ипак, има један случај када се безлична партиципска реченица може образовати с прелазним глаголом у предикату и да се исказе ближи објекат. Ради се о случају кад је ближи објекат у генитиву без предлога, што је карактеристика српског, као и других словенских језика. Тако је у следећим примјерима.

[12]

1. Стога је приликом трансформисања деадјективне именице на позицији субјекта *вођено* рачуна о носиоцу особине/стања (Александра Ђорђевић, Филозофски факултет Ниш, дипломски рад); 2. У брашно је *годавано* боје да би изгледало као да је хлеб од црног брашна (Разг.); 3. Пред Бадњи дан *кујовано је* рибе да ручак буде богатији (Разг.); 4. Факултети су отварани, *а није вођено* рачуна да ли ће бити посла за оне који их заврше (Разг.); 5. О проблемима у вези са студијама дискутовало се често, али *није налажено* снаге да се они отклоне (Разг.); 6. *Није изражено* начина да се млади ангажују око решавања њихових проблема (Разг.).

У српском језику познате су реченице у активној форми са овако исказаним ближним објектом (в. Танасић 2012: 29).

Као и код активних и обезличених реченица, и у овим реченицама објекат у генитиву јавља се у два случаја – кад је у питању именица која исказује значење партитивности, реченице 1–3, или кад се ради о словенском генитиву, односно при одрицању, како је у реченицама 4–6. Ове реченице понашају се идентично обезличеним реченицама.

У српском језику многи глаголи су сентенцијално прелазни, што значи да захтијевају реченицу као допуну глаголу у управној клаузи. Тако је у следећим примјерима.

[13]

1. А Јулици, девојчици од дванаестак година, *наређено је било* да крене с адвокатором и са свима потребним стварима, то јест, да се коначно пресели код сестре (Секулић, 29); 2. Али *је* у исти мах *одлучено* и да се подигне нов и модеран даљан испод Таш-Моруншта (Алас, 27); 3. *Наређено ми је* да те вежем, чича-Аћиме, снужено рече апсанција с катанцем у рукама (Ћосић, 95); 4. Тешке гранате су засипале шуму, те је *наређено* да се људи и коњи склопе од погледа с аероплана (Јаковљевић, 22); 5. Било им *је речено* да ће путовати по води, по Бегеју (Црњански 2, 51); 6. Исакович онда рече Вишњевском, снужено, да је Србима, колико је њему познато, *обећано*, свечано, да ће добити засебну, сербску, провинцију у Русији (Црњански 3, 86); 7. И да је из Цариграда већ *иоручено*: да је француски конзул у Травнику и даље „девет-мусафир” (Андрић, 45); 8. *Доћоворено је* да Сабором 2016. године, као први међу једнакима, председава цариградски патријарх Вартоломеј, а поглавари осталих православних цркава седеће са његове леве и десне стране (ВН, 15. 3. 2014. Е); 9. Најпре ми је *ионуђено* да у храму Успења пресвете Богородице у Петници урадим одређене послове на простору њене порте (П, 16. 2. 2014, 20); 10. *Речено* нам је да треба да бранимо отаџбину, што сам прихватио као свету обавезу и велику част (П, 5. 10. 2013, 13); 11. Свакако, *обелодањено је* да саветници имају веће плате од њихових министара (НИН, 10. 10. 2013, 34); 12. *Тврђено је* да се реч „Косово” поред речи „Бог” најчешће помиње у Горском вијенцу (И. Андрић, Његош као трагични јунак косовске мисли, *Политика* 4. 11. 2013); 13. Уколико од Лондона *буде итражено* да бира између уласка у еврозону и иступања из ЕУ, неће много оклевати да окрене леђа Бриселу (П, 16. 1. 2014. Е); 14. Један од истраживача тешко се разболео на броду, па је са овога радиограмом *итражено* да се са америчке обале хитно пошље хидроавион (Алас, 80); 15. *Од стране екселенције* нам је великодушно *одобрено* и да можемо да имамо добре односе и са Русијом, и са Кином, и са САД (П, 20. 9. 2014. Е).

И међу овим примјерима највише је оних са обезличеним предикатом од свршених глагола у управној клаузи, мада нису искључиво такви; има и несвршених глагола (примјери 12–14). Наравно, овакви предикати од несвршених глагола јављају се и у неким другим врстама реченица, в. [3] 1–7, 9, 11; [11] 2–6. Кад је посриједи прошлост, по правилу се глаголима свршеног вида исказује референцијалност, као што је увијек код исказивања прошлости у

српском језику (Танасић 2014: 111–118), док се глаголима несвршеног вида и на плану прошлости и на плану будућности може исказивати и референцијалност, [13] 12, и неререференцијалност, [13] 13, 14. Избацивањем субјекта који на семантичком плану има значење агенса глагол отвара валенцију за агентивну допуну. Она је слаба, не попуњава се често. Посљедњи примјер илуструје случај кад је та валенција попуњена конструкцијом *од (стиране)* + генитив, карактеристичном за српски језик. Као и кад су посриједи пасивне рефлексивне и партиципске реченице, те обезличене реченице (в. Танасић 2014), и овдје се на агенс може указивати и посредно (в. [14]).

Ове реченице имају свој пандан и међу асиндетским реченицама (деталније в. Танасић 2018), о чему свједоче сљедећи примјери.

[14]

1. И законодавство ЕУ [...] у потпуности важи за „Јужни ток”, *речено је* за „Политику” у кабинету европског комесара за енергетику (П, 24. 1. 2014, 1); 2. Студенти Универзитета у Београду (УБ), буџетски и самофинансирајући, биће ослобођени многих такси које су до сада плаћали [...], *одлучено је* данас на седници Савета тог универзитета (ВН, 29. 10. 2014. Е); 3. У редовне услуге које улазе у износ школарине, и не наплаћују се додатно, убрајају се и сви облици наставе и предиспитне обавезе предвиђене студијским програмом, *одлучено је* на седници и наведено да одлука ступа на снагу осмог дана од објављивања у универзитетском гласнику (ВН, 29. 10. 2014. Е); 4. Српско народно веће (СНВ) има право да постави захтев за испуњење права која сматра важнима, а исто тако свако те захтеве има право да подржи или да не подржи, *саопишћено је* данас из кабинета (ВН, 18. 2. 2018. Е); 5. „Тужилац је на лицу места и руководи увиђајем”, *саопишћено је* из владе (П, 22. 2. 2018. Е); 6. „Управљање јавним инвестицијама такође је слабо”, *наведено је* у извештају (П, 13. 2. 2018. Е); 7. Нисмо упознати са овом информацијом – *саопишћено је* у Председништву БиХ (ВН, 7. 3. 2018. Е); 8. Полицијски службеници настављају провере у циљу расветљавања осталих околности у вези са злоупотребом приликом издавања документације којом се доказује право на повраћај имовине, *наведено је* у саопштењу (П, 7. 9. 2013, 9); 9. У образложењу такве одлуке *наведено је*: „имајући у виду чињеницу да је реч о Стефану Немањи – творцу државе [...] треба да заузме репрезентативно – централно споменичко место у граду (П, 16. 3. 2018. Е); 10. Нишка полиција, *појшћено је* јуче, ради на расветљавању околности под којим су упућене веома озбиљне претње директору Клиничког центра Ниш (П, 7. 9. 2013, 9); 11. На Пангићеве тврдње за „Политику” је реаговао и Оливер Ивановић [...], који, *примећено је*, с Пангићем и после избора укршта копча и мора се приметити да међу њима двојицом непрестано севају варнице (П, 1. 1. 2014. Е).

Безлична клауза најављује туђи говор, а клауза у којој се износи туђи говор може бити означена наводницима или је без њих (о различитим варијацијама исказивања туђег говора у српском језику в. нпр. Ковачевић 2012). Безличне партиципске реченице се врло често јављају међу објекатским и оваквим асиндетским реченицама.

Укратко. Безличне партиципске реченице су једночлане реченице, без субјекта, код којих се предикат образује помоћу трпног придјева, и то у безличном облику. Иако се њихов предикат образује с трпним придјевом као и код пасивних партиципских реченица, оне се од ових разликују по битним својствима – на морфолошком и синтаксичком плану, која их управо повезују с безличним реченицама: имају обезличен предикат, блокирана им је позиција субјекта, образују се од непрелазних и прелазних глагола, при чему ови други у њима губе валенцију за допуну ближег објекта. У српском језику прелазност глагола се неутралише на различите начине. Честе су ове реченице и са сентенцијално прелазним глаголима, гдје се прелазност задовољава зависном клаузом. Безличне партиципске реченице су по многим својим карактеристикама најближе обезличеним реченицама, мада има и извјесних разлика међу њима – у погледу глагола с којим се могу образовати, као и у погледу могућности исказивања агентивне допуне.

Анализом грађе утврђене су још неке досад непомињане карактеристике ових реченица. Тако, показано је да оне не исказују само прошлост, већ имају потпуну парадигму глаголских облика у српском језику. Иако се често употребљавају заједно са обезличеним реченицама, има случајева кад и нису међусобно замјењиве. Тако су оне неподобне за исказивање садашњости, а не могу се образовати од рефлексивних глагола; обје те могућности су доступне обезличеним реченицама. Јављају се од глагола свршеног и несвршеног вида, у погледу разликовања референцијалности/нереференцијалности немају ништа посебно у односу на српску језичку ситуацију. Овим реченицама најчешће се износи информација о вршењу/извршењу глаголске радње, много рјеђе, према анализираној грађи, исказује се стање. Кад се исказује стање, реченични предикат с обезличеним обликом трпног придјева понаша се као прилог. Безличне партиципске реченице честе су у савременом српском језику, у свим његовим функционалним стиловима, зато заслужују да буду подробно истражене како би добиле потпун опис и право мјесто у граматикама.

СРПСКА ГРАМАТИКА ДАНАС

У раду се говори о проучавањима граматике српског језика у посљедњих педесетак година, оријентационо од седамдесетих година прошлог вијека до данас. Седамдесете године прошлог вијека представљају вријеме у коме су изучавања српског језика била континуитет посљератних проучавања, а у исто вријеме тих година у научна истраживања уводе се и резултати новијих истраживања у лингвистици, истражују се појаве које раније нису биле предмет пажње у српској науци. Такође, то је вријеме кад се у проучавање српске граматике укључују нови млади кадрови који и данас дјелују. Рад има за циљ да покаже најзначајније резултате проучавања граматике српског језика и да истакне новине у тим истраживањима у овоме периоду.

„ГРАМАТИКА (грч. γράμματικῆ, од γράμμα – слово) представља систем морфолошких и синтаксичких категорија као и њима обухваћених јединица, њихових облика, значења и функција. Граматику у ширем смислу чине сва правила по којима су језичке јединице организоване и по којима се оне употребљавају. Граматика као део лингвистике има за предмет проучавање граматике као дела језика.

Српски језик чине јединице различитог степена сложености, њихови међусобни односи и правила употребе тих јединица. Основне језичке јединице су фонеме (гласови у функцији разликовања речи, нпр. *џи* : *џу*, или облика речи, нпр. *они* : *ону*), морфеме (најмањи делови речи који имају неко значење, нпр. *рек-а*, *рек-е...*), речи (најмањи облик на који може бити сведена нека реченица, нпр. *Покреј!*), синтагме (групе речи повезане значењем и функцијом, нпр. *Твој друј је оџишао*), реченице (најмањи синтаксички облици који могу имати комуникативну функцију, нпр. *Он одлази*, *Одлази*) и надреченичне целине (пасуси, строфе, главе и сложеније врсте текстова). Граматика се односи на правила према којима су морфеме удружене у речима и на правила према којима су речи удружене у реченицама, а реченице у текстовима. У средишту тако схваћене граматике је појам граматичке категорије као јединства граматичког облика и граматичког значења, нпр. категорија рода, броја, падежа и др.”

Овдје речено представља скраћени текст одреднице „граматика”, који је академик Предраг Пипер дао за *Српску енциклопедију*. Видимо да се већ на почетку истиче да се појам граматике у лингвистици схвата у ужем и ширем значењу: ужи обухвата морфолошки и синтаксички систем језика, шири појам подразумева и организацију фонема. Тако је и иначе уобичајено у лингвистици¹⁸⁴ да се под граматиком у ужем смислу

¹⁸⁴ Тако Д. Кристал уз одредницу *граматика*, између осталог, каже: „Кључни термин у ЛИНГВИСТИЦИ, али обухвата већи број појава. Може се разликовати неколико типова граматике. [...] У ограниченом смислу (традиционалном смислу у лингвистици,

не види и фонологија, а под граматиком у ширем смислу посматра се цјелокупан систем структурних односа у језику – и фонологија, дакле. Уосталом, тако је код нас у новијој традицији; у граматичким приручницима се даје и фонологија.

Пошто је за једно овакво излагање довољно широк појам и граматике у ужем смислу, поготово за неког невичног добром уопштавању, сматрао сам да је разумно да се заобиђе тај дио граматике – који се бави фонемама. Оваквом опредјељењу ишла је у прилог чињеница да је планирано да други, компетентнији аутор напише посебан текст посвећен фонолошким изучавањима српског језика. Под овим насловом, дакле, говориће се о граматички у ужем значењу ријечи, о проучавању морфологије (и творбе ријечи) и синтаксе српског језика.

Потребно је на почетку рећи и о овоме „данас” у наслову. Наравно, под тим се хтјело рећи да ће се говорити о проучавању српске граматике у данашње вријеме. Ја сам се стицајем околности бавио синтаксом презенте – глаголским обликом, знамо, који примарно исказује вријеме које се подудара с тим „данас”. Знам колико је тешко рећи шта је то „данас”, односно откад оно почиње и гдје се завршава. Ни у овом случају не знам више о томе. Ипак, мора се бар нека лабава граница поставити према прошлости, чему се ријеч „данас” опире. Овом приликом у најкраћем ћу представити резултате граматичких проучавања српског језика у посљедње вријеме, не сувише сужено вријеме, рецимо на десетак година, мада је могло бити и замишљено као изучавање граматике у новом миленијуму. Вратио бих наш поглед на период оријентационо од седамдесетих година прошлог вијека до данас, на вријеме од педесетак година. То је, по моме мишљењу, вријеме довољно пространо да се у њему могу сагледати значајнији резултати у језичким проучавањима, а такође и вријеме у којем су се та изучавања интензивирала. Разумије се, има крупних резултата и прије те лабаве границе. Томе опредјељењу водиле су ме и чињенице да су од седамдесетих година па до краја вијека активни били и они лингвисти који су почињали након Другог свјетског рата, па и неки чије научно дјело опкорачује тај рат, а тих година појављује се, опет, већи број младих лингвиста који су и данас или донедавно били још присутни у нашој науци. Уз то, учинила ми се битном

и уобичајеном популарном тумачењу тог термина), граматика је ниво структурног устројства, који се може проучавати независно од ФОНОЛОГИЈЕ и СЕМАНТИКЕ, а углавном се дели на грану СИНТАКСЕ и грану МОРФОЛОГИЈЕ. У том смислу граматика је проучавање начина на који се РЕЧИ и њихови саставни делови комбинују када творе РЕЧЕНИЦЕ. Треба је контрастирати с општом концепцијом овог предмета, у којој се на граматичку гледа као на целокупан систем структурних односа у једном језику, као у називима попут СТРАТИФИКАЦИОНА граматика, СИСТЕМСКА граматика или (нарочито) ГЕНЕРАТИВНА граматика. Овде 'граматика' обухвата фонологију и семантику, као и синтаксу, што се традиционално сматрало оделитим језичким НИВОИМА. 'Грамматика' у том смислу представља средство за генерисање једне финитне спецификације реченица неког језика“ (Кристал 1998: 121).

и чињеница да су послје седамдесетих година у наша граматичка проучавања уведене неке теме о којима се говори и данас, у новоме вијеку. Такође, гледајући на саму тему, не видим крупне разлоге да границу ставим на размеђу вијекова, мада ће послје извјесног времена бити више разлога да се и тако разматрају резултати проучавања српског језика. Одмах да кажем, не може бити ријечи о томе да је ово, овако постављена граница, нешто што има тежину обавезе за било кога другог. Наравно, мрежа чињеница би могла бити гушћа, посебно како се приближавамо десној граници разматраног времена, али ипак је, и због ограниченог простора и немогућности аутора да у задатом времену ваљано прибави и распореди још чињеница, то остављено за неку другу прилику.

1. Морфологија

У српској језичкој науци морфолошка истраживања српског језика одвијају се од почетака наше модерне науке. Солидни темељи описа морфолошког система српског језика датирају од XIX вијека и Вук-Даничићевих подухвата, нарочито Даничићевих, и њихових настављача. Међутим, морфологија, као дисциплина која за предмет свога разматрања има врсте ријечи, њихове категорије и облике, нема ни данас засебно синтетизовану монографију са насловом *Морфологија српскога језика*, већ такве синтезе представљају поглавља у оквиру општих граматичких описа. У XX вијеку, Александар Белић је развио ту науку у својим граматичким описима српског језика: у дијахроним студијама *Речи с деклинацијом* и *Речи с конјугацијом*, у предавањима *Савремени српскохрватски језик*, те у својем знаменитом дјелу *О језичкој њрироди и језичком развијку*. Белићеве ученици наставили су његовим стазама, а знања до шездесетих година представљена су у Стевановићевом дјелу *Савремени српскохрватски језик 1, Увод, Фонетика, Морфологија*, гдје се на богато донесеним примјерима показује стање у систему облика, те конкуренције и развојне тенденције. Ипак, између нас и ових резултата, и језичке грађе на којој је дат опис стоји више од пола вијека.

За свако детаљније бављење морфолошком проблематиком добар увид у досадашње резултате даје библиографија коју су израдиле Милица Радовић Тешић и Весна Ломпар (2000), у коју су унесени научни и стручни радови из морфологије и творбе ријечи објављени на подручју бивше Југославије од 1950. до 2000. године, до 1989. према библиографији *Јужнословенској филолоји*. У библиографију су унесени и неки радови настали изван бивше Југославије, а за увид у резултате послје те године добро ће доћи библиографија радова објављених у *Нашем језику* до 2012. (Живановић и др. 2012), те годишња библиографија радова у *Јужнословенском филолоји*, која такође даје увид у цјелокупну лингвистичку продукцију која се тиче српског језика.

Иако не само ту, много радова посвећених различитим питањима флективне морфологије објављено је у часопису *Наши језик*, који – како знамо – од свог другог оснивања издаје Институт за српски језик САНУ као гласило за савремени српски књижевни језик и језичку културу. Такође, значајан број радова о морфолошкој проблематици настао је управо у Институту, из пера његових сарадника. Поред личног интересовања, на обраду појединих питања из морфологије упућивали су их и проблеми који су се појављивали при обради појединих ријечи у Речнику САНУ, поменимо, нпр., ког је рода именица *миџо* (М. Вујанић), откуда именици *глад* два рода и двије промјене (Д. Игњатовић), ког је рода, броја и какву промјену има именица *наочари* (Б. Милановић), како се мијења глагол *извиниши се* и који су му облици правилни, тј. зашто не можемо рећи *извинуши се* (Б. Милановић) и многи други проблеми, које су савјесни лексикографи и добри граматичари предочили и широј научној и стручној публици.

У сваком случају, на основу броја чланака и разноврсности питања vezаних за врсте ријечи, њихове категорије и промјену, може се рећи да постоји континуирано изучавање морфолошког слоја српског језика. Истраживања су била претежно о појединим питањима морфолошког система, о, да тако кажем, појединим питањима морфолошким, и резултати саопштавани у мањим радовима, чланцима. Морфолошкој проблематици посвећени су и неки бројеви зборника са Научног састанка слависта у Вукове дане, нпр. о глаголском виду.

Највише се расправљало код именица о роду и броју, о конкуренцији падежних наставака, исто тако класификација замјеница, конкуренција и дистрибуција замјеничких облика заокупљале су истраживачку пажњу, као и дистрибуција облика придјева одређеног и неодређеног вида, њихова компарација итд. Неисцрпни предмет истраживања у свакој лингвистичкој дисциплини свакако представљају глаголи, па и у морфологији: њихова промјена, укрштања глаголских врста, подјела на глаголске врсте, грађење глаголских облика: поменимо императив, као и дан-данас присутну дилему да ли је футур I прост или сложен глаголски облик (коначно је, мислим, разјашњен статус футура првог са конструкцијом *да* + презент: није му мјесто у стандардном српском језику), затим проблем повратних глагола, глаголскога вида као класификационе категорије итд. Многа су ова питања начињали и освјетљавали различити аутори, а многа од њих још стоје отворена и чекају рјешење.

Много мање је монографских дјела посвећених проучавању морфолошког дијела граматичког система српског језика. Међу прве спада монографски опис једне категорије глагола „Глаголи на *-аши* са двојаким презентском основом”, Бранислава Милановића, објављена у наставцима у *Нашем језику* бр. 19/2-3, за 1972, стр. 69-118, 21/1-2, за 1975, стр. 27-124, и 22/4-5, за 1977, стр. 163-306. Послије ове монографије требало је да прође подоста времена да се почну јављати друга монографска дјела.

Треба поменути да су њихови аутори најчешће ученици професора Мирослава Николића, са магистарским и докторским дисертацијама одбрањеним код њега. То је рад Марине Спасојевић о глаголима на *-(j)ећи*, *-им* у корелацији са глаголима на *-ићи*, *-им* (Спасојевић 2013), Сање Ж. Ђуровић, о укрштању глаголских врста у конјугацији глагола (Ђуровић 2015); Горана Зељића о морфолошко-семантичким карактеристикама бројева (Зељић 2016), као и одбрањену и у припреми за штампу докторску дисертацију Марине Спасојевић *Двовидски глаголи у савременом српском језику*. У 2019. одбрањене су дисертације: Данило Алексић, *Категорија анимативности и форма акузатива у српском језику*, и Бојана Томић, *Именске речи које се јављају само у множини у српском језику*. Ту је недавно објављена књига Соње Ђуровић *Основи морфемајике српског језика* (Крагујевац, 2020).

По обиму и значају овим монографијама се приближују и неке нове студије Мирослава Николића, као „Облици инструментала једнине именица и-врсте у српском књижевном језику”, *Наш језик* 41/3–4 (2010), 3–48; „Именице које се у српском књижевном језику проширују морфемом *-ов-* у множини”, *Јужнословенски филолог* 69 (2013), 277–318; „Облици вокатива једнине именица мушког рода I врсте у српском књижевном језику”, *Српски језик* 22, Београд 2017, 5–34; „Вокатив именица II врсте у српском књижевном језику”, *Наш језик* 48/1–2, Београд, 2017, 1–25. Сажет али цјеловит увид у развојне тенденције у морфологији савременог српског језика даје и студија Ж. Станојчића „Морфологија, синтакса и фразеологија” у књизи М. Радовановић (ур.), *Српски језик на крају века*, Београд, 1996.

За будућу морфологију српског језика важна је управо објављена студија Весне Ломпар, *Врсте речи и граматичка њакса (од Вука до данас)*, Београд, 2016, проистекла из њене докторске дисертације. То јесте граматолошки приступ, али мислим да је оправдано да се наведе у овим излагању.

Да оvdје додамо да је код Мирослава Николића посљедњих година урађено и неколико мастерских радова из морфолошке проблематике: свакако их треба унијети у допуну библиографије радова из морфологије. Као што радове Мирослава Николића одликују описи разматраних језичких појава на изузетно великом корпусу и поуздана процјена развоја разматраних појава – процјена судбине конкурентских облика и сл., и радови његових ученика заснивани су и писани на истим захтјевима.

Овом приликом треба навести да је Данко Шипка издао монографију – једину која у наслову има ријеч *морфологија* (Ѕипка 2005), али без већег одјека у србистичкој науци, иако немамо књига с таквим насловом, па и уопште немамо доста монографских дјела из морфологије српског језика. Дјело се састоји из три дијела: у првом се обрађују основни појмови из морфологије, у другом „*ustoličeni, specifično morfološki ili opšti pristupi morfološkim pojavama*”

(стр. 5), а у трећем се даје синхрони опис морфолошких карактеристика српскохрватског језика, како аутор види данас језик са простора четири истоје-зичне републике. Аутор истиче: „Razlike između varijanata, odnosno nacionalnih standarda (srpskog, hrvatskog, bošnjačkog) u okviru srpskohrvatskog u morfologiji su minimalne, pa se stoga taj nivo strukture srpskohrvatskog jezika prikazuje u celini, uz označavanje pojava karakterističnih samo za jedan od navedenih standarda. Ovaj pristup motivisan je opštom težnjom bilo kojeg naučnog opisa – da se pomoću što manje sredstava opiše što širi krug pojava” (стр. 5). У новије вријеме о морфолошкој проблематици објавио је више радова и Бранко Тошовић, неки од њих су монографског карактера.

Када су посриједи теме из морфологије, не смију се заобићи ни књиге Радоја Симића *Морфофонолошки процеси у српскохрватском језику*, Београд – Никшић, 1994, и Милана Стакића, *Морфо(но)лошке теме*, Београд, 2001. Обје у наслову имају атрибут *морфофонолошки*, а у њиховим се појединим поглављима освјетљава развој појединих облика, њихова оправданост и сл. Такође, Милан Шипка је у својим књигама изабраних радова *Стандарднојезичка преиспитивања 1–3* (Нови Сад, 2008; 2009; 2011) објавио неке студије посвећене морфолошкој проблематици.

У библиографији радова из морфологије истиче се неколико аутора са великим бројем прилога, они су се бавили различитим питањима везаним за категорије одређених врста ријечи, дефлексију и конјугацију. То су: Митар Пешикан, Ирена Грицкат, Иван Поповић, Асим Пецо, Душанка Игњатовић, Олга Ристић, Берислав Николић, Живојин Станојчић, Мирослав Николић, Егон Фекете, Мирјана Јоцић, Милица Радовић-Тешић, Радоје Симић, Бранислав Остојић и др. Имена двојице професора – Бранислава Милановића и Светозара Марковића у историји наше науке остаће по готово искључивом бављењу морфолошком проблематиком. Такође, истиче се и један страни слависта по великом броју прилога посвећених морфолошкој проблематици, Владимир П. Гутков. Већину његових радова са том тематиком објавило је Славистичко друштво Србије у књизи *Грамматические очерки / Граматички описи* (Београд 2013). Књига бјелоруског савременог слависте Миките Супрунчука *Сербское субстантивное словоизменение* (Минск 2012), представља значајан допринос систематизацији и преиспитивању именичких категорија српских именица.

И на крају бих хтио да нагласим да је ово преглед проучавања у последњих педесетак година, нужно сажет, те да он представља наставак изучавања ове врсте код нас: нека помињана имена су запажена на овоме плану и прије 1970: Св. Марковић, А. Пецо, Б. Милановић, М. Шипка, Милка Ивић. Тако су њени радови из шездесетих година прошлог вијека о именичком роду данас опет актуелизовани у студијама о адаптацији, синтаксичкој акомодацији итд.

2. *Творба ријечи / Дериватологија*

У српској традицији са морфологијом се повезивала, односно на њу надовезивала творба ријечи. Данас је преовладало мишљење да је творба ријечи засебна грана науке о језику – дериватологија.

У нашој граматичкој науци творба ријечи је привлачила више пажње од морфологије. И почеци ове језичке дисциплине воде нас у XIX вијек и до Ђуре Даничића, а заслуга за развој творбе у србистици свакако припада Белићу и његовом даровитом ученику Радосаву Бошковићу, након којих не јењава интересовање за дериватолошку проблематику ни из дијахроне ни из синхроне перспективе. Учење Александра Белића није добило признање само у српској славистици, добијало је високе оцјене и на другим странама свијета славистике: Русија, Чешка, Бугарска – све земље са развијеном славистиком. И после Другог свјетског рата ова дисциплина је представљала занимљиво поље за наше истраживаче. Опет можемо рећи да се доста пажње творби ријечи посвећује у првој књизи Стевановићевог двотомног дјела (у првом издању Стевановићеве граматике говори се о *ирађењу*, а од другог издања то поглавље се зове *творба*, што је резултат Стевановићевог усаглашавања граматичке терминологије са новосадским *Правоицом*).

За период који се овдје посматра карактеристично је, слично морфолошком нивоу, да се много више писало о појединачним питањима у мањим радовима, а да је много мање монографских дјела. Поред претходног упућивања на библиографије у *Нашем језику* и *Јужнословенском филолоју*, те библиографију Радовић-Тешић – Ломпар (2000), овдје свакако треба поменути да се на једном мјесту могу наћи подаци о свему што је писано из творбе ријечи: Божо Ђорић је објавио библиографију радова из творбе ријечи у Ђорић 2013¹⁸⁵. Библиографија садржи 1180 библиографских јединица насталих од прве половине деветнаестог вијека. Главнина јединица прикупљена је из публикација са простора који је покривао српскохрватски језик, и то нису само србистички радови, већ и радови других домаћих слависта, као и радови неких страних научника који су се бавили овом проблематиком.

У периоду ових посљедњих педесетак година писало се о: моцији, деминуцији и аугментацији, творби апстрактних именица, глаголској префиксацији итд. Највише су се бавили овом проблематиком, поред Белића, Бошковића, Стевановића, – Ирена Грицкат, Митар Пешикан, Божо Ђорић, Милица Радовић-Тешић, Мирослав Николић, Милан Стакић, Јелка Матијашевић, Радмило Маројевић, Првослав Радић, Слободан Марјановић, Ђорђе Оташевић, рецимо, за предмет интересовања имао је нове творбене процесе, Соња Ненезић, Станимир Ракић. Од страних слависта: Аделаида Смољска, Маријана Киршова, Галина П. Тиртова, Галина Г. Тјапко и др.

¹⁸⁵ Аутор је наставио рад на комплетирању ове библиографије; тако допуњена библиографија, још недовршена, има преко 1250 библиографских јединица.

Као што рекосмо, мало је монографских дјела у то вријеме објављених. Овдје би се могла навести обимнија студија Берислава Николића „Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику”, *Наш Језик* XIX, св. 1, 1972, 7–20; св. 2–3, 1972, 142–154; св. 4–5, 1973, 273–286.

Монографска дјела и зборници радова су о моционим суфиксима (Ђорић 1982), о *nomina agentis* и *nomina instrumenti* (Киршова 1998), о *nomina loci* (Киршова 1999), о турским суфиксима у српском језику (Радић 2001), о именицама с префиксима (Радовић-Тешић 2002), о деминутивним и аугментативним именицама (Јовановић 2010).

Треба навести и три новије књиге сабраних студија посвећених творби ријечи: Милан Стакић, *Морфонологија и деривација: чланци и расправе*, Београд, 2002, Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд, 2008, Божо Ђорић, *Линџомарџиналије*, Београд, 2009.

Овдје, такође, треба навести и рјечник творбених форманата који је објавио Данко Шипка (Šipka 2005), друго издање, са релативно опширним уводом у коме објашњава разлоге за писање рјечника, и основне његове карактеристике (прво издање 2003. под насловом *Rečnik tvorbenih formanata*).

Са творбено-семантичког становишта анализирани су придјевии у монографији Рајне Драгићевић о придјевима са значењем људских особина (Драгићевић 2001).

Појава специјалног рјечника Мирослава Николића *Обрајни речник српскога језика* (Београд, 2000, 1394 стр.), гдје се врло лако може доћи до грађе са одређеним творбеним формантом, погодовала је новијим лингвистичким истраживањима, како оним у правом смислу, тако и мастерским и испитним радовима на докторским студијама.

Уз све речено, треба поменути да је у Београду 2012. одржан састанак Комисије за творбу речи МКС, и да је као резултат тога проистекао зборник *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Београд 2012, који доноси резултате актуелних истраживања српских и страних дериватолога.

У новије вријеме појавиле су се двије монографије посвећене творби у језику појединих писаца: о творби ријечи у језику Бранка Ћопића (Тешановић 2003) и о неким видовима творбе ријечи у језику књижевних дјела Добрице Ћосића (Марјановић 2004).

На крају, треба рећи да је српска наука добила врло значајно цјеловито дјело посвећено творби ријечи, у коме се узимају у обзир и дотадашња доста плодна истраживања у српској дериватолошкој науци. То је двотомна монографија академика Ивана Клајна: о творби ријечи слагањем и префиксацијом (Клајн 2002) и о творби ријечи суфиксацијом и конверзијом (Клајн 2003). Дјело је објављено у оквиру програма Одбора за стандардизацију српског језика у едицији „Прилози граматички српског језика”.

3. Синтакса

Синтаксичка изучавања седамдесетих година на једној страни представљају наставак истраживања из ранијег периода, а на другој отварају и нове теме. За потпуне увиде у резултате синтаксичких изучавања српског језика у овоме периоду, поред библиографија у *Јужнословенском филологију* и *Нашем језику*, треба имати у виду и посебну публикацију посвећену библиографији синтаксе: Вићентић и др., *Грађа за библиографију српске синтаксе*, Београд ²2004. Библиографија обухвата период од 1858. до краја двадесетог вијека¹⁸⁶. У првим деценијама послје Другог свјетског рата синтакса је била одређена у великој мјери учењем Александра Белића, са ученицима из предратне школе, а врло брзо су пристигли и нови истраживачи, Белићеви ученици. Изучавања су била посвећена свим гранама ове граматичке дисциплине: падежима, глаголским облицима и реченици.

У овом периоду изучавањем синтаксе српског језика бавили су се Михаило Стевановић, Јован Вуковић (у првој деценији периода), Ирена Грицкат, Милка Ивић, Татјана Батистић, Живојин Станојчић, Радоје Симић, Љубомир Поповић, Даринка Гортан-Премк, Милорад Радовановић, Предраг Пипер, Милош Ковачевић, Владислава Ружић (Петровић), Срто Танасић, Ивана Антонић, Душка Кликовац, Јелена Јовановић (Симић), Нада Арсенијевић, Миланка Бабић, Илијана Чутура. Посљедњих година укључио се већи број млађих синтаксичара, неки већ и са докторатима.

Врх дискусија о синтакси глаголских облика био је већ прошао седамдесетих година, као да једна генерација више није имала шта да каже о овој теми. На неки начин то је и признао Јован Вуковић, један од најактивнијих и – по моме мишљењу – најуспјешнијих учесника у проучавању синтаксе глагола. Наиме, иако је у закључку своје посљедње студије посвећене систему временских глаголских облика истакао да се примјеном теорије о индикативу и релативу може успјешно изучавати употреба глаголских облика (била је тад примјењивана и у другим славистичким наукама), он је на крају, сумирајући своје резултате, па и резултате других, написао да је теорија индикатива и релатива донијела напредак у проучавању синтаксе глагола, али да „она постаје све више uska: да је nju potrebno sve više uklapati u šire okvire”, да је потребно „da se utvrđuju i sve dalje proširuju novi (u pravom smislu egzaktnonaučni) metodi u proučavanju sintakse glagola” (Vuković 1967: 7).

Управо је посредно на то указала и Милка Ивић, тражећи тај други приступ у своме раду „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику” (1958), показавши први пут да се не мора и не може све у функционисању временских глаголских облика сводити на односе унутар опозиције индикатив – релатив. Главне токове и домете у изучавању синтаксе глагола у овом полувјековном периоду

¹⁸⁶ У току је посао на допуни ове библиографије.

представила је Вуковићева ученица Ксенија Милошевић (Милошевић 1978)¹⁸⁷. Ипак, и након седамдесетих година ова тема није била сасвим потиснута. Писало се мирније о улози временских облика у образовању реченице, о наративним глаголским облицима, о имперфекту, императиву, потенцијалу, плусквамперфекту, а објављене су и двије монографије: једна, о футуру другом, написана у деценији прије овдје разматраног периода и објављена на самом крају те деценије (Milošević 1970), друга, о презенту, у посљедњој деценији прошлог вијека (Танасић 1996).

У изучавање синтаксе глаголских облика уграђују се и теоретска достигнућа новијег датума, тако да се усложњава поглед на функционисање глаголских облика; није више актуелно једино оцјењивање њиховог значења на основу одмјеравања у опозицији индикатив – релатив. Осамдесетих година, наиме, уводи се, поред одмјеравања радње према тачки говора, у теорији о индикативу и релативу, и одмјеравање према тачки референције¹⁸⁸. Односно – радње исказане глаголским облицима сагледавају се као појединачне или уопштене, начелне, тј. у опозицији јединичност – неограничено мноштво. Овај приступ у нашу синтаксу глаголских облика прва је увела Милка Ивић са радом „Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ropavljaju radnju” (Ivić 1983), а досљедно је спроведен у монографији о презенту у српском језику (Танасић 1996). Искључивањем транспозиција временских глаголских облика из сагледавања у кључу опозиције индикатив релатив и увођењем разликовања референцијалног и неререференцијалног конциповања глаголске радње при њеном исказивању глаголским облицима у овој монографији разријешене су и многе дилеме из дискусија у претходном периоду, односно, по ријечима Ирене Грицкат, „у великој мери стављена на своје право место подела на индикатив и релатив (и модус), која је у србистици доста дуго била у оптицају, доживљавајући своју еволуцију и своја падања” (*Јужнословенски филолоџ* LIII, 215). Ни у новом вијеку интересовање за синтаксу глаголских облика није потпуно престало: пише се о појединим питањима употребе њихове: аориста, плусквамперфекта, презента, односа између футура првог и футура другог. Такође, у ово најновије вријеме посвећује се пажња питањима акционалности (Милена Ивановић). Нове увиде у функционисање глаголских облика доносе студије из посљедње деценије посвећене таксису глаголских облика (Људмила Поповић). Посљедњих година поново је актуелно разматрање српског аориста и имперфекта, посебно у поређењу с француском ситуацијом, а и из неких других углова (Тијана Ашић и Веран Станојевић). Такође, глаголски облици се изучавају и у поређењу са другим, најчешће словенским, језицима, на том плану треба поменути изучавања Дојчила Војводића, његово најобимније дјело о футуру у словенским језицима

¹⁸⁷ На тај преглед Михаило Стевановић реаговао је обимним радом (Стевановић 1980).

¹⁸⁸ Ову тачку је увео Рајхенбах.

(Војводић 2012). С. Танасић је дао и један синтетички опис синтаксе глаголских облика у складу с новијим теоријским приступима синтакси глаголских облика (у Пипер и др. 2005, а много цјеловитији на почетку ове књиге). Улози глаголског вида у функционисању временских глаголских облика посвећен је један Научни скуп слависта у Вукове дане и реферати су објављени у једанаестој књизи за 1982. годину.

Синтакса падежа такође од педесетих година XX вијека заокупља пажњу наших истраживача. А након што је Милка Ивић одбранила докторску дисертацију о инструменталу (објављена 1954), српска синтакса падежа почиње се монографски описивати. Тако смо почетком седамдесетих година добили двије монографије: Даринка Гортан-Премк о акузативу без предлога (Гортан-Премк 1971) и Татјана Батистић о локативу (Batistić 1972). Од тада, од седамдесетих година, синтаксичка проблематика падежа стално је била предмет пажње српских синтаксичара. Нада Арсенијевић је објавила монографију о акузативу с предлогом (Арсенијевић 2003), а недавно и монографију о падежима правог објекта (Арсенијевић 2012). Кад се овоме дода и студија К. Фелешка о значењу и синтакси генитива преведена на српски језик (Фелешко 1995), као и студија Љубе Миљковића са конфронтативном анализом датива у српском и руском *Датив у савременом руском и српском језику* (Миљковић 1988), те једна новија студија Данка Шипке о дативу, можемо рећи да је падежни систем добио заслужену пажњу у проучавањима српске граматике. У овоме раздобљу писало се доста и о појединим значењима одређених падежа, занимање за синтаксу падежа не престаје. Различитим питањима синтаксе и семантике падежа посветили су радове Михаило Стевановић, Милка Ивић, а писали су и други – Даринка Гортан Премк, Предраг Пипер, Бранислав Остојић, Љубомир Поповић, Владимир П. Гутков, К. Фелешко, Милица Радовић-Тешкић, Срето Танасић. Низ обимнијих студија о падежима објавила је посљедњих година Ивана Антонић, која је и аутор обимне синтетичке студије о синтакси падежа у Пипер и др. 2005.

Посебан приступ употреби падежа у нашу науку посљедњих тридесетак година унио је и развијао Предраг Пипер: ријеч је о локалистичкој теорији падежних значења, по којој се у основи функционисања падежног система налази значење простора, а многа друга граматичка значења могу се посматрати као вид метафоризације тих просторних односа. Главне резултате из ове проблематике објавио је у засебној књизи (Piper 1997), а и даље се бави том проблематиком. Значајан је у том погледу његов рад „О когнитивно-лингвистичким и сродним усмереним проучавањима српског језика”, *Когнитивно-лингвистичка проучавања српског језика*, САНУ, Београд 2006. У најновијем раду из те проблематике „Грамматика границе”, *Јужнословенски филолоџ* LXIV, 2008 – Пипер је истраживања ове проблематике подигао на највиши теоријски ниво. Овдје он износи став да су дотадашња његова истраживања

(и истраживања других) показала „да се може постулирати постојање принципа наткатегоријалне локализације као општијег семантичког принципа категоријалне локализације са језичким изразом (нпр. временске, узрочне, циљне и др.), који имају ослонац како у самом принципу наткатегоријалне локализације, тако и у протолокализацији као његовом примарном појавном језичком облику, и који, иако са друкчијим садржајем од просторне локализације, имају мање или више видљива обележја просторности, као осмишљавања непросторних садржаја по обрасцу језичког осмишљавања просторних локализација” (стр. 310–311).

Теме из синтаксе падежа заузимају достојно мјесто и у граматикама овога вијека; довољно простора су добили и у Стевановићевој великој граматици, као и у каснијим мањим граматикама.

У овим деценијама више се писало и о појму обавезног детерминатора уз падежне облике, појави на коју је нешто раније скренула пажњу Милка Ивић. И мада је на ту нужност употребе одредбе уз именицу у неким приликама скренуо пажњу још Ђура Даничић, треба рећи да је ту појаву теоријски обрадила академик Милка Ивић. Сматрало се да падежи своје синтаксичке функције врше као слободни или у садејству предлога. Она је показала да постоје случајеви гдје је одредба уз именицу неиспустива јер би њено изостављање у реченици изазвало или бесмисао или промјену смисла, скренувши пажњу и у свјетској научној јавности на појаву обавезности одредбе. Овом појавом Милка Ивић се бавила шездесетих година и посљедња верзија њеног рада о обавезном детерминатору ушла је 1972. године у антологију свјетске структуралне лингвистике. Коначна верзија текста први пут је објављена 1983. године у њеној књизи Ivić 1983. (види у: Piper i Radovanović 2008). О појави обавезног детерминатора писао је у овом периоду и Милорад Радовановић, нпр. – *Opštelingvistički aspekt kategorije „obavezni determinator”*, 1972.

У овоме времену предмет занимања у српској лингвистичкој науци била је и синтакса реченице. Истраживаче су занимала како питања везана за просту, тако и питања везана за сложену реченицу. У том периоду настало је доста радова који су употпунили описе српске прости реченице. Писано је о структури прости реченице и њеним члановима, предикату, о дефиницији прости реченице, о типологији и појединим видовима једночланих реченица (Ј. Вуковић, М. Ивић, Р. Симић, Љ. Поповић, М. Радовановић, С. Танасић, В. Ружић), о прилозима и прилошким изразима (М. Ивић, П. Пипер, С. Ристић, И. Чутура). У разматрању граматичке структуре прости реченице од стране Милке Ивић укључују се нови погледи, у складу са достигнућима у свијету (В. Ружић, у: Piper i Radovanović 2008: 123). Тако М. Ивић осамдесетих година двадесетог вијека уводи критеријум фактивности¹⁸⁹, на основу кога се врши подјела предиката

¹⁸⁹ У литературу га је раније увео Пол Кипарски.

неких семантичких група на фактивне, контрафактивне и нефактивне (В. Ружић, исто: 137). Љубомир Поповић пише, између осталог, о интегралном приступу комуникативним реченицама. По њему, такав приступ, „који у исто време треба да покаже формално-граматичке и функционално-граматичке карактеристике комуникативних реченица, мора бити (1) функционално-системски, показујући граматикализацију комуникативних вредности, и (2) функционално-конструктиван (и интерпретативан), показујући како се комуникативна реченица структурира ради реализације говорних чинова помоћу граматикализованих комуникативних вредности (и како саговорник одн. читалац то интерпретира)” (Поповић 1996: 39). У времену прије краја 20. вијека и код нас се у изучавање реченице уводи и појам функционалне перспективе реченице. Проста реченица и њени дијелови заокупљали су пажњу истраживача и у најновије вријеме. Такође, пише се о улози партикула у реченици (Даринка Гортан-Премк, Стана Ристић, Милош Ковачевић), на неке познате ствари гледа се из других позиција, нпр. кад је ријеч о тзв. *малим клаузама* (М. Ивић, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 48/1–2, 2005).

Од седамдесетих година у проучавању српске граматике подробније су описиване реченичне структуре које се образују у складу са правилима пасивне дијатезе (Ксенија Милошевић и Срето Танасић). Радови о пасивним реченицама заснивају се на теорији дијатезе и пасивне дијатезе коју је, на словенским и различитим несловенским језицима, развила група лењинградских лингвиста и публиковала их почетком седамдесетих година прошлог вијека. Тридесет година касније они су се осврнули на резултате и домете те теорије (Храковски 2000), поднијевши својеврстан рачун научној јавности. Устврдили су да та теорија за три деценије није доживјела никакву озбиљнију критику ни корекцију. Издвајање критеријума за дефинисање пасивне дијатезе узимајући у обзир њено остваривање у различитим језицима у свијету омогућује да резултати изучавања пасива у словенским језицима буду међусобно упоредиви, а такође упоредиви са стањем у другим несродним језицима. О пасивној дијатези пише се и у наше вријеме (М. Алановић, С. Танасић), што свакако и заслужује пажњу будући да је већ истакнуто да је за савремени српски језик карактеристичан раст пасивних конструкција (Радовановић 2007). У посљедње вријеме се доста писало о мјесту и начину исказивања семантичког актанта агенса (М. Ивић, М. Алановић, С. Танасић). Из ових радова видимо да је дефиниција агенса како се он данас види у западној лингвистици потпуно у сагласности са дефиницијом коју налазимо у учењу о пасивној дијатези што су га дали представници лењинградске школе, а на основу које се могу раздвојити агенс и неки други покретачи радње усмјерене на пацијенс. Највећи дио својих истраживања о пасивној дијатези С. Танасић објавио је у књизи Танасић 2014.

У вријеме о коме говоримо, српску синтаксу карактерише обраћање пажње на исказивање негације у реченици. То је област која је била дефицитарна

у српској синтакси реченице. Највише су о томе писали Милош Ковачевић, Валентина Зенчук, Лили Лашкова, Милорад Радовановић, В. Петровић и др. Своје радове Ковачевић је објављивао у засебним књигама, посљедња најпотпунија је Ковачевић 2004.

У овоме времену посвећивана је пажња томе како се поједине семантичке категорије граматикализују у српском језику – категорија узрока (К. Милошевић, М. Ковачевић), такође, у српску науку уведена је теорија семантичких локализација (П. Пипер), о чему је било ријечи. Детаљно је, досад најдетаљније, описано како се семантичке категорије реализују у простој реченици: персоналност, агентивност/пацијентивност, модалност, вокативност, интерогативност, посесивност, социјативност, инструменталност, спацијалност, темпоралност, каузативност, теличност, кондиционалност, концесивност, квалификативност, квантификација, референцијалност/нереференцијалност, мероничност, негација. То је једини случај у нашој науци о језику да је на једном мјесту дат списак толиког броја семантичких категорија, гдје су оне описане и гдје је дат списак синтаксичких средстава којим се у простој реченици исказују. Ријеч је о обимном поглављу Предрага Пипера у Пипер и др. 2005.

Сложена реченица је такође била предмет пажње српских синтаксичара у цијелом овом периоду. Углавном су описивана поједина питања српске сложене реченице, монографских описа је мало. Писало се о погодбеним реченицама (М. Ивић, М. Ковачевић), узрочним реченицама (К. Милошевић, М. Ковачевић), временским реченицама (И. Антонић, П. Пипер, М. Ковачевић, С. Танасић), о допунским реченицама (М. Ивић, В. Ружић), о реченицама за исказивање категорије степена (П. Пипер, М. Николић), реченицама са спацијалним значењем (П. Пипер). Расправљало се и о принципима за класификацију сложених реченица (Р. Симић, М. Ковачевић, В. Ружић), што је довело и до извјесних прегруписавања сложених реченица, до увођења нових типова сложених реченица у граматике, и пребацивања неких из категорије посебних у поткатогије других. Такође, у овоме периоду појавили су се и радови који се баве питањем образовања сложених реченица без везника – асиндетских реченица (Б. Станковић, С. Танасић). У овоме периоду добили смо и монографски опис неких типова сложених реченица, у чему оскудијевамо. Ивана Антонић објавила је монографију о временским реченицама (Antonić 2001), а Владислава Ружић објавила је монографију о допунским реченицама (Ружић 2006). Такође, Марина Николић објавила је монографију о сложеним реченицама у којим се исказује категорија степена (Николић 2015), Милка Николић монографију о поредбено-начинским конструкцијама у српском језику (Крагујевац, 2017), а Веселина Ђуркин монографију о сложеним зависним везницима у српском језику (Београд, 2018). Мијана Кубурић Мацура (Бања Лука) припремила је за штампу монографију о категорији концесивности у српском језику.

Писало се о везницима сложених реченица у посебним радовима – М. Стевановић, З. Тополињска, М. Ивић, М. Ковачевић, М. Вукић, С. Танасић, В. Буркин. Треба истаћи и да је у посљедње вријеме на српским факултетима одбрањено више докторских дисертација из синтаксе српског језика, што би требало унијети у библиографије. Иако су резултати истраживања публиковани првенствено у виду мањих радова, објављиване су и монографије. Поред навођених, да поменемо и сљедеће: Живојин Станојчић објавио је двије књиге о синтакси језика Лазе Лазаревића (Станојчић 1972. и Станојчић 1982); Милош Ковачевић објавио је монографију о узрочном семантичком пољу (Ковачевић 1986), и књигу о синтагматици (Ковачевић 1992), Предраг Пипер објавио је књигу о замјеничким прилозима (Piper 1983) и о српској морфосинтакси (Пипер 1997); Љ. Поповић је објавио књигу о реду ријечи у реченици (Поповић 1997). На крају, Данко Шипка објавио је граматички рјечник (Шипка 2016).

Неки аутори су своје радове из синтаксе објављивали у посебним књигама (М. Ивић, Ж. Станојчић, М. Радовановић, П. Пипер, М. Ковачевић, С. Танасић).

Још једна тема ушла је у савремена изучавања граматике српског језика као резултат развоја језика, то је номинализација. То је један од видова реченичне кондензације, појављивања језичких средстава без личних глаголских облика у функцији исказивања садржаја реченице. Појам кондензације у синтаксу увели су представници прашке школе, прије свих Матезијус, па други, а и многи лингвисти су се овом појавом бавили, све до представника генеративне граматике. Као средство реченичне кондензације јављају се глаголи у безличним облицима (инфинитив и партиципи), именице и придјиви. Девербативне именице представљају врло значајно средство реченичне кондензације. Оне врше функцију реченичног кондензатора тако што се појављују у конструкцијама без глаголских облика и тако замјењују реченичну конструкцију: *На расџанку су се лијепо поздравили* – *кад су се расџајали*, лијепо су се поздравили. Већ од педесетих година прошлог вијека српски синтаксичари писали су да девербативне именице у одговарајућим приликама могу да врше функцију реченице. Већ на почетку континуираног бављења овом проблематиком седамдесетих година, Милорад Радовановић објавио је обимну и цјеловиту монографију о именици као кондензатору реченичног значења (Radovanović 1977). Мада се појавом кондензације и раније код нас теоријски бавила у неким својим радовима М. Ивић, у Радовановићевој монографији детаљно је описана кондензација помоћу девербативних именица у српском језику и теоретски објашњена; према увиду самог аутора, „у дескриптивном и експланаторном погледу барем, у то време српски језик био веома исцрпно, можда и најподробније представљен, како у словенском, тако и у ширем лингвистичком свету уопште” (Радовановић 2007: 6). За српски језик

је карактеристично да се у функцији номинализације јављају девербативне именице у различитим падежима, слободним или са предлозима, да су знатно бројнији модели предлошко-падежних конструкција, те да оне замјењују реченице с различитим значењем: вријеме, узрок, циљ и др. Девербативна именица „уз нереченичну предикацију о којој реферише по правилу не саопштава податке о лицу, времену, броју, роду, фази, аспекту, модусу, и сл. (притом се ови подаци могу саопштити синтаксички, додатним језичким средствима) па је и опредељивање за исказе с девербативном именицом решење наметнуто разлозима економије у ситуацијама када је истицање података о наведеним граматичким значењима и односима – информационо редундантно” (Радовановић 2007: 32). Интерпретација девербативних именица, односно конструкција с девербативним именицама, зато је условљена лингвистичким контекстом јаче него одговарајућа реченична конструкција. Номинализацији се М. Радовановић враћао више пута и додатно је теоријски изучавао, утврђивао синтаксичке, семантичке, когнитивне и прагматичке принципе реченичне кондензације. Коначно виђење појаве номинализације, као вида реченичне кондензације, изнио је у раду „О ’именичком стилу’ у језику и уму” (овдје према Радовановић 2007). Ту он подвлачи да су номинализације „сразмерно универзална појава” (стр. 11), да су својствене тзв. специјалним функционалним стилевима. Он, на крају, долази до закључка да „... тумачење појава о којима је реч [можемо] уз то поставити у окружење неке врсте *коиниивне линивистиике, коиниивне ірамаїиике* односно *коиниивне семанїиике* данашњице...” (Радовановић 2007: 21). Слиједи закључак: „Замисао је, наиме, овде да ваља у оваквим случајевима успоставити хијерархију појава, и ње се држати приликом тумачења човековога менталнога и језичкога света. Најстарији по рангу у том смислу јесу: *сазнајни (коиниивни) сїил* и *їојмовник* његов, за њима следе *ірамаїиика* и *речник (лексикон)*, па тек онда *функционални сїил*. Другачије речено: поента целе ове расправе јесте, заправо, у томе да као првенствени узрок универзалности номинализационих процеса у језицима не треба тражити *језичке конїиакїе*, него *кулїурне конїиакїе*, дакле *обрасце мишљења* и *(са)знања у конїиакїу* пре него *обрасце їисања* и *обрасце їоворења у конїиакїу*” (Радовановић 2007: 22–23).

Показало се да се кондензација не врши само замјењивањем глаголских ријечи именским, него и номинализовањем придјева, деадјектива. Овај вид номинализовања у српском језику монографски је описала Радовановићева ученица Наташа Бугарски. Она је, на језику штампе, анализирала конструкције са адјективним именицама у функцији кондензатора реченичног значења. „Истраживање је било усмерено ка типологији реченичних структура, кондензованих деадјективним именицама, с обзиром на њихово значење и функцију у односу на корелативну предикацију” (Бугарски 2004: 382). Аутор је закључио да су деадјективне именице у српском

језику погодно средство за кондензацију реченице, да се њиховом употребом, као и код девербативних именица, „постигне највиши степен номинализовања”. Тиме се изостављају подаци о времену, лицу, броју и др., што омогућује постизање ефеката номинализације: анонимизованост, безличност, економичност, синтетичност, неовременост, интелектуализованост (384), као и кад се ради о номинализацији помоћу глаголских именица. Видимо да је номинализација у српској науци добро проучена, и то у вријеме кад је она постала продуктивна појава у језику и кад је постала предмет изучавања и на другим странама у лингвистици.

Кад је ријеч о појавама везаним за процесе номинализације у језику, треба поменути да је седамдесетих година у нас скренута пажња на једну појаву која не да није разматрана, него је била потиснута у страну. То је декомпоновање предиката, тема коју је покренуо Милорад Радовановић седамдесетих година двадесетог вијека (Радовановић 1977). Године 1930. појава је уочена и проглашена за неприхватљиву у књижевном језику; 1960. године Живојин Станојчић је у *Нашем језику* објавио чланак „Делити мишљење и слични изрази”, у коме показује да ту конструкцију и конструкције тога типа не треба сматрати страним наносима у српски језик, да су се оне развиле унутар српског језика и да им треба дати статус у стандардном језику. То је, Станојчићево мишљење, ћутке остало неприхваћено до појаве поменутог рада М. Радовановића, у коме је он ту појаву теоретски објаснио. Радовановић је у свом раду декомпоновање протумачио као појаву „која прати номинализационе процесе у језицима” (види Радовановић 2007: 146). Огледа се у томе да се глаголска лексема у предикату разлаже на глаголски дио – у виду семикопулативног глагола или глаголске копуле – и девербативне именице. У томе раду је он, такође, изнио мишљење да је глаголско декомпоновање израз појаве номинализације која је карактеристична за савремени српски језик, као и друге модерне европске језике, посебно у тзв. специјалним функционалним стилевима¹⁹⁰. Послије овога рада М. Радовановића услиједила је серија радова о појави декомпоновања: З. Тополињска, „Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама”, *Јужнословенски филолоџ* 38 (1982), 35–49; И. Жиберг, „Декомпоновање предиката у језику средстава иноформисања”, *Прилози истраживању језика* 23 (1987), 63–72; М. Ивић, „Још о декомпоновању предиката”, *Јужнословенски филолоџ* 44, 1988, 1–5; В. Петровић, „О перифрастичном предикату са глаголом чинити у Његошевом језику”, *Научни саставник славистиџа у Вукове дане* 18/2, 1990, 507–513; В. Петровић, „Конструкција са глаголом *чинити* у процесу лексикализације од Доситеја до данас”, Исто,

¹⁹⁰ Можда је и у тој чињеници – да је декомпоновање глагола карактеристично за специјалне функционалне стилове, а не и за књижевноумјетнички – разлог што је појава таквих конструкција тридесетих година прошлог вијека критикована и у чешком језику, као нанос из њемачког, а истовремено, и у њемачком, као неприхватљива конструкција – в. Влкова 1990.

19/2, 1990, 93–102; С. Танасић, „Декомпоновање глагола и зависносложена реченица”, *Prizma I*, Сарајево, 1990, 47–55; С. Танасић, „Декомпоновање глагола и структура просте реченице”, *Јужнословенски филолоџ* 51 (1995), 157–166; П. Пипер, „Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикати типа – *изразити захвалности*”, *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* 42 (1999), 37–43; И. Бјелаковић, „Декомпоновање предиката у новинским и административним текстовима 19. и 20. века (смена модела)”, *НССУВД* 36/1 (2007), 341–355; И. Лазић Коњик, „Структура, функција и лексичка обрада перифрастичних предиката”, *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* XLIX/1 (2006), 219–304; Драгана Керкез, „Место перифрастичких предикатских конструкција у систему предиката”, *Славистика* 1 (1997), 56–62; Јелена Аџановић, „Лексичко-граматичка перифраза модалних глагола (синхроно-дијахрони план)”, *НССУВД* 37/1 (2008), 127–136; Г. Штрбац, „Глаголске перифразе са значењем комуникативне активности”, *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* 53/2 (2010), 77–88; Милена Јакић, „О типологији декомпонованих предикатских конструкција”, *Зборник Мајице српске за филолоџију* LIV/1, 151–165; М. Алановић, „Типични структурно-семантички модели перифраза са глаголима просторно-мобилних односа”, *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* LVI/2 (2013), 39–76. Аутор овог излагања је у једном већем раду о пасиву 1982. објавио мање поглавље о декомпоновању глагола у оквиру пасивних конструкција са трпним придјевом (видјети и рад о декомпоновању у овој књизи). И сам М. Радовановић враћао се још овој теми, тако је објавио радове „Још о декомпоновању језичких јединица” у *Зборнику Мајице српске за филолоџију и лингвистику* XLV/1–2 (2002, овдје према Радовановић 2007); „Декомпозиција и универбизација”, *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* XLVII/1–2 (2004). У тим радовима он се позабавио самом појавом декомпоновања и поново подвукао да она представља вид процеса номинализација у језику, који је универзална појава савремених језика, на једној страни, и уз то, размишљајући о тој појави и анализирајући у међувремену објављене радове – закључио је да се покретна сила декомпоновања не јавља у глаголском предикату, већ у глаголу, што ће рећи да се, у ствари, декомпонује глагол, истакавши да је „декомпоновање глагола” умјесто његовог „декомпоновања предиката” Танасићев предлог (Радовановић 2007:145), да би, даље, закључио да се декомпоновање не тиче само глагола, већ и именице: снег – снежна падавина, потрошња – област потрошње; придјева: црвен – црвене боје; прилога: слабо – слабог здравља, (рекао је) сетно – сетним гласом. У међувремену, одбрањена је докторска дисертација с темом о декомпоновању прилога (Илијана Чутура, Крагујевац). Појавио се и посебан рад Милоша Ковачевића „О декомпоновању показних замјеница”, *Годишњак за српски језик и књижевности*, XXII/9, Ниш, 2009.

Појава глаголског декомпоновања коначно је добила статус у стандардном језику. Декомпоновани предикат као посебан вид предиката први пут се наводи у једној сарајевској граматичкој српско(хрватско)г језика за више школе Миљивоја Миновића (1987), а обрађен је и у синтакси просте реченице П. Пипера и групе сарадника у редакцији академика Милке Ивић, као и у нормативној граматичкој (Пипер и Клајн 2014).

На појави декомпоновања у проучавању граматике српског језика задржао сам се нешто више из два разлога. Прво, да се види колико је времена прошло од првог њеног запажања у српском језику – тридесете године прошлог вијека, до проширивања у језику и добијања описа, и научног објашњења, и мјеста у граматичким приручницима – посљедње деценије прошлог вијека. Може се закључити да је ширење те појаве у српском језику текло истовремено са њеним ширењем у другим европским језицима, а, такође, то се може рећи и за ток њеног проучавања. Друго, та појава, као дио шире појаве номинализације у језику, представља добар примјер којим се може илустровати тврдња о функционалности раслојености српског језика, која се мора имати у виду у граматичким описима савременог српског језика и, на њима, утврђивању стандарднојезичке норме.

Већ је истакнуто да је придјевским именицама посвећена једна монографија – начину кондензације реченичног значења помоћу њих (Бугарски 2004). Исти аутор објавио је још једну монографију посвећену придјевима, и то придјевским допунама (Киш 2016). Ова тема код нас није била довољно описана прије те монографије. У монографији су придјеви посматрани на синтаксичко-семантичком нивоу с циљем да се у оквирима придјевске синтагме представи однос придјева, управног члана, и његове допуне. Аутор монографије, Наташа Киш, дефинисала је на сљедећи начин циљ: „Циљ нам је да укажемо на основне карактеристике односа *комплементације* придева у савременом српском језику, те се као два централна проблема издвајају *категоризација дојуна* придева – утврђивање њихових морфосинтаксичких и семантичких карактеристика, и *семантичка класификација* придева који у савременом српском језику добијају допуне” (Киш 2016: 19). Тако је још једна бјелина у граматичким изучавањима српског језика попуњена.

За период на коме смо се у овом излагању задржали карактеристично је да се у проучавању граматичке структуре српског језика све више узима у обзир функционалности раслојеност његова, што се онда одражава и приликом избора корпуса за изучавање појава, и на извођење закључака о распрострањености појаве и њеном мјесту у српском стандардном језику. У граматичка изучавања све се више укључује и стилистичка компонента разматрања језичке структуре.

Држећи се принципа да разликујем граматичка проучавања српског језика од њиховог представљања у граматикама, навешћу овдје двије књиге, које по себи нису класичне граматике: Р. Симић и Ј. Јовановић,

Српска синџакса I–II; Београд, 2002; III–IV, Београд, 2002; П. Пипер и др., *Синџакса савременога српског језика. Простра реченица*. У редакцији М. Ивић, Прилози граматици српског језика, Београд–Нови Сад, 2005.

Изучавање граматике српског језика предмет је неколико научних пројеката, на Филолошком факултету у Београду, Филозофском факултету у Новом Саду, Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Резултати се објављују најчешће у редовним публикацијама ових институција, или у тематским зборницима, нпр. Филозофског факултета у Новом Саду, Филозофског факултета у Нишу или Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, гдје се често највећи број прилога односи на нашу тему. Почетком двадесетог вијека у Институту за српски језик САНУ, на предлог Одбора за стандардизацију српског језика и Одељења језика и књижевности САНУ, заснован је пројекат „Опис и стандардизација савременог српског језика”. Циљ заснивања овог пројекта јесте да се, користећи се достигнућима савремене лингвистике у земљи и свијету, описује савремени српски језик на свим језичким нивоима, као што је случај и са другим модерним језицима. То представља и значајан прилог стандардизацији српског језика, односно осавремењавању његове норме. Замишљено је да се посао одвија у виду писања монографија, мањих чланака, мастерских радова и докторских дисертација. То је практично први пут у историји Института за српски језик САНУ да се у њему на систематски начин организују проучавања савременог српског језика. Изучавање савременог српског језика, питања везана за функционисање стандардног језика, осавремењавање стандарднојезичке норме јесу свакако један од сталних задатака у граматичким проучавањима српског језика, па и Института, као најодговорније институције, чији је једини задатак изучавање српског језика.

Било је и других тематских зборника у којима је и граматици српског језика посвећивана пажња, као што је едиција настала у оквиру пројекта САНУ „Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија”: Милорад Радовановић (ур.), *Континенталнолингвистичка проучавања српског језика*, Београд, 2007; М. Радовановић и П. Пипер (ур.), *Семантичка проучавања српског језика*, Београд, 2008, те у оквиру пројекта САНУ „Српски језик у поређењу са другим језицима” И. Клајн и П. Пипер (ур.), *Континентална проучавања српског језика: њавци и резултати*, Београд 2010. Ту треба навести и књигу Вјара Малџијева, Зузана Тополињска, Маја Ђукановић, Предраг Пипер, *Јужнословенски језици: грамаџичке стуркџуре и функције*, у редакцији П. Пипера, Београд, 2009, са његовом обимном студијом „Српски језик” (обухвата фонологију, морфологију и синтаксу). Такође, у организацији Комисије за синтаксу при МКС одржана су два научна скупа посвећена граматичкој проблематици. Реферати са првога, одржаног 2005. године, објављени су у *Зборнику Маџице српске за славистџику* 71–72, 2007, а резултати са другог скупа објављени су у зборнику Сreto Танасић (ур.), *Грамаџика и лексика у словенским језицима*, Нови Сад – Београд, 2011.

Треба рећи да руководство међународног Научног састанка у Букове дане при МСЦ у програм својих годишњих скупова често као главну или једну тему ставља и проучавање граматике српског језика, о чему свједочи више тематских зборника са тих скупова. Поред већ споменутих, да наведемо још неке:

Међуоднос грамаџике и речника у српском језику, 26/2 (1997), *Врџие речи у српском језику*, 27/2 (1998); *Грамаџичке каџеџорије у српском језику*, 28/2 (1999); *Терминологиџка сџандардизација линџивисџичкоџ ойиса савременоџ српскоџ језика*, 32/3 (2003); 33/3 (2004); 34/3 (2005); *Функционално раслојавање српскоџ сџандардноџ језика*, 32/1 (2004), *Грамаџика и лексика – дескриџџивни и нормаџивни џрисџуй*, 36/1 (2007); 37/1 (2008); *Развојни џроцеси и иновације у српском језику* 38/1 (2009).

За потпунији увид било би потребно далеко више времена и простора – да се о многим поменутих радовима каже бар џта најбитније садрже, да се наведе још много мањих радова, чији су аутори овдје само поменути, џто не говори и о мањем значају тих радова. Такође, остала је неосвиџетљена цијела једна област – то су истраживања српске граматике у контрастивним проучавањима српског језика и неког другог словенског или несловенског језика. Та грана лингвистичких истраживања се у посљедњих педесетак година такође интензивно развијала у српској научној средини, донијела доста нових знања о граматици српског језика, и свакако је неопходно овдје додати и чињеницу да данас на српским универзитетима имамо више одбрањених врло добрих докторских дисертација посвећених граматичким проблемима српског језика које још нису објављене.

Већ су споменуте књиге објављене у едицији „Прилози граматици српскога језика”: двотомна *Творба речи у савременом српском језику* академика Ивана Клајна и *Синџакса савременоџа српскоџ језика: џросџа реченица* Предрага Пипера и др. у редакцији академика Милке Ивић; у истој едицији објављена је и *Фонологија српскоџа језика* Драгољуба Петровића и Снежане Гудурић (Београд – Нови Сад, 2010), као и *Синџакса сложене реченице у савременом српском језику* групе аутора (Пипер и др. 2018). На почетку је истакнуто да нам недостаје таква монографија из морфологије. Кад и овај посао буде био завршен, биће остварени предуслови за писање велике Академијине граматике савременог српског језика, која би се радила у Институту за српски језик САНУ.

И на крају да закључимо. Седамдесетих година прошлог вијека изучавања српског језика настављају се и надовезују на посљератна проучавања, која су иначе започела оживљавањем научног рада послџје Другог свјетског рата активношћу Александра Белића и његових малобројних сарадника. У исто вријеме тих година уводе се у та истраживања новији теоријски погледи, другачији приступи, у њих се уграђују нова достигнућа из лингвистике. При томе, посебно се указује и на појаве које раније нису биле

предмет пажње у српској науци. Уз то, може се слободно тврдити да српска граматичка проучавања у овом периоду иду у корак са развојем лингвистичке и славистичке научне мисли у свијету. То је такође и вријеме кад се у истраживачке послове и пројекте из области српске граматике укључују нови кадрови, који и дан-данас дјелују.

И – посматрано на фон у почетку дате дефиниције појма *прамајџика*, природно енциклопедијски сажете – можемо, на крају, једнако тако сажето, рећи да и овако широко уопштена слика историјског развоја наше лингвистике у томе домену упућује на закључак да пољедњих педесет година проучавања представља раздобље у коме су остварени заиста изузетно значајни резултати у граматичким проучавањима српског језика.

Цитирана литература уз овај рад

Antonić, Ivana. *Vremenska rečenica*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.

Арсенијевић, Нада. *Акузајџив с љредлоом у савременом српском језику*, Нови Сад: 2003.

Арсенијевић, Нада. *Падежи љравој објекџа у сџандардном српском језику*, Нови Сад: 2012.

Batistić, Tatjana. *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1972.

Бугарски, Наташа. „Деадјективна именица као средство номинализације (у публицистичком стилу)”, *Зборник Мајџице српске за филолоџију и линџивистџику* XLVII/1–2 (Нови Сад) 2004, 297–404.

Вићентић, Биљана, Папрић, Маријана, Милојевић, Драган, Манчић, Часлав. *Грађа за библиоџрафију српске синџаксе*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004 (¹2001).

Vlkova, Vera. „Prispevek k analyze multiverbalnich spojeni typu provodat rekonstrukci”, *Slovo a slovesnost* LX/1, Праг 1990.

Војводић, Дојчил. *Проблемаџика развоја фуџура и њејове љрамаџикализације у словенским језицима*, Русе (Бугарска), 2012.

Vuković, Jovan. *Sintaksa glagola. Studije*, Сарајево: Завод за издавање уџбеника, 1967.

Голубовић, Ана. *Библиоџрафија Јужнословенској филолоџа*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, 2013.

Гортан-Премк, Даринка. *Акузајџивне синџајме без љредлоа у српскохрвајџском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, 1971.

Драгићевић, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, 2001.

Ђуровић, Сања Ж. *Укршћивање глаголских врста у конјугацији глагола у савременом српском језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015.

Живановић, Владимир, Спасојевић, Марина, Цвијовић, Драгана, Спасојевић, Анета. „*Наш језик I–XLIII – библиографија радова са регистрима (1932–2012)*”, *Наш језик XLIII/3–4*, Београд, 2012.

Зељић, Горан. *Морфолошко-семантичке карактеристике бројева у српском језику*, Београд: Учитељски факултет, 2016.

Ivić, Milka. *Lingvistički ogledi*, Београд: Библиотека XX век, 1983.

Јовановић, Владан. *Деминутивне и ауименајтивне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.

Киршова, Маријана. *Nomina agentis и nomina instrumenti у српском и руском језику*, Подгорица: Универзитет Црне Горе, 1998.

Киршова, Маријана. *Nomina loci у савременом српском језику*, Подгорица; Универзитет Црне Горе, 1999.

Киш, Наташа. *Дојуне придева у савременом српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2016.

Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику 1: слањање и њрефиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику 2: суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.

Ковачевић, Милош. *Uzročno semantičko polje*, Сарајево: Свјетлост, 1986.

Ковачевић, Милош. *Kroz sintagme i rečenice*, Сарајево: Свјетлост, 1992.

Ковачевић, Милош. *Ојледи о синтаксичкој нејацији*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике, 2004.

Kristal, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike – 2. изд.* Београд: Нолит, 1998.

Марјановић, Слободан. *Творбени систем. Део 1. Префиксација*, Ниш: Филозофски факултет, 2004.

Милинковић, Љубо. *Датив у савременом руском и српском језику*, Београд, 1988.

Milošević, Ksenija. *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Сарајево: ANUBiH, 1970.

Милошевић, Ксенија. „О проучавању временских глаголских облика у сербокроатистици”, *Зборник за филологију и лингвистику XXI/2*, Нови Сад, 1978, 93–121.

Minović, Milivoje. *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole: rečenica, padeži, glagolski oblici*, Sarajevo: Svjetlost, 1987.

Николић, Марина. *Категорија синеена у српском језику. Сложена реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015.

Piper, Predrag, *Zamjenički prilozii (gramatički status i semantički tipovi)*, Нови Сад: Институт за стране језике, 1983.

Piper, Predrag, *Jezik i prostor*, Београд: Библиотека XX век, 1997; ²2001.

Пипер, Предраг. *Одлег српске морфосинтаксе (у поређењу са македонском)*, Сеул, 1997.

Пипер, Предраг, Антонић, Ивана, Ружић, Владислава, Танасић, Сreto, Поповић, Људмила, Тошовић, Бранко. *Синтакса савременога српског језика: њросна реченица*. У редакцији академика Милке Ивић, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска – Београдска књига, 2005.

Piper, Predrag, i Radovanović, Milorad (ur.). *Lingvistika Milke Ivić*, Београд: Библиотека XX век, 2008.

Пипер, Предраг, и Клајн, Иван. *Нормативна граматика српског језика*, друго издање, Нови Сад: Матица српска, 2014. (¹2013).

Поповић, Љубомир. *Ред речи у реченици*, Београд: Филолошки факултет, Друштво за српски језик и књижевност, 1997.

Поповић, Љубомир. „Интегрални приступ комуникативним реченицама”, *Књижевност и језик* XLIV/ 1–2, Београд, 1996, 1–41.

Радић, Првослав. *Турски суфикси у српском језику (са осврћом на синање у македонском и буарском)*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, 2001.

Radovanović, Milorad. „Imenica u funkciji kondenzatora”, *Зборник за филологију и лингвистику*, XX/1, 63–144; XX/2 1977, 81–160.

Радовановић, Милорад. „Декомпоновање предиката. На примерима из српскохрватског језика” *Јужнословенски филолог* XXXIII, Београд, 1977, 53–80.

Радовановић, Милорад (ред.). *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996.

Радовановић, Милорад. *Сћари и нови сћиси. Одлеги о језику и уму*, Сремски Карловци – Нови Сад, 2007.

Радовић-Тешић, Милица – Ломпар, Весна. „Библиографија радова из морфологије и творбе речи (1950–2000)”, *Наш језик* XXXIII/3–4, Београд, 345–379.

Радовић-Тешић, Милица. *Именице с њрефиксима у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, 2002.

Reichenbach, Hans. *Elements of symbolic logic*, New York, 1947.

Ружић, Владислава. *Дојунске реченице у савременом српском језику*, Нови Сад: Матица српска, 2006.

Спасојевић, Марина. *Глаголи на -(j)ећи, -им у корелацији са глаголима на -ићи, -им у савременом српском језику (нормативни и лексикографски аспекти)*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.

Станојчић, Живојин. *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића I. Синтаксички односи*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, 1973;

Станојчић, Живојин. *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића II. Реченични односи*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, 1982.

Stanojčić, Živojin. *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sintaksičkih odnosa)*, Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Monografije, Knjiga XI, 1967.

Стевановић, Михаило, „Још о проучавању система глаголских времена”, *Глас САНУ*, књ. II, Београд, 1980, 8–61.

Танасић, Срето. *Презенци у савременом српском језику*, Београд: Библиотека Јужнословенског филолога 12, Институт за српски језик САНУ, 1996.

Танасић, Срето. *Синтакса пасива у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, 2014.

Тешановић, Драго. *Творбене категорије и морфолошке категорије у језику Бранка Ђојића*, Бања Лука: Филозофски факултет, 2003.

Ђорић, Божо. *Моционски суфикси у српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет, 1982.

Ђорић, Божо. „Прилог библиографији творбе речи”, *Научни саставник славистица у Вукове дане* 42/3, Београд, 173–233.

Фелешко, Казимјеж. *Значења и синтакса српскохрватског јенива*, Београд: Студије о Србима, 1995.

Храковский, В. С. „Диатези и залоги (тридцатьлет спустя. Слово в тексте)”, *Сборник статей к семидесятилетию академика Ю. Д. Апресяна*, Москва, 2000 466–474.

Šipka, Danko. *Osnovi morfologije. Prilog gramatici savremenog standardnog jezika*, Beograd: Alma, 2005.

Šipka, Danko. *Glosar tvorbenih formata*, друго издање, Београд: Алма, 2005.

Шипка, Данко. *Српски граматички речник*, Нови Сад: Прометеј, 2016.

ЛИТЕРАТУРА

АНСССР Грамматика: *Русская грамматика, том 2: Синтаксис*. Главний редактор Н. Ю. Шведова. Москва: Наука, 1980.

Антонић 2005: Ивана Антонић, „Субјекатски генитив у стандардном српском језику”, *Јужнословенски филолоџ* LXI, Београд, 125–143.

Антонић, Ивана 2005а: „Синтакса и семантика падежа” // Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко. *Синџакса савременога српског језика. Просја реченица*. Београд – Нови Сад.

Антонић 2006: Ивана Антонић, „Предлог *од* у стандардном српском језику”, *Научни састјанак слависта у Вукове дане* 35/1, Београд, 129–144.

Антонић 2006: Ивана Антонић, „Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику”, Предраг Пипер (ур.), *Којнићивнолинівистичка љроучавања српског језика*, САНУ, Београд, 47–70.

Батистић 1967: Татјана Батистић, „Улога конструкције *у* + локатив у конституисању извјесних типова српскохрватских реченица”, *Прилози љроучавању језика* 3, Нови Сад, 29–42.

Батистић 1972: Татјана Батистић, *Локајив у савременом српскохрватском језику*, Институт за српскохрватски језик, Београд.

Батистић 1983: Татјана Батистић, „О неким питањима у вези са анализом глагола *морати* и *моћи*”, *Јужнословенски филолоџ* XXXIX, Београд.

Белић 1927: Александар Белић, О употреби времена у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог* VI, Београд, 102–132; ²Александар Белић, О различитим питањима савременог језика, Београд, 1999, 293–299.

Белић 1927: Александар Белић, „О употреби времена у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолоџ* VI, Београд 102–132.

Белић 1928: Александар Белић, О синтаксичком индикативу и „релативу” (*Symbolae grammaticae in honorem Ioanis Rozwadowski II*, Krakov, 1928, 47–56; ²Александар Белић, О различитим питањима савременог језика, Београд, 1999, 293–299.

А. Белић: *О језичкој љприроди и њеном развијку*, Београд, 1941; ²1958; ³1998.

Белић 1951: Александар Белић, *Око нашег књижевног језика*, СКЗ, Београд.

Белић 2000: Александар Белић, *Грамајика српскохрватског језика за љрећи разред средњих и сџручних школа*, Изабрана дела Александра Белића, два наести том, Граматике о граматикама, Завод за уџбенике, Београд.

Беличова 1996: Běličová H., Uhlířová L. *Slovanská věta*. Praha: Euroslavic.

Бирјулин 1989: Л. А. Бирјулин, *Квантификација предикатов*, у: Храковски 1989, 243–258.

Бондарко 1971: А. В. Бондарко, *Вид и время русского глагола*, Москва.

Бондарко 1984: А. В. Бондарко, „О грамматике функционально-семантических полей”, *Известия АН СССР, Серия литературы и языка* 43/6, Москва, 492–503.

Бондарко 1990: А. В. Бондарко, „Темпоралност”, А. В. Бондарко (отв. ред.), *Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность*, Ленинград.

Бондарко 2011: А. В. Бондарко, *Категоризация в системе грамматики, Языки славянских культур*, Москва.

Влкова 1990: Vera Vlкова, „Prispevek k analize multiverbalnich spojeni tipu proवादat rekonstrukci”, *Slovo a slovesnost* LX/1, Праг.

Војводић 1990: Дојчил Војводић, „Функционисање средстава за изражавање будућности у новинарском стилу”, у књ. *Језик и стил средстава информисања*, Сарајево, 137–147.

Вук 1818: *Српски рјечник*, скупио га и на свијет издао Вук Стефановић, Беч.

Вуковић 1938–39: Јован Вуковић, „Говор Пиве и Дробњака”, *Јужнословенски филолоџ* XVII, Београд.

Вуковић 1952: Јован Вуковић, „Значења и употреба глаголских облика у српскохрватском језику”, *Пићања савременој књижевној језика* II, св. 2, Сарајево, 225–236, оvdје према Вуковић 1967.

Вуковић 1955: Јован Вуковић, „Синтаксичка вредност имперфекта у савременом српскохрватском језику”, *Радови Научној друштва БиХ* III, Одјељење историјско-филолошких наука, књ. 2, оvdје према Вуковић 1967.

Вуковић 1958: Јован Вуковић, „Футур други и еквивалентни глаголски облици по употреби у српскохрватском језику”, *Пићања књижевности и језика* IV–V, св. Б, Сарајево, оvdје према Вуковић 1967.

Вуковић 1963: Јован Вуковић, „Систем српскохрватских временских глаголских облика у временским и функционалним међуодносима (корелацијама)”, *Радови Научној друштва БиХ*, књ. XX, Одјељење историјско-филолошких наука, књ. 7, оvdје према Вуковић 1967.

Вуковић 1954: Јован Вуковић, Александар Стојићевић: „Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику”, *Пићања књижевности и језика*, II, оvdје према Вуковић 1967.

Вуковић 1954а: Јован Вуковић, „Посебни перифрастични модални глаголски облици у српскохрватском језику”, *Радови Научној друштва БиХ* II, Одјељење историјско-филолошких наука, књ. 1, оvdје према Вуковић 1967.

Вуковић 1967: Dr Jovan Vuković, *Sintaksa glagola*, Sarajevo.

- Грицкат 1954: Ирена Грицкат, *О ѿрфектѿу без ѿмоћној ѿлајола у срѿскохрвайском језику и сродним синтѿаксичким ѿјавама*, САНУ, Београд.
- Грицкат 1956: Ирена Грицкат, „О неким особинама футура II”, *Наш језик* VIII, Београд.
- Гутков 1990: Владимир П. Гутков, „О нужности студиознијег приступа проучавању пасивних конструкција с трпним партиципима”, *Наш језик* XXVIII/4–5, Београд, 241–245.
- Даничић 1858: Ђура Даничић, *Србска синтѿакса*. Написао Ђура Даничић. Део првиј, Београд.
- Долињина 1989: И. Б. Долинина, *Теоретические аспекты глагольной множественности*, у: В. С. Храковский 1989, 258–269.
- Дреслер 1968: Dressler, *Studien zur verbalen Pluralität*, Wien.
- Ђорђић 1931: Петар Ђорђић, „О старословенским трпним придевима”, *Јужнословенски филолој* XII, Београд.
- Ђукановић 1994: Владо Ђукановић, „Глаголи ѿребѿи и ваљѿи и ѿхова инфинитивно/презентска допуна”, *Научни сасѿианак славистѿа у Вукове дане* 22/2 (Београд), 119–126.
- Жиберг 1987: Ивана Жиберг, „Декомпоновани предикат у језику средстава јавног информисања”, *Прилози ѿроучавању језика* 23, Нови Сад, 63–72.
- Золотова 1975: Г. А. Золотова, „Аспекти изучения категории глагольного времени”, *Известия АН СССР*, Серия литературы и языка, 34/3, 248–258.
- Ивановић 2017: Милена Ивановић, *Акционалностѿ – семантѿика и форма: у савременом украјинском и срѿском језику*, Филолошки факултет, Београд.
- Ивић 1951/52: Милка Ивић, „О предлогу ѿо у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолој* XIX, Београд, 173–212.
- Ивић 1954: Милка Ивић, *Значења срѿскохрвайској инстѿрументѿала и ѿихов развој*, Београд.
- Ивић 1956: Милка Ивић, „Из проблематике падежних временских конструкција”, *Јужнословенски филолој* 21/1 – 4, Београд, 165–214.
- Ивић 1958: Милка Ивић, „Словенски императив уз негацију”, *Радови Научној грушѿѿва Босне и Херцѿевине* X, Одјељење историјско-филолошких наука, књ. 4, Сарајево, 23–44.
- Ивић 1958а: Милка Ивић, „Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолој* XXII, Београд, 141–166.
- Ивић 1958б: Милка Ивић, „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику”, *Годишњак Филозофској факултѿеѿѿа у Новом Саду* III, 139–150.
- Ивић 1962–63: Милка Ивић, „Категорија ’Man Sätze’ у словенским језицима”, *Годишњак Филозофској факултѿеѿѿа у Новом Саду* VII (Нови Сад), 111–119.

Ивић 1963: М. Ивић, „Основне типолошке карактеристике српскохрватске имперсоналне реченице”, *Књижевност и језик* X/1, 18–24.

Ивић 1965а: М. Ивић, „Опозиција ’односостовно предложење’ – ’двухсостовно предложење’”, *Филолошке науке* 4, Москва, 181–184.

Ивић 1965: М. Ивић, „О неким проблемима структуре словенске прости реченице”, *Slavia* XXXIV/3, Праг, 438–442.

Ивић 1967: Милка Ивић, „Генитивне форме српскохрватских именица и одговарајућа придевска образовања суфиксом -ов (-ев, -овљев, -евљев), -ин у односу ’комбинаторичних варијаната’”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, X, 257–262.

Ивић 1970: Милка Ивић, „О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент с везником *да*”, *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/1, Нови Сад, 43–54.

Ивић 1971: Милка Ивић, „Квистионар за употребу падежа у савременом српскохрватском језику”, *Зборник МС за филологију и лингвистику* 14/1, Нови Сад, 159–171.

Ивић 1972: Милка Ивић, „Проблематика српскохрватског инфинитива”, *Зборник за филологију и лингвистику* XV/2, Нови Сад, 115–138.

Ивић 1975: Милка Ивић, „Theoretische und methodologische Aspekte des Begriffs der Kondensation”, *Zeitschrift für Slavistik* XX/5–6, Берлин, 774–780.

Ивић 1975а: Милка Ивић, „Предикатска кондензација у граматичком опису словенских језика”, *Зборник реферата са заседања Међународне комисије за истраживање прамајичке сјруктуре словенских језика*, Скопље, 119–122.

Ивић 1976: Милка Ивић, „Проблем перспективизације у синтакси”, *Јужнословенски филолошки списак* XXXII, 29–46.

Ивић 1980: Милка Ивић, „О значењу српскохрватског плусквамперфекта”, *Зборник за филологију и лингвистику* XXIII/1, Нови Сад, 93–100.

Ивић 1981: Милка Ивић, „Даничић синтаксичар – у свом времену и данас”, *Зборник о Ђури Даничићу*, ур. Јосип Торбарина и Антоније Исаковић, Београд–Загреб, 297–304.

Ивић 1983: Milka Ivić, „Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljaju radnju”, *Lingvistički ogledi*, Београд, 37–55.

Ивић 1983а: Milka Ivić, „O strukturi srpskohrvatskog padežnog sistema”, *Lingvistički ogledi*, Београд, 195–203.

Ивић 2003б: Milka Ivić, „O slovenskim obaveznim determinatorima”, *Lingvistički ogledi*, Београд, 177–185.

Ивић 1983в: М. Ивић, „О структури српскохрватске прости реченице с глаголским предикатом”, у књ. М. Ивић, *Лингвистички огледи* (1995), 59–83.

- Ивић 1987: Милка Ивић, „О неким српскохрватским граматичким феноменима условљеним емфатијом”, *Јужнословенски филолоџ* XLIII, 41–47.
- Ивић 1988а: Милка Ивић, „О разликовању начелног од конкретног саопштавања у српскохрватском језику”, *Глас СССЛП САНУ*, Одељење језика и књижевности, књ. 13, Београд, 1–6.
- Ивић 1988б: Милка Ивић, „Употреба вида у словенском императиву с негацијом”, *Славјанска филологија, сборник*, вып. 2, Москва, 96–111.
- Ивић 1988в: Милка Ивић, „Још о декомпоновању предиката”, *Јужнословенски филолоџ* 45, Београд, 1–5.
- Ивић 1990: Милка Ивић, *О језику Вуковом и вуковском*, Нови Сад.
- Ивић 1995: Милка Ивић, *Lingvistički ogledi*, 2. издање, Београд.
- Ивић 1995а: Милка Ивић, „Избројивост онога што именица означава као лингвистички проблем”, у: Милка Ивић, *Lingvistički ogledi*, 2. издање, Београд.
- Ивић 1997: Милка Ивић, „О смислу елипсе глаголског *се*”, *Јужнословенски филолоџ* LIII, 29–33.
- Ивић 1997: Милка Ивић, *О језику Вуковом и вуковском*, друго допуњено издање, Београд.
- Ивић 1997а: Ивић, Милка, „Даничић синтаксичар – у свом времену и данас”, *О језику Вуковом и вуковском*, 95–109.
- Ивић 1997б: Милка Ивић, „Љубомир Стојановић о нашим временским глаголским облицима”, у: Ивић 1997, 118–132.
- Ивић 1997в: Милка Ивић, „О језику Саве Мркаља”, у књ. Ивић 1997, 83–94.
- Ивић 2000: Милка Ивић, „О модификатору ’улоге’ АГЕНС”, *Јужнословенски филолоџ* LVI/1–2, Београд, 463–467.
- Ивић 2005: Милка Ивић, *Значења и развој српскохрватској инструментали (1954)*, Београд.
- Илић 2018: Ивона З. Илић, „Плусквамперфекат у координираним реченицама у савременом стандардном српском језику на примерима из бележничког функционалног стила”, *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 11–26.
- Клајн 1991: Павле Ивић, Иван Клајн, М. Пешикан и Б. Брборић, *Језички приручник*, Београд.
- Клајн 2004: Иван Клајн, „О склопу реченице”, у: Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*, Београдска књига, Београд.
- Клајн и Пипер 2017: П. Пипер и И. Клајн, *Нормативна граматика српској језика*, Нови Сад.

- Књажев 1989: Ю. П. Књажев, „Выражение повторяемости действия в русском и других славянских языков”, у: Храковски (ред.), *Типология итеративных конструкций*, 132–145.
- Књажев 2007: Књажев Ю. П., *Грамматическая семантика. Русский язык в типологической перспективе*. Москва: Языки славянских культур.
- Ковачевић 1991: Милош Ковачевић, „Стилогене и нестилогене перифразе”, *Књижевни језик* 20, 1–2, Сарајево, 57–72.
- Ковачевић и др. 1991: М. Ковачевић, Ч. Ребић, Ј. Баотић и М. Окука, *Уџбеник хрватско-српско-српскохрватског језика за 3. разред средњих школа*, Сарајево.
- Ковачевић 1997: Милош Ковачевић, „О типовима нагомилавања везника”, *Зборник Мајишце српске за филолоџију и лингвистику* 42/2, Нови Сад, 159–169.
- Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, „О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора”, *Српски језик*, XVII, 13–38.
- Ломов 1975: А. М. Ломов, „Категория глагольного вида”, *Вопросы языкознания* 1975/6.
- Маретић 1899: Томо Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika* (²1931), Zagreb.
- Милосављевић 2019: Стефан Ж. Милосављевић, „О употреби итеративних глагола у перфекту за означавање избројивог мноштва радњи и њиховој конкуренцији са свршеним глаголима”, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 48/3, Београд, 149–191.
- Милошевић 1970: Ksenija Milošević, *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Sarajevo.
- Милошевић 1972: Ксенија Милошевић, „Неки аспекти семантичког односа конструкција: пасивне (са трпним придјевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику”, *Књижевни језик* 1/3–4, Сарајево, 63–86.
- Милошевић 1971: Ксенија Милошевић, „Један случај асиметрије између израза и садржине у граматичком систему савременог српскохрватског језика”, *Радови АНУБиХ* XLI, Одјељење друштвених наука, књ. 14, Сарајево, 181–204.
- Милошевић 1973: Ксенија Милошевић, „Темпорално значење и синтакстичка вриједност конструкција Cop (praes., perf.) + part. pass. у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолоџ* XXX/1–2, Београд 1973, 423–437.
- Милошевић 1973а: Ксенија Милошевић, „Интранзитивност, рефлексивна конструкција реченице и пасивна дијатеза”, *Књижевни језик* VII, св. 1–2, Сарајево.
- Милошевић 1974: Ксенија Милошевић, „Улога имперфективног вида и неких других елемената глаголског значења у семантичком конституисању и интерпретацији једнога типа предиката”, *Зборник за филолоџију и лингвистику*, XVII/1 Нови Сад, 139–171.

- Милошевић 1974а: Ксенија Милошевић, „Теорија глаголског рода у словенским лингвистичким срединама седамдесетих година, њени одједи на варшавском конгресу слависта (1971) и отворена питања из ове области”, Институт за језик и књижевност, *Радови Одјељења за језик I*, Сарајево, 179–197.
- Милошевић 1977: Ксенија Милошевић, „О питању ’релативног’ карактера српскохрватског имперфекта”, *Посебна издања АНУБиХ*, књ. 34, Сарајево, 247–260.
- Милошевић 1978: Ксенија Милошевић, „О проучавању временских глаголских облика у сербскохрватистици”, *Зборник за филологију и лингвистику XXI/2*, Нови Сад, 93–121.
- Милошевић 1980: Ксенија Милошевић, „Један неграматични реченични модел у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолоџ XXXVI*, 47–63.
- Милошевић 1982: Ксенија Милошевић, „Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику”, *Научни саставак слависта у Вукове дане 11/2*, Београд.
- Милошевић 1982а: Ксенија Милошевић, „Обиљежавање будућности у српскохрватском језику”, *Књижевни језик 11/1*, Сарајево, 1–12.
- Миновић 1987: Милivoје Minović, *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole*, Sarajevo.
- Московљевић 2007: Moskovljević Popović, J., *Ogledi o glagolskoj potkategorizaciji*, Beograd: Čigoja štampa.
- Мразовић 1990: Pavica Mrazović i Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Мразовић 2009: Mrazović P., Vukadinović Z., *Gramatika srpskog jezika za strance*. Drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- Мусић 1927: Аугуст Мусић, „Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику, I. Времена у народним пјесмама”, *Глас СКА 121*, Београд, 111–173.
- Николић 1969: Мирослав Б. Николић, „О посесивном генитиву личних имена”, *Наш језик XVII/5*, 264–283.
- Новаковић 1894: Стојан Новаковић, *Српска граматика*, Београд (друго издање, 1902), Београд.
- Отазку 1979: *Otázky slovánske syntaxe IX/1*, Brno.
- Павловић 2013: Слободан Павловић, „Теоријске основе Даничићеве падежне синтаксе”, *Јужнословенски филолоџ LXIX*, Београд, 255–276.
- Падучева 1974: Падучева, Е. В., *О семантике синтаксиса: Материјали к трансформационној грамматици русског језика*, Москва: Издательство „Наука”.

Падучева 1986: Е. В. Падучева, „Семантика вида и точка отсчета”, *Известия АН СССР, Серия литературы и языка* 45/5, Москва, 413–424.

Падучева 1996: Е. В. Падучева, *Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива*, Москва.

Падучева 2004: Е. В. Падучева, *Динамические модели в семантике синтаксиса*, Москва.

Паневова 1971: Jarmila Panevova, Eva Benešova, Petr Sgall, *Čas a modalita v češtině*, Praha.

Пипер 1986: Предраг Пипер, „Реципрочност и рефлексивност у словенским језицима”, *Јужнословенски филолоџ* 42, 9–20.

Пипер 1997: Предраг Пипер, *Језик и ѝросѝор*, XX век, Београд.

Поповић 2012: Људмила Поповић, „Функције плусквамперфекта у српском и украјинском језику”, *Јужнословенски филолоџ*, LXVIII, Београд, 113–145.

Пипер 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић и Бранко Тошовић, *Синѝакса савременоѝа срѝскоѝ језика: ѝросѝа реченица*, у редакцији Милке Ивић, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, Београд.

Пипер и Клајн 2015: Пипер П., Клајн И., *Нормативна ѝрамаѝика срѝскоѝ језика*, ијекавско издање. Измијењено и допуњено (према другом екавском издању). Нови Сад: Матица српска.

Поповић 2012: Људмила Поповић, *Конѝрасѝивна ѝрамаѝика срѝскоѝ и украјинскоѝ језика: ѝтаксис и евиденцијалностѝ*, САНУ, Одељење језика и књижевности, Београд.

Поповић 2012: Људмила Поповић, „Функције плусквамперфекта у српском и украјинском језику”, *Јужнословенски филолоџ*, LXVIII, Београд, 113–145.

Поповић 2015: Людмила Попович, „Эвиденциальные функции глагольных форм прошедшего времени (аориста, усеченного перфекта, перфекта) в сербском языке”, Björn Wiemer (ed.), *Studies on evidentiality marking in West and South Slavic*. Specimina philologiae slavicae 183. München – Berlin – Leipzig – Washington D. C. 2015, 63–88.

Поповић 2018: Људмила Поповић, „Синтакса таксиса”, Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић и Биљана Марић, *Синѝакса сложене реченице у савременом срѝском језику*, у редакцији Предрага Пипера, Матица српска и Институт за српски језик САНУ, Нови Сад – Београд, 491–595.

Просвирина 1983: О. А. Просвирина, „Глагол чиниѝи и његови синоними у функцији вербализатора”, *Јужнословески филолоџ* XXXIX, Београд, 85–97.

- Радовановић 1975: Милорад Радовановић, „Значење и функције плусквам-перфекта у ’Роману о Лондону’ Милоша Црњанског”, *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду* XVIII/1, Н. Сад, 165–179.
- Радовановић 1977: Милорад Радовановић, „Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика)”, *Јужнословенски филолој XXXIII*, Београд, 53–80.
- Радовановић 1977, I и II: Милорад Радовановић, „Именица у функцији кондензатора”, I, *Зборник за филолоџију и лингвистику*, Нови Сад, 63–144; II, XX/2, 81–160.
- Радовановић 1971: Milorad Radovanović, „Rečenice s anonimnim agensom u jeziku Ljubomira Nedića”, *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду*, XIV/1, 181–190.
- Радовановић 1990: Милорад Радовановић, „О ’безличној реченици’”, *Синџири из семантике и синтаксе*, Сремски Карловци – Нови Сад, 209–219.
- Радовановић 2002: Милорад Радовановић, „Још о декомпоновању језичких јединица”, *Зборник Мајнице српске за филолоџију и лингвистику* 45/1–2, Нови Сад, 21–28. У Радовановић 2007. објављује се под насловом „О декомпоновању уопште”, стр. 145–154.
- Радовановић 2004: Милорад Радовановић, „Декомпозиција и универби-зација”, *Зборник Мајнице српске за филолоџију и лингвистику* 47/1–2, Нови Сад. У Радовановић 2007. објављује се под истим насловом, стр. 155–164.
- Радовановић 2007: Милорад Радовановић, *Синџири и нови синџири (Опеге о језику и уму)*, Издавачка књиџарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Радовановић 2015: Милорад Радовановић, *Фази лингвистика*, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Радовановић 2009: Милорад Радовановић, *Увод у фази лингвистика*, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Рајхенбах 1947: Н. Reichenbach, *Elements of symbolic logic*, New York.
- Савова 2014: Савова Д., *Деагентивността в българския език и нейното изразяване (в съпоставка със сръбския език)*. Софија: Св. Климент Охридски.
- Симић 1966: Радоје Симић, „Глаголска времена у зависној реченици”, *Наш језик* XV/1–2, Београд, 1–57 и XV/3–4, 121–157.
- Симић 1976: Р. Симић, „Теоријско-методолошки проблеми у типологији словенске реченице”, *Јужнословенски филолој XXXII*, 47–119; 4, 121–157.
- Симић 1989: Радоје Симић, „Синонимија и стилистика функције глаголских облика”, *Књижевни језик* 18, св. 3, Сарајево, 125–135.
- Симић 1996: Радоје Симић, *Српска граматиџа за средње школе. II Синџакса*, Београд.

Симић и Јовановић 2002: Симић Р., Јовановић Ј., *Српска синџакса I–II*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

Симић и Јовановић 2002а: Симић Р., Јовановић Ј., *Српска синџакса III–IV*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

Симић 2019: Зоран Симић, *Синџакса њадежа у њовору романијској њлајџоо: меџафоризација њросџора*, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 25, Београд.

Скварска 2011: Karolína Skwarska, „Семантичке диатезе в чешском языке”, *Грамаџика и лексика у словенским језицима* (ур. Срето Танасић), Матица српска и Институт за српски језик САНУ, Нови Сад – Београд, 225–239.

Сладојевић 1966: Петар Ч. Сладојевић, *О основним кайџеџоријама уџџџребе џлајџлских облика у срџскохрвајском језику*, Београд.

Станојевић и Ашић 2006: Veran Stanojević i Tijana Ašić, *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, Filološko-umetnički fakultet, Kragujevac.

Станојевић 2019: Веран Станојевић, *Време и асџекџи у француском и срџском језику*, Филолошки факултет, Београд.

Станојчић, 1960: Живојин Станојчић, „’Делити мишљење’ и слични изрази”, *Наш језик X/3–4*, Београд, 156–164.

Станојчић 1988: Живојин С. Станојчић, „Грамаџичке структуре за означавање непознатог (неноминативног и номинативног) агенса у језику П. П. Његоша и Ива Андрића”, *Научни сасџанак славистџа у Вукове дане 18/2*, Београд, 449–559.

Станојчић–Поповић 2002: Живојин Станојчић – Љубомир Поповић, *Грамаџика срџској језика за средње школе*, Београд.

Стевановић 1937: Михаило Стевановић, „Облик субјекта пасивних реченица”, *Наш језик V/5–6*, Београд, 157–164.

Стевановић 1937–38: М. Стевановић, „Питање значења времена у релативној употреби њиховој”, *Јужнословенски филолоџ XVII*, Београд, 150–178.

Стевановић 1956: Михаило Стевановић, „Глаголски облици пасива”, *Наш језик – нова серија VII*, Београд, 205–216.

Стевановић 1957–58: М. Стевановић, „Начини одређивања значења глаголских времена”, *Јужнословенски филолоџ XXX*, Београд 19–48.

Стевановић 1962: Михаило Стевановић, „Придевска служба трпног придева од глагола који немају тог облика”, *Наш језик XII/7–10*, Београд, 201–210.

Стевановић 1967а: Михаило Стевановић, „Облици другог дела сложеног предиката као допуне безлично употребљеног глагола џџребаџи”, *Наш језик XIV/4*, Београд, 237–243.

Стевановић 1967: Михаило Стевановић, *Функције и значења џлајџлских времена*, Посебна издања САНУ, књ. 172, Одељење литературе и језика, књ. 20, Београд.

Стевановић 1970: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамаџички системи и књижевнोजезичка норма) I. Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд.

М. Стевановић 1980: М. Стевановић, „Још о проучавању система временских глаголских облика у српскохрватском језику”, *Глас САНУ СССХХV*, Одељење језика и књижевности, књ. 11, 9–61.

Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамаџички системи и књижевнोजезичка норма) II, Синтакса*, Београд.

Стојановић 1921: Љубомир Стојановић, „О значењу и употреби глаголских облика у реченицама”, *Јужнословенски филолоџ II/3–4*, Београд, 187–210.

Стојановић 1926: Љубомир Стојановић, *Српска грамаџика за III разред гимназије*, тринаесто наново прегледано и поправљено издање, Геца Кон, Београд.

Суботић 1996: Љиљана Суботић, „Још једном о моделу имперсоналне реченице с акузативом директног објекта”, *Српски језик I/1*, Београд, 70–77.

Танасић 1982: Sreto Tanasić, „Pasivne konstrukcije sa trpnim pridjevom u srpskohrvatskom jeziku (sintaksičko-semantička interpretacija)”, *Radovi Instituta za jezik i književnost u Sarajevu IX*, Sarajevo, 65–124.

Танасић 1986а: Срето Танасић, „Реченица као сигнал неререференцијалности глаголске радње”, *Књижевни језик 15/2*, Сарајево, 177–181.

Танасић 1986: Срето Танасић, „Пасивне конструкције за исказивање референцијалне и неререференцијалне прошлости”, *Књижевни језик 15/3–4*, Сарајево, 321–326.

Танасић 1990: Срето Танасић, „Декомпоновање предиката и зависносложена реченица”, *Призма I/1*, Сарајево, 47–55.

Танасић 1991: Срето Танасић, „Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и неререференцијалних садашњих радњи у савременом српскохрватском језику”, *Књижевни језик 20/1–2*, Сарајево.

Танасић 1993: Срето Танасић, „Инструментал за живо у пасивним конструкцијама”, *Наш језик XXIX/3–4*, Београд, 173–181.

Танасић, 1995: Срето Танасић, „Декомпоновање глагола и структура реченице”, *Јужнословенски филолоџ LI*, 157–166.

Танасић 1996: Срето Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 12, Београд.

Танасић 1996а: Срето Танасић, „О перфекту и плусквамперфекту имперфективних глагола”, *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику XXXIX/1*, Нови Сад, 91–97.

Танасић 1996б: Срето Танасић, „Декомпоновање глагола у књижевноумјетничком стилу”, *Stylistyka 5*, Ополе 1996, 305–312.

Танасић 1996в: Срето Танасић, „Исказивање агенса уз девербативне именице”, *Јужнословенски филолоџ ЛП* (Београд), 79–87.

Танасић 1997: Срето Танасић, „Исказивање агенса уз девербативне именице”, *Јужнословенски филолоџ ЛП* (Београд), 79–87.

Танасић 1997: Срето Танасић, „Збирна вишекратност као синтаксичко-семантички тип мноштва радњи”, *Јужнословенски филолоџ ЛП*, 99–105, Београд.

Танасић 1997: Срето Танасић, „Конструкција *йог* + акузатив с временским значењем”, *Наш језик* 32/1–2, Београд, 38–43.

Танасић 1999: Срето Танасић, „Семантика глагола и итеративност”, *Јужнословенски филолоџ LIV*, Београд, 37–45.

Танасић 2001: Срето Танасић, „Опозиција референцијалност/нереференцијалност и пасивна дијатеза”, *Јужнословенски филолоџ* 57, 33–40.

Танасић 2003: Срето Танасић, „Допринос Михаила Стевановића изучавању пасивне дијатезе у српском језику”, *Гласник Одјељења књижевности и умјетности ЦАНУ*, књ. 21, Подгорица, 73–81.

Танасић 2005: Срето Танасић, „Синтакса глагола”, у П. Пипер, И. Антонић, Б. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синџакса савременога српског језика. Простра реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд – Нови Сад, 345–476.

Танасић 2005а: Срето Танасић, „Статус плусквамперфекта у савременом српском језику”, *Шести лингвистички скуп Бошковићеви дани*, ЦАНУ, Подгорица, 231–239.

Танасић 2005б: Срето Танасић, *Синџаксичке теме*, Београдска књига, Београд.

Танасић 2005в: Срето Танасић, „Глагол између реченице и рјечника”, *Синџаксичке теме*, Београд, 110–127.

Танасић 2009: Срето Танасић, *Синџаксичке теме*, друго допуњено издање, Београдска књига, Београд.

Танасић 2009а: Срето Танасић, „Једна специфична употреба конструкције *йог* + акузатив у српском говору Подновља и околине”, *Годишњак за српски језик и књижевност*, XXII, бр. 9, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 493–502.

Танасић 2012: Срето Танасић, „Упрошћавање везничких скупова у сложеној реченици” // *Из синџаксе српске реченице*, Београд, 86–110.

Танасић 2012а: Срето Танасић, „О координираној вези зависних клауза у сложеној реченици” // *Из синџаксе српске реченице*, Београд, 111–126.

Танасић 2013: Срето Танасић, „Декомпоновање глагола у роману На Дрини ћуприја Иве Андрића”, у: Branko Tošović (ur.), *Andrićeva ćuprija*, Грац: Institut für Slawistik der Karl-Franzes-Universität + Graz – Београд: Београдска књига – Ванја Лука: NUB Republike Srpske, Svet knjige, 2013, 923–930.

Танасић 2012: Танасић, С., „Безличне реченице с уопштеним агенсом”, *Из синџаксе српске реченице*. Београд: Београдска књига, 17–34.

- Танасић 2014а: Танасић, С., *Пасивне конструиције са тириним иридјевом* // Синтакса пасива у савременом српском језику, Београд: Београдска књига, 7–97.
- Танасић 2014б: Танасић С. *Пасивне конструиције за исказивање будућности* // Синтакса пасива у савременом српском језику, Београд: Београдска књига, 119–136.
- Танасић 2014: Танасић, С., *Синтакса пасива у савременом српском језику*. Београд: Београдска књига.
- Танасић 2018: Танасић, С., „Асиндетске реченице”, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. У редакцији академика Предрага Пипера. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018: 597–633.
- Тома 2004: Paul-Louis Thomas, „Плусквамперфекат – жива граматичка категорија савременог српског језика?”, *Научни саставанак славистија у Вукове дане* 33/1; Београд, 111–122.
- Тополињска 1982: Зузана Тополињска, „Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама”, *Јужнословенски филолоџ XXXVIII*, Београд, 35–49.
- Тополињска 1996: Зузана Тополињска, ’Падеж’ и ’глаголски род’ – две стратегије граматикализације односа између ’предиката’ и његових ’аргумената’, *Јужнословенски филолоџ XLII*, Београд, 1–9.
- Тошовић, 1979: Бранко Тошовић, „Стилизација”, *Књижевна историја* 12, (45), 91–123.
- Тошовић, 1988: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Сарајево; ²Београдска књига, Београд, 2002.
- Тошовић 1998: Бранко Тошович, „Теорија индикатива и релатива как иновација в тремпусологији XX века”, S. Gajda i A. Pietryga (Red.), *Słowo i czas*, Opole, 11–36.
- Удовичић 2004: Свјетлана Удовичић, *Имперсоналне реченице у Кочићевим иријовијетикама*, Филозофски факултет у Бањој Луци, магистарски рад, Бања Лука.
- Хлавса 1979: Zdenek Hlavsa, *K problému aktuálnosti jako modifikační charakteristiky*, *Otazky* 1979, 141–144.
- Храковски 1970: Храковский В. С., *Категория залога: Материалы конференции*. Ур. Храковский. Ленинград: Наука.
- Холодович 1979: А. А. Холодович, *Проблемы грамматической теории*, Ленинград.
- Храковски 1986: В. С. Храковский, „Семантические типы множества ситуаций (опыт классификации)”, *Известия АН СССР, Серия литературы и языка* 45/2, 149–158.

Храковски 1989: В. С. Храковский, „Семантические типы множества ситуаций и их естественная классификация”, у: Храковски 1989 (ред.), 5–53.

Храковски 1989 (ред.): *Типология итеративных конструкций*, ответственный редактор В. С. Храковский, Ленинград.

Храковски 2000: В. С. Храковский, „Диатези и залоговые конструкции (тридцать лет спустя)”, *Слово в тексте*, Сборник статей к семидесятию академика Ю. Д. Апресяна, Москва 466–474.

Храковски 2001: Храковский В. С., „Пассивные конструкции.” *Теория функциональной грамматики*. Персональность. Залоговость. А. В. Бондарко (ответственный редактор). Москва: Академия наук СССР, Институт лингвистических исследований; Санкт-Петербург: Наука, 141–180.

Храковски 2014: В. С. Храковский, „Есть ли у несовершенного вида в русском языке повторительное (неограниченно-кратное / многократное / итеративное / узואальное / хабитуальное) значение?”, *Вопросы языкознания* 2014/4, 3–12.

БИБЛИОГРАФСКИ ПОДАЦИ О РАДОВИМА

„Кратак увод у синтаксу глагола српског језика” – Рад се први пут објављује, настао по узору на „Уводне напомене” у мојој *Синџакси глагола* из 2005, али је готово пет пута већи од тих напомена.

„О плусквамперфекту у савременом српском језику” – Рад је настао спајањем, прерадом и допуном мојих радова „О перфекту и плусквамперфекту имперфективних глагола” и „Статус плусквамперфекта у српском стандардном језику” и први пут се објављује у овом облику.

„О императиву у савременом српском језику” – *Књижевни језик* 13/1, Сарајево, 1984; рад је незнатно допуњен у садржају, нешто значајније библиографским подацима.

„О декомпоновању глагола” – У основи овог рада је значајно дорађен мој рад „Декомпоновање глагола и структура реченице”, у који је унесен одјељак из поглавља о декомпоновању из моје обимне студије „Пасивне конструкције с трпним придјевом” и први пут се објављује у овом облику.

„Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и неререференцијалних садашњих радњи” – *Књижевни језик* 20/1–2; Сарајево 1991; рад се објављује са значајнијим допунама.

„Пасивне конструкције за исказивање референцијалне и неререференцијалне прошлости” – *Књижевни језик* 15/3–4, Сарајево, 1986; рад се објављује уз незнатне промјене.

„Пасивне конструкције за исказивање будућности” – Рад је први пут објављен у књизи *Синџакса пасива у савременом српском језику*, Београд 2014; оvdје се објављује без измјена.

„Агенс у пасивним конструкцијама у савременом српском језику” – *Јужнословенски филолоџ* LVIII, Београд, 2012; оvdје се објављује са незнатним промјенама.

„Исказивање агенса уз девербативне именице” – *Јужнословенски филолоџ* LII, Београд, 1996; оvdје се објављује с незнатним промјенама.

„Представљање субјекта и објекта при номинализацији” – *Јужнословенски филолоџ* XLVII, Београд 2010; оvdје се рад објављује уз мање промјене.

„Конструкција *ћод* + акузатив с временским значењем” – *Наш језик* XXXII/2, Београд, 1997; оvdје се објављује са значајним допунама.

„Временска употреба конструкција *на* + акузатив и *у* + акузатив с именицама које значе годишња доба” – *Наш језик* XXXIII/1–2, Београд, 1999; оvdје се објављује са значајним допунама.

„Нагомилавање падежних конструкција с временским значењем” – Људмила Поповић, Дојчил Војводић, Мотоки Нумаћи (ур.), *У њосјору линџисџичке*

слависти́ке. Зборник научних радова поводом 65 година живота академика Предрага Пипера, Београд: Филолошки факултет, 2015; рад се објављује без промјена.

„Безличне реченице с уопштеним агенсом” – *Јужнословенски филолоџ* LX, Београд, 2004; овдје је рад значајније измијењен.

„Безличне партиципске реченице у српском језику” – *Српска слависти́ка, Том I, Језик*, Радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта, Београд, 2018; рад се објављује без промјена.

„Српска граматика данас” – *Јужнословенски филолоџ* LXXIII/3–4, Београд, 2017; рад представља дорађено предавање које сам 2016. године држао у САНУ поводом 175 година од оснивања претече САНУ. Овдје се објављује с допунама, према руској верзији, објављеној у часопису *Стефанос* 4 у Москви 2019.

О АУТОРУ

Др Срето Танасић, дописни члан АНУРС, редовни професор Филозофског факултета у Нишу, научни савјетник Института за српски језик САНУ и његов директор од 2006. до 2016. године, рођен је у Подновљу, Добој. Завршио је Филозофски факултет у Сарајеву, Групу за српскохрватски језик и историју југословенских књижевности, и на истом факултету одбранио магистарски рад под називом „Пасивне конструкције у савременом српскохрватском језику и њихова семантичка анализа” и докторску дисертацију из синтаксе савременог српског језика: „Презент у савременом српскохрватском језику”.

Једну школску годину предавао је српскохрватски језик у својству лектора на Универзитету „Ломоносов” у Москви. Након избијања грађанског рата у Босни и Херцеговини, са породицом је 1992. године прешао у Београд.

На Филозофском факултету у Нишу од 1993. године радио је као хонорарни наставник до 1. октобра 2016. Од 1996. петнаест година био је и хонорарни професор за савремени српски језик на Филозофском/Филолошком факултету у Бањој Луци. Октобра 2008. године и новембра 2013. држао је по позиву предавања из савременог српског језика на Универзитету „Ломоносов” у Москви. Учествовао је с рефератом на великом броју домаћих и међународних научних конференција, између осталог на 15. међународном конгресу слависта у Минску 2013. године и на 16. међународном конгресу слависта у Београду 2018. Био је члан и/или предсједник организационих одбора великог броја домаћих и међународних научних скупова, између осталог и члан Програмског одбора 16. међународног конгреса слависта у Београду 2018.

Основно подручје занимања Срете Танасића јесу синтакса савременог српског језика, савремени српски стандардни језик и језичка култура, питања функционисања српског стандардног језика, те синтакса и лексика српских ијекавских говора.

Библиографија Срете Танасића садржи преко 250 јединица. Радови су му објављивани, поред Републике Србије, у Босни и Херцеговини и Републици Српској, Црној Гори, Бутарској, Пољској, Румунији и Русији.

Срето Танасић је члан редакција часописа *Јужнословенски филолоџ*, *Славистика* и *Задужбина*, из Београда, часописа *Годишњак за језик и књижевност*, који издаје Филозофски факултет у Нишу, члан редакције часописа *Исходниша*, који издају Западни универзитет у Темишвару и Филозофски факултет у Нишу, те члан редакције часописа *Хришћанска мисао* из Београда. Члан је редакције и главни уредник часописа за савремени српски језик и језичку културу *Наш језик*, који издаје Институт за српски језик САНУ. Уредио је више књига и зборника из области језика. Сарадник је САНУ и

АНУРС на изради *Српској дијалектолошкој аџласа*. Члан је Одбора за језик АНУРС, члан Комисије за језик и књижевност АНУРС за израду *Енциклопедије Републике Српске*, потпредседник Славистичког друштва Србије и његов почасни члан. Стални је члан Матице српске у Новом Саду и члан њеног Одбора за књижевност и језик, као и члан њене комисије за додјелу награде за допринос српској језичкој култури. У два мандата био члан Матичног научног одбора за језик и књижевност Министарства за науку Републике Србије. Члан је Одбора за награду „Павле и Милка Ивић”, члан Управног одбора Задужбине Иве Андрића, члан Вукове задужбине у Београду.

Срето Танасић био је преко десет година руководилац пројекта „Опис и стандардизација савременог српског језика”, који се реализује у Институту за српски језик САНУ.

Проф. Танасић председник је Одбора за стандардизацију српског језика, и члан његове Комисије за синтаксу, највишег стручног тијела за српски језик, које су 1997. основале три академије наука и умјетности: САНУ, ЦАНУ и АНУРС, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, Српска књижевна задруга и сви факултети из Србије, Републике Српске и Црне Горе на којим се студира српски језик, с циљем да окупља стручњаке и институције који се научно баве проучавањем српског језика ради језичког планирања које би водило адекватној језичкој политици, обезбјеђивању статуса српског језика и планирања проучавања српског језика које би водило и осавременавању његове стандарднојезичке норме.

САДРЖАЈ

Предговор	5
Кратак увод у синтаксу глагола српског језика	7
О плусквамперфекту у савременом српском језику	39
О императиву у савременом српском језику.....	53
О декомпоновању глагола	65
Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и нереференцијалних садашњих радњи	78
Пасивне конструкције за исказивање референцијалне и нереференцијалне прошлости.....	86
Пасивне конструкције за исказивање будућности	91
Агенс у пасивним конструкцијама у савременом српском језику.....	103
Исказивање агенса уз девербативне именице	116
Представљање субјекта и објекта при номинализацији	124
Конструкција <i>йод</i> + акузатив с временским значењем	134
Временска употреба конструкција <i>на</i> + акузатив и <i>у</i> + акузатив са именицама које значе годишња доба	141
Нагомилавање падежних конструкција с временским значењем	151
Безличне реченице са уопштеним агенсом	157
Безличне партиципске реченице у српском језику	168
Српска граматика данас	182
Литература	207
Библиографски подаци о радовима	221
О аутору.....	223

Аутор
Срето З. Танасић

Прилози синтакси српског језика

ПРВО ИЗДАЊЕ

Издавач

ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства” а. д.
Источно Ново Сарајево, 2021.
www.zunsrs.com

Ликовни уредник
Мирјана Васиљ

Лектор
Мијана Кубурић Мацура

Коректор
Душан Пејић

Припрема за шtamп
Митар Крсмановић

Шtamпа
ДНН д. о. о., Бања Лука

За шtamпарију
Александар Копања

Тираж
500

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

811.163.41'367

ТАНАСИЋ, Срето З., 1949-

Прилози синтакси српског језика / Срето З. Танасић. - 1. изд. -
Источно Ново Сарајево : Завод за уџбенике и наставна средства,
2021 (Бања Лука : Дневне независне новине). - 225 стр. ; 24 cm

Тираж 500. - О аутору: стр. 223-224. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија: стр. 207-220.

ISBN 978-99955-1-546-1

COBISS.RS-ID 130915073

„Забрањено је у цијелости и дјелимично прештамповати или неовлашћено умножавати публикације без сагласности издавача чија издавачка права нису престала, организовати трговину као и стављати у промет такве публикације“ (члан 26 Закона о издавачкој дјелатности, „Службени гласник Републике Српске“ број: 46/04).

Без сумње књига *Прилози синтакси српској језика* еминентног истраживача проф. др Срете Танасића представља вредан научнотеоријски прилог проучавању синтаксе српског језика. Првенствено стога што је утемељена како на резултатима претходних истраживања исте тематике, тако и на критичким преиспитивањима постојећих решења, која одликује увек аргументовано изношење ауторових погледа на проблематику о којој пише, што Танасић и доследно емпиријски поткрепљује. А сем тога, књига је у многим сегментима иновативна; у њој се говори и о неким питањима која у нашој граматичкој литератури нису била досад довољно осветљавана, а чак ни постављана, те је аутор Срето Танасић указивао на њих, тумачио их, анализирајући при томе богату језичку грађу, и потом нудио убедљиве одговоре и решења за оно што је било дискутабилно.

Проф. др Владислава Ружић

Књига проф. др Срете Танасића *Прилози синтакси српској језика* представља вриједно и важно научно шtivo једног од најзначајнијих наших савремених синтаксичара. Радови који је чине пажљиво су одабрани и окупљени око неколико важних тема којима се аутор бавио у својој богатој каријери, као што су теме из области синтаксе глаголских облика и синтаксе падежа; те заокружени са два рада, првим и посљедњим, који представљају цјеловите и синтетизоване погледе на поменуте теме. Ова књига сигурно ће бити од вишеструке користи свима који се научно баве синтаксом, професорима српског језика, као и студентима србистике.

Др Мијана Кубурић Мацура

НАЗИВ АРТИКЛА: књига
ИЗДАВАЧ: ЈП „Завод за уџбенике и наставна
средства“ а. д. Источно Ново Сарајево
АДРЕСА: Николе Тесле 58
ТЕЛЕФОН: 057/340 046